

7
8

TEORIJA IN PRAKSA

LETNIK XXIX

1992

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA, LET. XXIX, št. 7-8, str. 625-822, JULIJ-AVGUST 1992, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

USTAŃOVITELJ IN IZDAJATELJ:

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Ministrstva za kulturo in Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Adolf Bibič, Darko Bratina, Anuška Ferligoj, Anton Grizold, Vjeran Katunarič, Zinka Kolarič, Miran Komac, Boštjan Kovačič, Mateja Kožuh-Novak, Davorin Kračun, Matevž Krivic, Avguštin Malle, Janez Pečar, Ivan Ribnikar, Rudi Rizman, Zdenko Roter, Janez Stanič, Marjan Tavčar, Niko Toš, Danilo Türk, Aleš Vahčič, France Vreg, Milan Zver

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

France Vreg

UREDNIŠKI ODBOR:

Miroslav Glas, Franc Grad, Mitja Hafner-Fink, Ivan Hvala, Ljubica Jelušič, Stane Južnič, Andrej Kirn, Peter Klinar, Igor Lukšič, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splival, Marjan Svetličič, Ivan Svetlik

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Boštjan Markič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

UREDNIŠKI KOLEGIJ:

Ivan Hvala, Stane Južnič, Peter Klinar, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splival

SEKRETARKA REDAKCIJE:

Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJI

Majda Tome, Sonja Cestnik-Zadnek

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 181-461 int. 232

NAROČNINA

za 2. polletje 1992: za študente in dijake 1.000 SIT, za druge individualne naročnike 1.500 SIT, za delovne organizacije in ustanove 2.500 SIT, za tujino 4.000 SIT

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 600 SIT

ŽIRO RAČUN:

50102-603-48090 – Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa

TISK:

DELO – Tiskarna, Ljubljana, Dunajska 5

Poštnina plačana v gotovini

ČLANKI, RAZPRAVE

ZDENKO ROTER: Premišljevanje o (katoliški) Sloveniji 1992	627
HAINZ VETSCHERA: Krizni mehanizmi KVSE in njihova uporaba v jugoslovanski krizi	637

IZ RAZISKAV

MOJCA NOVAK: Revščina v 80. letih v Sloveniji	651
LATINKA PEROVIČ: Pomemben zgodovinski izvor o odnosih med Srbi in Slovenci	662
MIRAN KOMAC: Narodne manjšine – most med narodi ali subjekti lastnega razvoja	670

POLITOLOŠKO POSVETOVANJE

Ankaransko srečanje	
BOŠTJAN MARKIČ: Nastajanje slovenske državnosti	682
MIHA RIBARIČ: Predsednik republike in človekove pravice	687
MILAN ZVER, JANEZ JUG: Človekove pravice in svoboščine v slovenskih ustavah	694
ADOLF BIBIČ: Nekateri vidiki pluralizacije družbe in države na Slovenskem	703

VOLILNI SISTEM IN PROCES

MILAN BALAZIČ: Dispozitivi volilnega sistema in procesa	714
IVAN BIZJAK: Težavna pot do volilnega sistema	717
MARJAN BREZOVŠEK: Demokracija in izbira volilnega sistema	720
FRANC GRAD: Novosti in dileme novega volilnega sistema	724
DANICA FINK HAFNER: Ali je z reformo volilnega sistema mogoče preoblikovati strankarsko areno?	728
SAVIN JOGAN: Za učinkovito sorazmerno zastopstvo	735
IGOR KAUCIČ: Volitve predsednika republike	737
ANTON KRAMBERGER, SAMO KROPIVNIK: Področje proučevanja političnega vedenja	741
ANDREJ MAGAJNA: Ustreznost volilnega sistema glede na posamezno družbeno okolje in fazo v razvoju pluralne demokracije	744
BOŠTJAN MARKIČ: Politične stranke, volilna kultura, volilni sistem	748
TONE PERŠAK: Duša, igra in sistem	752
CIRIL RIBIČIČ: Volilni sistem – med idealnim in realnim	756
FRANCE VREG: Agresivna volilna kampanja	760

BOSNA IN HERCEGOVINA TER BEGUNCI

STANE JUŽNIČ: Bosna šaptom pade	764
PETER KLINAR: Mednarodni migracijski trendi in begunci iz Bosne in Hercegovine	773
HANNO HARDT: Begunci in kulturološke študije	784

POGLEDI, KOMENTARJI

TOMO KOROŠEC: Jezikovnokulturni vidiki vojstva na Slovenskem	788
ALOJZIJA ŽIDAN: O demokratični politični kulturi	791
RENATA MEJAK: O novem valu antisemitizma na Madžarskem	794
BARBARA KRAMŽAR: Izrael med obljubljenimi deželi in resničnostjo	799

PRIKAZI, RECENZIJE

SLAVKO SPLICAL: Izgubljene utopije? (France Vreg)	805
JANEZ PEČAR: Institucionalizirano nedržavno nadzorstvo (Albin Igličar)	807
HANS FINK: Socialna filozofija (Alojzija Židan)	809
RUDI RIZMAN: Študije o etnonacionalizmu (Milan Zver)	809

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV

812

AVTORSKI SINOPSIS

814

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja

letnik XXIX, št. 7-8, str. 625-824

Ljubljana, julij-avgust 1992

ZDENKO ROTER*

Premišljevanje o (katoliški) Sloveniji 1992

Vrsta novih empiričnih raziskav slovenskega Centra za raziskovanje javnega mnenja in množično komuniciranje Fakultete za družbene vede, opravljenih konec leta 1991 in v letu 1992; nam omogočata nove premisleke, razlage in domneve tudi glede (ne)verske podobe odraslih Slovencev in Slovenk ter vsaj začasne odgovore na številna vprašanja, ki jih sprožajo nova razmerja med družbo in religijo ter Cerkvijo in državo. Podatki nam tako dovoljujejo komentirati aktualne spore in polemike o tem, ali je Slovenija (spet) katoliška dežela, preizkušati včasih dokaj trdno podprto razlagalno podmeno o revitalizaciji religioznosti, o razmerjih med (ne)verskimi in političnimi prepričanji, o mejah poseganja Cerkve v politiko, o vlogi Cerkve v javnem življenju, o kredibilnosti cerkve in duhovščine, o razumevanju ločitve Cerkve in države in podobnem. V mislih imam predvsem projekt SM 91/2 z naslovom: Slovenska družba na prehodu v demokracijo in mednarodna raziskava o vernosti in cerkvi (november 1991); projekt: Mednarodna raziskava o demokratizaciji v Vzhodni Evropi (september 1991); projekt SJM 1992/1 ali mednarodna raziskava vrednot (februar 1992) ter SJM 1992/2 ali mednarodna raziskava o neenakosti in socialnoekonomskih orientacijah (marec 1992). Žal v tem trenutku večina podatkov iz drugih držav še ni dostopna in moramo začasno počakati z izzivno primerjalno analizo, ki bo pokazala pravo podobo vedenja Slovenije. Poleg tega smo zaradi mednarodne primerljivosti sprejeli njihovo metodologijo in kazalce ter zato ne bomo mogli povsem validno primerjati podatkov s tistimi iz prejšnjih let – vse od leta 1968 naprej. Pa vendarle bodo mogoče zanimiva in izzivna primerjanja in na njih vsaj deloma utemeljene razlage.

I

Z raziskavama SM 1990/1 in SJM 1990/2 smo namreč začasno prekinili z uporabo našega dosedanjega raziskovalnega modela in temu prirejenim kazalcem, ki smo ju preizkusili v daljšem časovnem obdobju (1968–1990) in so dali tudi mednarodno preizkušene rezultate. Naj zaradi kasnejših razlag samo na kratko opomnim na ključne podatke in ugotovitve konec leta 1990, torej že dobrega pol leta po družbenih spremembah.

1. Najprej je to ponovna potrditev napovedi in ugotovitev že iz prejšnjih let, da je prišlo po letu 1980 na globalni ravni v razmerju med verovanjem in neverovanjem do opazne spremembe. Statistično ugotovljena gibanja deležev skupin verujočih in neverujočih so se obrnila. Medtem ko je bilo v obdobju 1968–1978 oz. 1980 nesporno ugotovljeno izrazito padanje deleža verujočih in naraščanje deleža neverujočih, se po tem letu gibanje obrne: prihaja do ponovne rasti (količinsko) skupine verujočih in izrazitega padanja skupine neverujočih. Verujočih naj bi bilo v letu

* Dr. Zdenko Roter, zaslužni profesor Ljubljanske univerze.

1968 67,8, nato ta delež pade v letu 1978 na 45,3% oz. 48,1% (1980) in se v počasnem vzpenjanju leta 1990 dvigne na 61,8%. Neverujočih naj bi v letu 1968 bilo 29,6%, nato se njihov delež dvigne v letu 1978 na 42,8% oz. 41,6% (1980), potem pa počasi drsi navzdol do 26,3% v letu 1990. Količinsko zaznani obrati so očitni in izzivni. Večkrat sem jih tudi javno komentiral. Ugotavljal sem, da poteka desetletje 1980–1990 v znamenju očitne *revitalizacije, ponovnega oživljanja religiozne vere*, pa tudi v znaku več kot očitne *krize t. i. nereligiozne orientacije*.

2. Seveda pa to oživljanje religioznega oziroma vračanje svetega v vsakdanje življenje ljudi ne pomeni, to je vidno že na prvi pogled, samodejnega zgrinjanja okoli cerkve kot religiozne institucije v smislu množičnega vračanja v članstvo te organizacije v sociološkem pomenu pripadanja oz. članstva. Zdi se, da *oživljanje religioznega poteka v prvi vrsti na ravni individualne, osebne orientacije*, iz nekakšnih notranjih človekovih potreb in pobud, sorazmerno neodvisno od ravnanja in usmeritve cerkve oziroma duhovščine. Ali če povemo to še drugače. Naraščanje potrebe po religioznem osmišljanju življenja kot takega, pa tudi vsakdanjega, vsaj na ravni človekove zavesti *ni povezano* s hkratnim zahtevanjem ali *pričakovanjem desekularizacije* slovenske družbe, razumljena kot ponovna vrnitev Cerkve v središče socialnega in političnega življenja nove slovenske družbe oziroma kot ponovno uvajanje obvezujočnosti vseh pravih in etičnih cerkvenih norm, veljavnih za socialno, moralno in duhovno življenje državljanov. Najprej to lahko razberemo iz zanimivega gibanja deleža t. i. *nedeljnikov* (v našem primeru gre le za odrasle državljane), to je tistih, ki po lastni izjavi obiskujejo verske obrede vsako nedeljo ali vsaj enkrat mesečno. Njihov delež v celotni populaciji je z 32,0% v letih 1968 padel na 20,5% v letu 1978 oz. 22,0% leta 1980 in v bistvu ostal tudi v desetletju 1980–1990 nespremenjen: 23,1% v letu 1990. Že prejšnja leta smo namreč preizkusili in potrdili domnevo, da je nedeljsko obiskovanje verskih obredov (pri katoličanih) zanesljiv kazalec relativno visoke identifikacije s celoto ciljev, norm in priporočil cerkvene organizacije, da gre v tem primeru torej za članstvo v pravem pomenu te besede, za članstvo, ki sorazmerno visoko sprejema ne le dogmatične verske resnice, marveč tudi druge etične norme za celotno človekovo življenje.

3. V zadnjem opazovanem desetletju se je najbolj *okrepila skupina verujočih – do cerkve ravnodušnih*, to je tistih, ki o sebi izjavljajo, da so verni, a le včasih, ob velikih praznikih in ob posebnih priložnostih obiskujejo verske obrede. Zanje sem že zapisal: »Nekateri avtorji imenujejo takšne vernike kristjane treh dejanj ali obdobjev, s čimer žele poudariti, da gredo v cerkev le ob redkih priložnostih, ki so v zvezi s posebnimi dogodki v človekovem ali družinskem življenju ali v človekovem dialogu z naravo, z dogodki, ki jih je človek na neki način vedno *posvečeval* in s čimer je zvezano tudi obredje, ki je predkrščanskega izvora v celoti ali v posameznostih. Veliko vprašanje je, ali ti „poredki“ obiskovalci cerkve stopajo v njene prostore iz religioznih ali nereligioznih (občečloveških) motivov. O tem so mnenja raziskovalcev različna ob temeljnem soglasju, da vendar gre tako za *posebnost* obredov kot tudi motivov za njihovo udeležbo.«¹ Delež te skupine se je gibal od 23,2% v letu 1968 do 20,1% oz. 19,0% v letih 1978 oz. 1980. Naraščanje se začelja v letu 1986 (24,33%), da bi bila v letu 1990 dosežena raven 31,3%, torej kar tretjina odraslih prebivalcev Slovenije ali dobra polovica vseh verujočih v tem letu. Lahko bi tvegati tudi podmeno, da je liberalizacija duhovnega in kulturnega življenja Slovenije v drugi polovici osemdesetih let pripeljala tudi do *normalizacije* kulturnega in civilizacijskega pomena, ki ga Slovenci pripisujemo svojemu krščan-

¹ Zdenko Roter, *Vera in nevera v Sloveniji 1968–1978*, Obzorja Maribor, 1982, str. 37.

skemu izvoru in pomenu krščanske kulture za samobitnost narodnega občestva. To ne nazadnje pokažejo tudi podatki o praznikih, ki jih vprašani in njihove družine v letu 1990 praznujejo. Z najvišjimi deleži so navedeni: novo leto (98,9%), dan mrtvih (92,5%), rojstni dan (90,8%), božič (86,6%), prvi maj (85,7%), velika noč (81,3%).

4. *Težnja po normalizaciji položaja vernosti, verujočih, pa tudi cerkve kot del tistega, kar sem večkrat imenoval slovenska samozavest in politična zrelost, se kaže tudi v drugih empiričnih podatkih, zbranih s projektom SJM v prelomnem letu 1990. Najprej se tu ponuja primerjava podatkov o razporeditvi odgovorov na vprašanje, ali sta vera in cerkev v naši družbi potrebni ali nista potrebni. Leta 1969 je kar 22,8% anketirancev menilo, da nista potrebni, slabe tri petine drugih so sicer potrebnost priznali, a iz povsem pragmatičnih razlogov in le 28,7% je izpovedalo potrebnosti v polnem pomenu te besede. Leta 1990 je delež odklonilnih le še 4,4%, pravo potrebnost pa izpoveduje kar 48,4% ter še dodatnih 22,5% priznava potrebnost ljudem, ki si v stiskah in težavah vsakdanjega življenja ne morejo ali ne znajo pomagati drugače. Priznavanje legitimnosti vere in cerkve postane absolutno prevladujoče. To se pokaže tudi v drobnem podatku o družbenem položaju verujočih (januarja 1990) v očeh prebivalstva. Ta trenutek kar 31% vprašanih še vedno vztraja pri prepričanju o splošnem oziroma vsaj praktičnem družbenem zapostavljanju vernikov, o njihovem neenakopravnem družbenem položaju in pričakuje spremembe, ki naj pripeljejo tudi do tovrstne normalizacije. Verjetno so se njihova pričakovanja s kasnejšo ustanovitvijo slovenske krščanske demokratske politične stranke tudi udejanila. Pokaže pa se prav tako pri odgovorih na vprašanje, kakšna naj bi bila po mnenju vprašanih vloga cerkve v naši družbi. Medtem ko že od leta 1982, ko smo prvič postavili to vprašanje, velika večina poudarja, želi in pričakuje, da naj bi cerkev učila verski nauk in skrbela za verske obrede in skrbela za moralno obnašanje vernikov, je v letu 1990 precej več tudi tistih, ki jim jo povsem legitimno tudi delovanje cerkve na socialnohumanitarnem, karitativnem področju (dobri dve tretjini), kar je kot vemo, prejšnja uradna družba desetletja sistematično prepovedovala.*

5. *Rekli smo že, da oživljanje religioznega, kakor sem to opisal in predstavil, v letu 1990 ni povezano z večinskimi pričakovanji morebitne desekularizacije slovenske družbe in države. Kar 70,6% vprašanih poudarja, naj tudi nova ustava, tako kot prejšnja, uveljavi načelo ločitve cerkve od države, nasprotnega mnenja – torej za ukinitve ločitve je 18,0% vprašanih. V istem časovnem trenutku (december 1990) je 88,0% anketirancev (januarja 1990 74,8%) mnenja, da ima Cerkev dovolj svobode za svoje delovanje, nasprotnega mnenja je le 3,9% (januarja 12,4%). Le 7,9% vprašanih meni, naj bi država v celoti zagotavljala denar za delovanje cerkve, 50,5% misli, naj bi to država delala deloma, 31,8% pa to možnost popolnoma odklanja. Diferencirano mnenje populacije o tem je posebej izzivno glede na druge dejavnosti in ustanove (znanost, šport, kultura, okolje, mladina, nerazvite občine, Slovenci v tujini, narodne manjšine), saj dobi cerkev najnižji delež izjav o državni podpori v celoti ter najvišjega pri povsem odklonilnih izjavah. Razločevalno je tudi stališče vprašanih o vračanju odvzetega premoženja v naravi ali kot odškodnina. 61,0% vprašanih je sicer za vrnitev cerkvenih objektov in gozdov cerkvi, vendar od tega za vrnitev v naravi 31,7% kot odškodnina pa 29,3%. Pri tem je treba omeniti, da je od vseh upravičencev do vrnitve premoženja cerkev dobila največ odklonilnih glasov (39,0%) oziroma je nenaklonjenost prebivalstva večja le do tistih, ki so bili obsojeni zaradi sodelovanja z okupatorjem (55,5%). Iz povedanega lahko upravičeno sklepamo, da so v predstavah večine vendarle*

dovolj jasno očrtane meje, ki določajo družbeni položaj cerkve, kakršen naj bi se oblikoval v novih družbenih razmerah.

6. To se še posebej pokaže pri vprašanju o želenem, pričakovanem *razmerju med Cerkvijo in politiko*. Kot sem že omenil, smo po mnenju o vlogi Cerkve v naši družbi na enak način spraševali že od leta 1982. Glede na zgodovinske izkušnje in spomin nas je zanimalo tudi gledanje prebivalstva na zahtevo ali celo zakonsko ureditev, naj bi »cerkev oblikovala politična stališča in spodbujala politično delovanje vernikov«. Na vseh opazovanih časovnih točkah (1982, 1988, 1990 dvakrat) je prevladovalo odklonilno mnenje (65,7, 61,1, 68,1 in 79,0% december 1990). Pri tem je presenetljivo, da odklonilnost narašča hkrati z bližajočimi se družbenimi spremembami in doseže po aprilskih volitvah 1990 najvišjo točko. Politično usmerjanje vernikov s strani cerkve je kratko malo v nasprotju s predstavami velike večine državljanov, ne glede na to ali so verujoči ali neverujoči. Le manjšina soglaša s takim modelom delovanja cerkve v politiki od 13,6% leta 1982 do 9,5% decembra 1990. Spet je presenetljivo padanje soglasja v opazovanem obdobju, čeprav bi bilo pričakovati na nek način prav obratno. Pri tem moram opomniti na padajoči trend neodločenih, ki jih je leta 1982 še 20,7%, a decembra 1990 le še 11,4%. Seveda so o tej podobi možne različne razlage. Gotovo bodo takšne, ki bodo zadržanost slovenskih državljanov do vstopanja cerkve v politiko razlagale z ostalinami stare, boljševiske miselnosti oziroma s posledicami večdesetletne kampanje zoper cerkev. Mislim, da so takšne razlage močno tvegane in enostranske. Povsem zanesljive odgovore pa bomo verjetno dobili kmalu z mednarodnimi primerjavami z državami zahodne demokracije.

II

Osrednje mesto med novejšimi raziskavami z nekoliko drugačnim pristopom, povzetim z enotno ureditvijo mednarodnih raziskav, ima vsekakor SJM 1991/2 z že omenjenim naslovom: slovenska družba na prehodu v demokracijo in mednarodna raziskava o vernosti in cerkvi na običajnem standardnem vzorcu polnoletnih državljanov republike Slovenije (2.200). Vzporedno z rezultati te raziskave (november 1991) bom uporabljal tudi istovrstne podatke iz mednarodne raziskave vrednot (SJM 1992/1), ki pa je bila opravljena na polovičnem vzorcu (1100) in zato neposredna primerljivost s prejšnjimi podatki ni mogoča. V raziskavi je bilo uporabljenih več kot 24 mednarodno standardiziranih vprašanj o vernosti, veri in cerkvi, kar je v tej obliki (standardizirani vzorec polnoletnih državljanov) najobsežnejši empirični spoprijem v Sloveniji. Če poskušam v začetku oblikovati temeljni vtis na podlagi celote podatkov in še brez mednarodnih primerjav, potem lahko rečem naslednje: med prebivalstvom Slovenije v prvem oziroma drugem letu po prestopu iz realsocialistične v postsocialistično družbo prevladuje sodobna evropska (ne)verska zavest, ki ne kaže kakšnih pomembnih znakov zakrnelosti ali prizadetosti zaradi večdesetletne vladavine nereligiozne oziroma celo protireligiozne državne oblasti in organizacije. To pomeni vsaj naslednje: *prebivalstvo* visoko vrednoti in spoštuje versko svobodo kot temeljno človekovo pravico; ločuje med vernostjo kot visoko cenjeno pravico človeka kot osebnostjo in verskimi oziroma cerkvenimi institucijami; na nek način predpostavlja avtonomijo človekove verske zavesti, ki daje prednost lastni izbiri pred institucionalno oblikovano in utrjeno doktrinarno zamislijo, ponudbo ali celo zahtevo; spoštuje in podpira versko zavest, ki je nedogmatična in osebnoustvarjalna; zavzema se za razločevanje in ločevanje med vernostjo in političnostjo, ki naj bosta avtonomni in med seboj nepogojevani; izreka se tako za avtonomijo; samoutemeljevanje države kot za

avtonomijo in samoupravo cerkve; priznava in legitimira normalno količino družbene, predvsem pa moralne moči cerkve, ne odobrava neposrednega poseganja cerkve in njenih uradnikov v politiko. Vse to naznanja, da slovenska postsocialistična družba vsaj v zavesti večine prebivalstva v tem pogledu (že) dobiva znamenja postmoderne družbe, ki je, kot vemo, mnogo bolj odprta do tistih, ki svojo vero ali nevero živijo v zunajcerkvenih, zunajinstitucionalnih okvirih. Pri tem ne gre niti za dogmatični odklon niti za zunajinstitucionalno nereligiozno samoljubje, marveč za originarno sociološko dejstvo, ki naj bi prevladovalo in naj bi potiskalo na robove družbenega življenja tako tradicionalne (in zato institucionalne) načine religioznega kot nereligioznega življenja. Na vidiku naj bi torej bili tako nova sociološka religioznost kot nereligioznost, značilni za postindustrijsko kot postmoderno družbo. Zdi se, da smo zdaj prav zares Slovenci prvič v svoji zgodovini na svojih tleh soočeni z resničnim političnim, kulturnim in verskim pluralizmom, za katerega smo bili vse doslej, posebej pa še med svetovnimi vojnami in po letu 1945, prikrajšani. Nasilno izkoreninjenje protestantske reformacije je prvič usodno ustavilo razvoj v smeri pluralizma in s tem zavrlo tudi normalne procese oblikovanja meščanskih institucij. Drugi sunek te vrste pa pomeni konstituiranje povojne enopartijske ideološke vladavine, ki je želela temeljiti znova na večinski monopolni državni religiji. Pravzaprav je presenetljivo, če sodimo po dostopnih izkustvenih podatkih, kako smo se Slovenci (že) naučili, privadili življenju, ki razpira, odpira resnične možnosti udejanjanja strukturalnega pluralizma. Zdaj bom poskušal ta temeljni vtis, ki ga razumevam tudi kot razlagalno podmeno, deloma ponazoriti deloma preizkusiti z dostopnimi podatki iz omenjenih raziskav.

1. *Oživljanje religioznosti* kot vračanje svetega v vsakdanje življenje ljudi, ki smo ga zaznavali v desetletju 1980–1990, se je, vsaj po svojem obsegu, količinsko torej, *umirilo, ustalilo* na ravni 60–70% najbrž začasno, ker ni mogoče izključiti nove dinamike. Podatki SJM 1992/1 navajajo, naj bi bilo ta čas na podlagi lastne izjave vernih 60,2%, nevernih 15,3%, prepričanih ateistov 6,9% in neopredeljenih 17,1%. Po podatkih SJM 1991/2 pa so se vprašani za svojo samooceno (ne)vernosti razdelili v tri skupine: 36,8% oseb izjavlja, da so globoko, precej in zelo verni, 31,3% se jih opredeljuje kot niti verni in niti neverni, 28,7% pa je tako ali drugače nevernih. Glede na konstrukcijo možnih odgovorov bi lahko »sredinsko skupino« (31,3%) prej približali skupini vernih kot nevernih, skupaj torej 68,1%. Če kot kazalec vernosti vzamemo izjave o (ne)veri v Boga, potem po podatkih SJM 1992/1 v Boga veruje 54,9%, ne veruje 32,7% ob 12,3% neopredeljenih. V drugem primeru (SJM 1991/2) tako ali drugače ne veruje v Boga 27,5%, v Boga, tudi z dvomi ali vsaj v neko višjo duhovno moč verjame 68,2%, s tem da trdno vero izpoveduje od teh le 20,9%. Vsi ti podatki, čeprav formalno tudi protislovni, govorijo vsaj o dveh, sorazmerno trdnih začasnih ugotovitvah. Vernost (seveda tudi nevernost) nikakor ni homogen, poenoten pojav, marveč zelo heterogen in sorazmerno zelo oddaljen od doktrinarnih pričakovanj in cerkvenih zahtev.

2. Tudi *obiskovanje verskih obredov* (SJM 1992/1), kakor nam o njem »poročajo« anketiranci (če ne upoštevate porok, pogrebcev in krstov, kako pogosto hodite v teh dneh k verskim obredom?), se giblje v istem razmerju, kot smo ga ugotovili leta 1990: več je tistih, ki gredo v cerkev le nekajkrat letno, ob posebnih priložnostih (38,5%), kot tedenski obiskovalci (22,7%). Če k slednjim dodamo še mesečne obiskovalce (12,2%), potem je identifikacija s cerkvijo, merjena z rednim obiskovanjem obredov na ravni 34,0% odrasle populacije. Primerjava teh podatkov z izjavami anketirancev (SJM 1991/2) o tedenskem obiskovanju verskih obredov v starosti enajst, dvanajst let (70,1%) pokaže na normalen osip in odda-

ljevanje od cerkve od polnoletnosti dalje, kar seveda ni slovenska posebnost. Pri tem pa moramo upoštevati, da je kar 64,0% vprašanih odgovorilo zaničalno na vprašanje, ali poleg obiskovanja bogoslužja sodelujejo še pri drugih verskih dejavnostih in prireditvah. Primerjalni podatki (SJM 1992/1) še pokažejo, da je v verske ali cerkvene organizacije včlanjenih 2,7% vprašanih, 2,0% pa za te organizacije opravlja neplačano delo.

3. Zbrani podatki znova govorijo o t. i. *disoluciji dogmatičnih verovanj*. O njej smo poročali že konec sedemdesetih let. Trdovratnost različnosti med doktrinarno zahtevnimi in dejanskimi, verskimi predstavami morda vendarle utemeljuje našo podmeno, da pri tem ne gre za slučajnostne dogmatične zastranitve, ki bi bile posledica nepoučenosti ali protipropagande, marveč za trajno neskladje, ki v sodobnih razmerah prerašča v nov tip sociološke religioznosti, kot sem to že zapisal. Časovno primerjalno bom to ponazoril le z vero v posmrtno življenje.

Vera v posmrtno življenje

da, zanesljivo, trdno (v %)			da, verjetno (v %)			ne, verjetno, zanesljivo (v %)		
1969	1975/76	1991	1969	1975/76	1991	1969	1975/76	1991
11,8	11,4	10,1	21,3	19,7	18,7	52,7	60,5	48,0

Podobno je z drugimi sestavi in temami doktrinarno opredeljenih verovanj. Raziskava SJM 1991/2 (december) daje podatke, da v obstoj hudiča verjame 18,5% (ne verjame 65,6%), da so nebesa 27,5% in 57,6% (jih ne verjame), da je pekel 23,6% (ga ni 60,3%) in da se dogajajo čudeži 42,8% (nasprotnega mnenja 43,6%). Raziskava SJ 1992/1 (na vzorcu 1100, torej polovičnem glede na prejšnjo) daje podobno sliko in omogoča vzporejanje:

	da	ne (v %)	ne vem
življenje po smrti	23,0	58,6	18,1
duša	37,4	44,3	18,0
hudič	13,9	70,5	15,2
pekel	14,4	69,5	15,7
nebesa	25,0	57,7	17,1
greh	40,5	46,4	12,8
vstajenje od mrtvih	18,1	62,9	18,8
reinkarnacija	12,4	58,6	28,6

Deleži pozitivnih izjav v različne doktrinarne religiozne resnice so med seboj različni, vsi pa so *nižji* tako od izpovedovane vere v Boga ali v višjo duhovno silo, od pozitivnih izjav o vernosti in od pozitivnih izjav o rednem obiskovanju verskih obredov. Odstotkovna asimetričnost pritrjuje naši domnevi o tem, da v sodobnem času (verske svobode) posamezniki dejansko v skladu s svojimi potrebami in pogledi odbirajo od »ponudbe na religioznem trgu« pač tisto, kar jim ustreza in tako v vsakdanjem življenju avtonomno oblikujejo »svojo« religiozno vero ne glede na cerkvene poglede in zahteve.

4. Sodobna izkustvena sociologija religije že nekaj časa šteje za povsem *nevpraskljivo razlikovanje med konfesionalno in religiozno (cerkveno) pripadnostjo*. To razlikuje tudi moderna pastoralna sociologija, ki aksiomatično predpostavlja, da je npr. katoličan s teološkega stališča vsak krščenec, sociološko pa ni samodejno vsak

krščenec že religiozen ali celo pripadnik (član) cerkve. Zato se prav v vseh raziskavah doma in na tujem razlikujejo deleži prebivalcev, ki dajejo pozitivne izjave o konfesionalni (veroizpovedni) pripadnosti od deležev vernih. Praviloma so deleži prvih znatno večji. Prav tako so po istih raziskavah znatno večji deleži krščenih, cerkveno poročenih in pokopanih od deleža verujočih. Sociologi skoraj soglasno to razlagajo najprej s tem, da prebivalstvo krščanskega kulturnega kroga konfesionalno pripadnost razumejo kot krščansko kulturno in civilizacijsko neposredno ali posredno poreklo, ki pomeni v prvi vrsti privrženost temeljnim občečloveškim krščanskim vrednotam, kar pa ne pomeni kar samodejno krščansko religioznost. Poleg tega posebej poudarjajo (v tem besedilu sem to enkrat že omenil) pripisovanje občečloveškega pomena religioznim obredom na temeljnih točkah človekovega življenjskega ciklusa: rojstvo, prehodi iz otroštva v odraslost, sklenitev zakonske zveze, smrt. Že iz raziskave SJM 1991/2 so vidne razlike med tovrstnimi podatki in podatki o vernosti, obiskovanju verskih obredov, molitvi in stališčih do nekaterih dogmatičnih resnic. Vpraševanci jasno povedo, da je velika večina njihovih staršev pripadala rimskokatoliški cerkvi (mati 85,7%, oče 83,5%), nekaterim drugim, npr. pravoslavju (mati 3,1%, oče 3,0%), evangeličanski cerkvi (mati 2,7%, oče 2,1%) in le 4,4% mater in 6,5% očetov ni pripadalo nobeni od delujočih cerkva v Sloveniji. Kar 81,4% vprašanih izpoveduje, da so bili vzgojeni kot katoličani in le 10,8% ni imelo domače verske vzgoje. Vpraševanci v SJM 1992/1 izpovedo, da v 69% pripadajo rimskokatoliški veroizpovedi oziroma drugim in 26,8% ne morejo dati pozitivne izjave. Isti anketiranci pa mislijo prav tako, da je verski obred pomembno opraviti ob naslednjih življenjskih dogodkih: ob rojstvu (da 71,6%, ne 18,6%), poroka (da 68,5%, ne 21,6%) in smrti (da 73,2%, ne 17,8%). Iz vseh teh razlogov so strokovno hudo sporne različne nedavne izjave in članki o tem, da je Slovenija katoliška dežela v tem smislu, da bi katoliška cerkev, ki naj bi ji pripadalo (na temelju podatkov zadnjega popisa prebivalstva in vprašanja o veroizpovedi) kar 88,4% od 3/4 vernega prebivalstva, imela poslej v slovenski družbi tudi temu sorazmeren družbeni vpliv in družbeno moč. K temu se bom sicer še vrnil na koncu svojega premišljevanja.

5. V nasprotju s sorazmerno razširjenim mnenjem (tudi med intelektualci) o nekakšni slovenski množični moralni anomiji ali celo anarhiji in brezglavem pehanju zgolj za materialnimi dobrinami in udobnim življenjem, zlasti podatki iz mednarodne raziskave vrednot (SJM 1992/1) tega ne potrjujejo. Ljudje se sprašujejo o smislu življenja in smrti, o poštenem življenju, socialnopravičnih medčloveških odnosih, o katastrofalnih posledicah samopašnega ravnanja človeka z naravo itd. ter se želijo angažirati za svoje in drugih boljše življenje, tudi duhovno. Prevladuje izrazito humanistično pojmovanje smisla življenja na ta način, da je poudarek na *lastnem* ravnanju in odgovornosti, na delovanju, na zavzetosti. Glede na deleže različnih opredelitev, ki jih bom navajal, sklepam, da sta prav človekovo samozaupanje in odgovornost značilnost zavesti večine opazovane populacije, pri čemer je ta obrazec mišljenja in vedenja v načelu neodvisen od (ne)verskega prepričanja. Z izjavo »življenje ima smisel le tedaj, če mu ga daš sam« soglaša 78,5% vprašancev in tudi z izjavo »vsakdo si sam določa svojo usodo, ponovno 63,3%, pri čemer je negativnih odgovorov le 13,1%. S skrajno strogima izjavama: »zame ima življenje le en smisel, ker je Bog« ter »Bog določa potek našega življenja« soglaša le 19,3% oz. 20,7% (in rezultatov SJM 1991/2). Podobni rezultati so tudi iz SJM 1992/1. Z izjavo »življenje ima misel le zato, ker obstaja Bog« soglaša 21,2%, medtem ko je strinjanje s stavkom »smisel življenja je v tem, da skušaš iz njega dobiti kar najboljše« na ravni 80,2%. Z opredelitvijo »po mojem mnenju imata žalost in

trpljenje smisel le tedaj, če verjameš v Boga« soglaša 19,1% vprašanih, a kar 86,6% se strinja s stavkom »če si živel svoje življenje, je smrt naraven zaključek tega«. Pri vsem tem pa je pomembno, da kar 76,7% vprašanih pogosto ali včasih razmišlja o smislu in namenu življenja.

6. Za veliko večino prebivalcev Slovenije v letu 1991 oz. 1992 je znova ugotovljeno, da v njihovi zavesti prevladuje izrazito *sodobno pojmovanje o mestu in vlogi Cerkve v družbi in državi*. Če ponovim že zapisano misel, prevladuje zamisel o svobodni cerkvi v svobodni državi brez sovražnosti med njima, a vendarle z dovolj natančno razmejenimi pristojnostmi ter o tem, da je v temelju ureditve svoboden in samostojen posameznik – državljan. Že pri vprašanju, kako naj se presoja, kaj je prav in kaj ni prav v življenju, največ anketirancev odgovarja s »kaj je prav in kaj ni, naj bo stvar lastne vesti« (77,0%), nato sledi »o tem, kaj je prav in kaj ni, naj odloča družba« (61,3%), 21,8% pa soglaša s stavkom »kaj je prav in kaj ni, naj sloni na božjih zakonih« (SJM 1991/2).

V isti raziskavi je bilo osrednje vprašanje o nalogah cerkve in drugih verskih organizacij podobno tistemu, ki smo ga, samo v Sloveniji, postavljali že prejšnja leta. Naloga »oznanjati versko sporočilo« je seveda nesporna (84,7%). Pri opredeljevanju naj bi bila naloga cerkve »skrbeti za probleme in težave posameznika«, je populacija razdeljena: več (45,6%) jih je, ki temu nasprotujejo, kot tistih, ki to odobravajo (35,9%). Podobno velja za nalogo »ponujati možnosti za različne oblike skupnega in družbenega življenja«: 32,1% temu nasprotuje, 49,9% pa to odobrava. Pač pa je odločitev glede naloge Cerkve, da se »opredeljuje do *političnih vprašanj*« močno enopomenska: kar 76,6% vprašanih misli, da *ne bi smela biti njena naloga* in le 9,8% (desetina) *tako ravnanje odobrava*. To večinsko mnenje se pokaže tudi pri soglašanju (65,5%), naj »najvišji cerkveni dostojanstveniki *ne bi poskušali vplivati na volilne odločitve ljudi*« ter pri soglašanju (62,1%) z izjavo »najvišji cerkveni poglavarji naj ne bi poskušali vplivati na odločitve vlade«. Vplivanje cerkve na volilne odločitve ljudi in odločitve vlade *izrecno soglaša 17,2% oziroma 15,7%*. Vzporedno pridobljeni podatki (SJM 1992/1) to splošno usmerjenost prebivalstva potrjujejo: 68,1% misli, da ni prav, da se cerkev opredeljuje do politike vlade. Prav tako mislijo, da ni prav, da se cerkev opredeljuje do splava (63,7%), zunajzakonskih razmerij (62,3%) in homoseksualnosti (60,1%). Tudi glede opredeljevanja cerkve do razoroževanja, problemov tretjega sveta, nezaposlenosti, rasne diskriminacije in evtanazije je več tistih, ki temu nasprotujejo, kot tistih, ki to odobravajo. Obratno je le pri ekologiji in vprašanih okolja.

O razločevanju med religijo in politiko še posebej govorijo podatki o stališčih do (ne)prednosti politikov z religioznim prepričanjem. Kar 70,6% vprašanih zavrača stališča, da »politiki, ki ne verjamejo v Boga, niso primerni za opravljanje javnih služb« (to stališče odobrava 7,7%). Le 10,9% vprašanih misli, da »bi bilo za Slovenijo bolje, če bi javne funkcije (službe) opravljal več ljudi z močnim verskim prepričanjem« (temu izrecno nasprotuje 66,7% vprašanih).

Svojevrstno oznako večinske presoje o vlogi cerkve v naši družbi pokaže tudi distribucija odgovorov na vprašanje, kako je z močjo cerkve in drugih religijskih organizacij v družbi. Največ (55%) jih meni, da imajo približno pravo mero moči, 22,6% jih misli, da je imajo preveč, a le 7,4% glasuje za premalo moči. Velika večina (63,9%) zavrača možnost, da bi imeli v šolah vsak dan šolsko molitev, zanj se izjavlja 19,4%. Za verouk kot obvezni šolski predmet pa se izreka manj kot desetina vprašanih (8,4%).

V luči do zdaj navedenih podatkov so nekoliko lažje razumljivi podatki o kredibilnosti cerkve in duhovščine, do katerih smo prišli v mednarodni raziskavi

Political Culture, Political and Economical Orientations in Central and Eastern Europe During the Transition to Democracy (1990–1991), ki je zajela devet nekdanjih realsocialističnih družb, med njimi tudi Slovenijo. Na vprašanje: Ljudje morajo nekemu zaupati in imeti občutek, da se lahko zanesejo nase in na druge. V kolikšni meri lahko vi zaupate naslednjim (navedenih je 18 ustanov oziroma skupin, od družine, vlade, sindikatov, Boga do sebi samemu, političnim strankam itd.) ter

cerkvi in duhovnikom (v%)

	v celoti	precej	malo	nič	ne vem, b.o.
Bolgarija	16	23	23	30	7
Češka in Slovaška	9	26	30	29	6
Estonija	12	26	35	12	15
Madžarska	19	27	28	21	5
Litva	31	33	19	12	5
Poljska	15	37	37	7	4
Romunija	31	27	21	19	2
Slovenija	10	18	39	26	6
SKUPAJ		28		65	
Ukrajina	17	26	26	16	11

Primerjava navedenih držav pokaže, da je kredibilnost cerkve in duhovščine v očeh prebivalstva najvišja v Sloveniji, kjer jima malo ali nič ne zaupa prav tako najvišji delež vprašanih. Če primerjamo še stopnje zaupanja oziroma nezaupanja še »znotraj« Slovenije, potem nam raziskava SJM 1991/2 (na popolnem vzorcu) pokaže, da je delež nezaupanja cerkvi in duhovščini znova na ravni 67,0% in zaupanja na 25,7%. Med to pot 22 naštetimi ustanovami in skupinami sta cerkev in duhovščina v spodnji tretjini preizkušanih z največ nezaupanja: banke 81,30%, politične stranke 78,3%, slovensko gospodarstvo 72,8%, sindikati 68,8%, stranka demokratične prenovе 65,1%, slovenska vlada 61,3%. Samo primeroma naj navedemo, da poleg družine in sorodnikov uživajo precej več zaupanja kot cerkev in duhovščina šole, kolegi pri delu, policija, slovenska vojska, predsedstvo republike itn. Podobne izsledke daje tudi mednarodna raziskava vrednot (polovični vzorec): malo ali nič zaupanja cerkvi 61,0%, veliko ali precejšnje zaupanje 38,8%.

Čeprav je težko odgovoriti, od kod vse to nezaupanje, vendar mislim, da je glavne razloge iskati v razmerjih med cerkvijo in politiko. Nadaljnje raziskave bodo pokazale, ali in v kolikšni meri so te domneve upravičene.

* * *

Na koncu bom poizkusil zapisati še nekaj več o (katoliški) Sloveniji 1992. Nedavno (v knjigi Vera in nevera v Sloveniji 1968–1978) sem poizkusil utemeljevati razlagalno podmeno o tem, da je mita o katoliški Sloveniji konec. Pri tem sem se opiral na izkustvene podatke o globalnih razmerjih verujoči-neverujoči na eni ter na že takrat obsežne podatke o disoluciji dogmatičnih verovanj na drugi strani. Moja zamisel je doživela odmeve. Eni so jo uporabljali čisto instrumentalno zato, da bi dokazovali smiselnost svoje zamisli o protikatoliški Sloveniji. Drugi pa so v njej videli neke vrste napad na dolgo krščansko zgodovino Slovencev, nekakšno podcenjevanje vloge katoliške cerkve pri oblikovanju sodobnega slovenskega naroda in mi poskušali celo pripisati, da hočem, da bi z zlorabo izkustvenih podat-

kov marginalizirali duhovno in kulturno vlogo Cerkve v slovenski družbi. Na očitke nisem odgovarjal.

Letos se je polemika o katoliškosti Slovenije znova obnovila, potem ko je Statistični zavod Slovenije objavil podatke o izrekanju za veroizpoved (konfesijo) pri zadnjem popisu prebivalstva leta 1991. Sociolog dr. Janez Gril je v polemiki z raznimi (zares površnimi) časopisnimi članki v verskem listu med drugim zapisal: »Konec koncev pa smo lahko tudi malo ponosni: to, kar smo sicer vedeli (tri četrtine Slovencev je katoliške vere op. Z. R.), je sedaj potrjeno tudi s številkami: Slovenija je katoliška dežela.«² Prav tam pa smo lahko prebrali v komentarju Slovenija je katoliška tudi namige, naj bi tako visoke številke katoličanov (71,77%) izzvale preplah, pri nekaterih pa tudi vprašanje, ali je slovenska skupščina sestavljena po ključu odstotkov, kar zadeva vero. Res pa je, da avtor hkrati ugotavlja: »Seveda ne gre pri teh visokih odstotkih samo za katoličane v polnem pomenu besede. Pojem 'katoličan' je raztegljiv: vanj je mogoče stlačiti vse, od skoraj brezverca pa do svetnika. V teh odstotkih je torej marsikaj.«³ V tem pogledu ima avtor prav. Slovenija je bila in ostaja katoliška dežela v tem smislu, da je katoliška religija *večinska*, čeprav bi z veliko obzirnostjo in upoštevanjem morali negovati tudi druge verske skupnosti, pa tudi neverujoče. Seveda ji ta večinskost ne daje pravice do nadvladovanja ali podcenjevanja drugih, čeprav imajo vso pravico zahtevati tudi polno spoštovanje katoliškega občestva. Slovenija je nadalje katoliška (ali še bolj krščanska) dežela v tem smislu, da se *velika večina prebivalstva šteje zavezana občečloveškim vrednotam, pa tudi običajem (praznovanjem), ki jih je pri nas utrdila ali celo vzpostavila krščanska civilizacija*. Vseeno pa je strokovno močno oporečno definicijo katoličan zavajati na člana Cerkve oziroma katoliškega občestva v sociološkem pomenu te besede, pri čemer naj bi bile vse velike razlike, ki smo jih ugotovili tudi v naši študiji, zvedljive na »svetnike in povprečnike«, na bolj ali manj dosledne, ali kot smo lahko brali: »Nedvomno smo tisti, ki smo se izjavili za katoličane, bolj ali manj povezani z molitvenim življenjem Cerkve. Tudi njena moralna načela, od spolnih do družbenih, upoštevamo bolj ali manj dosledno; z večjo ali manjšo gotovostjo sprejemamo njen verski nauk«.⁴

Pa vendarle še vedno mislim, da je na svoj način konec mita o katoliški Sloveniji, če *katoliškost* razlagamo kot popolno privrženost velike večine (npr. dveh tretjin) slovenskega prebivalstva katoliški cerkvi, njenim dogmatičnim resnicam, moralnemu in družbenemu nauku, kot nesporno priznavanje, naj ima ta Cerkev položaj in vlogo hegemonu v vseh rečeh verskega, moralnega, kulturnega in političnega življenja državljanov, kot pravico do nespornega narodnega voditeljstva, kot je bilo to med svetovnima vojnama. Ti časi so nepovratni, ne glede na to, kako močno si to nekateri želijo ali ne želijo.

² Družina, str. 8, 23. februar 1992, str. 1.

³ Prav tam, Branko Rozman, Slovenija je katoliška, str. 3.

⁴ Prav tam, Drago Ocvirk, Smemo biti če nas ni, str. 12.

Krizni mehanizmi KVSE in njihova uporaba v jugoslovanski krizi

Zaradi širjenja nasilja v Jugoslaviji po razglasitvi neodvisnosti Slovenije in Hrvaške dne 25. 6. 1991 so bili prvič aktivirani krizni mehanizmi, ki so bili oblikovani v okviru institucionalizacije Konference za varnost in sodelovanje v Evropi (KVSE). S tem kriznim položajem so se institucije KVSE, ki se še oblikujejo, srečale torej v svoji začetni fazi. Kljub temu je bilo mogoče pravočasno aktivirati obe vrsti kriznih mehanizmov, tiste, ki so predvideni za vojaško razsežnost kriz, in tiste za splošno politično razsežnost kriz in oboji so funkcionirali na predviden način.

Institucije in krizni mehanizmi v KVSE

Oblikovanje kriznih mehanizmov KVSE je tesno povezano z institucionalizacijo procesa KVSE. Sicer so že v fazi nastajanja KVSE obstajale zamisli o oblikovanju stalnih institucij, še posebej na strani Sovjetske zveze,¹ vendar jih je Zahod zavrnil, ker bi s tem Sovjetska zveza dobila pravico soodločanja v vprašanih evropske varnosti.

Sčasoma pa se je iz nadaljevalnih sestankov KVSE v Beogradu, Madridu in na Dunaju, kakor tudi iz sestankov in izrednih konferenc, ki so jim bili ti nadaljevalni sestanki dali mandat, razvila tako gosta mreža,² da je praktično sleherni dan potekalo kakšno zasedanje v okviru KVSE. Zategadelj so po vsem videzu docela upravičeno govorili o »kvazipermanentni strukturi« procesa KVSE.³

Krizni mehanizmi pri razvijanju vojaške varnosti in zaupanja

Na tej izredni konferenci v okviru KVSE procesa so ukrepi za razvijanje varnosti in zaupanja na vojaškem področju zavzemali posebno mesto. Prvi ukrepi za razvijanje zaupanja so bili v KVSE vpeljani v skladu s sklepnimi dokumenti iz Helsinkov in sicer za »zmanjševanje nevarnosti oboroženih konfliktov in nespornostov ali napačnih ocen vojaških aktivnosti . . . še posebej v situaciji, kadar udeležene strani nimajo jasnih in pravočasnih informacij«.

Ti ukrepi so obsegali napovedovanje večjih (kakor tudi drugih) vojaških manevrov, povabilo opazovalcev takih manevrov kakor tudi spodbujanje stikov na vojaškem področju. Nadaljevalni sestanek v Madridu je potem dal mandat za konferenco o ukrepih za razvijanje varnosti in zaupanja in o razoroževanju v Evropi,⁴ ki je trajala od leta 1984 do 1986 in je bila pred začetkom dunajskega sestanka zaključena z obsežnim dokumentom.

¹ K predzgodovini glej Heinz Vetschera, Sicherheit und Truppenabbau – die Konferenzen, ISG/LVAk, Dunaj 1976, str. 8 in dalje.

² Prim. denimo predstavitev v: Wilfrid Aichinger, Der Stand des KSZE-Prozesses zu Beginn des Wiener Folgetreffens, ÖMZ 6/1986, str. 505–512 (507).

³ Prim. Heinz Vetschera, The Future Role of Arms Control in Europe, v: Wolfgang Danspeckgruber (ur.), Emerging Dimensions of European Security, Westview Press, 1991 (v tisku).

⁴ Karl Liko, Von Madrid nach Stockholm, v: ÖMZ 1/1984, str. 1–4.

Ta dokument je vseboval precejšnja izboljšanja pri napovedovanju vojaških aktivnosti in pri opazovanju le-teh, obvezno predložitev letnega koledarja načrtovanih aktivnosti, kakor tudi prvič v zgodovini ukrepe za nadzor nad oborožitvijo z inšpekcijami na kraju samem.⁵

Naposled je nadaljevalni sestanek KVSE na Dunaju⁶ dal mandat za dve konferenci o nadzoru nad oboroževanjem, namreč na eni strani za pogajanja o konvencionalnih oboroženih silah in konvencionalnem orožju v Evropi, ki so de facto nadomestila pogajanja o zmanjševanju oboroženih sil in orožja (Mutual Reduction of Forces and Armaments and Associated Measures in Central Europe – MUR-FAAMCE), ki so od leta 1973 brez uspeha potekala na Dunaju, na drugi strani pa za pogajanja o ukrepih za razvijanje varnosti in zaupanja, in sicer z namenom, »da bi gradili na rezultatih, doseženih že na konferenci v Stockholmu in jih razširili s ciljem, da bi izoblikovali in sprejeli nov niz dopolnjevalnih ukrepov za razvijanje varnosti in zaupanja, ki so usmerjeni v zmanjševanje nevarnosti vojaškega soočanja v Evropi«.⁷

Pogajanja o ukrepih za razvijanje varnosti in zaupanja so se začela 6. 3. 1989 na Dunaju in končala s sprejetjem Dunajskega dokumenta leta 1990.⁸ Dokument je prinesel poleg potrditve in izpopolnitve ukrepov, dogovorjenih že v Stockholmu, celo vrsto dodatnih ukrepov, kakor denimo obvezno izmenjavo »statičnih« informacij o oboroženih silah držav udeleženk, ki jih je mogoče verificirati s preverjanjem, izboljšanjem stikov, vključno z obiskom vojaških letališč, letni sestanek držav udeleženk z namenom proučevanja razmer, pa tudi »zmanjševanje tveganj« (Ukrep II) s primernimi posvetovalnimi mehanizmi in »komunikacijo« (Ukrep IX) prek za ta namen vzpostavljene podatkovne mreže.⁹

Medtem ko je izboljševanje v Stockholmu sprejetih ukrepov kakor tudi na novo vpeljani ukrep glede statične informacije konec koncev linearni razvoj iz ukrepov za razvijanje varnosti in zaupanja, pa kažejo ukrepi »zmanjševanje tveganj« in »komunikacija« neko novo kvaliteto, ki jo včasih označujejo kot »tretja generacija« Ukrepov za razvijanje varnosti in zaupanja (po prvi generaciji ukrepov za razvijanje zaupanja iz Helsinkov in drugi generaciji ukrepov za razvijanje varnosti in zaupanja iz Stockholma).

Ukrepi se vsebinsko neposredno ujemajo s temeljno filozofijo ukrepov za razvijanje zaupanja, tj. z informacijo in komunikacijo prispevati k zmanjševanju nevarnosti oboroženih konfliktov in nesporazumov ali napačnih ocen, kakor so bili že formulirani v sklepnih dokumentih helsinške konference.¹⁰ Za njihovo uporabo pa so potrebni ustrezni institucionalni ukrepi.¹¹

Oblikovanje kriznih mehanizmov in institucij na tem področju je potekalo po

⁵ Prim. H. Vetschera, Die Wirkungen des Ersten Korbes, ISG/LVak, Dunaj 1988, str. 46 in dalje; za vrednotenje glej str. 49 in dalje.

⁶ Sklepni dokument z dne 15. 1. 1989.

⁷ Sklepni dokument, str. 12.

⁸ O poteku dogajanj prim. Simon Palmisano, KZSE/VVSBM, Das Wiener Dokument 1990; Chronik; LVak, Dunaj 1991.

⁹ K izidu pogajanj o ukrepih za razvijanje varnosti in zaupanja v celoti: K. Liko, Das Wiener Dokument 1990, v: ÖMZ 2/1991, str. 108–112.

¹⁰ Glej zgoraj.

¹¹ Tu in tam se pojavlja mnenje, da predstavlja »tretjo generacijo« Ukrepov za razvijanje varnosti in zaupanja samo oblikovanje institucij, kar pa bi bil omejen pogled na to: brez konkretnih ukrepov bi institucije same komaj lahko ustrezale filozofiji razvijanja varnosti in zaupanja. Nasprotno pa so konkretni ukrepi, kakor smo jih navedli, že sami zase ukrepe za razvijanje varnosti in zaupanja, ki pa za svoje funkcioniranje vsekakor zahtevajo konkretne institucije. Institucionalizacija je tako za »tretjo generacijo« teh ukrepov akcesorična, ni pa konstitutivna.

več tirihi. Že prvi predlog Zahoda na pogajanjih za razvijanje varnosti in zaupanja (CSCE/WV/1 z dne 9. 3. 1989) je v točki 11 vseboval Razvijanje komunikacijskih sredstev« kot dodatek k doslej običajnim diplomatskim kanalom obveščanja glede dogovorjenih ukrepov. Ta točka je bila v poznejši podrobnejši različici tega predloga (CSCE/WV/1 amplified z dne 9. 6. 1989) razširjena s tem, da naj bi sleherni država imenovala kontakten kraj, ki naj bi take informacije lahko sprejemala – najraje nonstop ob vsakem času.

Hkrati s predlogom CSCE/WV/1 so takratne države Varšavskega pakta Bolgarija, ČSSR in Madžarska 9. 3. 1989¹² vložile predlog CSCE/WV/2, ki je vseboval vzporedno k temu še Izgrajevanje lastne komunikacijske mreže za medsebojno pojasnjevanje situacij, ki pri kateri koli strani zbuja dvom ali bojzani (točka V/8).

Poleg tega je predlog vseboval Opravljanje rednih bilateralnih in multilateralnih posvetovanj o vprašanih, o katerih se razpravlja v zvezi s cilji in nalogami pogajanj o ukrepih za razvijanje varnosti in zaupanja (točka V/5), kakor tudi izrecno Oblikovanje centra za zmanjševanje vojne nevarnosti in preprečitev nenadnega vojaškega napada v Evropi, ki bi izvrševal funkcijo informiranja in svetovanja (točka V/7).

Razvijanje komunikacijskega sistema je podprl tudi romunski predlog (CSCE/WV/3 z dne 22. 3. 1989) »za posvetovanja med predsedniki držav in vlad in za sklic sestanka na višji ravni v kriznih situacijah« (točka 5), prav tako pa tudi predlog CSCE/WV/5 skupine nevtralnih in neuvrščenih (N + N) držav z dne 12. 7. 1989.

Obstoječo prakso »naj bi izpopolnili s sistemom hitre komunikacije, da bi tako zagotovili zanesljivost in pravočasnost sporočil; uporabljali naj bi moderna komunikacijska sredstva, da bi ... lahko sporočali tudi grafične podatke; naposled bi lahko izvajanje ukrepov za razvijanje varnosti in zaupanja pripeljalo k večji potrebi po razjasnjevanju in posvetovanjih. Glede tega bi bilo potrebno proučiti primerne načine in sredstva.«

S tem so vse države in skupine držav udeleženk pogajanj o ukrepih za razvijanje varnosti in zaupanja v svoje predloge privzele temeljno zamisel o izpopolnjevanju komunikacije. S tem pa so bile na pogajalski mizi tudi že zamisli za oblikovanje primernih posvetovalnih mehanizmov kakor tudi naposled zamisli za oblikovanje stalnih institucij v obliki Centra za zmanjševanje vojne nevarnosti.

V nadaljevanju pogajanj so postale potem precej jasnejše predstave o izoblikovanju komunikacijske mreže. Potem ko je skupina zahodnih držav že v svojem predlogu z dne 23. 2. 1990 (CSCE/WV/7) predlagala letni sestanek za ocenjevanje uporabe ukrepov za razvijanje varnosti in zaupanja (»Ukrep 14«), je 18. 5. 1990 (CSCE/WV/8) med drugim glede razvijanja komunikacijskih sredstev predlagala opcije

- telegramske mreže;
- neposredno povezavo med računalniškimi enotami;
- uporabo že obstoječih komercialnih mrež, izključno ali delno prek mednarodne telefonske mreže (Ukrep 11).

Poleg tega je bil predlagan že podrobno izdelan »mehanizem za obravnavanje neobičajnih vojaških aktivnosti« (Ukrep 15) in ukrepi za zmanjševanje tveganja nevarnih incidentov in poročanje o takih incidentih (Ukrep 16). Ukrep 15 je predvidel, da lahko država udeleženka, ki ima pomisleke glede kake neobičajne,

¹² Predlog datira iz časa pred demokratsko revolucijo in s tem reflektira v drugih elementih še »star način razmišljanja« o varnostni politiki Varšavskega sporazuma.

vojaško pomembne aktivnosti, v kateri so udeležene konvencionalne vojaške sile na ozemlju neke druge države udeleženske v okviru nenačrtovanih aktivnosti zunaj kraja stacioniranja, zahteva pojasnilo o tem v 48 urah.

Ta država pa bi lahko zahtevala tudi bilateralno srečanje z drugo državo, ki bi moralo biti v 48 urah. Naposled bi lahko ta država udeleženka zahtevala tudi srečanje vseh 35 držav udeleženk. Za to pa bi morali še izdelati organizacijske modalitete. Ukrep 16 je predvidel izmenjavo podrobnosti o kontaktnih krajih, ki so sposobni ukvarjati se z nevarnimi incidenti, če bi se le-ti pojavili.

Ti koncepti so bili potem v obsežnem francoskem predlogu z dne 8. 6. 1990 v vsem bistvenem privzeti v predlog sklépnega dokumenta (CSCE/WV/12). Ta predlog vsebuje glede komunikacije v točki 103 pobudo »za proučevanje in razvijanje drugih sredstev za hitrejšo in neposredno komunikacijo med prestolnicami, najbolje prek določenih kontaktnih krajev, kot dopolnilo doslej uporabljenim diplomatskim putem in za sporočanje informacij v zvezi z dogovorjenimi ukrepi«.

Glede posvetovanja vsebuje predlog v točki 98 že v CSCE/WV/8 predvideno »postopnost« za mehanizem (pojasnilo; bilateralno oz. multilateralno srečanje; v obeh primerih je rok 48 ur), kakor tudi v točki 99 kontaktne kraje za nevarne incidente, vendar pa podrobnejšo izdelavo podrobnih modalitet prepušča nadaljnjim pogajanjem.

Dunajski dokument v vsem bistvenem sledi tem konceptom. Ukrep IX (»Komunikacija«) predvideva vzpostavitev neposredne komunikacijske mreže za posredovanje sporočil med prestolnicami držav udeleženk (točka 143) kakor tudi vzpostavitev kontaktnega kraja v sleherni državi udeleženki, ki je sposobna dan in noč posredovati in od drugih držav udeleženk sprejemati taka sporočila (točka 144). Tehnične podrobnosti mreže so navedene v Prilogi II k Dunajskemu dokumentu.

Ukrep II (»Zmanjševanje tveganj«) vsebuje v točki 17 določbo, »naj se države udeleženske glede vsakršnih neobičajnih in nepredvidenih aktivnosti svojih oboroženih sil, ki ... se odvijajo izven njihovega običajnega mesta stacioniranja v mirnem času, ki so vojaško pomembne in v zvezi s katerimi neka država udeleženka izraža zaskrbljenost glede svoje varnosti, posvetujejo in sodelujejo med seboj v skladu z naslednjimi določili«.

Operativni del sledi potem že poprej izdelanemu modelu: država udeleženka, ki je zaskrbljena zaradi takih aktivnosti, lahko posreduje zahtevo po pojasnilu, ki naj bi vseboval tudi njene razloge za zaskrbljenost in če je le mogoče, tudi podatke o vrsti in kraju ali področju teh aktivnosti (točka 17.1.). Odgovor na tako zahtevo mora biti poslan v 48 urah (točka 17.1.2.) in mora vsebovati odgovore na zastavljena vprašanja ter dati sleherne druge potrebne informacije, ki bi lahko prispevale k pojasnitvi te dejavnosti (točka 17.1.3.).

Po proučitvi odgovora lahko država, ki je izrazila zahtevo po pojasnilu, zahteva sestanek za obravnavanje zadeve (točka 17.2.), ki mora biti z državo, ki odgovarja na zastavljena vprašanja ali z vsemi državami udeleženkami (točka 17.2.2.) in sicer v 48 urah.¹³ Zahteva po pojasnilu, odgovor in zahteva po posvetovalnem sestanku se vsakokrat nemudoma sporočijo drugim državam udeleženkam (točka 17.1.4. kakor tudi 17.2.1.2.).

Bilateralno srečanje je na sporazumno dogovorjenem kraju, če glede

¹³ Taka je nemška verzija besedila. Nasprotno pa govori angleška verzija o »within not more than 48 hours« in s tem nakazuje možnost še bolj kratkega roka za sklic posvetovanja. Španski, francoski, italijanski in ruski tekst pa govorijo le o »ne več kot 48 urah« in puščajo vprašanje odprto.

tega sporazum ni dosežen, pa v Centru za preprečevanje konfliktov (točka 17.2.1.4.). Srečanje vseh držav udeleženk je v Centru za preprečevanje konfliktov (točka 17.2.2.3.).

Vojaški krizni mehanizmi v okviru Ukrepov za razvijanje varnosti in zaupanja

Točka 18 ureja sodelovanje v nevarnih incidentih vojaške narave. Udeleženci se obvezujejo k sodelovanju pri javljanju in pojasnjevanju nevarnih incidentov kakor tudi k določitvi kontaktnega kraja za taka javljanja (točka 18.1.). Sporočila naj bi se po možnosti poslala po komunikacijski mreži, določeni z Ukrepi za razvijanje varnosti in zaupanja (točka 18.2.). Center za preprečevanje konfliktov ima nalogo, da vodi seznam kontaktnih krajev (točka 18.1.) in služi kot forum za morebitno obravnavanje takih incidentov (točka 18.4.), bodisi ob letnem sestanku bodisi na sestankih, ki jim je dodatno postavljen rok.

Krizni mehanizmi pri razvijanju vojaške varnosti in zaupanja so tako rezultat različnih predlogov med potekom pogajanj. Koncept komunikacijskega sistema med državami udeleženkami¹⁴ je bil že v zgodnji fazi privzet v predloge zahodnih držav kakor tudi vzhodnih držav in skupine držav N + N.

Nadaljnja pogajanja so služila potem za izoblikovanje tega sistema, ki je postajalo vse bolj zahtevno in se je naposled izteklo v sklep o vzpostavitvi samostojne mreže za povezovanje podatkov.

Nasprotno pa je posvetovalni mehanizem najprej temeljil na predlogu skupine vzhodnih držav, vendar je glede svoje zunanje oblike ostal zelo nejasen. Vsebine

¹⁴ Ta koncept je ne nazadnje mogoče navezati na vzpostavitev »vroče linije« med ZDA in ZSSR ob Kubanski krizi leta 1962 in na pozneje vzpostavljene podobne neposredne telefonske povezave za obveščanje med Moskvo, Londonom in Parizom ter pomeni multilateralno uporabo na bilateralni ravni že sprejetega načina postopanja.

tega predloga so potem skupine zahodnih držav povzele v konkretno obliko »postopnosti«, ki je dobila svoje mesto tudi v Dunajskem dokumentu. Edini bistveni dodatek je določilo, ki predvideva Center za preprečevanje konfliktov kot forum za posvetovalna srečanja v zvezi z neobičajnimi vojaškimi aktivnostmi (subsidiarno pri bilateralnih srečanjih, neposredno pri multilateralnih srečanjih) kakor tudi v zvezi z nevarnimi incidenti.

Ta element v posvetovalnem mehanizmu spet posega po zamisli o »Centru za zmanjševanje vojne nevarnosti«, ki jo je vseboval prvi predlog skupine vzhodnih držav. Glede oblikovanja ustrezne institucije pa se niso dogovorili pri pogajanjih o ukrepih za razvijanje varnosti in zaupanja, ampak je bil sklep o tem dosežen v okviru oblikovanja institucij KVSE med pariškim sestankom na vrhu novembra 1990.

Oblikovanje institucij KVSE

Vzporedno s sklepno fazo pogajanj o ukrepih za razvijanje varnosti in zaupanja in pogajanj CFE je od 10. 7. 1990 na Dunaju zasedal »Odbor za pripravo vrhunskega srečanja v Parizu« kot posebni pogajalski forum KVSE.¹⁵

Odbor je oblikoval tiste sklepe, ki so jih potem države udeleženke na srečanju na vrhu sprejele kot »Pariško listino za novo Evropo«. ¹⁶ Ta listina vsebuje tudi nove strukture in institucije procesa KVSE,¹⁷ namreč

redne sestanke:

- nadaljevalni sestanki KVSE, kjer bi se srečali tudi voditelji držav in vlad držav članic KVSE; ti sestanki naj bi potekali praviloma vsaki dve leti;

- redni sestanki zunanjih ministrov v obliki Sveta, najmanj enkrat letno; gremije:

- Svet zunanjih ministrov (glej zgoraj);

- Odbor visokih uradnikov za pripravo sestankov Sveta (zunanjih ministrov); odbor se lahko dogovarja tudi za dodatne sestanke predstavnikov držav udeleženk. Poleg tega že Pariška listina predvideva, da bo Svet proučeval oblikovanje določil, ki predvidevajo sklic sestanka Odbora visokih uradnikov v nujnih situacijah;

stalne institucije:

- Sekretariat v Pragi kot administrativna opora »teh posvetovanj« (namreč Sveta in Odbora visokih uradnikov);

- Center za preprečevanje konfliktov na Dunaju, ki naj bi podpiral Svet pri zmanjševanju nevarnosti konfliktov;

- Biro za svobodne volitve v Varšavi, ki naj bi skrbel za olajševanje stikov in izmenjavo informacij v zvezi z volitvami v državah udeleženkah.

Poleg tega je Listina podprla večjo vključitev parlamentarnega dela v KVSE, še posebej z oblikovanjem parlamentarne skupščine KVSE, kjer bi sodelovali člani parlamentov iz vseh držav udeleženk.

Tehnični postopki in organizacija glede nekaterih določil iz Pariške listine so vsebovani v spremljevalnem dokumentu, ki je bil sprejet hkrati z Listino. Dokument se že loteva možnosti za oblikovanje mehanizma, ki predvideva sklic sestan-

¹⁵ Prim. S. Palmisano, KVSE/Pogajanja o ukrepih za oblikovanje varnosti in zaupanja, navedeno delo, str. 35.

¹⁶ Vrhunsko zasedanje se je odvijalo od 19. do 21. 11. 1990; Listina datira iz 21. 11.

¹⁷ Listina, str. 10–11.

ka odbora visokih uradnikov v nujnih situacijah.¹⁸ Poleg tega spremljevalni dokument določa področja nalog in organizacijsko izoblikovanje treh novo ustanovljenih institucij.

Sekretariat KVSE daje administrativno oporo sestankom Sveta in Odbora visokih uradnikov, vodi dokumentacijski arhiv KVSE in na zahtevo držav udeleženk pošilja dokumente, daje na voljo posameznikom, nedržavnim in mednarodnim organizacijam kakor tudi državam, ki niso udeleženske, javno dostopne informacije o KVSE in po potrebi oporo izvršnim sekretarjem vrhunskih sestankov KVSE, nadaljevalnih sestankov KVSE in vmesnih sestankov KVSE. Imel pa bo tudi druge naloge, ki mu ga bosta naložila Svet ali Odbor visokih uradnikov.

Sekretariat sestoji iz:

- direktorja, ki je preko Odbora visokih uradnikov odgovoren Svetu;
- treh uradnikov, ki jih odpošljejo države udeleženske;
- administrativnega in tehničnega osebja, ki ga namesti direktor.

Biro za svobodne volitve naj bi olajševal stike in izmenjavo informacij v zvezi z volitvami in v ta namen zbiral informacije o terminih, postopkih in uradnih izidih državnih volitev v državah udeleženkah, sestavljal in pošiljal poročila opazovalcev volitev. Dalje naj bi olajševal stike med vladami, parlamenti ali zasebnimi organizacijami, ki želijo biti opazovalci volitev, in pristojnimi volilnimi organi. Na zahtevo držav udeleženk naj bi organiziral seminarje ali druge sestanke o volilnih postopkih in demokratičnih institucijah. Imel bi tudi druge naloge, ki bi mu jih naložil Svet.

Biro sestoji iz:

- direktorja, ki je preko Odbora visokih uradnikov odgovoren Svetu;
- uradnika, ki ga odpošljejo države udeleženske;
- administrativnega in tehničnega osebja, ki ga namesti direktor.

Center za preprečevanje konfliktov. Center za preprečevanje konfliktov ima v prvi fazi svojega obstoja nalogo, da podpira izvajanje ukrepov za razvijanje varnosti in zaupanja, denimo:

- mehanizem za posvetovanje in sodelovanje glede neobičajnih vojaških aktivnosti;
- letno izmenjavo vojaških informacij;
- komunikacijsko mrežo;
- letni sestanek za oceno izvajanja ukrepov za razvijanje varnosti in zaupanja;
- sodelovanje pri nevarnih incidentih vojaške narave.

V skladu s spremljevalnim dokumentom lahko Center prevzame tudi druge naloge. Tako lahko Svet zunanjih ministrov nanj prenese dodatne naloge glede postopka za pomiritev spora kakor tudi obsežnejše naloge v zvezi s poravnavo sporov.¹⁹

V organizacijskem pogledu pa se Center za preprečevanje konfliktov vsekar loči od obeh omenjenih institucij. Razdeljen je namreč na dva dela, sicer na

- posvetovalni odbor, ki je sestavljen iz predstavnikov vseh držav udeleženk²⁰ in je odgovoren Svetu kot samostojni organ držav udeleženk;

¹⁸ Poglavje 1, Institucionalne uredbe; Točka C.

¹⁹ Ta prenos nalog se je deloma izvršil na berlinskem sestanku Sveta, glej spodaj.

²⁰ Do nadaljevalnega sestanka v Helsinkih bodo v skladu s točko F.4 spremljevalnega dokumenta ti predstavniki praviloma vodje delegacij pri Pogajanjih o ukrepih za razvijanje varnosti in zaupanja.

- sekretariat, ki je strukturiran analogno z obema drugima dvema institucijama. Sestoji iz
 - direktorja;
 - dveh uradnikov, ki jih odpošljejo države udeleženke;
 - administrativnega in tehničnega osebja, ki ga namesti direktor.
- Posvetovalni odbor (Consultative Committee, CC)
 - prireja sestanke držav udeleženk v okviru mehanizma, ki zadeva neobičajne vojaške aktivnosti in
 - letne sestanke za oceno izvajanja ukrepov za razvijanje varnosti in zaupanja,
 - pripravlja seminarje o vojaških doktrinah in vse druge seminarje, za katere se dogovorijo države udeleženke,
 - izvaja nadzor nad Sekretariatom Centra,
 - služi kot forum za obravnavanje in po potrebi za razjasnjevanje izmenjanih informacij, dogovorjenih v okviru ukrepov za razvijanje varnosti in zaupanja, in
 - je v okviru mandata za center za preprečevanje konfliktov odgovoren za celotno komunikacijsko mrežo.

Sekretariat je odgovoren posvetovalnemu odboru in sprejema naloge, ki mu jih naloži ta odbor. Vzpostavlja in vodi banko podatkov, ki jo lahko uporabljajo vse države udeleženke in ki je oblikovana s pomočjo izmenjanih vojaških informacij, dogovorjenih v okviru ukrepov za razvijanje varnosti in zaupanja ter na tej podlagi izdaja letna poročila. Direktor sekretariata je pristojen za organiziranje sestankov, ki so sklicani v zvezi z neobičajnimi vojaškimi aktivnostmi.

Potemtakem je v okviru centra za preprečevanje konfliktov *sekretariat* sicer glede njegove notranje strukture, kakor tudi glede njegovih »rutinskih nalog« (zbiranje in razdeljevanje informacij) mogoče primerjati z obema drugima stalnima institucijama KVSE, vendar pa izrecno oblikovanje *Posvetovalnega odbora* Centru za preprečevanje konfliktov daje posebno vlogo v okviru strukture, ki je bila ustvarjena v Pariški listini. Center za preprečevanje konfliktov kot edini od teh institucij razpolaga s lastnim reprezentativnim organom držav udeleženk in zato ni podrejen Odboru visokih uradnikov, ampak neposredno Svetu.

To izhaja iz izvirne »funkcije uporabe« Centra za preprečevanje konfliktov kot posvetovalnega foruma v okviru kriznega mehanizma, kakor je bil dogovorjen z Dunajskim dokumentom 1990. Znotraj tega mehanizma je delitev nalog med Posvetovalnim odborom in Sekretariatom jasno opredeljen: Sekretariat je pristojen za »mobilizacijo«²¹ sestankov Posvetovalnega odbora; Posvetovalni odbor pa je pristojen za oblikovanje sklepov na teh sestankih.

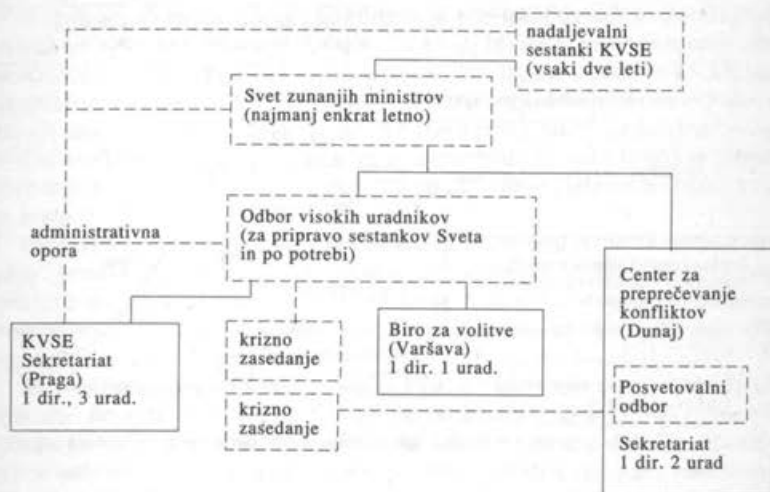
Nevojaški krizni mehanizmi

Pariška listina kakor tudi pripadajoči spremljevalni dokument sta že predvidela bodočo možnost za sklic nujnih zasedanj odbora visokih uradnikov in sta to možnost dala v proučitev. Kot rezultata tega proučevanja je Svet zunanjih ministrov sklenil na svojem prvem sestanku v Berlinu 19./20. 6. sprejeti mehanizem za posvetovanje in sodelovanje v nujnih situacijah.²²

²¹ In s tem tudi ukrepi, ki je treba pripraviti za to.

²² Berlinski sestanek Sveta KVSE, 19.–20. 6. 1990, povzetek končnih sklepov, Poglavje I, točka 6. Svet je na tem sestanku sprejel tudi sklep o potrditvi poročila s sestanka izvedencev v La Valetti o mirnem razreševanju sporov in je na

Institucije KVSE

V skladu s tem mehanizmom²³ se bodo udeleženci v težkih nujnih situacijah, ki bi lahko nastale na podlagi kršenja kakega od načel sklepnih dokumentov²⁴ ali večjih incidentov, ki bi ogrožali mir, varnost ali stabilnost, posvetovali in sodelovali. Če je neka država udeleženka mnenja, da je nastala taka nujna situacija, lahko od prizadete države ali prizadetih držav zahteva pojasnilo (točka 1).

Država, na katero je naslovljena taka zahteva, mora v 48 urah dati na voljo vse potrebne informacije, da bi tako lahko pojasnili situacijo (točka 1.1.). Če pa situacija še naprej ostane nerazrešena, lahko sleherna od prizadetih držav naslovi na predsedujočega v odboru visokih uradnikov²⁵ zahtevo po sklicu nujnega zasedanja odbora (točka 2).

Predsedujoči nemudoma obvesti vse države udeleženke kakor tudi sekretariat KVSE o tej zahtevi (točka 2.4.) in v 24 urah vzpostavi stik s prizadetimi državami (točka 2.5.).

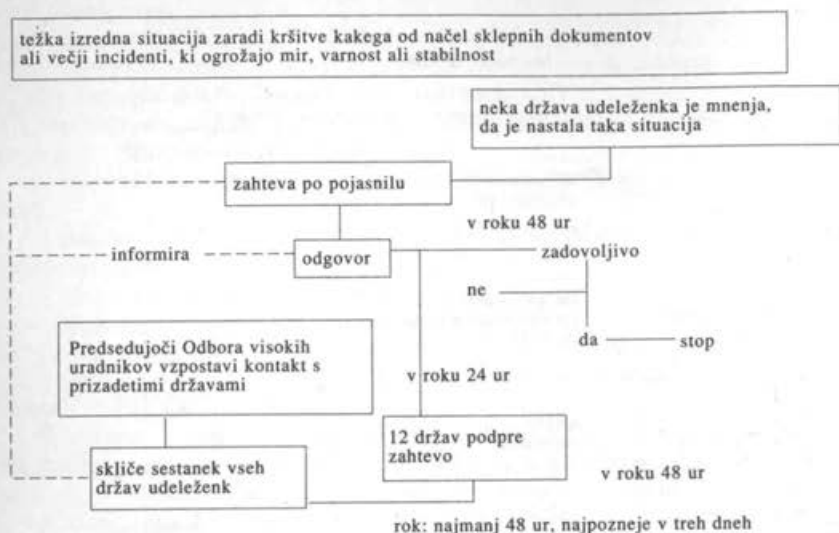
Kakor hitro je dvanajst ali več držav udeleženk podprlo zahtevo z ustreznim sporočilom predsedujočemu v največ 48 urah, ta skliče sestanek vseh držav udeleženk, ki mora biti najprej v 48 urah in najpozneje v treh dneh po tem sporočilu (točka 2.6.).

center za preprečevanje konfliktov prenesel nalogo kot na institucijo; imenovano za to, da se ukvarja s tam predlaganim mehanizmom in da vodi seznam kandidatov, ki jih imenujejo države udeleženke. To je sicer bistvena razširitev funkcije centra za preprečevanje konfliktov, vendar o tem ne bomo razpravljali, ker je ta mehanizem šele v fazi izgrajevanja.

²³ Podrobno: Priloga 2 k povzetku končnih sklepov, glej zgoraj.

²⁴ O katalogu načel sklepnih dokumentov prim. H. Vetschera, *Die Wirkungen des »Ersten Korbes« – Sicherheit und Vertrauensbildung*; ISG/LVAk, Dunaj 1987, str. 4 in dalje.

²⁵ Predsedovanje rotira po abecednem redu med državami udeleženkami; enako velja tudi za posvetovalni odbor.

Sestanek je na sedežu sekretariata in traja največ dva dni, če ni drugače dogovorjeno (točka 2.8.), njegov dnevni red obsega eno samo točko, ki mora biti formulirana natanko tako kot v sporočilu (točka 2.9.). Na sestanku se je glede na situacijo mogoče dogovoriti o priporočilih ali sklepih za razrešitev situacije ali pa sprejeti sklep o sklicanju sestanka na ministrski ravni (točka 2.13.).

Zahteva kakor tudi odgovor se sporoči vsem državam udeleženkam KVSE. Sporočila v okviru postopka za nujne situacije se pošljejo po možnosti po komunikacijski mreži ukrepov za razvijanje varnosti in zaupanja (točka 4²⁶). Poleg tega zadevna določila izrecno določajo, da se ta postopek ne uporablja namesto mehanizma, ki zadeva neobičajne vojaške aktivnosti (točka 3).

Povzetek in primerjava

Razvijanje kriznih mehanizmov in institucij v okviru procesa KVSE je tesno prepleteno med seboj, vendar pa ima več različnih korenin. V njih se srečujejo dolgoletne zahteve po institucionalizaciji KVSE kakor tudi dolgoletne odklonilne zahteve, da bi z večjo izmenjavo informacij prispevali k izboljšanju varnostno-političnih razmer, še posebej na vojaškem področju.

Razvoj je potekal po načelnem sprejetju posameznih predlogov in različnih

²⁶ Na ta način obstaja institucionalni most med »civilnim« kriznim mehanizmom odbora visokih uradnikov in področjem ukrepov za razvijanje varnosti in zaupanja.

nastavkov pri obvladovanju kriz na vojaškem kakor tudi na splošno političnem področju desetih načel sicer na nek način vzporedno,²⁷ vendar pa ne povsem sočasno. Tako se je mehanizem za neobičajne vojaške aktivnosti razvil najprej brez navezovanja na neko konkretno institucijo, ki je bila s tem povezana šele v Dunajskem dokumentu.

S centrom za preprečevanje konfliktov je bila torej na nek način okoli predvidenega mehanizma oblikovana institucija, ki naj bi služila predvsem za izvajanje te konkretne naloge. Nasprotno pa je bil cilj oblikovanja sekretariata KVSE ustvariti administrativno oporo za sestanke sveta in odbora visokih uradnikov. S tem odbor visokih uradnikov in sekretariat KVSE sprva nista imela definirane naloge pri obvladovanju krize. To nalogo je sicer že napovedala Pariška listina in pripadajoči sklepni dokument, vendar je bila definitivno oblikovana šele na berlinskem sestanku sveta.²⁸

Oba mehanizma imata jasno definirani in s tem tudi jasno razmejeni področji nalog, vendar pa kažeta v svojih potekih precejšnjo podobnost. Glede povodov upošteva mehanizem Ukrepov za razvijanje varnosti in zaupanja, tj. Center za preprečevanje konfliktov, izrecno »vojaške aktivnosti« in s tem izključuje uporabo tega mehanizma v drugih primerih.

Mehanizem odbora visokih uradnikov pa se v nasprotju s tem nanaša na široko področje desetih načel in ga razširja še na »večje incidente, ki ogrožajo mir, varnost ali stabilnost«. Poleg tega ustrezna določila²⁹ izrecno določajo, da se mehanizem odbora visokih uradnikov ne bi smel uporabiti namesto mehanizma, ki zadeva neobičajne vojaške aktivnosti. Razmejitev je torej predpisana kot nujna.

Po drugi strani pa poteki kažejo veliko podobnost, še posebej v »postopnosti« postopka (najprej zahteva po pojasnilu odgovor in šele potem sklic sestanka), v postavitvi roka, ki je v obeh primerih 48 ur za posamezne korake, kakor tudi v obvezi po informiranju drugih držav udeleženk.

Razlike obstajajo vsekakor v možnosti bilateralnih sestankov pri mehanizmu Ukrepov za razvijanje varnosti in zaupanja na eni strani in v časovni omejitvi trajanja pri mehanizmu odbora visokih uradnikov. Mehanizem odbora visokih uradnikov poleg tega navaja izrecno možne izide sestankov (priporočila, zaključni sklepi, sklep za sestanek na ministrski ravni); tega pri mehanizmu Ukrepov za razvijanje varnosti in zaupanja ni.

Slednjič vsebujejo določila o mehanizmu odbora visokih uradnikov prvič, čeprav s klavzulo omejeno formuliran preboj načela konsenza, ki prevladuje v KVSE (točka 2.7.). Takih določil ni v mehanizmu Ukrepov za razvijanje varnosti in zaupanja.

Aktiviranje kriznih mehanizmov

Teden dni po Berlinskem zasedanju sveta, ki je sprejel sklep o vzpostavitvi kriznih mehanizmov KVSE, je razglasitev neodvisnosti Slovenije in Hrvaške in

²⁷ V smislu paralelnosti končne faze Pogajanj o ukrepih za razvijanje varnosti in zaupanja do sprejema Dunajskega dokumenta in dela pripravljalnega odbora za pariško srečanje KVSE na vrhu.

²⁸ To različno prioriteto lahko izpeljemo tudi iz opisa nalog v spremljevalnem dokumentu: pri posvetovalnem odboru centra za preprečevanje konfliktov je mehanizem, ki zadeva neobičajne vojaške aktivnosti, torej funkcija reševanja kriz, na prvem mestu; nasprotno pa je mehanizem za nujne situacije odbora visokih uradnikov šele na zadnjem mestu kot možnost, ki naj bi jo šele proučili.

²⁹ Glej zgoraj.

intervencija jugoslovanske zvezne vojske, ki je sledila temu, pripeljala do tega, da sta prvič uporabljena oba krizna mehanizma KVSE. Na eni strani sta zadevala vojaške, na drugi pa splošnopolitične komponente razvoja krize, komponente, ki so izhajale iz kršitve desetih načel.

Aktiviranje mehanizma v zvezi z neobičajnimi vojaškimi aktivnostmi. Neposredno po razglasitvi neodvisnosti obeh republik, Slovenije in Hrvaške, 25. 6. 1991 so enote jugoslovanske zvezne vojske poskušale zasedati strateško pomembne točke v Sloveniji, še posebej tudi mejne prehode z Avstrijo in Italijo. Iz tega so se razvili boji z enotami slovenskih teritorialcev, ki so kmalu dobili obseg večjih vojaških operacij.³⁰ Avstrija in Italija sta se lotili aktiviranja posvetovalnega mehanizma o neobičajnih vojaških aktivnostih v skladu z Dunajskim dokumentom.

Avstrija je dopoldne 27. 6. zahtevala, sklicujoč se na Dunajski dokument, od Jugoslavije pojasnilo o neobičajnih vojaških aktivnostih. Kakor je najavil zunanji minister dr. Mock na neki tiskovni konferenci, naj bi bili po preteku 48-urnega roka za odgovor predvideni bilateralni pogovori z Jugoslavijo. Če pa bi se položaj še poslabšal, bi lahko prišlo tudi do sklica posvetovalnega odbora.³¹

Popoldne 26. 7. je potem tudi Italija zahtevala, sklicujoč se na Dunajski dokument, pojasnilo o neobičajnih vojaških aktivnostih v Jugoslaviji.

V 48 urah je Jugoslavija odgovorila na obe zahtevi po pojasnilu, in sicer 29. 6. 1991. Kot poroča zunanji minister Mock, naj bi bila jugoslovanska predstavitev položaja »korektna«. Jugoslovanska vlada naj bi se sklicevala na sklepe parlamenta v Beogradu, v skladu s katerimi pomeni tako ravnanje vojske ukrep za »zavarovanje meja« in naj bi bil »kar zadeva ustavno plat docela korekten«. ³² V tem času pa je prišlo do nadaljnje eskalacije vojaške situacije na mejah.

Avstrija je aktivirala naslednjo predvideno stopnjo posvetovalnega mehanizma in 30. 6. zahtevala sklic posvetovalnega odbora, ki deluje v okviru centra za preprečevanje konfliktov, da bi se razjasnile jugoslovanske aktivnosti. Na tem sestanku naj bi se pojasnili vojaški ukrepi jugoslovanske vojske, dosegla takojšnja ustavitev bojnih aktivnosti in vrnitev jugoslovanskih enot v vojašnice.³³

Sestanek se je po večkratnem zavlačevanju pričel zvečer 1. 7. Kot je poročal tisk, je avstrijska stran na tem sestanku zahtevala vrnitev vseh oboroženih enot v vojašnice in se je zavzela za to, naj Jugoslavija povabi vojaške eksperte iz držav KVSE kot opazovalce premirja.³⁴

Navzlic zelo različnim stališčem več držav udeleženk se je zasedanje naposled končalo v noči na 2. 7. s skupno izjavo, ki je zahtevala takojšnjo ustavitev bojnih aktivnosti in vrnitev vseh vojakov v njihove vojašnice.³⁵ Vendar pa ni bil dosežen konsenz glede predloga, naj bi v Jugoslavijo poslali opazovalce KVSE.³⁶

Izredno zasedanje odbora visokih uradnikov. Na predlog nemškega zunanjega ministra Genscherja je Evropska skupnost sprejela sklep, da sproži krizni mehanizem odbora visokih uradnikov.³⁷ 28. 6. je Luksemburg na Jugoslavijo naslovil zahtevo, naj pojasni, kako namerava razrešiti konflikt z republikami, ki si prizade-

³⁰ O poteku prim. predstavitev pri G. Gustenau, Zur Lage in Jugoslawien, v tej številki, str. 391 in dalje.

³¹ Die Presse, 28. 6. 1991, str. 3.

³² Die Presse, 2. 7. 1991, str. 1.

³³ Die Presse, 1. 7. 1991, str. 4.

³⁴ Die Presse, 2. 7. 1991, str. 1.

³⁵ Die Presse, 3. 7. 1991, str. 1.

³⁶ Prav tam, str. 4, kakor tudi: FAZ, 3. 7. 1991, str. 3. in: La CSCE »recommande« le respect absolu du cessez-le-feu; Le Monde, 3. 7. 1991, str. 3.

³⁷ NZZ, 3. 7. 1991, str. 4.

vajo za neodvisnost.³⁸ Še med trajanjem roka 48 ur pa je bilo na robu vrhunske konference Evropske skupnosti dogovorjeno, da bo Luksemburg v imenu skupnosti zahteval zasedanje odbora visokih uradnikov.

Ta prizadevanja so potekala vzporedno s posredovalno misijo Evropske skupnosti v sami Jugoslaviji, kjer je bilo dogovorjeno, da se opravi neopravljena izvolitev hrvaškega predstavnika Mesića za predsednika državnega predsedstva, da se vojska vrne v vojašnice in da se zamrzneta deklaraciji o neodvisnosti Hrvaške in Slovenije za tri mesece, kakor tudi da v Jugoslavijo pridejo opazovalci Evropske skupnosti.³⁹

Potem ko je popoldne 30. 6. jugoslovanska vlada poslala odgovor Luksemburgu, je vlada kneževine še isti večer nemški zvezni vladi, ki je bila predsedujoča v svetu KVSE, predlagala sklic odbora visokih uradnikov.⁴⁰ Ta predlog so podprle druge države Evropske skupnosti, kakor tudi Avstrija, Madžarska, Norveška, Švica in ZDA.⁴¹

Zasedanje odbora visokih uradnikov je bilo potem sklicano za 3. 7. in je še isti večer oblikovalo poziv oboroženim silam na obeh straneh, da ustavijo sovražnosti, se vrnejo v vojašnice, izpustijo vse ujetnike in se podredijo nadzoru vlade. Opazovalna misija Evropske skupnosti naj bi se razširila z opazovalci KVSE in se s tem povezala s procesom KVSE.⁴² Formulacija, ki mora biti oblikovana s konsenzom, je vsekakor zahtevala soglasje jugoslovanskega predsedstva in ni mogla biti sprejeta vse dotlej, dokler to soglasje ni bilo dano.⁴³

Zasedanje je bilo končano v noči na 5. 7., pri čemer sta bili sprejeti dve odločitvi. Prva je vsebovala ponudbo misije dobre volje. V skladu s tem lahko KVSE na povabilo Jugoslavije ponudi svojo pomoč pri vzpostavitvi dialoga med udeleženi stranmi.⁴⁴

Druga izjava je zadevala pošiljanje misije,⁴⁵ ki naj bi utrdila premirje in opazovala, kako se jugoslovanske strani, udeležene v sporu, držijo dogovora, ki so ga bile sprejele.

Misijo naj bi organizirale države Evropske skupnosti in ta naj bi nadzorovala vrnitev vojske na mesta stacioniranja in v vojašnice kakor tudi prekinitev ognja.⁴⁶ Poleg tega je izjava od vseh jugoslovanskih udeleženi strani zahtevala, da se držijo dogovora o premirju, za katerega so se dogovorile, vključno z vrnitvijo vseh oboroženih sil na njihove prejšnje položaje, kakor tudi zamrznitev izvajanja deklaracije o neodvisnosti za tri mesece.⁴⁷

Poleg tega je izjava vsebovala sklep, da bo zasedanje odbora visokih uradnikov, ki naj bi ga sklical predsedujoči.⁴⁸

³⁸ SN, 1. 7. 1991, str. 4, kakor tudi: FAZ, 2. 7. 1991, str. 1.

³⁹ NZZ, 2. 7. 1991, str. 1; kakor tudi: Der Standard, 2. 7. 1991, str. 3.

⁴⁰ FAZ, 2. 7. 1991, str. 1.

⁴¹ SN, 1. 7. 1991, str. 4.

⁴² Die Presse, 5. 7. 1991, str. 1; NZZ, 5. 7. 1991, str. 2.

⁴³ Prim. FAZ, 5. 7. 1991, str. 3, kakor tudi: Financial Times, 5. 7. 1991, str. 2.

⁴⁴ NZZ, 8. 7. 1991, str. 3; kakor tudi: Le Monde, 5. 7. 1991, str. 4.

⁴⁵ Ta pojem je bil naposled sprejet v izjavo namesto pojma »opazovalec«, prim. La CSCE decide l'envoi de deux missions; Le Monde, 5. 7. 1991, str. 4.

⁴⁶ Die Presse, 6./7. 1991, str. 4.

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ Ta nadaljevalna seja je bila naposled sklicana 8. avgusta, prim. Der Standard, 9. avgust 1991, str. 2; Pri tem so se tudi dotaknili možnosti poznejšega sklica Sveta zunanjih ministrov.

Po splošnem prepričanju so krizni mehanizmi KVSE prestali svoj prvi preizkus in svoje naloge izpolnili v skladu s svojim mandatom. Mehanizmi so funkcionirali.⁴⁹ Funkcioniranje obeh kriznih mehanizmov ob strogem upoštevanju zapletenih pravil je mogoče označiti kot pomemben dosežek in kot znamenje minimalne politične volje po skupnem razreševanju konfliktov.⁵⁰

Prvi preizkus obeh varnostno-političnih mehanizmov za nujne situacije je sicer jasno pokazal, da je konferenca pogajalski organ brez možnosti sankcij. Vendar pa lahko KVSE izvaja moralni pritisk s tem, da na sramotni oder postavlja ravnanja, ki so v nasprotju s pravili obnašanja, ki so jih s soglasjem sprejele vse države članice.⁵¹

Institucije KVSE so s tem pokazale, da so instrumenti kooperativne politike evropske varnosti, kakršni so sledili med celotnim procesom KVSE in kakršna je bila izražena v Pariški listini. V sedanji konstelaciji bi bilo napak pričakovati od njih možnosti za sistem kolektivne varnosti, ki bi bil opremljen z instrumenti ukazovanja in prisile, za kakršne si prizadeva sistem Združenih narodov,⁵² saj so odvisne od sodelovanja vseh prizadetih držav.

Za kooperativno varnost je potrebno sodelovanje vseh udeležениh in bo obstajala še posebej pri nadzoru nad oboroževanjem in razvijanju varnosti in zaupanja, v mirnem razreševanju sporov (vse do peace-keeping) in v spodbujanju demokracije in sodelovanja v Evropi.⁵³

Institucije kooperativne varnosti, kakor denimo krizni mehanizmi KVSE, zategadelj ne bodo konkurenčne institucijam kolektivne varnosti, kakor tudi ne kolektivni in individualni samoobrambi, saj so le-te usmerjene k povsem drugačnim primerom, ki se s svoje strani spet izmikajo kooperativnemu razreševanju.

V okviru možnosti kooperativnega razreševanja konfliktov⁵⁴ pa ponujata oba krizna mehanizma KVSE inovativni nastavek, ki je bil uspešno uporabljen še v svoji fazi nastajanja in ga bodo zelo verjetno še naprej dograjevali.

⁴⁹ Financial Times, 8. 7. 1991, str. 4.

⁵⁰ NZZ, 8. 7. 1991, str. 3.

⁵¹ Prav tam.

⁵² Pri čemer ta sistem doslej praktično ni bil uporabljen, ker tudi ukrepov proti Iraku niso izvedli Združeni narodi sami.

⁵³ Prim. k temu Karl Majcen, Fragen künftiger Sicherheitspolitik, v: ÖMZ 4/1991, str. 289–294 (292).

⁵⁴ Prim. Hanspeter Neuhold, Internationale Konflikte – Verbotene und erlaubte Mittel ihrer Austragung; Forschungen aus Staat und Recht, Zv. 37; Springer-Verlag, Dunaj/New York 1977; še posebej poglavje 12 (str. 471 in dalje).

MOJCA NOVAK*

Revščina v 80. letih v Sloveniji

Uvod

Revščina in pomanjkanje različnih virov sta pojava, ki sta tako lastna človeku in človeškim združbam kot katera koli druga značilnost, ki ga vzpostavlja kot bitje, zmožno za kreacije in destrukcije. In tudi kot predmeta refleksije mu nista tuja, ne literarni imaginaciji, ne karitativni dejavnosti, ne političnim in socialnim strategijam. Toda kot predmet načrtovanega raziskovanja in oblikovanja konsistentnih socialnih politik vsaj za njuno omejitev in omilitve, če že njuno izkoreninjenje sega na področje nemogočega – po miselni in po izvedbeni plati sta se vgnedila v središče človekovega interesa šele konec 19. stoletja, da bi sredi 60. let tega stoletja doživela ponovno oživitev v okviru koncepta države blaginje. Človeška beda tako ni samo plod njegove nezmožnosti v izrabi možnosti, ki mu jih ponuja določeno družbeno okolje, temveč preplet sistemskih nihanj – in posledic recesij celih gospodarstev ali pa samo posameznih gospodarskih vej – kot individualnih nesposobnosti prilagajanja nanje. Tudi pomensko ni človeška beda nekaj nedvoumno in natančno opredeljenega, temveč je vedno tako politično, tj. administrativno, kot konceptualno plod konvencije.

Učinki državne regulacije pomanjkanja in revščine so različni v različnih družbah. Tisti, ki jih beležijo, lahko ugotavljajo, da se kljub povečanemu državnemu interesu za to sfero, ni obseg revščine prav nič zmanjšal, kot npr. v Združenih državah Amerike (Corcoran et al, 1985). Lahko pa se tudi zgodi, da ima država oblikovano obilico mehanizmov, s katerimi regulira socialno varnost državljanov, pa ne priznava niti konceptualno niti operativno revščine in pomanjkanja kot relevantnega družbenega pojava in s tem primarnega izvora svojih posegov v družbeno tkivo. Slovenija in njene izkušnje ter reakcije na probleme življenjskega standarda so primer tovrstnega načina spopadanja s posameznikovim in družbenim neblagostanjem. Tako niti v ustreznih dokumentih institucionalne regulacije niti pri raziskovanju tega družbenega problema ne bomo našli pojma revščine oz. njene meje in pomanjkanja. Namesto teh natančnih pojmov lahko zasledimo celo vrsto nadomestnih, kot so »eksistenčni minimum«, »povprečni ali minimalni življenjski stroški« ali pa »dogovorjena raven socialne varnosti« državljanov. Ne glede na način, s katerim se želimo »spopasti« tako pojmovno kot analitsko z omejeno problematiko, moramo začeti na začetku in najprej spoznati značilnosti institucionalne regulacije sfere socialne varnosti državljanov in šele nato ugotavljati strukturne značilnosti posameznih družbenih agregacij v Sloveniji, katerih življenjski standard je ogrožen.

* Dr. Mojca Novak, raziskovalna sodelavka na IDV.

Dogovorjena raven socialne varnosti kot nadomestek za »mejo revščine« vsebuje predvsem dve pomembni informaciji, in sicer prvič, da meja preživetja ni stalna količina, in drugič, merila za njeno določitev se spreminjajo glede na različne indikatorje gospodarske rasti. Tako se subvencije družbene solidarnosti, katerih obseg in distribucijo določa in upravlja del državne administracije – v Sloveniji je to Ministrstvo za zdravstvo, socialno varstvo in družino, neposredno vežejo na zaslužke zaposlenih, na njihove povprečne plače. Zadnja leta pa uradni podatki (Letopis, 1991), kažejo na stalno upadanje realnega življenjskega standarda, kar pomeni, da se spreminja razmerje med izhodiščnim parametrom subvencij – povprečno plačo in temi subvencijami, običajno na škodo zadnjih. Da bi lahko ugotovili osnovne značilnosti institucionalne kontrole nad socialno varnostjo državljanov, kamor sodi tudi njihova materialna ogroženost, je treba začeti pri mehanizmi njene regulacije. To pa pomeni analizirati uradna merila in metodologijo izračunavanja mejnih zneskov družinskih proračunov, ko lahko posamezniki ali družine računajo na subvencije iz družbene solidarnosti – po veljavnih in po novih načelih.

Regulacija socialne varnosti

Socialna varnost državljanov, tj. tisti del, ki je predmet družbene solidarnosti, se zaenkrat še regulira s samoupravnim sporazumom o uresničevanju socialnovarstvenih pravic (1989); v skupščinskem postopku pa so že tudi predlagane spremembe, in sicer v obliki osnutka zakona o socialnem varstvu (1991). Ali bo ta predlog prinesel spremembe v regulacijo socialne varnosti državljanov; če da, katere?

Namen sedanjega regulacijskega mehanizma je »določiti enotno najnižjo raven socialne varnosti državljanov in družin, ki si je ne morejo zagotoviti bodisi z lastnim delom (zaslužkom) ali z lastnimi sredstvi«. Tisti, ki so zaradi navedenih razlogov upravičeni do družbene solidarnosti (subvencije minimalnih življenjskih stroškov), lahko uveljavljajo pravice do: varnostnega dodatka k pokojnini, denarne pomoči v primeru brezposelnosti, delne nadomestitve stanarine, štipendije, družbene pomoči otrokom, začasne denarne pomoči, plačila ali doplačila rejnine, denarne pomoči – kot edinega ali le dopolnilnega vira ter doplačila oskrbe na domu, v socialnem zavodu ali pri drugi družini. Raven socialne varnosti je dogovorjena ob upoštevanju dveh meril, in sicer ugotovljenih življenjskih stroškov (ki se določajo na podlagi vrednosti »košarice«) in rasti plač. In v katerem primeru se sprožijo mehanizmi družbene solidarnosti? Do nje so upravičeni vsi tisti, katerih sredstva za preživljanje ne presegajo določenega deleža povprečne plače: pri zaposlenih 55%, pri odraslih nezmožnih za delo 50% ter pri nezaposlenih ali šolajočih se državljanih 43%. Ustrezni državni organ (Ministrstvo za zdravstvo, socialno varstvo in družino) pa si pridržuje pravico korekcije, če je razmerje med povprečnimi plačami (za preteklo leto kot osnovno mero) in višino družbene subvencije neugodno.

Osutek zakona o socialnem varstvu (1991) prinaša v sedanjo regulacijo nekatere spremembe, ki jih lahko vsaj na analiziranem področju označimo kot krčenje pravic do družbene solidarnosti. Nova zakonodaja naj bi po svojem namenu preprečevala socialne stiske in težave, zato naj bi regulirala tako aktivnosti kot pomoč

posamezniku in družini. Tistemu, ki je upravičen do družbene solidarnosti, se zagotavljajo minimalna sredstva za preživetje, in sicer v obliki denarne pomoči kot edinega vira za preživljanje kot tudi denarnega dodatka lastnim sredstvom. Do denarne pomoči naj bi bili upravičeni vsi tisti državljani, ki so trajno nezmožni za delo ali pa so starejši od 65 let in brez virov preživljanja. Ta pomoč lahko dosega 52% zajamčene (minimalne) plače; prav tako pa je lahko subvencionirana tudi socialna (neprofitna) stanovanjska najemnina. Do denarnega dodatka k sredstvom za preživljanje pa naj bi bili upravičeni vsi tisti, ki ne bi zmogli sebi ali svojim družinam zagotoviti minimalnih sredstev za preživetje, in sicer če mesečni dohodek na družinskega člana ne presega določenega deleža minimalne plače: 29%, ko otrok še ni star 7 let; 34%, ko je otrok star od 7 do 15 let; 42% za vse starejše otroke, dokler se šolajo, in 52% za odrasle osebe.

Primerjava obeh meril upravičenosti družbene solidarnosti pokaže, da še veljavna regulacija izhaja iz razmerja med ugotovljenimi življenjskimi stroški in povprečno plačo v preteklem letu ob upoštevanju inflacije, medtem ko predlagana regulacija temelji na minimalni plači, sredstva družbene solidarnosti pa naj bi ugotovila minimalna sredstva za življenje; za preživetje, torej. Vprašanje, ki se ob tem postavi, je: na kakšni empirični podlagi se in se bodo določale višine družbenih subvencij. Zato si je smotrno ogledati tako različne metodologije izračunavanja življenjskih stroškov kot tudi njihove rezultate.

Metodologija ugotavljanja mejnih vrednosti življenjskih stroškov

Do zdaj še veljavna, čeprav večkrat popravljana, metodologija ocenjevanja življenjskih stroškov (Šumi, 1986) velja v Sloveniji od leta 1986. Po njej se na podlagi spremljanja rasti cen 370 stroškovnih postavk izračunavajo povprečni in minimalni stroški za 7 tipov potrošnikov. Tipi potrošnikov, ki jih uradna metodologija izračunavanja življenjskih stroškov upošteva, so individualni in kolektivni. Med individualne tipe potrošnikov so uvrščeni otroci različnih starosti (do 1 leta, od 1 do 7 let, od 7 do 14 let), dijaki, študentje, zaposleni in upokojenci; med kolektivne tipe potrošnikov pa sta uvrščena dva, in sicer življenjski stroški gospodinjstva oz. družine, ki se razlikujejo po individualnih potrošnjah svojih članov, in kolektivni stroški na člana gospodinjstva. V družino se štejejo vsi člani, ki so sorodstveno povezani ali pa sestavljajo trajnejšo življenjsko skupnost. Normalna oz. povprečna in minimalna poraba določenega tipa potrošnika sta določeni po naslednjih merilih povprečnih vzorcev potrošnje v Sloveniji in po merilih zdrave prehrane, ki jo strokovno določa Univerzitetni zavod za zdravstveno in socialno varstvo. Potrošnjo sestavljajo elementi individualne in kolektivne potrošnje. Elementi individualne potrošnje so stroški za: hrano, pijačo, cigarete, oblačila, obutev, higieno in osebno zdravstveno nego, izobraževanje, kulturo, razvedrilo, šport in oddih, prevoz ter druge predmete in storitve, potrebne za vsakdanje življenje. Med kolektivne stroške potrošnje celotne družine pa se štejejo naslednji: stroški za hrano, pijačo, stanovanje, ogrevanje in razsvetljavo, gospodinjstvo opremo, higieno in zdravstveno nego, izobraževanje, oddih, prevoz in poštne storitve, vlaganje v stanovanje.

Za določen tip gospodinjstva izračunamo povprečne oz. normalne življenjske stroške, tako da seštejemo individualne stroške posameznih tipov potrošnikov, ki to gospodinjstvo sestavljajo, in tem skupnim stroškom prištejemo še kolektivne stroške tega tipa gospodinjstva. Minimalna poraba pa dosega 60% povprečne

porabe in naj bi bila značilna za najbolj revnih 10% prebivalcev. Izračunavanje povprečnih (in minimalnih) življenjskih stroškov ni pomembno samo zaradi spremljanja življenjske ravni prebivalcev, temveč, kot kažejo dokumenti, predvsem zaradi določanja zajamčene plače in meril dogovorjene socialne varnosti ter subvencij, ki jih na tej podlagi prejemajo ogroženi posamezniki.

Kako lahko določimo povprečne (in minimalne) življenjske stroške po veljavni uradni metodologiji, ki je vključena tudi v ustrezne institucionalne regulatorje, si oglejmo na razmerju med izračunanimi življenjskimi stroški in povprečno plačo.

Tabela 1: Življenjski stroški in povprečna plača v Sloveniji v novembru 1991 (v US \$)

Tip družine	Življenjski stroški		Povprečna plača
	minimalni	povprečni	
Enočlanska – zaposlen	226	396	269
Dvočlanska: zaposlen roditelj otrok 7–14 let	395	720	269
Dvočlanska oba zaposlena	373	742	534
Tričlanska: zaposlena roditelja otrok 7–14 let	514	1042	534
Povprečna družina: zaposlena roditelja otroka: 1–6 let, 7–14 let	668	1313	534

(Vir: Informativno gradivo, 1991)

* Izračun v US \$ po srednjem borznem tečaju v vseh tabelah – Mojca Novak.

Predstavljeno nesorazmerje med normativnimi življenjskimi stroški in razpoložljivimi finančnimi sredstvi zanje je tudi predmet kritike, ki je hkrati tudi podlaga predlaganih metodoloških sprememb. Sedanji metodologiji se marsikaj očita, predvsem pa to, da so življenjski stroški, določeni na njeni podlagi, previsoki (Stanovnik, 1991) ali pa da preveč odstopajo od finančnih zmožnosti prebivalstva (Malačič, Stropnik, 1991). Kolikšni kolektivni stroški pa naj bi zagotavljali družinam preživetje oz. zadostovali za minimalne življenjske stroške? Primerjajmo njihove izračune po obeh metodologijah.

Tabela 2: Minimalni družinski proračun po posameznih tipih družin (v US \$)

Tip družine	Metodologija		Delež v populaciji (%)
	Uveljavljena	Predlagana	
Enočlanska	226	95	17
Dvočlanska brez otrok	373	190	18
Dvočlanska: roditelj in otrok 7–14 let	395	172	19

Tričlanska: roditelja in otrok 7-14 let	514	267	22
Povprečna slovenska družina: dva roditelja in dva otroka – 1-6 let in 7-14 let	668	344	24

(Vir: Informativno gradivo, 1991)

Kje je dejansko problem? V metodologiji? V iznajdljivosti strategij preživetja? Ali pa morda le v tem, da bi bilo treba priznati, da ne živi ob minimalnih življenjskih stroških le prvotno predvidenih 10% prebivalcev, temveč bistveno več?! Primerjava med običajnimi življenjskimi stroški (statistično ugotovljenimi) in povprečnimi plačami se prikazuje kot metodološki problem. Dejansko pa gre za politični problem, za pogum priznati, da družine s plačami ne morejo kriti običajnih (povprečnih, normalnih) življenjskih stroškov, ki jim jih kot takšne priznava še veljavna regulacija, oz. ohranjati življenjski standard, dosežen sredi 80. let. Z drugimi besedami, povprečne plače zadostujejo bolj ali manj le za njihovo preživetje: za hrano in za najnujnejše druge stroške, kot so npr. nakup oblačil, plačilo stanarine. Razvedrilo, oddih, rekreacija, potrošnja kulturnih dobrin so po eni strani že pregnani iz vzorca dejanske potrošnje ljudi; z novo regulacijo pa naj bi bili pregnani še iz uradnih meril o običajnih življenjskih stroških. Skratka, v tem smislu je treba družbeni dogovor o običajnih življenjskih stroških res prilagoditi dejanskim razmeram, toda »meja revščine« ali »pomanjkanje« kljub temu še vedno nista vključena niti v uradni koncept običajnega blagostanja niti v merila za njegovo določanje. Zato tudi ni čudno, da družbena institucija, ki uradno ureja socialno varnost prebivalcev, nima zanesljivih podatkov o tem, kako blizu so posamezne družbene agregacije meji revščine oz. pomanjkanja in ali se morda relativna revščina vsaj pri nekaterih delih prebivalstva že preveša v absolutno revščino.

Katere so strukturne značilnosti konkretnih ljudi kot anketirancev, vključenih v raziskavo o kvaliteti življenja, ki se ob upoštevanju določenih parametrov približujejo meji revščine, pa si bomo ogledali v naslednjem delu članka.

Strukturne značilnosti revščine v 80. letih v Sloveniji

Za jugoslovanske družboslovce, posebej pa še za slovenske in hrvaške, ne moremo trditi, da so zaobšli koncepte in raziskovanje države blaginje (Pusić, 1987; Rus, 1991, npr.) in da niso raziskovali neblaginje, predvsem kot neenakega dostopa do resursov, ki so potrebni za standardno življenje (Lay, 1991; Seferagić, 1991; Tomc, Pešec, 1987). Revščina in posebej še meja revščine pa nista bili deležni podobnega interesa. Empirično proučevanje problematike države blaginje lahko v Sloveniji umestimo v sredino 80. let, in sicer s prvo raziskavo o kvaliteti življenja, ki se je metodološko zgledovala po skandinavskem pristopu (Social Report, 1983), koncept pa je bil smiselno prilagojen slovenskim in jugoslovanskim razmeram. Kasnejše ponovitve tako na jugoslovanskem (1987) kot ponovno na slovenskem (1991) reprezentativnem vzorcu so po instrumentariju nekoliko odstopale od prve izvedbe. Namreč, manj so se naslanjale na vzor, toda primerjava je vsaj pri nekaterih temeljnih indikatorjih možna brez pridržkov. Zato je namen tega prispevka, kot nakazuje že naslov, ugotavljanje strukturnih značilnosti podstandardne kvalitete življenja v 80. letih v Sloveniji in morebitne spremembe v tej strukturi.

V analizi ne bo mogoče zmolčati skandinavskih zgledov (Ringén, 1985; Social Report, 1983), saj so vključeni tako v sam izvorni instrument za zbiranje podatkov – vprašalnik – kot v oblikovanje indikatorjev, s katerimi bomo opazovali strukturne značilnosti populacije z manj blaginje v primerjavi s celotno populacijo. Druga primerjava pa se bo zgledovala po kanadskem opazovanju (Poverty Profile, 1988) tistih, ki živijo po njihovih standardih pod mejo revščine, in sicer glede na to ali živijo sami ali v družini. Od obeh zglednih primerov pa se bo naš razlikoval v določitvi populacije, ki nima dostopa do dogovorjenih standardov življenja. Vemo, da je ta populacija v kanadskem primeru zelo natančno določena, in sicer z višino dohodka, ki ga opazovana enota porabi za vsakdanje življenjske potrebščine: hrano, obleko in stanovanje in ta vsota ne sme preseči 58,8% njenega dohodka (ibid). V norveškem primeru pa ta deprivirani del populacije ni statistično določen, temveč so v to kategorijo vključeni anketiranci z nižjim dohodkom (Ringén, 1985). Kljub različnim merilom za določitev meja in načinu zajemanja podatkov sta obe referenčni raziskavi pomembni zaradi načina opazovanja: kanadsko zanimajo razlike med revnimi samskimi prebivalci in med revnimi družinami, norveško pa razlike v strukturi revnih in vseh prebivalcev. V slovenskem primeru pa bo ta ogroženi del populacije manj strogo določen, predvsem pa ne po dohodku, temveč po indikatorju, s katerim merimo razpoložljivost potrebščin za vsakdanje življenje. V obeh časovnih točkah merjenja nas bodo zanimali tisti, ki jim zmanjka denarja za nakup vsakdanjih potrebščin v primerjavi s celotno populacijo, in glede na družinski vzorec. Pred podrobnejšim opisom uporabljenih indikatorjev je treba povedati, da je v obeh primerih potekalo zajemanje podatkov na reprezentativnem vzorcu anketirancev; leta 1984 je bilo anketiranih 2471 prebivalcev Slovenije, leta 1991 pa 1700 prebivalcev.

V analizi so bili uporabljeni tile sklopi indikatorjev:

1. splošni: spol, starost, družinski vzorec (samski, nesamski), izobrazba, velikost kraja bivanja, migracijski status, delovni status (nezaposlen, zaposlen, menedžer);

2. ekonomski: stanovanjski status (lastnik, najemnik stanovanja), standard opremljenosti stanovanja (podstandarden, če je površina na osebo manjša od 15 m² in je stanovanje poleg tega še brez kopalnice ali stranišča na izpiranje ali pa je vlažno), finančne zmožnosti (ali je anketiranec zmožen v tednu dni zbrati vsoto denarja v višini 5 povprečnih osebnih dohodkov ob anketiranju), pomanjkanje denarja za nakup vsakdanjih življenjskih potrebščin (Ob anketiranju 1984 se je vprašanje glasilo: »Ali vam kdaj zmanjka denarja za nakup hrane ali drugih stvari, ki so potrebne za vsakdanje življenje?«, leta 1991 pa takole: »Ali v zadnjem času precej težko poravnate stroške za: prehrano, stanovanje, obleko?«);

3. zdravja: psihosomatske težave (problemi z utrujenostjo, nespečnostjo in depresivnostjo).

S pomočjo indikatorja, s katerim je merjeno pomanjkanje denarja za poravnavo vsakdanjih življenjskih stroškov, so bili anketiranci razvrščeni v dve skupini: na tiste, ki jim zmanjka denarja, in na tiste, ki jim ne zmanjka denarja. Samo za to analizo bomo prve poimenovali kot »revne«, čeprav je bilo že poudarjeno, da je izbrani indikator zelo ohlapno merilo.

Ko primerjamo delež tistih, ki so imeli med anketiranjem probleme z zagotavljanjem svojega minimalnega življenjskega standarda – za to analizo jih bomo označili kot »revne«, ugotovimo, da se je ta med dvema zajemanjema podatkov podvojil: 1984 je petina populacije težko zmogla tovrstne stroške, 7 let kasneje pa že dve petini.

Tabela 3: Strukturne značilnosti gmotno ogroženih v primerjavi s celotno populacijo

Indikatorji	1984		1991	
	Vsi	Revni	Vsi	Revni
Moški	49,0	48,7	48,4	45,4
Starost nad 60 let	14,5	15,0	10,3	62,2
Družine	90,8	91,9	95,0	94,4
Nižja izobrazba	37,2	26,7	36,8	46,1
Živi na podeželju	57,8	51,1	52,0	51,2
Imigrant	11,8	10,6	9,5	12,1
Živi v stanovanju:				
najemem	50,3	46,0	29,3	31,6
lastnem	49,7	54,0	70,7	68,4
podstandardno opremljenem	49,7	67,8	–	–
brez kopalnice	–	–	8,5	11,4
brez centralnega ogrevanja	–	–	31,3	35,3
Nezmožnost aktiviranja dodatnih finančnih resursov	25,0	38,7	63,1	74,7
Psihomatske težave	79,2	69,5	13,0	17,6

Če bi si postavili vprašanje, kako označiti anketiranca, ki je po opredeljenih merilih gmotno ogrožen, reven ali živi v naraščajoči pavperizaciji, bi ga kot modalni tip v letu 1984 določali naslednji parametri. Verjetno bi imel vsaj srednjo izobrazbo, živel v urbanem okolju in v podstandardno opremljenem stanovanju, teže bi aktiviral dodatne finančne resurse, imel pa bi manj psihosomatskih problemov v primerjavi z modalnim tipom celotne populacije anketirancev. Skratka, v tem okviru višina izobrazbe ni najbolj zanesljiv napovedovalec gmotne ogroženosti. Zato ne moremo brez večjih tveganj privzeti ideje o »začaranem krogu revščine« (Erikson, Aberg, 1986), ko parameter nižje izobrazbe napoveduje nižje vrednosti tudi pri drugih parametrih, kot so bivanje v urbanih predelih, socialni izvor, priseljenost, psihosomatske težave in način življenja. Pri opazovanju strukturnih značilnosti anketirancev v raziskavi 1991 z enakimi parametri opazimo nekaj sprememb, vendar brez možnosti pojasnila, katerim razlogom jih lahko pripišemo – spremembah v realnih strukturah, razlikam v vzorcu ali nepopolni istovetnosti indikatorjev. Kljub naštetim omejitvam pa rezultati primerjave ne izgubijo svoje celotne verodostojnosti in analitske zanimivosti. Tako lahko kot modalni tip gmotno ogroženega anketiranca v raziskavi 1991 označimo z naslednjimi parametri: je starejši od 60 let, z nižjo izobrazbo, imigrant, živi v stanovanju slabšega standarda (ko ga merimo s parametrom opremljenosti stanovanja s centralno kurjavo), ima več psihosomatskih problemov in, seveda, teže aktivira

dodatne finančne vire. Skratka, v primerjavi z modalnim tipom iz raziskave 1984 se modalni tip iz raziskave 1991 približuje »običajni« sliki »začaranega kroga revščine«: starejši, nižje izobraženi, imigranti, ki živijo v slabše opremljenih stanovanjih.

Problem, ki je še posebej zanimiv pri obravnavani primerjavi, lahko strnemo v tile vprašanji: ali so nastale spremembe rezultat sprememb v strukturi opazovanih populacij, ki so se zgodile v obdobju med obema zajemanjema podatkov, in s katerimi indikatorji lahko najboljše te spremembe zajamemo? Ob upoštevanju opozoril glede verjetnih razlogov sprememb lahko sklenemo, da strukturni premiki zadevajo izobrazbo, stanovanjski status in zmožnost aktiviranja dodatnih finančnih resursov. To pa so razsežnosti, ki jih merimo z istovetno oblikovanimi indikatorji.

Družinski vzorci gmotno ogroženih

Kanadsko statistično spremljanje meje revščine, ki temelji na minimalnem dohodku, potrebnem za zagotovitev dogovorjenega standarda življenja, je zanimiv zgled, in sicer zato, ker primerjalno analizira strukturne značilnosti revnih samskih in nesamskih posameznikov. Zgledovanje po tem primeru nam bo kažipot pri analizi, v kateri bomo poskušali ugotoviti, ali družinski vzorec vpliva na strukturne razlike med revnimi.

Tabela 4: Strukturne značilnosti revnih ob upoštevanju družinskega vzorca

Indikatorji	1984		1991	
	Samski	Družine	Samski	Družine
Gmotno ogroženi	18,8	21,5	67,1	59,6
Spol: ženski	28,6	50,5	14,9	46,9
moški	71,4	49,5	85,1	53,1
Starost: do 25 let	19,5	10,3	0,0	11,0
25–64 let	56,1	84,0	57,4	80,4
65–75 let	24,4	5,7	42,6	8,6
Izobrazba: nižja	41,2	36,8	66,0	45,1
srednja	32,4	37,6	25,5	46,0
višja ali visoka	26,5	25,6	8,5	8,9
Velikost kraja bivanja:				
podeželje	61,9	57,5	42,6	52,5
lokalno središče	26,2	26,7	27,2	27,1
regionalno središče	11,9	15,8	29,8	20,4
Migracijski status:				
imigranti	4,9	12,4	14,9	13,5
avtohtoni	95,1	87,6	85,1	86,5
Delovni status:				
nezaposlen	78,6	39,8	0,0	2,8
zaposlen	21,4	52,8	100,0	79,9
menedžer	0,0	7,3	0,0	17,3
Stanovanjski status:				
najemnik	57,9	45,0	46,7	48,3
lastnik	42,1	55,0	53,3	51,7

Nezmožnost aktiviranja dodatnih finančnih resursov	78,6	74,7	80,5	74,6
Psihosomatske težave	76,2	78,4	21,3	17,4

Ponavljjanje podobnih ugotovitev ni posebno privlačno, zato je bolje posvetiti več pozornosti modalnim tipom samskih in nesamskih anketirancev, ki so bili oblikovani ob upoštevanju rezultatov analize.

	Samski – 1984	Nesamski – 1984
Spol:	Moški	Ženska/moški
Starost:	Srednja	Srednja
Izobrazba:	Nižja	Nižja/srednja
Delovni status:	Nezaposlen	Zaposlen
Prebivališče:	Podželje	Podželje
Migracijski status:	Avtohtoni	Avtohtoni
Stanovanjski status:	Najemnik	Lastnik

	Samski – 1991	Nesamski – 1991
Spol:	Moški	Moški
Starost:	Srednja	Srednja
Izobrazba:	Nižja	Nižja/srednja
Delovni status:	Zaposlen	Zaposlen
Prebivališče:	Podželje	Podželje
Migracijski status:	Avtohton	Avtohton
Stanovanjski status:	Lastnik	Lastnik

Opazovanje gmotno ogroženih glede na družinski vzorec, v katerem živijo, je izhajalo iz domneve, da so samski anketiranci bolj izpostavljeni pavperizaciji. Iz analize je bilo ugotovljeno ravno nasprotno. Ne samo da se modalni tipi tako samskih kot nesamskih revnih ne razlikujejo bistveno; celo več, kljub ugodnim začetnim pogojem, kot sta višja izobrazba in lastništvo stanovanja, in aktualnemu stanju zaposlenosti ne živijo nesamski anketiranci v nič boljših gmotnih razmerah kot pa samski. Iz tega lahko sklepamo, da se samski in nesamski v svoji revščini ne razlikujejo strukturno, temveč, očitno, le v njenem obsegu.

Sklep

Institucije, ki so bile ustanovljene, zato da bedijo tudi nad socialno varnostjo državljanov, ugotavljajo, da ne premorejo natančnih podatkov niti o obsegu niti o strukturi dejanske obubožanosti prebivalcev Slovenije. Te iste institucije pa so ugotovile, da lahko z znižanjem meril eksistenčnega minimuma, tj. meje revščine, razrešijo nesorazmerje med uradnimi merili in dejanskim stanjem – nesorazmerje med statistično ugotovljenimi normalnimi življenjskimi stroški in povprečnimi plačili. Skratka, s spremembo metodologije in meril naj bi se izognili dejanskim problemom. Toda, še vedno se te iste institucije izogibajo uporabi pojmov, kot so »revščina«, »meja revščine«, »pomanjkanje«. Če bi jim ta pojmovni premik uspel, bi jim morda lahko prihranil prizadevanja, porabljen za oblikovanje nove regula-

cije. Tako se zdi, kot da je število ljudi, ki živijo na robu pomanjkanja, absolutne revščine ali na njeni meji, zgolj tehnični problem meril in metod merjenja, ne pa dejanskega stanja. To lahko razberemo tudi iz kritik, ki so naslovljene na uveljavljeno regulacijo in metodologijo določanja povprečnih, tj. normalnih, življenjskih stroškov. Toda možnosti percepcijskega in seveda konceptualnega premika, da spremenjena regulacija ne bo izboljšala dejanskega stanja, rešila dejanskih problemov pomanjkanja, ni zaznati. Tako kritikov kot institucije, ki se ukvarja s vprašanji meril revščine, očitno ne zbode, da ljudje s povprečnimi plačami (80% jih živi s tolikšnimi in manjšimi plačami) ne zmorejo več kritja stroškov počitnic, razvedrila, rekreacije, potrošnje kulturnih dobrin, potovanj, varčevanja kot naložbe v prihodnost ali si privoščiti svežega cvetja na jedilni mizi. Njihovi dohodki namreč ne zadoščajo za življenje, temveč v glavnem le za golo preživetje, za življenje na robu absolutne revščine. Toda, po uradnih merilih »sme« na tem robu živeti le 10% prebivalcev po uveljavljenih merilih povprečnih življenjskih stroškov oz. 25% po predlaganih spremembah! Koliko ljudi pa dejansko živi na tem robu? Tega tudi uradni podatki ne povedo. Tega ne moremo natančno ugotoviti niti z raziskavami, kot je naša.

Zaenkrat so informacije o konkretnih podobah »revščine« prebivalcev Slovenije dostopne le radovednim novinarjem ali pa zasebni empirični evidenci vsakega posameznika. Prvi ugotavljajo, kakršen je revni vsakdan imigrantov, ki so ostali brez rednih zaslužkov in živijo v dragem podnajemniškem stanovanju. Ti o vrnitvi v rojstni kraj ne razmišljajo, kajti tam je do prve avtobusne postaje nekaj ur hoda, delovnih mest ni, pa še vojna je. Tako jim ne preostane nič drugega, kot da čakajo na deževno noč, ko na cestah ni policistov in se podajo na iskanje hrane za svoje družine. V kazenski regulaciji imajo tovrstni podvigi tudi svojo oznako – »kraja« in so zanjo tudi določene sankcije. Zasebna empirična evidenca, ki se dnevno napolnjuje z novimi cenami življenjskih potrebščin, predvsem hrane, pa nas oskrbi z naslednjimi informacijami, in sicer da stane buteljka prvovrstnega belega vina toliko kot kilogram zelene solate ali 4 litri svežega mleka ali 4 kilogrami navadnega kruha ali malo večji goveji zrezek. Če bi se zgledovali po kraljici Mariji Antoinetti, bi lahko arogantno rekli, naj ljudje pijejo prvovrstno belo vino, če je relativno cenejše od mleka, kruha in solate!

V 70. letih je slovenska družba vztrajno pridobivala značilnosti potrošniške družbe, družbe relativnega blagostanja. V 80. letih so lahko ljudje te vzorce potrošnje, ki so se jim privadili, ohranjali samo z aktiviranjem svojih prihrankov in z intenzivnim angažiranjem v sivi ekonomiji. Le-ti so na začetku 90. let očitno že porabljeni. V 90. letih čaka slovensko družbo poleg spremenjenih meril normalnih življenjskih stroškov tudi bivanje na robu revščine, saj niti višja izobrazba niti zaposlitev nista več porok zaslužka, ki bi zadostoval za kaj več kot le za kritje minimalnih življenjskih stroškov, določenih po novih, nižjih merilih od tistih, ki so jih narekovala že kritična 80. leta. V 90. letih bo slovenska družba pospešeno privzemala podobo družbe golega preživetja.

Opomba: Tega dela članka ne bi bilo mogoče napisati tako, kot je napisan, brez prijazne pomoči v informacijah in z nasveti, ki so jih dajali nekateri uslužbenci Ministrstva Republike Slovenije za zdravstvo, socialno varstvo in družino: Franc Imperl, Zdenka Palčič Likar in Mojca Žuraj, za kar jim je avtorica članka zelo hvaležna. Toda odgovornost za ugotovitve in sklepe prevzema v celoti nase.

- Corcoran, Mary, Duncan, Greg J., Gurin, Gerald, Gurin, Patricia (1985), »Myth and Reality: The Causes and Persistence of Poverty«, *Journal of Policy Analysis and Management*, vol. 4, no. 4
- Danzinger, Sheldon H., Weinberg, Daniel H. (ur.), »Fighting Poverty: What Works and What Doesn't«, Harvard University Press, Harvard
- Dubnoff, Steven (1985), »How Much Income Is Enough?«, *Public Opinion Quarterly*, vol. 49
- Erikson, Robert, Aberg, Robert (eds.) (1986), *Welfare in Transition; Living Conditions in Sweden 1968-1981*, Oxford University Press, Oxford
- German Social Report (1987), »Social Indicators Research«, vol. 19
- Greenhalgh, Susan (1985), »Is Inequality Demographically Induced? The Family Cycle and the Distribution of Income in Taiwan«, *American Anthropologist*, Vol. 87, No. 3
- Haralambos, Michael, Heald, Robin (1989), *Sociology: Themes and Perspectives*, Unwin Hyman, London
- »Informativno gradivo« (1991), Ministrstvo za zdravstvo, socialno skrbstvo in družino, Ljubljana
- Lay, Vladimir (1991), »Kvaliteta života stanovništva Hrvatske«, Referat, predstavljen na jugoslovanski konferenci »Stratifikacija in kvaliteta življenja« v Zagrebu
- Letopis o zdravstvenem in socialnem varstvu v Sloveniji (1991), Ministrstvo za zdravstvo, socialno skrbstvo in družino, Ljubljana
- Malacič, Janez, Stropnik, Nada (1991), »Stroški otrok v Sloveniji«, *Slovenska ekonomska revija*, Let. 42, št. 3-4
- Offer, John (1985), »On the Neds for a Sociology of Poverty: Comments on the State of Research on Poverty in the United Kingdom«, *Social Science Information*, Vol. 24, No. 2
- »Osnutek zakona o socialnem varstvu« (1991), Poročevalec, Let. 17, Št. 38
- Poverty Profile (1988), The National Council Of Welfare, Ottawa
- Pusić, Eugen (1987), »The Development of the Welfare State in Yugoslavia« v Friedman, Robert, Gilbert, Neil, Sherer, Moshe (ur.), *Modern Welfare State; A Comparative View of Trends and Prospects*, Wheatsheaf Books, Brighton
- Ringens, Stein (1985), »Toward a Third Stage in the Measurement of Poverty«, *Acta Sociologica*, Let. 28, Št. 2
- Rus, Veljko (1990), »Revščina in socialna politika«, *Teorija in praksa*, Let. 27, Št. 12
- »Samoupravni sporazum o uresničevanju socialnopravnih pravic« (1989), Uradni list, Št. 27, Julij
- Seferagić, Dušica (1991), »Kvaliteta stanovanja u gradovima i selima Hrvatske i Uže Srbije«, Referat na jugoslovanski konferenci »Stratifikacija in kvaliteta življenja« v Zagrebu
- Social Report on Inequality in Sweden; Distribution of Welfare at the End of the 1970's (1983), Official Statistics of Sweden - National Central Bureau of Statistics, vol. 22
- Stanovnik, Tine (1991), »Primerenost metodologij za določanje minimalnih življenjskih stroškov«, Inštitut za ekonomske raziskave, Ljubljana, Raziskovalno poročilo
- Šumi, Janez (1986), »Metodologija ocenjevanje življenjskih stroškov v Sloveniji«, Inštitut za ekonomske raziskave, Ljubljana, Raziskovalno poročilo
- Tomc, Gregor, Pešec, Mojca (1987), »Družbena enakost in neenakost v Sloveniji«, *Družboslovne razprave*, Let. 3, Št. 4
- Townsend, Peter (1974), »Poverty as relative deprivation: research and style of living« v Wedderburn, Dorothy (ur.), *Poverty, Inequality and Class Structure*, Cambridge University Press, Cambridge
- Wilson, William (1991), »Studying Inner-City Social Dislocations: The Challenge of Public Agenda Research«, *American Sociological Review*, Vol. 56, No. 1

Neko dopisovanje kot pomemben zgodovinski vir o odnosih med Srbi in Slovenci

Življenje vsakega naroda je širše od politike. Politika sicer lahko bistveno vpliva na usodo naroda, vendar je ne more v celoti določiti. Politična zgodovina postavlja v ospredje okvir in pušča ob strani tista področja, ki so bistvo življenja vsakega naroda; področja, po katerih se prepozna kot posebnost med drugimi narodi: kulturno in družbeno področje. Politika, nato pa tudi njena zgodovina, ki skuša prevladovati nad tem bistvom naroda, namesto da bi izhajala iz njega, se nujno spreminja v napačno projekcijo razvoja vsakega naroda in še posebej njegovih odnosov z drugimi narodi. Na to resnico nas opozarja knjiga, ki je več kot pomemben vir o boju Slovencev za ohranitev narodne individualnosti, o njihovih odnosih s Srbi in o razumevanju jugoslovanske države, ki naj bi jim bila skupna. V tem pogledu je knjiga, o kateri bomo govorili, prava mala zakladnica.

Slovenska akademija znanosti in umetnosti je leta 1990 v Ljubljani izdala kot deseto knjigo svoje zbirke Korespondence pomembnih Slovencev knjigo Korespondenca med Franom Ramovšem in Aleksandrom Belićem. Za tisk jo je izvrstno pripravil prof. dr. Janez Rotar. Pisma so objavljena v jeziku in pisavi dopisovalcev. V Uvodniku so označene tri glavne vsebinske ravni dopisovanja: osebna, jezikovna in narodno kulturna. Opombe ob pisemih so male študije, nekatere pa so briljantne miniature, pomembne za lingvistiko, sociologijo, psihologijo osebnosti, mentaliteto naroda ter kulturne in politične odnose med Srbi in Slovenci. Vsebujejo skice za življenjepise dveh vidnih ustvarjalcev srbske in slovenske kulture. Prek njiju sta se ti dve kulturi vsaka zase na najboljši način predstavili svetu in se približali njegovim univerzalnim vrednotam. Dva tako različna, a tako dolgo povezana človeka.

Dopisovanje med Aleksandrom Belićem (1876–1960) in Franom Ramovšem (1890–1952) je trajalo 33 let. Prvo pismo je poslal Belić Ramovšu v drugi polovici januarja 1919. leta, zadnjega pa 22. avgusta 1952, neposredno pred Ramovševo smrtjo (16. septembra 1952). Knjižnica Slovenske akademije znanosti in umetnosti hrani 95 pisem Ramovšu. Nanašajo se na različne tematske kroge: Na univerzitetne profesorje, na težavno ustvarjanje akademije v Ljubljani, na tiskanje Belićevih znanstvenih publikacij v ljubljanski Učiteljski tiskarni, na tekoča vprašanja slaviistične znanosti v Jugoslaviji in v svetu, na politične dogodke, med katerimi so začetek 2. svetovne vojne, osvoboditev in vzpostavljanje nove oblasti.

Arhiv Srbske akademije znanosti in umetnosti hrani 80 Ramovševih pisem Beliću. Manjka več pisem, v katerih je Ramovš oblikoval svoje pripombe ob branju tiskarskih odtisov Belićevih del, in pisma, ki se nanašajo na ustanavljanje Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Osebna raven vsestransko pomembnega dopisovanja med Belićem in Ramovšem sega tudi v drugi dve ravni: jezikovno in narodno kulturno. Zanimiva pa je tudi sama po sebi. Belić in Ramovš sta dva različna duhova, dva temperameta,

* Latinka Perović, doktorica zgodovinskih znanosti, raziskovalni svetnik

a tudi pripadnika dveh različnih kultur. Belić je bil aktivistične narave in je šel v širino: lingvistika, v njenem okviru pa cela pahljača vprašanj, nato pedagoško delo, popularizacija znanosti, organizacija znanstvenega in kulturnega življenja, politika. Ramovš je bil premišljujoča osebnost, gibal se je na ožjem prostoru, šel pa je v globino. Do vsega je imel kritično razdaljo, tudi do predmeta svoje znanosti. Podpiral je Belića v njegovih velikih znanstvenih namerah, a sam je bil skeptik. Vašo idejo, je pisal Beliću, o življenju jezika, ki jo mislite objaviti v nemškem jeziku, od srca pozdravljam. Res je, da je še toliko in toliko nerešenih (in rad vam priznam, mislim celo, nerešljivih) jezikovnih problemov, da je vsak prispevek, vsak nov pogled in vidik dobrodošel... (14. 6. 1935). Ob tem je bil Ramovš nasprotnik vsake mistifikacije v znanosti. To se posebno vidi v njegovem odnosu do ruske lingvistične šole. Ta šola diši po srednjeveški sholastiki in dogmatiki, je pisal Beliću. To je filozofija, tipična za rusko-aziatsko-mističnega človeka, ki gleda v oblake ter vidi in občuti vse mogoče stvari, katerih na zemlji ni. Evropejec mora, tako je pisal ob isti priložnosti, biti pozoren na globoke misli Rusov, a mora zavreči njihove neresne zamisli (2. 9. 1933).

Belić je bil velik organizator in se ni izmikal manifestacijam, Ramovš je čutil odpor do vsega zunanjega. To je bila posledica njegove depresije, pa tudi njegove gospodarne uporabe energije in časa. Ob pogostih lingvističnih kongresih je pisal Beliću: tudi Slovani se moramo naučiti tega, da manj diskutiramo in filozofiramo in da več naredimo, sicer nas bo zadela usoda, ki je vnaprej določena vsakemu planščiku (11. 1. 1939).

V nedvomno osebno prijateljstvo pa so se vrivale tudi razlike, ki so izhajale ne le iz značaja teh dveh ljudi, temveč tudi iz njunega družbenega položaja. Še več, iz različne zgodovinske izkušnje in položaja njunih narodov, ki sta se znašla v skupni državi. Te razlike so izrazite posebno v pismih iz časa med obema vojnama, pa tudi v tistih iz povojnih let.

Belić je bil v središču države, kot znanstvenik svetovnega slovesa je imel trden položaj ne le v znanosti, temveč tudi v organizaciji znanstvenega in kulturnega življenja. Ves čas je bil na čelu dveh lingvističnih časopisov v Beogradu – Jugoslovanskega filologa in Našega jezika. Na mestu predsednika Srbske akademije znanosti in umetnosti je bil od leta 1937, s prekinitvijo med 2. svetovno vojno do svoje smrti. V obeh Jugoslavijah je bil Belić institucija. Njegovih jubilejev so se vedno spominjali: 1921–25. obletnica dela, 1937–40. obletnica dela, 1946–70. obletnica rojstva, 1949–50. obletnica dela in 1951–75. obletnica rojstva.

Belića so obsipali s častmi, ne le doma, temveč tudi v tujini. Po 2. svetovni vojni je postal častni doktor v Moskvi, v Pragi in v Glasgowu...

V osebnem odnosu do Ramovša je bil Belić preveč ležeren, pogosto drobnjarski, pa tudi brezobziren. Zasipal ga je z najrazličnejšimi zahtevami. Današnji bralec se ne more znebiti vtisa, da je tega, poleg Kopitarja in Miklošiča, največjega slavista, ki so ga Slovenci dali svetu, obravnaval kot svojega sekretarja.

Ramovš je bil štirinajst let mlajši od Belića. Veliko je dal na obliko in strogo je spoštoval tradicionalno univerzitetno hierarhističnost. Njegova pisma Beliću so polna spoštljivosti. Kadar je bila prizadeta njegova osebna in znanstvena integriteta, ni odgovarjal na pisma. Belić se je vedno prvi oglasil, da bi izgladil nesporazum in vedno manj elegantno, bolj na način človeka, ki ima moč: da se zavzame za odlikovanje Ramovša s Karadjordjevo zvezdo IV. reda ali da ga povabi kot predavatelja za cikel predavanj na Kolarčevi univerzi.

Ramovš je kazal do Belića veliko mero strpnosti, ki se, kot pravi Rotar, »s stališča patriarhalnega občevarja lahko zdi podrejeno, odvisno, prilagodljivo«. Na

Belićevo zahtevo je celo pristal na to, da se zadrži knjiga R. F. Mikuša A propos de la syntagmatique du professeur a Belić. Čeprav je to kritiko Beličeve knjige O jezičkoj prirodi in jezičkom razvitku (1941) napisal znanstvenik velikega formata, ki je, kot za Mikuša pravi M. Kravar »veliko bolj znan v svetu kot v slovenskem okolju«, je dal Ramovš pisno izjavo – Pojasnilo, v kateri je razlagal, kako je sploh prišlo do tega, da se je Mikuševa knjiga pojavila v izdaji Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Ramovš kot veliki znanstvenik, neodvisna zelo izrazita osebnost, niti v svojem delu niti v svoji naravi ni imel nobenega razloga za kakršno koli vrsto podrejenosti in odvisnosti. Politično je bil prej neupogljiv kot prilagodljiv. Ko mu je Belić (3. 10. 1947) v pripravah za slavistični kongres v Moskvi napisal: »Mislim, da mora biti med vašimi ljudmi tudi Boris Zihelr!« (partijski ideolog, L. P.), pomočnik prosvetnega ministra LR Slovenije, pa ga je obvestil, da iz delegacije odpadeta slovenska slavista prof. Milko Kos in France Stele, je Ramovš mirno sporočil Beliću, »naj sprejme na znanje, da v takih okoliščinah tudi sam ne bo sodeloval na kongresu« (2. 12. 1947).

Kljub vsemu sta osebno prijateljstvo in znanstveno sodelovanje med Belićem in Ramovšem trajala več kot tri desetletja. Povezovala ju je znanost. Kot dve najvidnejši osebnosti slavistične znanosti med Srbi in Slovenci sta s svojim delom presegala narodnostne in jugoslovanske okvire in sta bila tako vezana drug na drugega. Dopolnjevala sta se. Belić se je opiral na intuicijo in logično kombinatoriko, Ramovš je bil izrazit analitik. Kot znanstvenika sta drug drugega globoko cenila.

Dopisovalca sta najbolj enakopravna na jezikovni ravni. Pa vendar je Belić več iskal in več dobil. Priznaval je, da ima v Jugoslaviji samo v Ramovšu enakovrednega sogovornika na znanstvenem področju. »Vi veste, je pisal Belić Ramovšu, kako mi je bilo vedno drago, da z vami vzdržujem duhovne stike, ker ste Vi edini v Jugoslaviji, na čigar mnenje nekaj dam« (5. 8. 1932).

Belić je verjel v znanstveno in človeško zanesljivost Ramovševe sodbe: »Vaše besede bodo morda edino priznanje za prizadevanja o dvojini. Tako sva se naučila, da delava za neke prihodnje rodove! Te besede so mi dragocene in ljube, ker prihajajo od vas: dobro namreč vem, da bi prijatelju zamolčali, če nečesa ne bi odobraval, nikdar pa ne bi govorili tistega, česar ne mislite. Zato se vam iskreno in pristrčno zahvaljujem« (7. 9. 1932).

Beliću ni bilo le do Ramovševega mnenja o njegovih objavljenih delih, temveč tudi do sodelovanja v njihovem nastajanju. »Želel bi vam ta dva odlomka poslati na korekturnih listih s prošnjo, da ob strani zapišete svoje pripombe (v opombi je zapisal: strogo in brez ozirov – L. P.). Šele potem bom strani prelomil. Zato bi bilo potrebno, da mi jih hitro vrnete. Prosim vas, da mi sporočite, ali ste pripravljeni to narediti. Vi dobro veste, kako je človek v naši državi v takih stvareh prepuščen sam sebi; pa bi se želel tako preko korekturnih pol z vami malo pogovoriti o teh stvareh« (25. 1. 1941).

Iz dopisovanja se ve, da se je Ramovš na te prošnje rad odzval. »Samo po sebi se razume«, je odgovarjal Ramovš na prejšnje Beličevo pismo, »da bom rad prebral in preštudiral tiste dele, ki bodo namenjeni 'glasovom' in prosim vas, da mi jih takoj pošljete, ko bodo v korekturnih listih. Prebral jih bom in takoj tudi vrnil, da zaradi tega ne bo zastoja« (2. 2. 1941). Na žalost se ne ve, kakšen vpliv so imele Ramovševe pripombe na končno oblikovanje Beličevega dela, ker prav ta pisma v Beličevi zapuščini niso ohranjena.

Ramovš pa je s svoje strani postavljajal Belića na zelo visoko mesto v slavistiki,

zlasti v srbski kulturi. Ob proslavi 40. obletnice Beličevega dela mu Ramovš piše, kako je pomembno, da so »lahko Srbi proslavljali v istem mesecu dva izmed svojih, za narodni in kulturni napredek najbolj zaslužnih mož: Vuka in Vas, ki sta povezana z delom na istem področju. Menim, da to ni slučajno, temveč je po notranji logiki utemeljena potreba« (22. 11. 1937).

Besede velikega priznanja je Ramovš poslal Beliču tudi ob 50. obletnici njegovega dela. Pri tem, ko ga je pohvalil kot znanstvenika, mu Ramovš piše: »Pred očmi imam veliko vrsto vaših študij, monografij, razprav in strogo kritičnih spisov. Vsak naslov pomeni napredek v lingvistični in zlasti v slavistični znanosti... slovenski jezikovni material vam je dajal odlično podlago za stalno napredovanje v vašem delu, najsi bo to strukturalna lingvistika ali psihološko lingvistično proučevanje snovi, povsod ste mojster v povezovanju, predpostavljajanju in sklepanju«. V istem času je Ramovš pisal Beliču: »Za organizacijo srbskih kulturnih teženj pomeni vaše delo epoho in simbol. To velja za ves čas med obema vojnama, kot tudi za novi čas, ker vedno kot glavni organizator vodite vse znanstveno delo Srbske akademije znanosti. Za to najbolj naporno delo, od katerega bodo imeli koristi sedanji in bodoči rodovi, Vam gre velika in nesebična hvala« (24. 10. 1949).

Te besede ne bi mogle pustiti Beliča ravnodušnega, tudi če bi jih izrekel kdo drug. Ko pa so prišle od Ramovša, so celo splošno sprejetemu, slavnemu in samozavestnemu Beliču vzbudile občutek, da je nekaj dolžan in da ga rahlo peče vest Vaša čestitka, je odgovoril Ramovšu, in ljubeznive besede, s katerimi ste jo napolnili, so mi priklicali pred oči skoraj trideset let najinega neskajljenega prijateljstva in vzajemnega spoštovanja. Vi veste, s kakšnim zanimanjem in s kakšno ljubeznijo spremljam vse, kar delate, in kako težko mi je, kadar slišim, da vas bolezen ali kaj drugega ovira pri vašem delu. Vem, da tudi Vi spremljate moje delo in da vaše besede o njem niso prazna konvencionalnost, ker je niste sposobni. Zato mi je Vaša čestitka dvakrat bolj draga: ker prihaja od prijatelja in ker prihaja do človeka, kateremu je resnica največji prijatelj. Zelo vesel bi bil, ko bi lahko v teh dneh videl tudi Vas in morda gospo Albo (žena Frana Ramovša) med svojimi starimi dobrimi prijatelji; toda po krivdi prirediteljev ni bil povabljen nihče zunaj Beograda, vsaj do neke mere mi je to nadomestilo vaše prijazno pismo« (1. 11. 1949).

Če so osebno raven dopisovanja Ramovš-Belič določale razlike v njunih značajih, lingvistično raven pa je prežemala znanstvena vzajemnost, odseva kulturno nacionalna raven dve različni pojmovanji države, v kateri so se Srbi in Slovenci znašli ob koncu 1. svetovne vojne. Prav ta kulturno jezikovna plast v odnosih med obema narodoma priča o tem, da se njuna drama v jugoslovanski državi ne dogaja do konca v prvi otipljivi plasti – politiki. Slovenci bodo povedali, ali obstaja nekaj, česar pri Srbih niso razumeli. Toda dopisovanje med Ramovšem in Beličem jasno odkriva, česa Srbi, in to tudi tisti najpomembnejši med njimi, niso hoteli razumeti pri Slovencih.

Niti tako velik in širok duh med Slovenci, kot je bil Ramovš, ali pa prav zato, ker je bil tak, ni mogel pristati na možnost, da se v novem državnem okviru izgubi slovenski jezik. Toliko bolj zato, ker so se Slovenci s pomočjo jezika v Avstro-Ogrski ohranili kot narod. Razvoja jezika pa ni brez ustreznih institucij: predvsem univerze in akademije znanosti.

Ramovš je izgubljal veliko energije za organiziranje dela na mladi univerzi v Ljubljani. Tudi v boju za ustanovitev Slovenske akademije znanosti in umetnosti si ta znanstvenik velikega formata in človek zelo krhkega zdravja ni prizanašal. Bil je globoko prepričan o kulturnem in znanstvenem pomenu akademije oziroma

njene vloge v ohranjanju nacionalne individualnosti slovenskega naroda, ki se je znašel v novi državi skupaj z drugimi narodi. Poleg tega so mnogi deli tega naroda ostali zunaj okvira nove države. Kaj je za Ramovša pomenilo ustanavljanje akademije, morda najbolje povedo besede njegovega sina, komponista Primoža Ramovša: »Bil je eden od glavnih ustanoviteljev Slovenske akademije znanosti in umetnosti, sedemnajst let se je boril zanjo, pri nas doma je bila ustanovitev akademije družinski dogodek, akademija nam je bila nekaj drugega kot povprečnemu Slovincu, čeprav kulturniku. Z njo smo živeli, bila je očetov otrok, pojem, ne ustanova.«

Odpor Beograda, zlasti Beličeva nenaklonjenost do univerze in akademije v Ljubljani, so morali povzročati grenkobo. Ramovšu jo je uspelo zadrževati. V prizadevanju, da neguje in ohranja osebno prijateljstvo, da vzdržuje in razvija znanstveno sodelovanje z Beličem, je bil prav tako potrpežljiv in vztrajen kot v težnji, da organizira delo univerze in ustanovi akademijo.

Kot znanstvenik je bil Ramovš zagovornik nadnacionalne širine slavistične znanosti in se je izrekal za univerzalnost lingvistike. Ko je po prvi svetovni vojni prenehal izhajati *Archiv für slavische Philologie*, ki ga je od 1876. leta na Dunaju izdajal Vatroslav Jagić, se je Ramovšu zdelo normalno, da njegovo vlogo prevzame Južnoslovanski filolog, katerega prvo in edino število je izdal Belič tik pred vojno. Predlagal je celo, da se deloma v tem listu utopi tudi *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino*. O tem je pisal Beliču: »Ako bi ta organ, ki ga imate Vi v mislih, bil dovolj obsežen, bi samo po sebi naš časopis mogel opustiti predel za jezik, ki bi – ako bi bila to seveda tudi vaša želja – enostavno prešel v glavni organ. Obseg tega pa naj ne bi bil vezan le na slavistično vejo, marveč na splošno lingvistiko, to je tudi na komparativno, germansko romansko etc. in le lingvistiko, ne pa tudi literarno zgodovino. Njegov jezik bi mogel biti neki slovenski ali pa tudi francoski jezik. Urediti bi ga bilo treba skratka tako, da bi bil dostopen vsemu znanstvenemu svetu« (7. 4. 1920).

To Ramovševo pripravljenost so preprečevale težnje, da se državna enotnost utrdi tudi s kulturno in jezikovno enotnostjo jugoslovanskih narodov. Beličeve zahteve, da se slovenska bibliografija objavlja v Južnoslovanskem filologu, so bile potrditev teh teženj. Opozorila, da Slovenci ne smejo pristati na nobene rešitve, ki bi ogrožale njihovo pravico do lastnega jezika, so prišle najprej od Jagića in nato od Murka.

Izzvan s članki Rešetarja v Novi Evropi, dr. P. Bulata v Njivi in z nastopnim gorovom Pavla Popovića v Srbski akademiji znanosti in umetnosti, objavljenem v Glasu, je Jagić pisal Ramovšu: »Vse te razprave zadevajo neko vprašanje, ki mora predvsem zanimati Slovence, njihove literate in znanstvenike, torej tudi vas... Kot bi sami vedeli, če bi imeli vse te razprave pri roki, gre za to, da se kot posledica naše politične združitve zahteva tudi književna, torej prav jezikovna združitve. Naj vam takoj izrazim svoje prepričanje. Mislim, da ni niti potrebno niti se sme zahtevati od Slovencev, da se odpovedo svojemu jeziku, da torej prenehajo biti posebna narodna individualnost, pa če se boste imenovali pleme, narod ali kakor koli... Prav zato bi želel, da se Slovenci odzovejo na to vprašanje in da odkrito rečejo: bobu bob in popu pop. Seveda to ni le filološko vprašanje, ni vprašanje slovnice, k temu vprašanju se pristopa z različnih pogledov; je politično in religiozno in gospodarsko. Po mojem mnenju vsi ti pogledi ne ovirajo, da v pametno urejeni avtonomni skupnosti Slovenci ohranijo za svoje kulturno duhovno življenje svoj posebni jezik (13. 12. 1922).

Enako je mislil tudi Matija Murko, profesor slovenske filologije na univerzah

na Dunaju, v Gradcu in v Leipzigu. Odkar je 1920. leta Vladimir Čarović preprečil, da bi kot »politično sumljiv« postal profesor v Zagrebu, je Murko predaval južnoslovanske jezike in književnost na Karlovi univerzi v Pragi. Od tam je pisal Ramovšu: »Kaj bo z akademijo? Spremljam poročila, ki so očitno vznemirljiva. Srbi in Hrvatje še nimajo pravega smisla za slovenistiko. Med kosilom 1. decembra (dan združitve) se je poslanik Andjelković čudil, da smo Slovenci govorili v »dialektu« in z nekim sekretarjem sem veliko razpravljaj o tem, ali je slovenščina »dialekt«. Najbolj prepričljiv argument mi je bil, da so nekoč vse slovanske jezike imenovali dialekte ali narečja« (15. 12. 1929).

Okrepljene težnje po centralističnem odločanju o jezikovnih in kulturnih vprašanjih so slovenske slaviste odvrnile od Južnoslovanskega filologa, od leta 1930 dalje je tudi sam Ramovš nehal sodelovati. »Prav dobro razumem vaše nezadovoljstvo, ki ste ga izrazili s tem, da morate vso stvar v Južnoslovanskem filologu voditi sami. Ali reči moram, na drugi strani, da imam zase mirno vest. Ako pridejo trenutki, ko čutite, da vam ne piše ne Zagreb ne Ljubljana, je po mojem krivda predvsem v tem, da se med sabo premalo in preveč na redko pogovarjamo« (30. 1. 1931).

Če so se odnosi v Južnoslovanskem filologu še mogli razložiti z Beličevo veliko avtoritarnostjo in z njegovim nagnjenjem, da vse drži v svojih rokah, se odnos do mlade univerze v Ljubljani ni mogel razumeti drugače kot določena politika. Ramovš je pisal Murku, da proti razvoju univerze v Ljubljani delujejo »vsi beograjski profesorji (razen Cvijića), da je Belić prav tako veliki protun (nasprotnik) in da prav tako zavirajo razvoj zagrebške univerze« (28. 4. 1920).

Kot rektor je bil Ramovš prisiljen, da svoje sodelavce in tudi sebe brani pred ovadbami. Na hrbtni strani ministrovega pisma z zahtevo, da se izjasni o obtožbi, da je govoril proti kralju, je napisal: »Vsaka denunciacija je kot izraz nizkotnega mišljenja tendenciozna in taka, da se dostojnemu človeku upre reagirati nanjo. Tudi meni se upira odgovor na vaše pismo, vendar vam odgovarjam, ker nočem, da bi se mislilo, da se iz razlogov, ki bi tangirali mojo čast, izogibam odgovoru« (13. 1. 1932).

Skromne dotacije, ki so jih odobraval v Beogradu, so prisilile Ramovša, da opozori ministra Korošca, da je ljubljanska univerza v tako »žalostnem položaju«, da bo »prišel čas, ko bo treba reči, da znanstvenega naraščaja sploh nič več ni; razvoj univerze in s tem tudi del razvoja naše narodne kulture usahne tako sam po sebi, se zaduši.«

V istem pismu Ramovš piše, da je najvažnejša zadeva za univerzo izgradnja knjižnice. V Sloveniji je že stekla akcija za zbiranje sredstev. Ramovš je prosil, naj tudi v Beogradu to razumejo in predvidijo v proračunu tudi delež sredstev za gradnjo knjižnice. Ramovš je nato izražal prepričanje, »da bo kraljevska vlada s tako gesto koristila ne le tej kulturni instituciji sami, marveč bo narodu izpolnjena želja rodila hvaležnost, vdanost in tudi pripravljenost na žrtve« (nedatirano pismo).

Kljub vsemu naštetemu ima osrednje mesto v dopisovanju med Ramovšem in Belićem na tej kulturno nacionalni ravni ustanovitev Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Ramovš si je prizadeval od leta 1921, od ustanovitve Znanstvenega društva. V prvem poskusu leta 1929, da bi se društvo dvignilo na raven akademije, je računal na podporo zelo vplivnega Belića. V pismu, ki ga je v znak posebne pozornosti napisal v srbskem jeziku, Ramovš pravi: »Obračam se danes na vas kot na človeka, o katerem vem, da je vedno kazal do človeka-prijatelja veliko nagnjenje, dobroto in ljubeznivost, z nekim zelo važnim vprašanjem. Rek-

tor naše univerze je sprožil akcijo, da bi se proslava desete obletnice obstoja ljubljanske univerze počastila tako, da se v Ljubljani ustanovi akademija znanosti... Rektor je o tem obvestil ministra prosvete in ministrstvu, je bil predan projekt zakona, ki so ga podpisala štiri ljubljanska kulturna društva. Znano mi je tudi, da minister ni navdušen in da misli, da je treba stvar za dolgo časa odložiti.»

Ramovš je obveščal Belića o nameri, da se akademija ustanovi ne glede na mnenje ministrstva. Hkrati se je zanimal, kako bi v Beogradu razumeli »takšen način ljubljanske akademije« in njegov možni vstop vanjo. »Kakšno stališče, je vprašal Belića, bi zavzela vaša akademija proti taki sestri-nesestri« (17. 5. 1929).

V odgovoru je Belić povedal: »Odkrito vam bom povedal, kaj mislim. Menim, da mora imeti vsa naša država eno splošno skupno akademijo... Čeprav Beograd ni šovinističen, se bo takšno nasilno ustanavljanje tretje akademije nedvomno razumelo kot nadaljevanje separatističnih prizadevanj ali vsaj prizadevanj, da tudi Ljubljana v ničemer ne zaostane za Beogradom in Zagrebom... Ne smete me napačno razumeti. Razumem potrebo slovenske znanosti, da ima svoj domači center in svoj znanstveni institut, ki bo delal ista dela, ki zadevajo vaš narod; vendar menim, da mora imeti vsaka država eno akademijo kot pravo skupno znanstveno reprezentacijo. Ni le potrebno, da se akademiki zbirajo po istih merilih, temveč je hkrati potrebno, da se v tujini predstavljamo kot ena država in da se položaju akademika da potrební ugled. Iz vsega tega vidite, da bo »samozvana« akademija, kot jo vi imenujete, lahko samo privatna ustanova; zato, tudi mislim, da je bolje, da dobi ta ustanova kakšno drugo ime, če jo boste že odpirali« (24. 5. 1929).

V kratkem sta sledili še dve Belićevi pismi Ramovšu. V enem ga je obveščal, da je ustanavljanje akademije v Ljubljani načel na predsedstvu Srbske akademije znanosti in umetnosti, – »ker so naši doumeli, da je vprašanje zelo resno« (18. 6. 1929). V naslednjem pismu je Belić, kot sam pravi, »brez vsake diplomatske spretnosti« prešel »in medias res«. »Mislim, je pisal, da ni treba preveč hiteti in preveč pritiskati... Razumeli me boste in trdno sem prepričan, da je v tem vprašanju treba delati previdno in morda celo drugače, kot ste vi začeli. Ne samo zato, ker je stvar nova, ne zato ker je danes lažje govoriti proti vsaki stvari kot zanjo, temveč zato, ker to vaše vprašanje ni novo in preden se ustvarijo pogoji za novo mišljenje, je treba razbijati stare zablode etc.« (8. 7. 1929).

Svoja stališča o ustanavljanju akademije v Ljubljani je Belić predstavil tudi javno: v uvodniku Pravde (5. 9. 1929) in v intervjuju v istem listu (25. 9. 1929).

Ramovša je vse to prizadelo. Belićev predlog, da bi mu podelili red Karadjordjeve zvezde IV, je bil poskus kompenzacije. »Izenadila me je Karadjordjeva zvezda IV, je pisal Ramovš Beliću, za katero stojite vi... Zahvaljujem se vam za to, ker hočete iz malega Ramovša narediti malo večjega« (2. 11. 1929). Toda v pismu Želimiri Gašparikovi je Ramovš dal duška svojemu pravemu razpoloženju. Ob neuspelem poskusu ustanovitve akademije ji je pisal: »Jaz sem naprej vedel, da se bo izšla vsa akcija negativno; kdor ima vpogled v naše politične razmere, je moral vedeti, da bo ta stvar smatrana za politicum, za separatistično institucijo. Tako se je de facto zgodilo... Kar me v celi stvari najbolj jezi, pa je taktika, s katero sta akademiji v Zagrebu in Beogradu našo akcijo tretirali. Tu se vidi, da je Ljubljana v Evropi, drugo pa kaže na posledice stare bizantinske politike, ki ni modrost, marveč neiskrenost. Jaz imam rad za nasprotnika človeka z odprtim vezirjem ali človeka, ki se bori z vsem drugim prej, kot z mečem, takih ne ljubim in se z njimi raje potem sploh ne bijem« (21. 12. 1929).

Ramovš se ni več obračal k Beliću za pomoč ob ustanavljanju akademije

v Ljubljani, vendar pa ga je obveščal, da je tudi Znanstveno društvo, s katerim bi se po Beličevem mnenju Slovenci morali zadovoljiti, v zelo žalostnem položaju. Vzrok je bil v zelo skromnih subvencijah, o katerih se je odločalo v Beogradu. Ramovš je Belića spomnil na njune pogovore o tem in na obljube, ki jih je Belić dal, in mu je pisal: »zato se ne smete čuditi, ako vas danes osebno prosim, da bi storili v tem pogledu vse one korake, ki jih smatrate za potrebne za to, da dobi društvo večjo subvencijo; saj si morate predstavljati, da za 20.000 din ni nič opravljeno« (4. 11. 1930). Da bi razumeli stvarno vrednost te subvencije, navaja Rotar podatek, da je Učiteljska tiskarna v Ljubljani za tisk Beličeve študije O dualu u slovenskim jezicima dobila 32.000 dinarjev, kar je bilo ocenjeno za zelo ugodno ceno.

Predlog o ustanovitvi akademije so Slovenci obnovili 1935. leta. Toda predlog je, kot pravi Ramovš v pismu dr. Antonu Korošcu, ostal brez odgovora ministrstva v Beogradu. Zaradi negativnega stališča Beograda je Ramovš demonstrativno odstopil s položaja rektorja Univerze v Ljubljani.

Iz dopisovanja Ramovš-Belić lahko sklepamo, tudi pobuda Slovencev 1938. leta ni naletela na Beličevo razumevanje. Da bi spoznal stališča Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu, se je Ramovš obrnil na akademika Stjepana Ivšića, slavista, enega najboljših dialektologov. Ivšić je opozoril, da ni »zaupna oseba« predsednika Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti, zato tudi ni seznanjen z razgovori o pobudi Slovencev. Povedal pa je svoje osebno mnenje: »Ti veš, je odgovoril Ramovšu, da ne spadam med tiste, ki pod plaščem integralnega jugoslovanstva izvajajo druge igre, zdi pa se mi zato tudi popolnoma prav, da tudi vi Slovenci dobite svojo akademijo, ki ne bo, kot sam praviš, nevredna družica naše in beograjske« (4. 1. 1938).

Prebijajoč se skozi nerazumevanje in premagujoč odpor Srbske kraljevske akademije in Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti, so Slovenci končno 11. avgusta 1938 izbojevali pravico do ene od najpomembnejših institucij svoje nacionalne kulture. Da je sedemnajstletno neutrudno prizadevanje Ramovša obrodilo sad, je tudi velika zasluga Slovencev v jugoslovanskem državnem vrhu, ministra za notranje zadeve dr. Antona Korošča.

Toda zadržanost, trmasto izražena na eni strani, je neprestano krepila nezaupanje na drugi strani. Politična enotnost jugoslovanskih narodov za Slovence ni pomenila tudi nacionalno kulturne enotnosti. Zanje je bilo ohranjanje nacionalne individualnosti skozi jezik in institucije nacionalne kulture pogoj za državno enotnost. Srbi so državni razlog postavljali nad nacionalno kulturne pravice drugih narodov in so v vsaki manifestaciji teh pravic videli izraz separatizma. To je krepilo dve različni konceptiji države in je dolgoročno moralo voditi v oddaljevanje.

Narodne manjšine – most med narodi ali subjekti lastnega razvoja

(Primerjava konceptov zaščite narodnih manjšin v Sloveniji in na Hrvaškem)

Primerjalni prikaz načel zaščite narodnosti (narodnih manjšin) v Sloveniji in na Hrvaškem se nanaša le na leto 1991, saj so bile za predhodna leta analize (ali zgolj prikazi) tovrstne problematike že opravljene in tudi objavljene. Za Slovenijo je takšen prikaz izšel v reviji Razprave in gradivo (Ljubljana), 1990, 24; za Hrvaško pa v publikaciji Manjine u Alpsko-Jadranskem prostoru – Zagreb, 1990.

Z vidika povedanega se nam kot predmet primerjave kažejo naslednji dokumenti:

1. Ustava Republike Slovenije, sprejeta 23. decembra 1991,
2. Ustav Republike Hrvatske,
3. Ustavni zakon o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj (v nadaljevanju Ustavni zakon), sprejet 4. decembra 1991,
4. možni drugi izvedbeni zakoni na različnih ravneh (od republiških do občinskih). Na žalost nam je kljub prizadevanjem uspelo pridobiti le dokumente za narodnostno mešane občine v Sloveniji ter je zato prikaz uresničevanja pravic manjšin na tej ravni nujno enostranski.

Metodološko izhodišče temelji na ugotavljanju koncepta varstva narodnosti (narodnih manjšin), saj so prav od te zasnove odvisni celotna pravna izvedbena struktura ter dejanski položaj posamezne narodnostne skupnosti in njen etnorazvoj. Kljub vsej diskutabilnosti in spornosti je pristop k urejanju položaja manjšin možno shematično razdeliti na t. i. »negativni« oziroma »pozitivni« pristop. Pri tem je lahko sporna posledica uporabe izraza »negativni«, ki pogosto asociira na odklonilno stališče do zaščite manjšin. Vendar je treba poudariti, da gre predvsem za terminus technicus, ki tudi zagotavlja promocijo, izvedbo in varstvo pravic na določeni ravni, vendar se od koncepta »pozitivni pristop« razlikuje po nižjem dosegu priznanih kolektivnih pravic, oblikah in dosegu avtonomije narodnih manjšin pri koncipiranju lastnega etnorazvoja ter v razmerjih porazdelitve.

Temeljni element »pozitivnega« koncepta je tako zasnovano varstvo narodnih skupnosti (manjšin), ki manjšinske populacije obravnava kot *posebne družbene subjekte* v smislu varstva njihovega obstoja in dejavne pojavnosti v javnosti. Primerjava določil o posebnih pravicah narodnih manjšin v obeh novosprejetih temeljnih listinah nas navaja k sklepanju, da ima hrvaško načelo kar nekaj elementov t. i. »negativnega pristopa«. Na to nas opozarja že zapis v »preambuli« (izvo-rične osnove), kjer je zapisano, da je Republika Hrvaška *nacionalna država* (podčrtal M. K.) hrvaškega naroda in država pripadnikov tistih narodov in manjšin, ki so njeni državljani: Srbi, Muslimani, Slovenci, Čehi, Slovaki, Italijani, Madžari, Židi in drugi, ki sta jim zajamčena enakopravnost z državljani hrvaške narodnosti in uresničevanje nacionalnih pravic v skladu z demokratičnimi normami OZN in držav svobodnega sveta«. Res je sicer, da gre zgolj za navedbo v preambuli (zdi se,

* Dr. Miran Komac, docent na FDV.

da je ta sicer prepisana iz kakšnega Tuđmanovega govora ali zgodovinskega spisa), vendar je kljub temu moteče izrazito poudarjevanje nacionalne države ob koncu dvajsetega stoletja. Afinitete in težnje večinskih narodov po nacionalni državi pogosto vodijo v praksi k hierarhičnemu razvrščanju elementov etnosa, pri čemer so marginalizirani (oziroma »folklorizirani«) prav statistično minorni etnosi. Razvrščanje etnične situacije na Hrvaškem pogosto asociira na opisano miselnost. Prav to pa lahko povzroča brez ustrezne pojmovne kompenzacije (ob »primernih« amarkordovskih spodbudah) za druge (nehrvaške) etnične populacije negativne učinke.

Določen amortizacijski učinek bi bil dosežen z vpeljavo pojma *avtohtonost* za druge etnično manjšinske populacije, kot je to zapisano na primer v Ustavi Republike Slovenije (5. člen): »Država na svojem ozemlju varuje človekove pravice in temeljne svoboščine. Varuje in zagotavlja pravice avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti (. . .). »Avtohtonost najprej pomeni, da gre za populacije, ki so jih objektivne zgodovinske razmere dodelile tej in ne drugi državni tvorbi. Torej jih ni mogoče obravnavati kot nekakšne »pritepence«, ampak kot soustvarjalce večstoletnega kulturnega in socialnega razvoja teh ozemelj s povsem enakimi pravicami do »uporabe« večstoletne zgodovinske dediščine.

Soodvisnost med avtohtonostjo in priznavanjem zgodovinskosti se mora v prvi vrsti kazati v *javnem izkazovanju prisotnosti* manjšinske etnične skupnosti na določenem teritoriju. V to kategorijo gre šteti pravne določbe o rabi jezika¹, toponomastiki in narodnih simbolih. Ustava Republike Slovenije je glede rabe jezika jasna: 11. člen določa, da (. . .) »na območjih občin, v katerih živita italijanska in madžarska narodna skupnost, je uradni jezik tudi italijanščina in madžarščina«. Ustava Republike Hrvaške je manj določna, saj v nobeni določbi ne predvideva avtomatične izenačitve jezikov manjšin s hrvaškim jezikom. Možnost uvedbe drugega uradnega jezika na določenih območjih je sicer dopuščena (člen 12 Ustave Republike Hrvaške)², vendar z določbo, da bo podrobnejša specifikacija oblikovana v ustreznih izvedbenih aktih.

V skladu s (pompoznim) razglasom ustavnega zakona bi pričakovali, da je njegova funkcija prav v podrobnejši analizi te problematike. Žal pa ostajajo določila v tem zakonu po eni strani še vedno abstraktna³ (»občine, kjer so nehrvaške etnične populacije v večini«), po drugi strani pa tako konkretna, da bo raba jezika manjšin v javnosti lahko močno omejevalna. Na to nas opozarja določba člena 8 ustavnega zakona, ki najavlja *številčno klavzulo* pri uvajanju dodatnega uradnega jezika in pisave ter hkrati prepušča lokalnim ravnam določanje meril za uresni-

¹ Na tem mestu puščamo ob strani problematiko rabe jezika na »individualni« ravni tako v javnosti in na javnih krajih kot tudi v odnosih do oblasti. Glede na to da je uresničevanje tega dejavnika tradicionalno kritično ter zato daleč od zelenega, je mogoče vzroke za to najti v obilici že opravljenega raziskovalnega dela.

² Ustavni zakon članek 12.: U Republici Hrvatskoj u službenoj je upotrebi hrvatski jezik i latinično pismo. U pojedinim područnim jedinicama uz hrvatski jezik i latinično pismo u službeno se uporabu može uvesti i drugi jezik te ćirilčno ili koje drugo pismo, pod uvjetima propisanim zakonom.

³ Gre za določila v členih 6 toč. c in 7 Ustavnega zakona

članek 6 toč. c: Republika Hrvatska obavezuje se da će pripadnicama svih etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina osigurati:

c) pravo na identitet, kulturu, vjeroispovijed, javno i privatno korištenje jezika i pisma te obrazovanje;

Članek 7: Pripadnici svih etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj mogu slobodno upotrebljavati, u privatnom i javnom životu, svoj jezik i pismo. U općinama u kojima pripadnici etničke i nacionalne zajednice ili manjine čine većinu u ukupnom broju stanovnika u službenoj uporabi će biti uz hrvatski jezik i latinično pismo i jezik i pismo te etničke i nacionalne zajednice ili manjine.

čitev te možnosti.⁴ Praksa zagotavljanja in uresničevanja posebnih pravic manjšin, ki določa ključno funkcijo lokalnim političnim dejavnikom, zna predstavljati (kot nam kaže praksa doma in v svetu) dodaten zadržek v tem procesu. Lokalne ravni so zaradi različnih povezav, ki izvirajo iz stikov z etnijami, pogosto obremenjeni s preštevanjem in prištevanjem »privilegijev«, ki naj bi jih bili deležni pripadniki manjšin, ter so zato praviloma kritičnejši do uveljavljanja posebnih pravic manjšin.

Razreševanja problematike *toponomastike* ni mogoče zaslediti v nobenem izmed opisanih dokumentov (ne slovenskem ne hrvaškem), kar seveda še zdaleč ne pomeni, da se ji bo mogoče izogniti. Tematika zadeva najprej javno dvojezično poimenovanje, vendar tudi, če že ne predvsem, ponovno vrnitev izvornim krajevnim, ledinskim itd. imenom, ki so pogosto nastala pred prevlado sedanjega dominantnega naroda na narodnostno mešanih področjih. Vzpostavitev prevlade je očitno terjala (vsaj vizualno) prekinitev z dotedanjo kulturno tradicijo, s čimer so bili (zavestno ali ne) vgrajeni pomembni asimilacijski nastavki.

SVOBODNO RABO *narodnih simbolov* omogočata tako določba v slovenski ustavi⁵ kot določba v hrvaškem ustavnem zakonu.⁶ Določbi sta razumljivo močno splošni, tako da se bosta šele ob uporabi (ponovno) odprli permanentno prisotni vprašanji: a) kako razrešiti dilemo, ko narodna manjšina izbere za svoj temeljni narodni simbol zastavo, ki je hkrati državna zastava države matičnega naroda in b) kako opredeliti kategorijo »javna mesta za izobešanje zastav«? V prejšnji politični ureditvi sta bili dilemi razrešeni tako, da je bil z dodajanjem zvezde na nacionalne (državne) zastave vpeljan pečat, ki je uvedel mejo med nacionalnim (v smislu etničnega) ter nacionalnim v smislu državnosti; scenografija občega okraševanja ob za to predpisanih priložnostih pa je v »javno mesto« spremenila vsako kolikor toliko urbanizirano naselje. Za Slovenijo velja, da bo oboje mogoče dodelati v ustreznih zakonih,⁷ medtem ko ostajajo tovrstna določila na Hrvaškem »dokončna« ter jih bo zato možno poljubno interpretirati.

Celotno področje *javnega izkazovanja prisotnosti* določene narodne manjšine je mogoče izoblikovati šele tedaj, ko se v povezavi z *avtohtonostjo* opredeli *teritorij*, na katerem naj bi bile posamezne oblike izkazovanja narodnomanjšinske prisotnosti avtomatično izkazovane. Težko si je namreč predstavljati, da bi bilo možno oblikovati celoten sistem pravic brez predhodne odločitve teritorija. Novospreglete pravne rešitve, ki jih primerjamo, dajejo le obris bodočega razvoja – vendar je to mogoče trditi le za slovensko ustavo v tistem delu, ki določa, da »zakon ureja položaj in način uresničevanja pravic italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti na območjih, kjer živita (...)«. Glede na sprejeto načelo, da nov pravni sistem ne sme zniževati že dosežene ravni pravic, lahko sklepamo, da bo narodnostno mešano ozemlje obsegalo (vsaj) ozemlja sedanjih občin Koper, Izola, Piran ter v Prekmurju občino Lendava in dele občine Murska Sobota. Kakšna bo bodoča

⁴ Ustavni zakon članek 8: Jedinice lokalne samouprave mogu utvrditi službeno upotrebu dvaju ili više jezika i pisama vodeći računa o broju pripadnika i interesima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina.

⁵ Ustava Republike Slovenije: 64. člen: (...) svobodno uporabljajo svoje simbole (...)

⁶ Ustavni zakon Republike Hrvatske:

Članak 9.: Slobodan je posjed i uporaba znamenja i simbola etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina (...)

⁷ Z odločitvijo Skupščine občine Izola št.: 352-18/80 z dne 23. XII. 1991 (Uradne objave, št. 44, 27. decembra 1991) je bil glede uporabe zastave italijanske narodnosti narejen precedens, ki bo zagotovo vplival na urejanje tega področja. S tem odlokom je skupščina potrdila predlog Samoupravne narodnostne skupnosti pripadnikov italijanske narodnosti, da se kot zastava narodnosti uporablja dotedanja trobojnica brez zvezde, kar bo mnoge asociiralo na italijansko državno zastavo.

Pri madžarski narodnosti v Sloveniji te dileme ne bi smelo biti, saj se z odstranitvijo zvezde ne izenačujeta narodnomanjšinska in (narodno) državna zastava. Madžarska državna zastava ima na trobojnici tradicionalni madžarski grb.

⁸ Ustava Republike Slovenije, 64. člen

teritorialna zasnova komunalne ureditve, ni mogoče trditi niti za Slovenijo niti za Hrvaško, ne glede na to da so določena delovna gradiva (za Slovenijo) že v kroženju.⁹ Za Slovenijo je soodvisnost med bodočo teritorialno ureditvijo in obsegom pravic, vezanih na teritorij (če bo obveljalo načelo o nujnosti ohranjanja že dosežene ravni zaščite), manj pomembna. Ključen pa je ta koncept za Hrvaško, saj bo z ustrezno teritorialno razdelitvijo mogoče bistveno vplivati na številčno porazdelitev etnij v posamezni lokalni samoupravni enoti ter s tem na pravice, ki naj bi jih bili deležni! Ne gre namreč pozabiti, da so s podobnim teritorialnim preustrojem v petdesetih letih Hrvati bistveno zameglili prisotnost (predvsem) srbskega etničnega dejavnika ter da se podobna rešitev zna dogoditi tudi danes kljub dokazanemu dejstvu, da se jim je takratna reorganizacija obrestovala v negativnem pomenu besede.

Bistveno pri teritorialni organizaciji je seveda to, da narodne manjšine ohrani-jo tudi v novih upravnih enotah doseženo raven samoupravljanja na področjih, ki so ključna za ohranjanje in razvoj manjšin. Ker te pristojnosti določajo že obstoječi statuti občin na narodnostno mešanih ozemljih, jih ne navajamo. Omeniti pa je treba odloke, ki so jih občinske skupščine na teh ozemljih sprejele v obdobju,

⁹ Iz delovnega gradiva za pripravo zakona o občinah (Ljubljana, 30. 9. 1991) je mogoče izluščiti naslednjo shemo delitve dosedanjih narodnostno mešanih občin:

1. *Koper* = 1. Ankaran in Škofije (+Hrvatini)
 2. Dekani (+Črni Kal + Gradin + Gradišče)
 3. Koper (+Prisoje – Olmo + Semedela + Žusterna)
 4. Koper okolica (možna tudi delitev na:
 - a. Bertoki – Pobegi – Pridvor
 - b) Škocijan – Vauganel
 5. Šmarje – Marezige (+ Boršt)
2. *Izola* = 1. Izola
3. *Piran* = 1. Lucija – Sečovlje (+ Nova vas – Raven)
 2. Piran
 3. Portorož (Možna združitev z Lucijo in Strunjanom)
4. *Lendava* = 1. Črešnovci (+Bistrica + Odranci, Polane)
 2. Dobrovnik (+Genterovci + Kobilje)
 3. Lendava (+Dolga vas)
 4. Lendava okolica (varianta obmestne občine:
 - a) Čentiba (Orešje, Petišovci)
 - b) Gaberje – Hotiza (Lakoš)
 5. Turnišče
5. *Murska Sobota* = 1. Beltinci (+Bratonci, Dokležovje, Gančani, Ižakovci, Lipa, Lipovci, Melinci)
 2. Cankova (+Zenkovci)
 3. Gornji Petrovci (+Hodoš, Čepinci, Križevci, Šalovci)
 4. Grad (+Budonci, Kuzma)
 5. Mačkovci
 6. Marjanci – Bogojina (+Tešanovci)
 7. Murska Sobota (Černelavci, Rakičan)
 8. Murska Sobota (varianta obmestne občine:
 - a) Bakovci – Krog
 - b) Puconci (Brezovci)
 - c) Tišina (Gederovci)
 9. Prosenjakovci (+Ratkovci, Selo – Fokovci)
 10. Roguševci (+Pertoča)

ki ga obravnavamo. V ta okvir sodita odlok Skupščine občine Murska Sobota z dne 4. aprila 1990 o pristojnosti zborov skupščine občine Murska Sobota (2. člen in 9. člen)¹⁰ ter odlok z enakim naslovom, ki ga je 11. aprila 1990 sprejela Skupščina občine Lendava¹¹ (2. člen, 9. člen, 10. člen).

Hrvaško načelo določanja narodnostno mešanega teritorija je manj transparentno vsaj iz dveh razlogov: a) zaradi številčne klavzule ter b) zaradi uokvirjanja pravic manjšin v kulturno avtonomijo.¹² Oboje je logična posledica izrazitih teženj hrvaških oblasti po graditvi države s poudarjeno težnjo enonacionalnega obeležja, znotraj katere je manj prostora za priznavanje etničnega pluralizma; hkrati pa se v takšnem pristopu kaže politični trenutek sodobne Hrvaške v smislu hrvaško-

¹⁰ Odlok o pristojnostih zborov skupščine občine M. Sobota

Člen 2.: Vprašanja iz pristojnosti občine M. Sobota obravnavajo in odločajo zbor krajevnih skupnosti, zbor združenega dela in družbenopolitični zbor. Skupščina samoupravne narodnostne skupnosti pripadnikov madžarske narodnosti odloča enakopravno s pristojnimi zbori občinske skupščine o vprašanjih, ki jih določa ta odlok.

Člen 9.: Skupščina narodnostne skupnosti pripadnikov madžarske narodnosti enakopravno s pristojnimi zbori občinske skupščine obravnava in odloča:

- o razvoju dvojezičnega otroškega varstva, dvojezičnega osnovnega šolstva in srednjega šolstva,
- o načrtovanju kulturnega razvoja v občini, posebno na narodnostno mešanem območju
- o ustanavljanju kulturnih in vzgojno-varstvenih zavodov na narodnostno mešanem območju,
- o razvijanju narodnostnega tiska, radia in založništva ter drugih sredstev javnega obveščanja,
- o stikih z matičnim narodom,
- voli predsednika in člane komisije za narodnostna vprašanja,
- o uresničevanju gospodarskega in drugega družbenega razvoja, pomembnega za ohranjanje narodnostnih značilnosti narodnostno mešanega območja,
- o drugih vprašanjih, pomembnih za ohranitev in razvoj narodnostne skupnosti,
- o kadrovskih vprašanjih, ki se nanašajo na pripadnike madžarske narodnosti.

Vir: Uradne objave (Murska Sobota) XXVI, št. 9, 19. april 1990.

¹¹ Odlok o pristojnostih zborov Skupščine občine Lendava

Člen 2.: Zadeve iz pristojnosti občine Lendava obravnavajo in o njih odločajo zbor združenega dela, zbor krajevnih skupnosti in družbenopolitični zbor; o zadevah, ki so navedene v 9. členu tega odloka, pa enakopravno s pristojnimi zbori SO odloča tudi skupščina samoupravne madžarske narodnostne skupnosti občine Lendava.

Člen 9.: Skupščina Madžarske narodnostne samoupravne skupnosti (v nadaljnjem besedilu: skupščina narodnostne skupnosti) enakopravno s pristojnimi zbori SO obravnava in odloča o;

- osnovnih vprašanjih dvojezične predšolske vzgoje, osnovnega šolstva ter razvoja in izvajanja dvojezičnega srednjega šolstva;
- načrtovanju kulturnega razvoja narodnosti ter ohranjanju kulturne dediščine;
- ustanavljanju, delovanju in prenehanju delovanja kulturnih vzgojno-varstvenih, osnovnih ter srednjih šol na narodnostno mešanem območju;
- uresničevanju gospodarskega in družbenega razvoja, pomembnega za ohranjanje narodnostnih značilnosti narodnostnega območja;
- dvojezičnem poslovanju;
- kadrovski politiki;
- razvijanju narodnostnega tiska, radia, televizije, založništva in drugih sredstev javnega obveščanja;
- poimenovanju ulic in naselij na narodnostno mešanem območju;
- vprašanju v zvezi s popisom prebivalstva;
- stikih z matičnim narodom ter o drugih vprašanjih, pomembnih za ohranitev in razvoj madžarske narodnosti.

Skupščina narodnostne skupnosti imenuje tudi predsednika in člane komisije SO za narodnostna vprašanja ter daje soglasje k tistim določilom statuta občine ter poslovnika skupščine, ki se nanašajo na položaj in pravice madžarske narodnosti.

Skupščina narodnostne skupnosti razpravlja in odloča o zadevah iz tega člena na skupni seji ali na skupnem zasedanju z zbori SO in na ločeni seji.

Vir: Uradne objave (Murska Sobota) XXVI, št. 10, april 1990

¹² - Ustav Republike Hrvatske

Članak 15.: U Republici Hrvatskoj ravnopravni su pripadnici svih naroda manjina. Pripadnicima svih naroda i manjina jamči se sloboda izražavanja narodnostne pripadnosti, slobodno služenje svojim jezikom i pismom i kulturna autonomija.

- Ustavni zakon

Članak 5.: Etničke i nacionalne zajednice ili manjine u Republici Hrvatskoj imaju pravo na kulturnu autonomiju (Članak 15. Ustava Republike Hrvatske)

srbskega »etničnega« spora. Nujno potrebna asimetričnost urejanja položaja manjšin, ki bi izražala obstoječe posebnosti posameznih nehrvaških etničnih populacij, je nakazana z urejanjem statusa srbske manjšine na Hrvaškem. Načelo se zdi naslednje: če je oblika zaštite Srbov najvišja raven, je jasno, da je zaštita drugih etničnih populacij lahko le pod to ravni. Ker je tudi zakonska zaštita Srbov prej posledica pridobivanja potrebnih »pogojev« za mednarodno priznanje države Hrvaške kot pa nujnost, ki izvira iz *aktivnega* priznavanja etničnega pluralizma kot temeljnega pogoja za urejanje razmer na Hrvaškem, je *številčna klavzula* ključen ventil določanja obsega pravic, *kulturna avtonomija* kot del funkcionalne avtonomije pa očitno *najvišja dopustna raven avtonomnosti odločanja manjšine o lastni usodi*.

Višjo stopnjo avtonomije si nehrvaške etnične populacije lahko zagotovijo le v tistih občinah, v katerih njihovo število po popisu prebivalstva 1981 (sic!) presega 50% celotnega števila prebivalstva. Toda vpogled v funkcije,¹³ ki naj bi jih te občine imele, govori primarno v prid trditvi, da bo bodoča hrvaška državna ureditev močno centralizirana. S tega vidika bodo te občine v nekem smislu celo privilegirane v primerjavi z drugimi občinami, ki jim bo etnična »homogenost« preprečevala višjo stopnjo lokalne samouprave. Takšen koncept je popolnoma zgrešen, zato ker se posebne pravice etničnih manjšin uvrščajo med privilegije in ne v kategorijo nujno potrebnih pogojev za izenačenje »štartnih« osnov v procesu razvojne kompetitivnosti med etnično manjšino ter večinskim narodom. Rezultati takšne koncepcije so navadno povsem nasprotni od pričakovanih, saj ne prispevajo niti

¹³ Ustavni zakon

Članak 25.: Općina s posebnim statutom samostalna je u odlučivanju i upravljanju poslovima iz izvornog djelokruga utvrđenog ovim zakonom.

U izvornom djelokrugu općine s posebnim statutom je:

1. usklađivanje racionalnog korištenja i uređenja prostora i prostornog razvoja na području općine;
2. poticanje razvoja gospodarskih djelatnosti, u skladu s općom gospodarskom politikom Republike;
3. briga za zadovoljavanje zajedničkih interesa stanovništva na području općine s posebnim položajem u izgradnji i održavanju infrastrukturne mreže i drugih komunalnih objekata i djelatnosti od važnosti za općinu;
4. zaštita prirode i okoliša na području općine;
5. ostvarivanje uvjeta za zadovoljavanje zajedničkih interesa građana u području kulture, a osobito čuvanja i zaštite kulturnog blaga od interesa za etničku i nacionalnu zajednicu ili manjinu, poticanje kulturne i znanstvene djelatnosti, osnivanje i održavanje muzeja, znanstvenih i drugih knjižnica, kazališta i glazbenih sastava koji njeguju tradicije te etničke i nacionalne zajednice ili manjine;
6. ostvarivanje uvjeta za zadovoljavanje potreba stanovništva u zdravstvenoj i klimatsko-rehabilitacijskoj zaštiti te socijalnoj skrbi koja zahtijeva solidarno zadovoljavanje u skladu s posebnim propisima;
7. osiguravanje uvjeta za zadovoljavanje zajedničkih interesa stanovništva općine u srednjoškolskom obrazovanju te znanosti i upotrebi suvremene tehnologije;
8. osiguravanje javnog reda i mira te sigurnosti prometa na području općine;
9. posebna briga o ostvarivanju ljudskih, građanskih i etničkih prava svih stanovnika te posebna zaštita stanovnika koji se etnički i nacionalno razlikuje od većinske etničke i nacionalne zajednice ili manjine;
10. osnivanje službi i organizacija općine s posebnim statutom za obavljanje poslova iz izvornog djelokruga.

k etničnemu pluralizmu niti k ustavljanju procesov asimilacije etničnih manjšin. Na to nas opozarjajo razmere na Južnem Tirolskem (hrvaški model občin s posebnim statutom je bolj ali manj verna kopija te ureditve), kjer se etnične napetosti (v latentni ali manifestni obliki) permanentno ohranjajo.

Mnoge študije o medetničnih odnosih ugotavljajo, da permanentni etnični plebisciti z iskanjem odgovora na vprašanje, ali se pripadnik manjšine »splača biti« (kar preštevanje manjšin ter koreliranje njihovega števila z obsegom pravic, soudeležbe v političnem življenju itd., dejansko to tudi je), prej spodbujajo asimilacijo manjšin kot pa etnični pluralizem. Morda pa so sestavljalci hrvaškega zakona o varstvu etničnih manjšin imeli v mislih prav ta dva procesa!?

Ker bodo številke o narodnostni pripadnosti igrale (kot smo že večkrat poudarili) pomembno vlogo pri uresničevanju posebnih pravic manjšin, navajamo nekaj takšnih podatkov iz popisov prebivalstva na Hrvaškem za leti 1981 in 1991. Kolikšna je njihova dejanska vrednost za sodobni čas, je težko presoditi, saj so podatki za leto 1981 predvsem zgodovinskega pomena, tisti iz popisa za leto 1991 pa so vprašljivi tako s stališča metodološke neoporečnosti kot obilice migracijskih procesov, ki so sledili vojni na Hrvaškem.

Ustavni zakon o človekovih pravicah in svoboščinah ter o pravicah etničnih in nacionalnih skupnosti ali manjšin v Republiki Hrvaški omenja popisne rezultate le v tistem delu, ko govori o občinah (področjih) s posebnim samoupravnim (avtonomnim) položajem.¹⁴

Tega položaja naj bi bile deležne le tiste občine, v katerih rezultati popisa prebivalstva iz leta 1981 izkazujejo več kot 50% nehrvaške etnične populacije. Iz pregleda popisa prebivalstva so to le občine t.i. SAO Krajina. Zakaj niso bili uporabljeni rezultati popisa iz leta 1991, ni čisto jasno, saj na teh področjih v zadnjih desetih letih ni prišlo do tako velikih etničnih premikov, ki bi bistveno spremenjale etnično strukturo tega ozemlja. Zato se zdi mnogo verjetneje, da je na to odločitev vplival porast števila nehrvaških etničnih populacij zunaj tega področja, tako Srbov, Muslimanov kot tudi nekaterih manjšin, Italijanov in Nemcev na primer (podrobnejši prikaz na str. 679).

Na to dejstvo nas navaja nekoliko podrobnejši vpogled v etnično stanje teritorija, ki postaja tudi s stališča slovenske (zunanje) politike vse bolj zanimivo: Istra. Iz do zdaj sprejetih zakonskih določil na Hrvaškem ni čisto jasno, kako bo številčna klavzula (pod 50% nehrvaških etničnih populacij v določeni občini) vplivala na status posebnih pravic manjšin v istrskih občinah (razen v tistem delu, ki govori o proporcionalni zastopanosti pripadnikov manjšin); prav tako ni jasno, katere številke bodo pri tem opraviilu uporabljali – ali podatke popisa iz leta 1981 ali iz leta 1991? Nekako logično in naravno bi bilo, da bi bili tudi v tem primeru upoštevani rezultati popisa iz leta 1981. Bolj kot to se zdi vprašljiva sama izpeljava posebnih pravic v povezavi s prikazano etnično pestrostjo. Vehementna določba v Ustavu Republike Hrvaške (glej že omenjeni 15. člen) in Ustavni zakon (5. člen), ki pripadnikom vseh narodov in manjšin jamči svobodno izražanje narodnostne pripadnosti, svobodno uporabo jezika in pisave ter kulturno avtonomijo, teoretično vodita v plurilingvistično zasnovo Hrvaške. Problematiko bi bilo možno razre-

¹⁴ Ustavni zakon

Članek 21.: Općine (područja) s posebnim samoupravnim (autonomnim) položajem (u daljem tekstu: »općine s posebnim statutom«) u kojima pripadnici pojedine etničke i nacionalne zajednice ili manjine, prema popisu stanovništva iz 1981. godine, čine natpolovičnu većinu imaju unutar sustave lokalne samouprave Republike Hrvatske, poseban statut. (...)

šiti samo z »delitivijo« na t. i. *avtohtone narodne manjšine in imigrantske etnične populacije*, kar seveda ne pomeni, da si prizadevamo za uvajanje etnične stratifikacije. Delitev je primerno funkcionalna in je povezana z določitvijo teritorija bivanja določene etnične skupnosti. Dejstvo namreč je, da je poselitev avtohtonih etničnih manjšin v primerjavi z imigrantskimi populacijami mnogo bolj strnjena in predvsem permanentna. Zanj se torej veže pojem t. i. *manjšinskosti*, to je statusa, v katerega je bila določena populacija (etnično različna in številčno šibkejša od populacije, ki predstavlja etnično večino države, v kateri živi) postavljena ob oblikovanju države večinskega naroda (ta država se je oblikovala tudi v skupnosti z drugimi narodi) brez »pravice do odločanja« o njeni državni pripadnosti. To je ključno dejstvo za določanje avtohtonosti ter na tem pojmu utemeljenih posebnih pravic manjšin.

Iz povedanega je mogoče izvesti ustrezno razlikovanje z *imigrantskimi populacijami*. Te so prihajale mnogo kasneje in povsem prostovoljno, čeprav ni mogoče mimo dejstva, da je imigrantska država s svojo gospodarsko zasnovo ustvarila večino »pogojev« za imigracijske procese, kar je v slovenskem in hrvaškem primeru pomenilo vnašanje novih etničnih prvin. Preplet obeh ravni generiranja imigrantskih etničnih populacij pogojuje tudi oblike in načine ohranjanja identitete teh etničnih populacij; ti bi morali biti naravnani k oblikovanju kulturne avtonomije ter nekaterih medijev socializacije, ki bistveno vplivajo na ohranjanje etnične identitete – šolskih struktur do določene ravni, morda medijev obveščanja itd.

Problematika odnosov med Slovenijo in Hrvaško na področju zaščite manjšin ima dve plati – na eni stran gre za iskanje poti v premagovanju nivojske diskrepance pri zaščiti avtohtonih manjšin, kamor tradicionalno uvrščamo italijansko narodnost ter z nastankom dveh suverenih držav (vsaj) še avtohtono slovensko manjšino v Istri in Reki na eni strani ter hrvaško populacijo v slovenski Istri in Prekmurju, ki je zrasla v povojnem času kot posledica imigrantskih tokov iz Hrvaške. Ker bo slednji problem postal še prehitro vroč ter ga bo zato treba kaj kmalu celoviteje obravnavati, ga ob tej priložnosti puščamo ob strani.

Da bo izenačitev pravnega statusa italijanske manjšine v obeh državah kaj težka zadeva, smo v dosedanjem prikazu ugotovili na nekaterih izjemno pomembnih elementih etnorazvoja. Hrvaški se od slovenskega koncepta razlikuje po tem, da upošteva številčno klavzulo ter se hkrati izogiba načelu avtohtonosti, s čimer se marginalizirata pojma teritorija in manjšinskosti.

Status, ki ga država večinskega naroda pripisuje etničnim manjšinam, je mogoče celoviteje presoditi tedaj, ko se analizirata še dva pojma: *avtonomnost odločanja pripadnikov (predstavnikov)* manjšin o lastni usodi nasploh ter vpliv na medije (v kolikostnem in kakovostnem pomenu), ki so na razpolago manjšini za ohranjanje in razvoj narodne identitete.

Za hrvaški koncept smo že omenili, da omejuje avtonomnost odločanja manjšine na kulturno avtonomijo, medtem ko za slovenskega lahko ugotovimo, da je mnogo bolj odprt. Res je sicer, da tudi v slovenskem modelu ni mogoče izrecno zaslediti pojma avtonomnosti, vendar bi bilo po določitih 64. členu¹⁵ Ustave

¹⁵ Ustavni zakon

– člen 64.: (posebne pravice avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji)

Avtohtoni italijanski in madžarski narodni skupnosti ter njunim pripadnikom je zagotovljena pravica, da svobodno uporabljajo svoje narodne simbole in da za ohranjanje svoje narodne identitete ustanovljajo organizacije, razvijajo gospodarske, kulturne in znanstvenoraziskovalne dejavnosti ter dejavnosti na področju javnega obveščanja in založništva. V skladu z zakonom imata ti narodni skupnosti in njuni pripadniki pravico do vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku ter do oblikovanja in razvijanja te vzgoje in izobraževanja. Zakon določa območja, na katerih je dvojezično šolstvo obvezno.

Republike Slovenije možno avtohtonost vgraditi v ustrezne zakonske določbe. Med nastavki v Ustavi Republike Slovenije je treba v tej zvezi omeniti določbo, da imajo pripadniki manjšin pravico do sooblikovanja in razvijanja »manjšinske« vzgoje in izobraževanja; možnost, da država dodeli samoupravnim narodnim skupnostim določene naloge iz državne pristojnosti; ter predvsem pravico do veta na ti odločitvi organov oblasti, ki zadevajo uresničevanje v ustavi določenih pravic manjšin.

Posebno poglavje o avtonomnosti je *politična participacija* tako v smislu možnih ravni, ki jih predstavniki manjšine lahko dosežejo, kot tudi legitimnost izbire predstavnikov manjšin. Prva raven je v Sloveniji razrešena v 80. členu ustave, ki v drugem odstavku določa, da se v državni zbor vedno izvoli po en poslanec italijanske in madžarske narodne skupnosti. Z ustrezno zakonsko ureditvijo bi bilo treba določiti, da se tudi v državni svet izvolijo predstavniki narodnih (in etničnih!) manjšin kot predstavniki lokalnih interesov. Participacijo na ravni lokalne samouprave pa bo moral razrešiti ustrezen zakon.

Načelo participacije ureja na Hrvaškem ustavni zakon, saj iz določb ustave Republike Hrvaške ni mogoče niti razbrati decidirane določbe niti zaslutiti poti, ki jih bodo hrvaške oblasti ubrale pri uresničevanju sistema participacije manjšin. Ne glede na teoretični in politični okvir ustave je bila uvedba participacije manjšin zgolj skozi kategorijo etnično nedefiniranega državljana nepremišljena poteza in morda več kot zgolj povod za uporabo Srbov. Ustrezne spremembe takšne zasnove skuša odpravljati ustavni zakon, v katerem je način participacije določen v 18. in 19. členu.¹⁶ Temelji na številčni klavzuli in razvrščanju manjšin v dve enoti – manjšine, ki predstavljajo več kot 8% skupnega števila prebivalstva Republike Hrvaške, ter »drugi«. Za prvo kategorijo, v katero je možno šteti samo Srbe, velja načelo proporcionalnega zastopstva v saboru ter v vladi Republike Hrvaške, vse

Narodnima skupnostima in njunim pripadnikom je zagotovljena pravica, da gojijo odnose s svojima matičnima narodoma in njunima državama. Država gmotno in moralno podpira uveljavljanje teh pravic.

Na območjih, kjer ti skupnosti živita, ustanovijo njuni pripadniki za uresničevanje svojih pravic svoje samoupravne skupnosti. Na njihov predlog lahko država pooblasti samoupravne narodne skupnosti za opravljanje določenih nalog iz državne pristojnosti ter zagotavlja sredstva za njihovo uresničevanje.

Narodni skupnosti sta neposredno zastopani v predstavniških organih lokalne samouprave in v državnem zboru.

Zakon ureja položaj in način uresničevanja pravic italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti na območjih, kjer živita, obveznosti samoupravnih lokalnih skupnosti za uresničevanje teh pravic, ter tiste pravice, ki jih pripadniki teh narodnih skupnosti uresničujejo tudi zunaj teh območij. Pravice obeh narodnih skupnosti ter njunih pripadnikov so zagotovljene ne glede na število pripadnikov teh skupnosti.

Zakoni, drugi predpisi in splošni akti, ki zadevajo uresničevanje v ustavi določenih pravic in položaja zgolj narodnih skupnosti, ne morejo biti sprejeti brez soglasja predstavnikov narodnih skupnosti.

¹⁶ Ustavni zakon

Članek 18.: Pripadniki etničnih i nacionalnih zajednica ili manjina koje sudjeluju u stanovništvu Republike Hrvatske s više od 8% imaju pravo na zastupljenost razmjerno svom udjelu u ukupnom stanovništvu u Saboru i Vladi Republike Hrvatske te tijelima vrhovne sudske vlasti.

Pripadnici etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina čiji je udio u stanovništvu Republike Hrvatske manji od 8% imaju pravo izabrati ukupno pet zastupnika u Zastupnički dom Sabora Republike Hrvatske.

Zastupnici iz stavka 2. ovog članka predstavnici su svih etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina koji su ih izabrali i dužni su štiti njihove interese.

Način izbora i opoziva zastupnika iz stavka 1. i 2. ovog članka uredit će se zakonom i drugim propisima kojima se uređuju izbori u Republici Hrvatskoj.

Zastupljenost etničke i nacionalne zajednice ili manjine iz stavka 1. ovog članka u drugim tijelima državne vlasti Republike Hrvatske osigurava se zakonom o ustrojstvu državne vlasti.

Članek 19.: Pripadnici etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina imaju pravo na zastupljenost u tijelima lokalne samouprave razmjerno udjelu u ukupnom stanovništvu određene jedinice lokalne samouprave.

Pravo iz stavka 1. ovog članka osigurava se zakonom kojim se uređuje lokalna samouprava i statutom jedinice lokalne samouprave.

druge manjšine pa morajo iz svojih vrst izbrati pet predstavnikov. Do te točke so stvari jasne; težave se bodo pojavile pri operacionalizaciji tega načela, saj ni nikjer določeno, na podlagi katerih podatkov se bo to razmerje določalo – ali po rezultatih popisa prebivalstva leta 1981 (kar bi bilo analogno določanju občin s posebnim statutom) ali po številu iz leta 1991.

Dilema je seveda izključno Hrvaška, zanimivo pa je kljub temu navesti razmerja posameznih etnij na Hrvaškem za leti 1981 in 1991 (ta navajamo v oklepaju): Črnogorci 0,2 (0,2), Makedonci 0,1 (0,1), Muslimani 0,5 (1,0), Slovenci 0,5 (0,5), Srbi 11,6 (12,2), Albanci 0,1 (0,3), Čehi 0,3 (0,3), Italijani 0,3 (0,4), Madžari 0,6 (0,5), Nemci 0,0 (0,1), Rusini 0,1 (0,1), Slovaki 0,1 (0,1), Ukrajinci 0,1 (0,1). Kako bo zbir dvanajstih manjšin, med katerimi so nekatere še pred kratkim predstavljale pripadnike konstitutivnih narodov, sestavil petčlansko »delegacijo«, kakšen ključ bodo uporabili, kako bodo določili volilne imenike itd., bo nadvse zanimivo spremljati.

Za participacijo na ravni lokalnih samoupravnih enot zakon določa proporcionalno zastopstvo glede na število pripadnikov določene etnije v posamezni upravni enoti.

Poseben problem, ki ga do zdaj ni razrešila niti hrvaška niti slovenska manjšinska zaščitna zakonodaja, je mogoče povzeti v naslednje vprašanje: ali je zagotovljena polna legitimnost izvoljenih predstavnikov narodnih manjšin? Odgovor na to vprašanje ni predmet ustavne ureditve, temveč volilne zakonodaje, vendar zaradi tega za »položaj narodnosti nič manj pomemben. Veljavni zakon o volitvah (v Sloveniji, op. M. K.) priznava pri volitvah predstavnikov narodnosti pasivno volilno pravico izključno pripadnikom narodnosti, aktivno volilno pravico pa vsem volilcem volilne enote za volitve predstavnikov narodnosti v republiško skupščino. Taka rešitev bi bila sprejemljiva, če se možnost kandidiranja omeji na pripadnike narodnosti, njihove organizacije in morebitne stranke narodnosti. Sicer je možno in celo verjetno, da večinski narod kandidira predstavnika narodnosti in v skrajni posledici tudi odloči o njegovi izvolitvi. O legitimnosti tako izvoljenega predstavnika narodnosti tedaj ni mogoče govoriti. Podobni problemi se pojavljajo (zopet govorimo za Slovenijo, op. M. K.) tudi na občinski ravni, s tem da se tu postavlja še vprašanje načina zagotovitve »ustrezne« zastopanosti narodnosti. Zakon o volitvah predvideva možnost oblikovanja posebnih volilnih enot, vendar pravno tehnično merilo »ustreznosti ni nikjer opredeljeno«. ¹⁷ Vsekakor gre za problem, ki ga bo morala razrešiti nova volilna zakonodaja. Drugo vprašanje, povezano s politično participacijo, pa je možno oblikovati takole: ali imajo izvoljeni predstavniki manjšin sploh kakšno možnost vplivanja na tiste odločitve, ki so bistvenega pomena za njen razvoj?

Za odločanje na republiški ravni, na kateri se določa po večinskem sistemu, je zastopništvo lahko protokolarno, saj število zastopnikov ¹⁸ manjšin v nobenem primeru ne more vplivati na odločanje niti v tistih zadevah, ki neposredno zadevajo

¹⁷ Hojós Ferenc – Soodločanje narodnosti – pravni aspekt. V: Narodnost – manjšina ali skupnost. Razprave in gradivo (Ljubljana) 1990, 24, str. 28–29.

¹⁸ V skladu s hrvaško zakonodajo naj bi Srbi izvolili 11,6% (odstotek Srbov na podlagi popisa prebivalstva leta 1981) poslancev v predstavniški dom (člen 18 Ustavnega zakona). Koliko je to v absolutnih številkah, je težko reči, saj člen 71 Ustave Republike Hrvaške predvideva, da ima predstavniški dom *najmanj* 100 in *največ* 160 poslancev. Temu številu, ki je najmanj 12 oziroma 19, je treba dodati še 5 preostalih manjšinskih poslancev, kar prav tako predvideva 18. člen Ustavnega zakona.

Slovenska ustava določa, kot smo že omenili, izvolitev dveh predstavnikov avtohtonih manjšin v državni zbor.

manjšine. Da se ne bi dogajalo predvsem slednje, morajo biti dana ustrezna zakonska jamstva, ki se v končni fazi kažejo kot pravica do »veta« predstavnikov manjšin na tiste odločitve večine, ki se vežejo na najpomembnejše razvojne elemente manjšine. Tovrstnih zagotovil hrvaške zakonodaja ne daje; slovenska ustava pa to možnost ponuja v zadnjem odstavku 64. člena, ki določa: »Zakoni, drugi predpisi in splošni akti, ki zadevajo uresničevanje v ustavi določenih pravic in položaja zgolj narodnih skupnosti, ne morejo biti sprejeti brez soglasja predstavnikov narodnih skupnosti.«

Število *medijev*, ki jih imajo manjšine na razpolago za ohranjanje narodne identitete v posamezni republiki, ustreza začrtanim konceptom zaščite. Hrvaška ponudba je dokaj skromna, saj se omejuje na možnost ustanavljanja sredstev obveščanja in organiziranja založniške dejavnosti,¹⁹ možnost ustanavljanja kulturnih in drugih društev²⁰ ter na sistem vzgoje in izobraževanja.²¹ Pazljivo branje določil o oblikovanju tega zadnjega sklopa kaže, da je avtonomnost manjšin dejansko omejena na folklorno in kulturno raven, vse drugo pa je subtilno nadzorovano skozi preverjanje in odobravanje ustreznih resornih ministrstev ter urada hrvaške republiške vlade za mednacionalne odnose.

Poleg vseh navedenih oblik ohranjanja identitete, ki so dane manjšinam na Hrvaškem in jih je mogoče najti tudi v slovenski pravni zasnovi, ponuja *slovenska ustavna ureditev* še tri elemente, ki jih ni mogoče spregledati: 1. razvijanje (narodnomanjšinskih) gospodarskih organizacij; 2. razvijanje lastne znanstvenoraziskovalne dejavnosti ter možnost soustanavljanja tistih javnih zavodov »večinskega naroda«, katerih delovanje lahko posredno zadeva problematiko manjšin,²² in 3. določitev področja, na katerem je dvojezično šolstvo obvezno tako za pripadnike večinskega naroda kot za pripadnike manjšine. Vsekakor gre v tem zadnjem primeru za mnogo bolj obvezujoče določilo od hrvaške ponudbe, ki jezik manjšin v šolah večinskega naroda dopušča le kot neobvezni tuji jezik. In še to le na tistih področjih, s »katerih je bilo avtohtono prebivalstvo preostalih etničnih in nacionalnih skupnosti ali manjšin v drugi svetovni vojni ali po njej izgnano v matične države oziroma se je vodila politika izseljevanja v matične države.«²³ Navedba je

¹⁹ Ustavni zakon

– Članak 10.: Pripadnici etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina mogu slobodno organizirati informativnu i izdavačku djelatnost na vlastitome jeziku i pismu.

Republika Hrvatska i tijela lokalne samouprave financijski pomažu ostvarivanje prava iz stavka 1. ovoga članka sukladno svojim mogućnostima.

²⁰ Ustavni zakon

– Članak 11.: Pripadnici etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina mogu slobodno osnivati kulturna i druga društva radi očuvanja nacionalnog i kulturnog identiteta. Ta društva su autonomna, a Republika i tijela lokalne samouprave financijski pomažu njihov rad prema svojim mogućnostima.

²¹ Ustavni zakon

– Članak 14.: Odgoj i obrazovanje pripadnika etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj obavlja se u dječjim vrtićima i školama na njihovom jeziku i pismu, prema posebnim programima u kojima je primjerno sadržana povijest, kultura i znanost, ukoliko to žele.

Odgoj i obrazovanje iz stavka 1. ovoga članka u dijelu koji nije u svezi s nacionalnom pripadnošću provodi se u opsegu i sadržaju propisanom po nadležnom tijelu Republike Hrvatske za područje školstva.

Školski program čije izučavanje predstavlja svezu s nacionalnom pripadnošću polaznika utvrđuje tijelo iz stavka 2. ovoga članka na prijedlog Ureda Vlade Republike Hrvatske za međunacionalne odnose.

²² To možnost dopušća 4. odstavak 3. člena Zakona o zavodih (Uradni list Republike Slovenije).

²³ Ustavni zakon:

Članak 15, 3. odstavak: U gradovima i naseljenim mjestima izvan područja općina s posebnim statutom, iz kojih je u drugom svjetskom ratu i poslije drugog svjetskog rata autohtono stanovništvo ostalih etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina bilo protjerano u matične zemlje ili se vodila politika izseljevanja u matične zemlje, može se uvesti u školsku nastavu fakultativno učenje stranog jezika, od IV. razreda osnovnog do kraja srednjoškolskog obrazovanja, kao strani jezik

nerodna vsaj v dveh točkah: 1. ni jasno, za katere manjšine naj bi to šlo, čeprav se zagotovo skoraj v celoti nanaša na Italijane, in 2. kaj pomeni pojem »matična država« (matična zemlja)? Ta ugotovitev prej asociira na obravnavanje manjšin kot »delavcev na začasnem delu v tujini« kot pa na resno zaščito manjšin.

Prav na koncu je treba omeniti še zadnji, vendar zato nič manj pomemben sklop, ki zadeva varstvo narodnih manjšin: *kdo nadzoruje uresničevanje sprejetih določb?* Prav pri tem elementu se končno razkrije, kakšno narodnomanjšinsko zaščitno politiko je določena država pripravljena izvajati oziroma kolikšno mero subjektivitete manjšin je država večinskega naroda pripravljena dopustiti? Najboljši in obenem najučinkovitejši način je uveljavljen tedaj, ko je manjšini sami prepuščen tovrstni nadzor, ki poteka od procesov obravnavanja do odločanja o narodnostnomanjšinskih »zadevah«, vključno s pravico do uporabe veta na odločitve, ki bi jih želeli sprejeti mimo volje in hotenj manjšine. Slovenska ustava in nekatere izvedbe na lokalni ravni ponujajo (kakor smo že omenili) določena jamstva, medtem ko jih v hrvaškem projektu (prav zaradi omejevanja avtonomnosti na kulturno avtonomijo) ni mogoče zaslediti. Ta naloga je prepuščena uradu za mednacionalne odnose, ki se oblikuje na državni in lokalnih ravneh.²⁴ Prav tako ni mogoče zaslediti dodatnega varovalnega mehanizma, ki ga predvideva Ustava Republike Slovenije v 159. členu – določitev varuha človekovih pravic in temeljnih svoboščin oziroma posebnih varuhov pravic državljanov za posamezna področja. Več kot nujno bi bilo, da bi bilo eno izmed teh področij (pravice etničnih manjšin) poverjeno posebnemu varuhu človekovih pravic.

Sklep

Pregled posameznih problemskih sklopov je pokazal, da sta si koncepta različna in ter ju zato z različnimi prilagoditvami ni mogoče postaviti na skupni imenovalec. To bi bilo možno storiti samo z bistvenim prilagajanjem enega ali drugega modela – slovenskega hrvaškemu, kar ni smiselno, saj bi se s tem zniževalo že doseženo, ali pa hrvaškega slovenskemu, kar ni realno glede na politične razmere na Hrvaškem. »Popravki« v korist eni manjšini bi vzbudili reakcijo pri drugi in končno bi bil to argument za največjo manjšino; tega pa si Hrvati očitno »nočejo« privoščiti. Zdi se, da je najresnejša opcija ohranitev statusa quo in tako kot do zdaj razreševanje sprotih problemov, ki izvirajo iz »delitve« italijanske manjšine na dve državi, na povsem konkreten in pragmatičen način.

te etničke i nacionalne zajednice ili manjine, neovisno na postotak koji te etničke i nacionalne zajednice ili manjine imaju u stanovništvu na tom području.

²⁴ Ustavni zakon:

Članak 20.: U svrhu provedbe određaba ovoga zakona o pravu etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina na kulturu, obrazovanje, pristup javnim medijima i ostvarivanje njihovog razmjernog udjela u javnim službama i drugim institucijama u ovim područjima, Vlada Republike Hrvatske ima Ured za međunacionalne odnose.

Za područje jedne ili više općina u kojima broj pripadnika etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina i njihov interes to zahtjeva, Vlada Republike Hrvatske osnoveće područni Ured za međunacionalne odnose.

BOŠTJAN MARKIČ*

Nastajanje slovenske državnosti

(predstavitev ankaranskega politološkega posveta)

Politološki dnevi Ankaran 1992 so obravnavali temo Nastajanje slovenske državnosti. To zanesljivo ni bil projekt, ki bi bil primeren samo za domoljubne praznike. Razvejana tema Nastajanje slovenske državnosti je bila na posvetu smiselno obravnavana na treh okroglih mizah. Prva je zajemala temo Slovenija in svet (moderator Bojko Bučar), druga Pluralizacija družbe in politike kot dejavnika oblikovanja slovenske državnosti (moderator Adolf Bibič) in tretja Človekove pravice (konceptualne dileme in problemi uresničevanja). Moderator je bil Boštjan Markič. Razdelitev posveta na več okroglih miz se je tudi tokrat izkazala za vsebinsko in metodološko utemeljeno. Omogoča prenikanja v »specifična« vprašanja in se izogne načelnemu, »plenarnemu« obravnavanju vprašanj. Posvet je imel letos še eno značilnost, ki se je izkazala že na začetku: ni bilo »slavnostnega« govornika, ki je običajno bil na prejšnjih posvetih kakšen politični prvak. Letos je sicer na ankaranskem posvetu nastopil tudi Dimitrij Rupel, slovenski zunanji minister, sicer tudi profesor na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Vendar je bil njegov nastop vsebinski, govoril je o ključnih dilemah sedanjih političnih, gospodarskih in družbenih odnosov v Evropi in v ta razmišljanja vključeval Slovenijo ter njeno zunanjo politiko. Po moji presoji bo slovensko politološko društvo ravnalo pametno, če tudi za prihodnje ankaranske dni ne bo iskalo za otvoritvene nastope vrhunskih politikov, ki bi samo »pozdravljali« posvet. Sicer pa že izkušnje v iskanju letošnjega ankaranskega političnega uvodničarja kažejo, da nekaterim političnim prvakom zmanjkuje časa za politološke posvete, imajo pa ga dovolj za udeležbo na različnih »pasjih procesijah«.

Slovensko politološko društvo je še pred posvetom izdalo zbornik, obsegajoč zajetnih 475 strani, ki sta ga uredila Danica Fink Hafner in Berni Strmčnik. Programski odbor posveta so sestavljali: Danica Fink Hafner, Adolf Bibič, Irena Brinar, Bojko Bučar, Igor Lukšič, Boštjan Markič ter Berni Strmčnik. Tematski uredniki pa so bili Adolf Bibič, Bojko Bučar in Boštjan Markič.

Slovenska politološka srenja, ki se je zbrala v majskem Ankaranu, je bila neke vrste slovenski politološki »think-tank«, njena razmišljanja imajo predvsem pomen za razvoj slovenske politologije; gre torej predvsem za teoretično vrednost posveta. Seveda pa ni mogoče zanikati dejstva, da imajo ankaranski referati pomen tudi za (slovensko) družbeno prakso, čeprav zanesljivo niso bili namenjeni pragmatičnemu uporabnostnemu trenutku. Po moji oceni bodi tako tudi na bodočih ankaranskih dnevih.

Lahko bi rekel, da že temeljna rdeča nit in naslov posveta nista bila slučajna:

* Dr. Boštjan Markič, redni profesor na FDV.

Nastajanje slovenske državnosti. Slovenski politologi so se tedaj zavedali, da gre za slovensko državnost »in statu nascendi«. Dinamika, razvoj, organskost slovenske državnosti so slovenskim politologom dejansko omogočali politološki pristop z vidika analize političnega procesa, saj še ni zaključenih institucij in so se zato tudi lahko ustavljali ob politološko tako pomembnih fenomenih, kot so problematika političnega prehoda, politična modernizacija, značilnosti slovenskega pluralizma, postsocializem, konceptualne dileme in problemi uresničevanja človekovih pravic. Značilnost letošnjega politološkega posveta je bila tudi v tem, da je, vsaj do določene mere, imela tudi interdisciplinarni pristop in nadih. S svojimi referati in prispevki niso sodelovali samo politologi, ampak tudi drugi družboslovni profili. To kaže, da se arhitekti politološkega ankaranskega posveta niso ravnali po nekakšnem pristranskem politološkem cehovstvu. V tej zvezi naj omenim prispevek odmevnega slovenskega komunikologa Slavka Splichala, ki je nastopil s prispevkom Postsocializem in množični mediji: med paternalizmom in pluralizmom. Prav tako v zvezi s presojo o interdisciplinarnosti posveta ni mogoče mimo imena sociologa in javnomnenjsko raziskovalno neizogibnega Nika Toša, doživljenjskega predstojnika Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Toš je razgrnil prispevek Levo-desna orientacija kot razsežje političnega pluralizma. Ljubica Jelušič, uveljavljena družboslovka, pa se je dotaknila teme Civilno vojaška razmerja v pluralistični družbi. Anton Grizold je obravnaval Slovenski nacionalnovarnostni sistem v luči evropskega varnostnega okolja. Omenim naj še Marjana Malešiča, ki se je poglobljal v temo Nacionalna varnost – teoretično in empirično pogojene dileme. Obravnavanje varnostno obrambnih sestavin slovenske državnosti je bilo na posvetu osvežilno dopolnilo, ki je opozorilo na zapleteno celoto nastajanja slovenske državnosti.

Posvet je imel tudi tokrat mednarodno udeležbo. S svojimi referati so sodelovali Stale Ulriksen (Prilagajanje novim mednarodnim okoliščinam – Norveška politika priznavanja novih držav v začetku devetdesetih); Laszlo Poti (Aspiracije in dileme madžarske zunanje politike glede jugoslovanske krize); Ivan Grdešić (Volilna pravila in izgradnja demokratičnega sistema); Mirjana Kasapović (Parlamentarna, predsedniška ali vladna država); Dejan Jović (Temeljne svoboščine in pravice človeka in državljana v ustavah republike Slovenije, Hrvaške in Srbije). Tako je bil Ankaran 1992 tudi transfuzijska politična postaja za premagovanje slovenske politološke zaprtosti. Tudi v bodoče se slovenski politologi ne bodo mogli več odreči mednarodni udeležbi na svojih posvetih. Gre le za to, da bi bilo nujno mednarodno udeležbo razširiti na politologe iz več držav in (še) bolj dvigniti kakovostno raven tujih udeležencev. Slovenska politologija je zainteresirana, da svoje dosežke primerja z znanjem, dosežki in politološkimi znanstvenimi raziskavami iz drugih držav. Glede na geopolitično lego Slovenije (pa tudi iz drugih razlogov) bi kazalo na ankaranske posvete vabiti in tudi zagotoviti udeležbo zlasti še politologov iz Italije, Avstrije, Madžarske, Nemčije. Slovenija in slovenska politologija bi lahko odigrali pomembnejšo vlogo pri predstavitvah evropskih politoloških raziskav in znanstvenih snovanj. Ne nazadnje imamo ambiciozno politološko znanstveno raziskovalno ekipo, ki se želi usmerjati v evropski in svetovni prostor. Glede na vrsto ankaranskih posvetovanj, ki smo jim bili priče v zadnjih letih, upravičeno govorimo tudi o načelu nepretrganosti (kontinuitete) ankaranskih posvetov. To omogoča tudi trditev, da je krvna slika slovenske politologije spodbudna. Letošnji ankaranski referati so bili, čeprav je bil naslov posveta (Nastajanje slovenske državnosti) tudi ideološko zapeljiv, dejansko vendarle osvobojeni ideološke krasilnosti in prispevke je v veliki meri odlikovala politološka

razčlenjevalnost. Vse povedano pa pomeni, da bi bili tematski uredniki lahko še bolj izbirčni pri svojem izboru v zbornik sprejetih člankov in da so torej v zborniku prispevki z različno razdaljo do znanstvenoraziskovalnega pristopa. Analiza referatov tudi pokaže, da na njivi slovenske politologije raste tudi skupina »mlajših« in »srednjedobnih« politologov, ki se izpričujejo kot samostojne znanstveno raziskovalne osebnosti in si glede na njihovo tehtnost referatov upravičeno ne dovoljujejo, da bi jih etiketirali kot politološke vajence, ki so izšli iz te ali one »mojstrove« delavnice (kot na primer Danica Fink Hafner, Igor Lukšič, Drago Zajc, Marjan Brezovšek, Milan Zver in še nekateri drugi). To je vsekakor spodbudno, saj je danes slovenska politologija že toliko razvita, da nihče, tudi če bi ga zaskominalo, ne bi mogel reči: »slovenska politologija c'est moi«. Zgoraj povedano pa me ne zapelje tako daleč, da bi tvegala predrzno sodbo, da je Ankaran 1992 že nekakšen paradigmatičen vzorec slovenske politologije. Toda: v primerjavi s prejšnjimi posveti vendarle pomeni kakovostni premik. Slovenska politologija se je v zadnjem času ravno zavoljo svoje uveljavljene znanstvenoraziskovalne sestavine razbremenila manjvrednostnih kompleksov do drugih vej družboslovja (denimo do sociologije). Po zaslugi tistih politologov, ki niso bili »parapenzionistično« in »protokapitulantsko« razpoloženi, je tudi v novem študijskem programu na Fakulteti za družbene vede vendarle ohranila tehtno uveljavljeno mesto in ni bila potisnjena na obrobje. Osvobodila se je tudi svoje »delegatsko samoupravne« raziskovalne preteklosti in hipoteke. Čeprav tudi, bodi razvidno povedano, v času delegatskih raziskovanj ni bila ravno nagnjena k teoretično politološkemu »ciparjenju« s tekočo politiko oziroma k političnemu petolizništvu. Kljub vsem svojim problemom, slabostim, omahovanjem ne bi mogel – summa summarum trditi – da je bila na politični oltar žrtvovana njena teoretična avtonomija.

Vendar je Ankaran 1992 kljub pozitivnim tonom tudi pomenljiv opozoritveni klicaj! V čem? Udeležba politologov na posvetu ni bila pretirano velika, razen politološko pedagoških in raziskovalnih delavcev je bilo malo politologov iz drugih delovnih okolij (šole, skupščine, upravni organi, podjetja). Ali so kakšni globlji vzroki za razrahljano navezanost politologov na (vsakoletno) ankaransko majsko dogajanje? To bi lahko razkrila morebitna anketa med politologi. Vsaj na ravni domneve pa lahko omenim zaostren finančni položaj v delovnih okoljih, ki so rezervoar politologov; dejstvo, da smo prvi dan začeli z okroglo mizo, ki je bila v angleškem jeziku; (še) premajhna propaganda za udeležbo na posvetu; morda se je nekaterim tudi izbor teme zdel vprašljiv in so ga subjektivno zaznavali kot že preveč oguljen in le banalno uporabljen. Vsekakor: to, da isti politologi, ki se tako že med celim letom med seboj srečujejo na Fakulteti za družbene vede ali v raziskovalnih centrih fakultete, eden drugemu razlagajo svoje znanstvene dosežke, res ni posebno spodbudno. Med politologi, ki so prispevali referate, so bili v veliki večini osebkii iz Fakultete za družbene vede in njenih raziskovalnih centrov. To samo po sebi ni slabo in je do neke mere celo razumljivo. A v prihodnje bo vendarle nujno privabiti tudi še več sposobnih, zlasti habilitiranih politologov iz drugih okolij. Na ankaranskem posvetu bomo morali v prihodnje doseči večjo udeležbo, vendar ne z »ognjemetom, srečelovom, spevoigrami«, ampak s pravo izbiro tem, pravnjo propagando in s pravilno odmerjeno motivacijo.

Vpogled v sicer zajeten in spodbuden zbornik tudi pokaže, da se dva avtorja, in sicer Mitja Žagar in Drago Zajc, pojavljata kot »štrebarja« kar z dvema referatom. Mitja Žagar je pripravil referat z naslovom Strategija in taktika zunanje politike »novih« (novonastalih) držav ter še referat Pluralizem, demokracija in manjšine. S tem je napravil vtis družboslovno zelo razviharjenega ustvarjalca

s fascinantno širokim krogom obravnavanih vprašanj. Drago Zajc pa je prispeval referat Značilnosti slovenskega pluralizma in stabilnost parlamenta ter še referat Človekove pravice in pravica do samoodločbe. Upati je, da Zajčevi naporji za objavo dveh prispevkov niso v nikakršni zvezi z avtorjevim izpričanim dolgoletnim doktorantstvom.

Slabost posveta je bila po moji sodbi tudi v tem, da (sicer kratko) predstavljenim referatom ni sledila omemba vredna polemična razprava. Ni vse v tem, če nosilci referatov s politološko »šolmaštersko« nazornostjo odžvrgolijo temeljne misli referatov. Razvijanje politološkega dialoga, spoprijemanje s tezami in nude nje protitez ostajajo prej ko slej dolg slovenskih politologov, ki bi ga kazalo povrniti vsaj na Ankaranu 1993, saj politološki Ankaran očitno še ni končana in izteka joča se zgodba.

Moje recenzijsko branje zbornika Nastajanje slovenske državnosti mi omogoča ugotovitev, da je zbornik, gledano v celoti, zasnovan z znanstveno akribijo in resnobo in da so referati obdelovali bistvene vozle nastajanja slovenske državnosti. Gre tedaj za politološko berljivo knjigo, ki ji niti (pre)velik obseg ne more usodno škodovati in tako močno »noseč« obseg knjige kljub vsemu prenaporno preskuša moje recenzijske potrpežljivosti.

Prva okrogla miza Slovenija in svet je ponudila v razpravo naslednje referate: Janez Guit Mali narodi in države med dominacijo in emancipacijo; Bogomil Ferfila Nekateri problemi novonastajajočih držav – primeri Quebeca, baltičkih držav in Slovenije; Stale Ulriksen Prilagajanje novim mednarodnim okoliščinam (Norveška politika priznavanja novih držav v začetku devetdesetih); Laszlo Poti Aspiracije in dileme madžarske zunanje politike glede jugoslovanske krize; Bojko Bučar Vloga majhnih držav in regij v evropski prihodnosti; Irena Brinar Slovenija med Evropo in nekdanjo Jugoslavijo; Mitja Žagar Strategija in taktika zunanje politike »novih« (novonastalih) držav; Katja Vadnal Prilagajanje kmetijske politike republike Slovenije mednarodnemu okolju; Anton Grizold Slovenski nacionalno varnostni sistem v luči evropskega varnostnega okolja; Marjan Milešič Nacionalna varnost – teoretično in empirično pogojene dileme. Ne bi rad, da bi mi kdo očital, da sem preoster kritični ščetinar, vendar se mi zdi, da je tej okrogli mizi manjkal nosilni uvodni referat. Prispevek Janez Gujta to gotovo ni bil. Okrogla miza je ponudila nekaj referatov, ki bi jih lahko označil kot študije posameznih področij (area studies), kar je vsekakor bilo prav. A vendar: zdi se mi, da je manjkala osrednja tematska nit te okrogle mize. Med izstopajočimi referati pa bi omenil prispevek Bojka Bučarja ter Antona Grizolda.

Druga okrogla miza je obravnavala Pluralizacijo družbe in politike kot dejavnika oblikovanja slovenske državnosti. Ta okrogla miza je predstavila naslednje referate: Adolf Bibič Nekateri vidiki pluralizacije družbe in države na Slovenskem; Danica Fink Hafner Transformacija intermediacijskega prostora in nastajanje novih vzorcev oblikovanja politik na Slovenskem; Igor Lukšič Od socialističnega korporativizma h korporativnemu pluralizmu, Slavko Splichal Postsocializem in množični mediji; med paternalizmom in pluralizmom; Drago Zajc Značilnosti slovenskega pluralizma in stabilnost parlamenta; Niko Toš Levo-desna orientacija kot razsežje političnega pluralizma; Samo Kropivnik Slovenski politični prostor – temeljne metodološke dileme; Ivan Grdešič Volilna pravila in izgradnja demokratičnega sistema; Mitja Žagar Pluralizem, demokracija in manjšine; Boris Jesih Narodne manjšine kot element pluralnosti; Mirjana Kasapović Parlamentarna, predsedniška ali vladna država.

Obravnavana okrogla miza sicer ni imela kakšnega politološko teoretično tri-

umfalističnega prispevka, zato pa vrsto (zelo) solidnih referatov, ki so zrcalili analitični politološki duh: nosilka številnih politoloških vlog Danica Fink Hafner, perspektivni Drago Zajc, poglobljeni Igor Lukšič, sosednjedržavna Mirjana Kaspović ter uveljavljena Ljubica Jelušič. Izjemno bogastvo tem, ki se jih je lotila ta okrogla miza, je seveda vendar nekoliko načelo notranjo sklenjenost vodilne teme.

Tretja okrogla miza Človekove pravice (konceptualne dileme in problemi uresničevanja) je prispevek politologov k problematiki pravic, ki je bila (doslej) vse preveč v domeni enega samega družboslovnega profila (prava in pravnikov). Avtorji so k obravnavani temi pristopili z vidika politološke analize in torej niso ostajali samo na normativno institucionalni ravni obravnavanja človekovih pravic. Pristopi – politološki in zgodovinsko usmerjeni – so družboslovna osvežitev obravnavanja človekovih pravic. S politološko analizo so bile posebej obravnavane človekove pravice in svoboščine v slovenskih ustavah, kar je bilo predstavljeno tudi na metodološko prepričljiv, družboslovno sodoben in argumentiran način. Rizmanov, Južničev, Ribaričev, Brezovškov in Zver-Jugov prispevek omogočajo oceno, da tu tudi ta okrogla miza slovenska politološka teoretična pozitivna izkušnja. Vidna pomanjkljivost te okrogle mize pa je bila vsekakor v tem, da ni globlje zarezala v socialne in ekonomske pravice, saj so teoretične rešitve kaj lahko omejene, če človeku ni zagotovljena materialna eksistenca.

Ankaran 1992 se je iztekel. Toda slovenski politologi že snujejo prve zamisli o Ankaranu 1993, pri čemer tudi računajo na izjemne organizacijske sposobnosti doktorja Bernija Strmčnika. Ustvarjalni napor slovenskih politologov je tudi za prihodnost na preži na tiste teoretične politološke probleme (ki seveda imajo tudi svoje politično procesualne implikacije), ki so lahko izziv za slovensko in evropsko politologijo: problemi modernizacije, utrjevanje demokracije, vloge in odgovornosti poslancev in v tej zvezi vloge predstavniške demokracije. Odstranitev slabosti Ankarana 1992 ter (vsaj) vztrajanje pri uspešnih pozitivnih dosežkih naj bo izhodišče za Ankaran 1993. Vsakoletni majski Ankaran naj postane politološko zatočišče analitično razmišljajočih glav.

Predsednik republike in človekove pravice

I.

Nova ustava samostojne in neodvisne države opredeljuje Slovenijo kot demokratično republiko, pravno in socialno državo (1. in 2. člen). Človekove pravice in svoboščine so v preambuli izrecno navedene kot izhodišča nove ustave. Formulacija govori o temeljnih človekovih pravicah in svoboščinah ter temeljni in trajni pravici slovenskega naroda do samoodločbe. Na pravici do samoodločbe je utemeljena Slovenija kot država vseh svojih državljanov in državljanov, v kateri ima oblast ljudstvo (3. člen). S tem je napravljen prehod med etnično komponento naroda in ljudstvom ter državljan kot nosilca, subjekta konstituiranja države, ki vsakomur zagotavlja enake človekove pravice in temeljne svoboščine (14. člen).

Ustava ima splošno določbo, da država na svojem ozemlju varuje človekove pravice in temeljne svoboščine (1. odst. 5. člena). To materijo ureja neposredno in posredno, v taki ali drugačni zvezi vrsta ustavnih določb. V pričujočem referatu me zanima institucija predsednika republike in njena povezava z uresničevanjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

II.

Ustava republike Slovenije je namesto dosedanjega predsedstva republike kot kolegijskega organa uvedla predsednika republike kot individualni organ. Institucija predsednika republike je normativno gledano umeščena v parlamentarni večstrankarski politični sistem ter pravno in socialno državo, v kateri so zajamčeni zasebna lastnina, svoboda podjetništva in konkurence in soodločanje delavcev pri upravljanju v gospodarskih organizacijah in zavodih. Dejansko pa je Slovenija na prehodu iz komunističnega monizma po lanski junijsko-julijski vojni in brionskem moratoriju pravkar dosegla svojo državno neodvisnost in mednarodno priznanje. Gospodarsko in socialno stanje je v izrazito negativnem trendu. Politične stranke, tako v dosednji vladajoči koaliciji kot v opoziciji, so v fazi prerazporejanja. Z novo ustavo določena struktura organov oblasti bo zaživela šele z novimi volitvami v državni zbor, državni svet in predsednika republike. Konstituiranje lokalnih in regionalnih skupnosti bo sledilo šele kasneje. Lastninjenje gospodarskih organizacij ni razrešeno niti na konceptualni in normativni ravni, kaj šele v praksi. Tudi proces vračanja odvzetega premoženja (denacionalizacija) je šele na začetku. Slovenija je seznanjena z nujnostjo, da v najkrajšem času vsaj za prvo obdobje uredi gospodarske odnose z Evropsko skupnostjo in nato doseže še sporazum o pridruženem članstvu s perspektivo polnopravnega članstva. Vsaj začasno mora urediti odnose s tujimi upniki (s Svetovno banko, vladami in poslovnimi bankami). Urediti mora odnose z vsemi republikami pri pravnem nasledstvu nekdanje Jugoslavije. Vstavitev negativnih gospodarskih gibanj s sicer nepredvidljivimi gospodarskimi, socialnimi in političnimi posledicami, ureditev odnosov s sosedji v nekdanji Jugoslaviji in s svetom, izpeljava demokratičnih volitev in konstituiranje novih demokratično izvoljenih organov oblasti, priprava in sprejem nove pravne ureditve, ki bo kompatibilna z regulativo Evropske skupnosti, spoštovanje pravic člove-

* Redni profesor dr. Miha Ribarič, svetovalec Predsedstva RS

ka, posebej še pravic vsakovrstnih manjšin, uveljavljanje pravne države, varstvo okolja, sestavljajo splet okoliščin, katerih razreševanje bo bistveno vplivalo na položaj novih institucij političnega sistema. In obratno, delovanje novih institucij, državnega zbora, državnega sveta, vlade, predsednika republike, ko se bodo konstituirale, bo bistveno vplivalo na razreševanje tekočih in razvojnih vprašanj, na dejanski položaj človeka, njegovih pravic in svoboščin ter na položaj Slovenije v svetu.

III.

Predsednik republike se izvoli na neposrednih, splošnih in tajnih volitvah, in sicer za dobo petih let, vendar največ dvakrat zaporedoma (103. člen). Z neposrednimi volitvami ima predsednik republike enako demokratično legitimnost kot državni zbor, ki ga sestavljajo neposredno izvoljeni poslanci in večjo kot vlada, ki jo izvoli državni zbor (predsednik vlade je izvoljen, ministri pa imenovani od državnega zbora).

Predsednik republike deluje na podlagi ustave. Njegova pooblastila so določena, če uporabim terminologijo slovenske ustave, z opredelitvijo njegove funkcije in njegovih pristojnosti. Po ustavno določeni funkciji predsednik republike predstavlja Republiko Slovenijo in je vrhovni poveljnik njenih obrambnih sil (102. člen). Funkcija predstavljanja je v ustavi samo delno razčlenjena, opredelitev in razčlenitev funkcije vrhovnega poveljnika pa sta v celoti prepuščeni zakonskemu urejanju.

Funkcija predstavljanja republike nedvomno pomeni, da jo predsednik republike predstavlja tako doma kot na zunaj v meddržavnih odnosih. Ustavno določene pristojnosti predsednika republike na področju zunanjih zadev so postavljanje in odpoklicevanje veleposlanikov in poslanikov, sprejemanje poverilnih pisem tujih diplomatskih predstavnikov in izdajanje listin o ratifikaciji (4. in 5. alineja 1. odst. 107. člena). Niti ustava in niti veljavni Zakon o zunanjih zadevah pa ne urejata udeležbe predsednika republike (do njegove izvolitve sedanjega predsedstva republike, ki opravlja njegovo funkcijo po določbah ustavnega zakona) na mednarodnih konferencah in tudi sicer ne vrste drugih vprašanj, kot so državni obiski, državni sprejemi, pozdravne in druge poslanice, soglasje za sprejem predvidenih tujih predstavnikov (agreement) in druge zadeve pri nastopanju v mednarodnih odnosih. V praksi pa je Skupščina Republike Slovenije pooblastila predsednika predsedstva republike za zastopanje stališč, ki jih je sprejela skupščina, skupščini je predsednik predsedstva tudi redno poročal, skupščina je sama sprejemala ključne odločitve, kot je na primer potrditev Brionske deklaracije, in o udeležbi na konferenci v Haagu, sproti je bila o zunanjepolitični dejavnosti obveščena skupščinska komisija za mednarodne odnose, pri celotni dejavnosti sta neposredno sodelovala Ministrstvo za zunanje zadeve in minister.

S funkcijo predstavljanja je neposredno povezano in je tako rekoč njen sestavni del izrekanje mnenj. Ustava ima izrecno določbo, da na zahtevo državnega zbora mora predsednik republike izreči mnenje o posameznem vprašanju (2. odst. 107. člena). V obrazložitvi predloga ustave (Poročevalec Skupščine Republike Slovenije, št. 30, z dne 12. 12. 1991) je navedeno, da je z vidika odnosov med državnim zborom in predsednikom republike pomembna novost, po kateri je predsednik republike dolžan izreči mnenje o posamezni zadevi, če to zahteva državni zbor, medtem ko je po osnutku dajal tako mnenje po lastni presoji in na lastno pobudo. Dolžnost predsednika republike izreči mnenje je torej nedvoumno opredeljena. Ostaja pa odprto, ali ima pravico predsednik republike izreči mnenje o »posameznem vprašanju« tudi, če ni izrecne zahteve državnega zbora. Ustavno zagotovljena

svoboda izražanja misli, govora in javnega nastopanja (39. člen) velja za vsakogar in torej tudi za predsednika republike. Predsednik republike lahko torej izraža svoje mnenje o kateri koli stvari, o »posameznem vprašanju«, ožjem ali širšem sklopu problematike tako kot vsak drug. Navedena ustavna določba po mojem razumevanju pomeni samo pooblastilo državnemu zboru, da lahko zahteva mnenje od predsednika republike in hkrati omejuje državni zbor, da sme zahtevati mnenje samo o posameznem vprašanju, na drugi strani pa zavezuje predsednika republike, da na tako zahtevo državnega zbora mora izreči mnenje. Dalje, navedena ustavna določba po mojem prepričanju v ničemer ne omejuje predsednika republike, da bi dal državnemu zboru mnenje, tudi če ga ta ni posebej zahteval. Ne nazadnje ima vsak državljan pravico do vlaganja peticij in do drugih pobud splošnega pomena (45. člen). Dalje menim, da ima predsednik republike pravico, ne samo kot vsakdo, izraziti mnenje in kot vsak državljan dajati pobude splošnega pomena, ampak da ima še posebej in zlasti kot predsednik republike ne samo pravico, ampak tudi dolžnost izreči mnenje o zadevah v zvezi z opravljanjem svoje funkcije in pristojnosti in ga nasloviti javnosti ali komur koli drugemu in tudi državnemu zboru, čeprav tega izrecno državni zbor ni zahteval. Seveda pa je ureditev postopka za obravnavo mnenja predsednika republike državnemu zboru, ki ga je dal na njegovo zahtevo ali pa tudi brez take zahteve, stvar poslovnika državnega zbora.

Zaradi primerjave in boljšega razumevanja obravnavanega vprašanja naj navedem, da je imela prej veljavna slovenska ustava izrecne določbe o sprejemanju stališč predsedstva republike. Predsedstvo republike je obravnavalo vprašanja s področja ljudske obrambe, varstva z ustavo določene ureditve, mednarodnih odnosov in druga temeljna politična vprašanja. O teh vprašanjih je zavzemalo stališča, o njih obveščalo Skupščino Republike Slovenije in ji lahko dajalo pobude in predloge za njihovo reševanje (1. tč. LXXXII. amandmaja, prej veljavna določba 1. odst. 376. člena). Po prejšnji ustavi je tudi skupščina lahko zahtevala od predsedstva republike, da da stališče o posameznih vprašanjih iz svoje pristojnosti, ki imajo pomen za delo skupščine (3. odst. 382. člena). Po novi ustavi pa lahko torej državni zbor zahteva namesto stališča samo mnenje predsednika republike o posameznem vprašanju.

Vrhovni poveljnik obrambnih sil – predsednik republike je določen z ustavo, celotna ureditev obrambe pa je prepuščena zakonu, ki ga sprejme državni zbor z dvotretjinsko večino glasov navzočih poslancev (124. člen). S kvalificirano večino se Zakon o obrambi približuje ustavni materiji, čeprav ni z njo povsem izenačen. Za spremembo ustave je namreč potrebna dvotretjinska večina glasov vseh poslancev. Za primerjavo naj navedem, da je kvalificirana večina za zakone, ki urejajo volilni sistem, povsem izenačena z zahtevano večino za spremembo ustave. Dimenzijo vrhovnega poveljstva in način njegovega izvajanja bo torej uredil zakon. Očitno je, da ureditev odnosov na področju obrambe nima pomena samo za obrambo države kot take, za nedotakljivost in celovitost državnega ozemlja, če uporabim ustavno dikcijo, ampak je še kako pomembna za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Ob sprejemanju Zakona o obrambi bi bilo treba presoditi, ali ne bi kazalo z zakonom ustanoviti Svet za nacionalno varnost kot posvetovalno telo pri predsedniku republike. Svet bi skliceval in mu predsedoval predsednik republike. Sestavljali bi ga na primer po položaju predsednik vlade, predsednik državnega zbora, ministri za zunanje zadeve, za obrambo in za notranje zadeve in drugi funkcionarji, ki bi jih določil zakon, v neposredni vojni nevarnosti in med vojno pa tudi predstavniki vseh strank, zastopanih v državnem zboru. Tako posve-

tovalno telo bi dejansko lahko pomenilo močan in primerno uravnotežen nadzor pri izvajanju pristojnosti predsednika republike na tako pomembnem in občutljivem področju, kot sta obramba in nacionalna varnost sploh.

IV.

Predsednik republike ima pristojnosti v zvezi z izrednim stanjem in vojno. Izredno stanje se razglasi, kadar velika in splošna nevarnost ogroža obstoj države. O razglasitvi vojnega ali izrednega stanja, nujnih ukrepov in njihovi odpravi odloča na predlog vlade državni zbor. Državni zbor odloči tudi o uporabi obrambnih sil. Kadar se državni zbor ne more sestati, odloča o teh zadevah predsednik republike. Odločitve mora dati v potrditev državnemu zboru takoj, ko se ta sestane (92. člen). Prva, načelna odločitev o uporabi oboroženih sil je torej primarno v pristojnosti državnega zbora, vse nadaljnje odločitve pa v pristojnosti predsednika republike kot vrhovnega poveljnika. Subsidiarno pa je tudi za sprejem prve odločitve o uporabi obrambnih sil pristojen predsednik republike, če se državni zbor ne more sestati. V sodobnih razmerah bi bilo slednje prej pravilo kot izjema.

Kadar se državni zbor zaradi izrednega stanja ali vojne ne more sestati, lahko predsednik republike na predlog vlade izdaja uredbe z zakonsko močjo (108. člen). Z uredbo z zakonsko močjo se lahko izjemoma omejuje posamezne pravice in temeljne svoboščine. Vsebina in način omejitve sta urejena v posebni ustavni določbi (16. člen). 16. člen ustave, ki po vsebini ureja to vprašanje, v primerjavi s 108. členom ustave, ki določa samo kompetenco predsednika republike, ki je itak nadomestna (če se državni zbor ne more sestati), pa ne govori le o omejitvi posameznih pravic in temeljnih svoboščin, ampak tudi alternativno in na prvem mestu o možnosti njihovečasne razveljavitve. Po tej določbi je z ustavo določene človekove pravice in svoboščine izjemoma dopustno začasno razveljaviti ali omejiti v vojnem in izrednem stanju. Razveljaviti ali omejiti pa se smejo le za čas trajanja vojnega ali izrednega stanja, vendar v obsegu, ki ga tako stanje zahteva, in tako da sprejeti ukrepi ne povzročajo neenakopravnosti, ki bi temeljila le na rasi, narodni pripadnosti, spolu, jeziku, veri, političnem ali drugem prepričanju, gmotnem stanju, rojstvu, izobrazbi, družbenem položaju ali kateri koli drugi osebni okoliščini. Navedena določba torej v primerjavi s 108. členom tudi ne govori o posameznih pravicah in temeljnih svoboščinah. Pač pa nadaljnja določba 16. člena tudi v vojnem in izrednem stanju izključuje možnost začasnega razveljavljanja ali omejevanja izrecno navedenih naslednjih pravic: nedotakljivost človekovega življenja (17. člen), prepoved mučenja (18. člen), varstvo človekove osebnosti in dostojanstva (21. člen), domneva nedolžnosti (27. člen), načelo zakonitosti v kazenskem pravu (28. člen), pravna jamstva v kazenskem postopku (29. člen) in svoboda vesti (41. člen). Zdi se, da je razlika v formulaciji nadomestne pristojnosti predsednika republike, ki govori le o možnosti omejitve posamezne pravice in temeljne svoboščine, pri tem pa se sklicuje na vsebinsko ureditev v 16. členu, ki pa poleg možnosti začasne omejitve predvideva tudi možnost začasne razveljavitve, prej zadeva redakcijske pomanjkljivosti kot zavestne vsebinske odločitve ustavodajalca. Če bi se postavili na slednje stališče, potem bi lahko le državni zbor sprejel poleg omejitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin tudi njihovo razveljavitev, seveda vse ob pogojih 16. člena. Ker pa je itak po 92. členu ustave za razglasitev vojnega ali izrednega stanja za nujne ukrepe in njihovo odpravo primarno pristojen državni zbor, če pa se ne more sestati, je za odločanje o vseh teh zadevah nadomestno pristojen predsednik republike, se zdi namen vsebinskega razlikovanja pri možnosti poseganja v sfero človekovih pravic in svoboščin med državnim zborom in predsednikom republike malo verjeten. Vsekakor bi bila že v ustavi

potrebna popolna jasnost glede možnosti poseganja v tako pomembno področje, kot je omejevanje in razveljavljanje človekovih pravic in svoboščin. Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah na primer vsebinsko gledano enako obravnava kakršno koli omejitev ali odmik od temeljnih človekovih pravic (Ur. l. SFRJ, št. 7/71). Menim, da presoja ustavne podlage za poseganje v človekove pravice, pa čeprav gre samo za obseg pooblastila pri enem ali drugem subjektu, ne bi smela biti prepuščena taki ali drugačni, pa če še tako restriktivni interpretaciji.

V.

Predsednik republike ima pristojnost, da razpiše volitve v državni zbor (107. in 3. odst. 81. člena), skliče prvo sejo novega državnega zbora (3. odst. 81. člena) in lahko zahteva tudi sklic izredne seje državnega zbora (85. člen). Ustava ne določa pogojev za sklic izredne seje državnega zbora. Dalje ima predsednik republike pristojnosti pri volitvah predsednika vlade in ob določenih pogojih pristojnost razpustiti državni zbor. Te pristojnosti naj zagotavljajo nemoteno konstituiranje državnega zbora in vlade in pravno urejeno razrešitev situacije, če parlament ne bi mogel postaviti vlade. Delovanje državnega zbora in njemu odgovorne vlade pomeni na zakonodajnem in izvršilnem področju uresničevanje ustavnega izhodišča, da ima oblast ljudstvo in da jo državljanke in državljani izvršujejo neposredno in z volitvami, po načelu delitve oblasti na zakonodajno, izvršilno in sodno (2. odst. 3. člena). S tem izhodiščem je neposredno povezana zlasti volilna pravica, aktivna in pasivna (43. člen) in pravica vsakega državljana, da neposredno ali po izvoljenih predstavnikih sodeluje pri upravljanju javnih zadev (44. člen). Konstituiranje in delovanje državnega zbora in vlade pomeni torej tudi uresničevanje pravic državljanov, da sodelujejo neposredno ali po izvoljenih predstavnikih pri upravljanju javnih zadev.

Če pustimo ob strani razpis volitev in sklic prve seje državnega zbora, pa se odpira zanimivejša problematika o pristojnostih predsednika republike pri volitvah predsednika vlade (111. člen). Predsednik republike po posvetovanjih z vodji poslanskih skupin predloži državnemu zboru kandidata za predsednika vlade. Če kandidat ne dobi potrebne večine glasov, lahko predsednik republike po ponovnih posvetovanjih v štirinajstih dneh predloži drugega ali ponovno istega kandidata. Prav tako lahko predlagajo kandidate tudi poslanske skupine ali najmanj 10 poslancev. Če je predloženih več kandidatov, se glasuje najprej o kandidatu predsednika republike. Če ni izvoljen noben kandidat, predsednik republike razpusti državni zbor in razpiše nove volitve. Možna je še ponovna procedura, v kateri se odloča o prejšnjih kandidatih in če noben od njih ni izvoljen, še o novih kandidatih, med slednjimi pa ima zopet prednost kandidat predsednika republike, če ga je le-ta predlagal.

Ob navedenih pristojnostih se odpira vprašanje, kakšne so dejanske možnosti predsednika republike, da vpliva na izbiro predsednika vlade. Odgovor na to vprašanje je treba iskati pri volilni moči v parlamentu zastopanih političnih strank. Za izvolitev predsednika vlade je potrebna večina glasov vseh poslancev, to je 46 od skupaj 90 poslancev. Če bi ena sama stranka dobila na volitvah večino vseh poslancev, potem bi posvetovanje predsednika republike z vodji poslanskih skupin lahko praktično pomenilo le ugotovitev, kdo je kandidat zmagovite politične stranke. Če nobena stranka ne bi razpolagala z absolutno večino vseh poslancev, bi bila situacija v bistvu enaka, če bi nastopila trdno oblikovana koalicija s skupnim kandidatom za predsednika vlade. Če pa ne bi bila izoblikovana trdna koalicija ali blok političnih strank, bi lahko ob raznovrstnih in nasprotujočih si interesih prišla do večjega izraza posredovalna vloga predsednika republike. Koli-

kor večja bi bila raznovrstnost in disperziranost političnega prostora, toliko nujnejša in pomembnejša bi bila lahko vloga predsednika republike. Seveda pa v nobenem primeru predhodna posvetovanja pri predsedniku republike za določitev kandidata ne morejo nadomestiti vloge parlamenta. Eventualno parlamentarno nemoč, da bi se s potrebno večino zedinil za predsednika vlade, ustava razrešuje s tem, da se po celotni izvedeni proceduri razpusti državni zbor in s tem prepusti volivcem in političnim strankam, da se začne postopek konstituiranja parlamenta in vlade znova.

V primeru tako imenovane konstruktivne nezaupnice, to je z izvolitvijo novega predsednika vlade, predsednik republike ni udeležen (116. člen). Če pa na zahtevo predsednika vlade pride do nezaupnice in ni izvoljen predsednik vlade, predsednik republike razpusti državni zbor in razpiše nove volitve (117. člen).

Ustava pa ne ureja situacije v primeru prenehanja funkcije predsednika vlade iz drugih razlogov, npr. zaradi trajnega zadržka, smrti, odstopa, odločitve ustavnega sodišča v postopku obtožbe. V teh primerih je odprto vprašanje pristojnosti predsednika republike pri predlaganju kandidata za predsednika vlade in za razpust državnega zbora, če po izvedenem postopku ni izvoljen nov predsednik vlade. Prav tako ustava ne ureja situacije, ko je bil sicer izvoljen predsednik vlade s potrebno večino, ne bi bili pa imenovani ministri, ki bi jih predlagal predsednik vlade. Menim, da tako široko področje odprtih vprašanj ni v prid stabilnosti političnega sistema in uveljavljanju pravic človeka, ki naj jih ta sistem zagotavlja tudi na tako pomembnem področju, kot sta konstituiranje in delovanje najvišjih organov oblasti.

VI.

Nedvomno je v prid uveljavljanja pravne države ustavno pooblastilo, da na predlog predsednika republike (tudi vlade ali tretjine poslancev) izreka ustavno sodišče v postopku ratifikacije mednarodne pogodbe, torej še pred njeno potrditvijo, mnenje o njeni skladnosti z ustavo. Državni zbor je vezan na mnenje ustavnega sodišča (2. odst. 160. člena).

Zakone razglasa predsednik republike najkasneje osem dni po njihovem sprejemu. V sedmih dneh od sprejetja zakona lahko državni svet zahteva, da državni zbor o zakonu še enkrat odloča. Predsedniku republike ustava take pravice ne daje. Postavlja pa se vprašanje, kako oceniti situacijo, ko bi bil sprejeti zakon v očitnem nasprotju z ustavo, predsednik republike pa ga je ne glede na to dolžan razglasiti, prav tako pa je po isti ustavi dolžan spoštovati ustavni red (104. člen). Vsekakor pa ne more biti nobenega dvoma o tem, da predsednik republike nima pravice presoja ti politične in siceršnje primernosti zakonov.

Ustava ureja odgovornost predsednika republike. Če predsednik republike pri opravljanju svoje funkcije krši ustavo ali huje krši zakon, ga državni zbor lahko obtoži pred ustavnim sodiščem. Le-to ugotovi utemeljenost obtožbe ali obtožene ga oprosti, z dvotretjinsko večino glasov vseh sodnikov pa lahko odloči o odvzemu funkcije. Ustavno sodišče lahko po sprejemu sklepa državnega zbora o obtožbi odloči, da predsednik republike do odločitve o obtožbi začasno ne more opravljati svoje funkcije (109. člen). Podobno je urejena tudi obtožba zoper predsednika vlade in ministre (119. člen). Glede kršitve ustave so eni in drugi izenačeni, glede kršitve zakona pa vsaj po ustavni dikciji ne, saj bi predsednik republike bil lahko obtožen samo, če huje krši zakon, predsednik vlade in ministri pa za vsako kršitev zakona. Za tako razlikovanje ni videti kake prave podlage in gre verjetno le za redakcijsko neuskladitev obeh določb. Pač pa se postavlja drugo vprašanje. Namreč, da ustava ne določa posebej kvalificirane večine poslancev državnega

zboru za sprejem odločitve o obtožbi pred ustavnim sodiščem. Pomanjkanje take določbe, na primer o dvotretjinski večini vseh poslancev, lahko prej prispeva k nestabilnosti političnega sistema kot pa h krepitvi pravne države.

V primeru trajnega zadržka, smrti, odstopa ali drugega prenehanja predsedniške funkcije opravlja začasno do izvolitve novega predsednika funkcijo predsednika republike predsednik državnega zbora. Predsednik državnega zbora začasno opravlja funkcijo predsednika republike tudi med siceršnjo zadržanostjo predsednika republike (106. člen). Ustava pa ne ureja odgovornosti predsednika državnega zbora za kršitev ustave ali hujše kršitve zakona, kadar nadomešča predsednika republike. Če bi bila dopustna obtožba pred ustavnim sodiščem zoper predsednika državnega zbora zaradi kršitve ustave ali zakona pri opravljanju funkcije predsednika republike, bi lahko tako obtožbo vložil le državni zbor sam, ki ima pa itak na razpolago enostavnejšo možnost, da razreši predsednika državnega zbora, če se tako odloči. O razrešitvi predsednika državnega zbora pa ustava nima določb. Prav tako ne ureja, kdo bi v tem primeru ali sicer, ko predsednik državnega zbora ne bi mogel nadomeščati predsednika republike, začasno opravljal funkcijo predsednika republike.

VII.

Namesto sklepa

Praksa bo pokazala, kakšen prispevek bo lahko institucija predsednika republike dala k stabilnosti političnega sistema, h krepitvi pravne države in varstvu človekovih pravic, tako individualnih kot kolektivnih, vključno s pravicami nacionalnih manjšin in k predstavljanju države Slovenije kot odprte skupnosti, ki spoštuje pridobitve človeške kulture in civilizacije in se je sposobna vanje dejavno vključevati. Takšne ali drugačne, večje ali manjše pristojnosti so pomembne, čeprav ne ključne, za družbeni pomen predsedniške institucije v parlamentarnem sistemu. Dejanska vsebina opravljanja te funkcije je tisto, kar ji lahko da ali pa tudi ne potrebno avtoriteto. To pa ni odvisno samo od ustavnih opredelitev te funkcije, ampak tudi, če ne celo predvsem, od politične kulture, ki vlada v deželi, od ekonomskih in socialnih razmer, razporeda političnih sil in njihove naravnanoosti in ne nazadnje tudi od same osebnosti, ki opravlja to funkcijo.

Človekove pravice in svoboščine v slovenskih ustavah

Uvod

Človekove pravice in svoboščine (ČPS) polagajo temelje v razmerje med posameznikom in demokratično skupnostjo, v kateri je institucionalizirana prednost posameznika. Kakovost in tudi količina ČPS bistveno določata raven avtonomije posameznika in demokratičnost političnega sistema (Ersson in Lane, 1988). Komunitaristični režimi temeljijo v nasprotju z demokratičnimi na sistemski privilegiranosti skupnosti.¹ V njih – izsledki raziskav se nanašajo pretežno na prejšnje komunistične režime – je šlo za »kolektivistično« perцепcijo pravic.²

Razprava o modernem pomenu ČPS zahteva, da se omejimo na čas, ko so te prešle meje zavesti ene skupnosti in postale splošna vrednota. Rodovitne razmere za individualizem je ustvarila šele politična moderna. Res je, izvire človekovih pravic oz. koncept avtonomnega posameznika³ moremo iskati že v antični filozofiji (ideja človeškega dostojanstva pri stoikih, ki je poglobila dvom o neizogibni skladnosti posameznika z družbo itd.) in pri zgodnji krščanski misli, ki je prav tako razvila nekaj nastavkov individualističnega vzorca, toda za njeno uveljavitev ni bilo političnosistemskih okoliščin.

Zgodovinski razvoj individualizma je mogoče spremljati sočasno z razvojem človekovih pravic v pisanem pozitivnem pravu. Tovrstni začetek je brez dvoma Magna Charta Libertatum iz leta 1215, ko so angleški baroni prisilili kralja, da je podpisal in razglasil listino, ki ne omejuje le njegove oblasti, ampak prvič normativno utemeljuje in priznava osebno svobodo (do lastnine, do svobodnega gibanja), čeprav le ozkemu krogu »svobodnih«.

V politični moderni se je razmerje med posameznikom in družbo spremenilo v korist posameznika. Individualistični vzorec je vplival na oblikovanje klasičnih državljanskih in človekovih pravic ter obenem sooblikoval logiko modernega družbenega in političnega sistema. Ta tradicija je dolga in pestra (Thomas Hobbes, John Locke, Benjamin Constant, David Hume, Tomas Paine, Max Stirner, Immanuel Kant, John S. Mill, Isiah Berlin in nadalje nekateri anarhisti, personalisti, socialisti, neokonservativisti, postsocialisti, vse do postmodernistov).

Sodobna politična teorija se »vrača na posameznika« tudi z vidika pravnega

* Mag. Milan Zver, novi raziskovalec, FDV Ljubljana

Mag. Janez Jug, asistent, FDV Ljubljana.

¹ Različne sistemske pogoje uveljavljanja človekovih pravic sta analizirala Donnelly in Howard (1986). Njuna glavna teza je, da je koncept osnovnih državljanskih in človekovih pravic združljiv le s konceptom, ki temelji na liberalnih političnih podmenah.

² Lane (1984) jih imenuje kolektivistične. Zanje je značilno, da so njihovi nosilci kolektivni subjekti (razredi), da jih opredeljuje in določa država, da se uresničujejo na podlagi pozitivnih dejanj institucij države. Lanejevo klasifikacijo je v eni prvih tovrstnih študij pri nas povzel tudi Mlinar (1989).

³ Pojem individualne avtonomije je podoben pojmu individualne svobode, prostosti. O političnem vidiku individualne avtonomije lahko govorimo le pri odraslih posameznikih, nosilcih določenih pravic, svoboščin in tudi dolžnosti v skupnosti. Med sistemske pogoje za biti (politično) avtonomen nedvomno sodijo tudi pravna ureditev ČPS, pa tudi druge družbene in politične okoliščine. V tem prispevku bomo prezrli tudi t.i. notranje pogoje avtonomije, pri čemer mislimo zlasti na posameznikovo narojeno in pridobljeno sposobnost učenja (»primeren« socializacijski proces).

varstva posameznika. V ustavnem pravu je bil prebit led leta 1791, ko so v francosko ustavo vključili slovito Deklaracijo o pravicah človeka in državljana (sprejeto l. 1789). Weimarska ustava (1919), naslednja pomembna stopnička v razvoju ČPS, je vplivala na mnoge druge ustave, tudi na vidovdansko (1921).

Po totalitarnem valu med obema svetovnjima vojnama (fašizem, katoliški korporativizem, komunizem) in njegovem zlomu v Srednji in Zahodni Evropi zasledimo nadaljnji povojni razmah človekovih pravic, ki je dosegel tudi naddržavno in mednarodno varstvo.⁴ Pri tem je zlasti pomembna Splošna deklaracija o človekovih pravicah (1948).

Po drugi svetovni vojni narašča trend ustavnopravnega varstva ČSP (Ersson in Lane, 1987:185). Nastalo je široko soglasje o obstoju in pomenu klasičnih osebnih svoboščin (Kimmel, 1990:XV).

Razvoj ČPS v evropskih ustavah je bil v tem obdobju postopen. V prvi val lahko uvrstimo ustavo IV. francoske republike (1946), italijansko ustavo (1948) in temeljni zakon ZRN (1949), v drugega, ki je v bistvu t. i. »protidiktatorski ustavni udar« v 70. letih, ustavna določila Grčije (1975), Portugalske (1976) in Španije (1978), v tretji val pa ustave novih demokratičnih držav na vzhodu in jugovzhodu Evrope. S tem je zagotovljena kontinuiteta v prodoru individualnih človekovih pravic, a vendar ostaja odprto vprašanje njihovega uresničevanja.

Vrste človekovih pravic in svoboščin

V literaturi je znanjih več tipologij ČPS, ki so znanstvene ali politične. V zadnjem času tudi politična obravnava ČPS vse bolj izhaja iz strokovnih izsledkov na tem področju specializiranih svetovnih ustanov. Tu bomo uporabili dve tipologiji, ki delita človekove pravice (1) glede na razmerje do države in (2) glede na funkcijo.

1. Glede na razmerje do države ločimo negativne in pozitivne pravice in svoboščine.

a) *Negativne pravice* so tiste, pri katerih posameznik »ne pričakuje, da bo država zanj storila kaj pozitivnega, ampak lahko zahteva, da se vzdrži določenih dejanj, da ga ne zapre, muči, cenzurira, neupravičeno zaslišuje, zasleduje ipd« (Jambrek, 1988:40). Negativne pravice, ki varujejo pred posegi državnih organov v sfero posameznika, imajo dolgo zgodovinsko tradicijo. Omejevale so oblast države in ustvarjale okoliščine za razvoj civilne družbe. Skratka, »negativni« koncept temelji na podmeni, da država potencialno ogroža človeka. Svoboda misli, svoboda vesti in svoboda govora so v moderni politični zgodovini s še nekaterimi drugimi negativnimi svoboščinami (svoboda tiska, pravica do združevanja, pravica do lastnine in pogodbe) zaščitni znak zahodne političnokulturne tradicije.

b) *Pozitivne pravice* vključujejo splet pričakovanj in zahtev posameznikov do države, ki naj bi jih ta izpolnila. Gre za določene storitve na področju sociale (varuje ga pred lakoto, boleznimi, revščino), kulture (zavaruje ga pred nepismenostjo, neznanjem in neinformiranjem) in gospodarstva (zagotavlja zaposlitev). Država v celoti – če govorimo o radikalnem komunističnem modelu – poskrbi za posameznikovo bivanje.

V ozadju te delitve se skriva ena ključnih ideoloških razcepljenosti (donedav-

⁴ Pri OZN je vrsta ustanov, ki se ukvarjajo s človekovimi pravicami v svetovnem merilu, med drugimi so to UNESCO, UNDP, UNHCR, ILO, WHO in UNICEF.

nega?) sveta: tj. na domnevni svet svobode in domnevni svet enakosti. Ni pa dvoma, da je v koncepciji negativnih ČPS v ospredju svoboda, v pojmovanju pozitivnih pa je prevladujoča ideja enakosti.

2. Glede na njihove funkcije Jan Martenson (1989) razlikuje med dvema temeljnima vrstama pravic – med *političnimi* in *civilnimi* ter med *ekonomskimi*, *socialnimi* in *kulturnimi*.

Ta, kakor se zdi, najnaravnejša tipologija, ki jo vsebuje tudi Mednarodna konvencija za odpravo vseh oblik rasne diskriminacije (1965), nam bo v nekoliko prirejeni obliki služila za pojasnjevanje razlik v obravnavanju ureditve ČPS v dosedanjih slovenskih ustavah (1947, 1963, 1974 in 1991).

Temeljne značilnosti ustavnega urejevanja človekovih pravic v Sloveniji

Slovenski državljani so uživali ustavno varstvo individualnih pravic in svoboščin v prvi Jugoslaviji od leta 1921, ko je bila sprejeta vidovdanska ustava, do diktature leta 1929. Količinska in kakovostna raven ČPS je bila na takratni evropski ravni. Slovenci smo »svojo« prvo ustavo dobili leta 1947. Bila je izpeljanka iz hierarhično višje jugoslovanske in nadalje sovjetske. Ta ustava torej ni bila simbol slovenske suverenosti kakor tudi ne naslednja (1963), pri kateri je vrednotenje ČPS padlo celo tako nizko, da ČPS sploh niso bile zapisane v slovenski ustavi, ampak le v jugoslovanski (v njej je bilo določilo, da se neposredno uporabljajo v Sloveniji).

Ustava iz leta 1974 je naredila korak naprej zlasti z vidika t. i. pozitivnih človekovih pravic. V pravnem smislu je Slovenija na tem področju vzpostavila izvirno suverenost, vendar je bilo za uresničevanje ČPS preveč t. i. znotranjsistemskih omejevalcev. Korenit preobrat, takšna je hipotetična predpostavka, pa je prišel na tem področju šele leta 1991 z najnovejšo ustavo, ki je ČPS postavila na častno, najvišje mesto.

V analizo ustavnega urejanja ČPS v Sloveniji smo vključili 29 ČPS, ki so pomembne za politološko obravnavo (gl. tabelo 1.). Posameznim ČPS smo določili vrednosti glede na razmerje med državo in uresničevanjem (pozitivna ali negativna) in pripadnost vrsti po funkciji. Nato smo ocenili sistemsko vlogo vsake od teh pravic v štirih slovenskih ustavah (1947, 1963, 1974 in 1991). Ocene imajo vrednosti 0, 1 ali 2. Tu gre za subjektivno presojo avtorjev, vendar je treba reči, da je takšna ocena nujna, če želimo dobiti realnejšo podobo statusa posamezne ČPS v različnih političnih režimih. Ocena 0 pomeni, da pravica ni zapisana v ustavi, ocena 1 pomeni, da je ČPS zapisana, vendar ni osnovnih sistemskih pogojev za njeno uresničevanje (torej da sta zasnova ČPS in politični sistem nezdružljiva: npr. splošna in enaka volilna pravica ni združljiva z delegatskim samoupravnim sistemom predstavnosti), vrednost 2 pa pomeni, da je ČPS zapisana in na sistemski ravni ni nezdružljiva s sistemskimi danostmi. Vprašanje sistemskih pogojev ni abstraktno – to lahko upravičimo s teorijo, npr. Donnelly in Howard (1986) ali Mlinar (1989) – je pa to vprašanje lahko zelo konkretno in empirično in ga moramo razreševati v vsakem posameznem primeru posebej. Npr., v tržno usmerjenih gospodarskih sistemih ni pogojev za uvajanje ali celo uresničevanje pravice do zaposlitve, so pa denimo za pravico do stavke, ki je ni v komunitarnih sistemih. Toda tudi v primerih, ko so posamezne pravice kodificirane, imajo nekatere celo ustavno zapisane omejitve (denimo z »interesi socialistične skupnosti«). Gre torej za legalne in skrite sistemske omejitve, ki jih je treba upoštevati.

Tabela 1: ČPS, izbrane za analizo

ID	PRAVICA		TIP	VRSTA	U47	U63	U74	U91
1	VOLPRAV	volilna pravica	-	P	1	0	0	2
2	POLPART	sodelovanje pri upravljanju javnih zadev	-	P	0	1	1	2
3	PETICIJ	pravica do peticije in drugih pobud	-	C	1	1	1	2
4	UGOVOR	pravica do ugovora vesti	-	C	0	0	0	2
5	GIBANJE	pravica do svobode gibanja	-	C	0	2	2	2
6	NACPRIP	pravica do izražanja narodne pripadnosti	-	P	1	2	2	2
7	NEDOTAK	nedotakljivost človekovega življenja	-	C	1	1	1	2
8	ZAKZVEZ	pravica do zakona in svobodne izbire zakonskega partnerja	-	C	2	2	2	2
9	LASTNIN	pravica do zasebne lastnine	-	E	1	1	0	2
10	DEDOVAN	pravica do dedovanja	-	C	1	1	1	2
11	SVMISLI	pravica do svobode misli in govora	-	C	0	1	1	2
12	SVTISKA	pravica do svobode tiska	-	C	1	1	1	2
13	SVOBINF	pravica do svobode informiranja	-	C	0	1	1	2
14	SVVESTI	pravica do svobode vesti	-	C	1	1	2	2
15	ZBIRZDR	pravica do miroljubnega zbiranja, zborovanja in združevanja	-	C	1	1	1	2
16	PRAVDEL	pravica do dela	+	E	0	0	2	0
17	SVOBDEL	pravica do svobodne izbire dela	-	E	0	2	2	2
18	DELRAZM	pravica do primernih delovnih razmer	+	E	0	0	2	0
19	NEZAPOS	pravica do varstva nezaposlenosti	+	E	0	2	2	0
20	SVSINDI	pravica do svobodnega ustanavljanja, delovanja in včlanjevanja v sindikate	-	E	0	0	0	2
21	STAVKE	pravica do stavke	-	E	0	0	0	2
22	STANOV	pravica do primernega stanovanja	+	S	1	0	2	1
23	PRAVIZOB	pravica do vzgoje in šolanja	+	K	2	2	1	1
24	EKONPART	pravica do ekonomske participacije	-	E	1	2	2	1
25	KULTPART	pravica do enakopravne udeležbe v kulturi	-	K	0	0	2	0
26	ZNANUMET	svoboda znanosti in umetnosti	-	K	1	1	1	2
27	ZDROKOLJ	pravica do zdravega življenjskega okolja	+	C	0	0	1	2
28	SOCVARST	pravica do socialne varnosti	+	S	2	2	2	1
29	OMDELCAS	pravica do omejenega delovnega časa	+	E	2	2	2	0

Legenda:

TIP delitev glede na razmerje do države na negativne (-) in pozitivne (+) pravice

VRSTA delitev glede na funkcijo na:

C – civilne K – kulturne S – socialne

E – ekonomske P – politične

U47, U63, U74, U91 posamezna ustava. Vrednosti pomenijo:

0 – pravica ni zapisana v ustavi

1 – je zapisana, a ni sistemskih pogojev za uresničevanje

2 – je zapisana in je združljiva s sistemom

Univerzalnost in nevtralnost ČPS?

Ena od predpostavk študije je, da sta si pozitivni in negativni koncept ČPS z zgodovinskorazvojnega vidika v strukturnem smislu stala nasproti, kar se je izražalo tudi v obliki političnega sistema. S tem sta namreč kršeni ključni načeli mednarodne kodifikacije ČPS, tj. univerzalnost in še zlasti nevtralnost. Slednje načelo naj bi pomenilo, da ČPS ne bi bile odvisne od »subjektivne presoje normodajalcev v posameznih državah, pa tudi ne od konkretnega družbenopolitičnega sistema« (Kobe, v: Jambrek, 1988:99). Seveda je bilo zlasti v polpretekli zgodovini to bolj želja kot pa realistična ugotovitev. V najnovejših mednarodnih procesih pa imajo vendarle večjo veljavo. Po zaslugi mnogih naddržavnih ustanov se sistem ČPS vendarle uveljavlja v svoji univerzalni in vrednotno nevtralni razsežnosti.

V analizi kompleksnega sistema ČPS na eni strani in političnih režimov na drugi (sistemskih okoliščin uveljavljanja ČPS) želimo (1) raziskati povezanost med

vrstami ČPS glede na razmerje do države in glede na funkcije, (2) ugotoviti povezanost med tipi in vrstami ČPS glede na tip političnega sistema in (3) ugotoviti podobnosti in/ali razlike med ustavami glede na tip in vrsto ČPS in glede na ocenjeno vlogo, ki jo imajo ČPS v sistemu (ob upoštevanju systemske možnosti uveljavljanja).

Ustava je najvišja »opredelitev« konkretnega političnega sistema. V našem primeru pojem ustave simbolizira tudi samo politično strukturo družbe. Iz politične teorije povzemamo že omenjeno tipologijo med komunitarističnimi in individualističnimi režimi (ustavami) oz. med komunitarističnimi in individualističnimi značaji ČPS. Izraz individualistični politični režim ne indicira na utilitaristični pomen individualizma, saj je znano, da moderna politična struktura dejansko ne temelji na posamezniku, ampak na skupinskem pluralnem modelu. Eksplikant individualistični pomeni, da režim ne le da ustavno kodificira, temveč tudi sistemsko omogoča uresničevanje osnovnih individualnih pravic in svoboščin.

Komunitaristične so slovenske ustave iz let 1947, 1963 in 1974 (zanje so značilni kolektivni subjekti pravic ali individualne pravice, ki so v funkciji oblasti določene kolektivne politične entitete), v drugi tip pa ustava 1991, ki eksplicitno izraža individualistično naravo političnega sistema.⁵

Zanima nas torej, ali imajo posamezne tipologije manipulativno naravo in s tem »pristransko« politično veljavo. Naše izhodišče se ujema z načeli o nevtralnosti in univerzalnosti ČPS ne glede na oblike političnih sistemov. Analizirati želimo systemske okoliščine uveljavljanja ČPS. Ne zanima nas vprašanje uresničevanja ČPS, ker je to s teoretičnega vidika neveljavno vprašanje.

Kompleksna sestava ČPS – dejavnik povečevanja svobode posameznika...

Dovolili si bomo razmišljati o teh splošnih vprašanjih na podlagi proučevanja relativno majhnega primera. Ko smo opredelili tipe in vrste ČPS, smo že nakazali možnost »pristranske« vloge in instrumentalizacije ČPS. Vendar je za njihov zgodovinski razvoj pomembnejše, da se je prostor svobode ter socialne in gospodarske varnosti ljudi večal. Klasična (liberalna) zamisel se je tako na pravnem in gospodarskem kot tudi političnem področju kakovostno in količinsko dopolnjevala, s tem pa so rasle objektivne možnosti individualizma. Socialdemokratska teorija in praksa sta v socialno varnost vnesli nove razsežnosti in s tem bistveno pomagali uveljaviti sistem ČPS. Vendar je realni socializem, kljub temu da je zadostil mnogim socialnim, ekonomskim in celo prosvetiteljsko-kulturnim potrebam in pravicam ljudstva, večji del pravic, ki so ključne za svobodo človeka, ne le izbrisal iz ustav, temveč jih celo kršil.

Tudi na Slovenskem se je ustavno varstvo ČPS uveljavljalo na vseh ključnih življenjskih področjih. V različnih ustavnih ureditvah je bila »utež« pomembnosti le na »izbranih« pravicah in svoboščinah. V celoti gledano so se uveljavljale na vseh področjih, vendar ne sočasno.

⁵ O delitvi glej več v: Lane (1984).

Dvom o tem, da je bila svoboda človeka temeljni politični cilj v ustavah, je bil upravičen. Rezultati nakazujejo, da so vsakokratni ustavopisci bolj iskali modele ČPS, ki bi kar najbolj ustrezali konkretni politični oblasti, ne pa svobodi človeka. Posamezne skupine ustav so se tesneje opirale le na določene vrste ČPS.

Tabela 2: Porazdelitev izbranih ČPS glede na razmerje do države in funkcije

ČPS	število		odstotek	
	negativne	pozitivne	negativne	pozitivne
Civilne	11	1	92	8
Ekonomske	5	4	56	44
Kulturne	2	1	67	33
Politične	3	0	100	
Socialne	0	2		100
Skupaj	21	8	72	28

Iz tabele 2 je razvidno, da so negativne ČPS predvsem civilne in politične (delno tudi ekonomske in kulturne), pozitivne pa so socialne, a tudi ekonomske ČPS.

Klasični koncept ČPS (pomensko konvergira z negativnimi pravicami) je z naj-novejšimi svetovnimi dogodki (razpad komunizma in nastanek novih demokratičnih držav) prešel meje zahodne političnokulturne sprejemljivosti. Uveljavil se je tudi v najnovejši slovenski ustavi. To potrjuje naraščanje števila negativnih pravic v slovenskih ustavah (Tabela 3).

Tabela 3: Negativne in pozitivne ČPS v slovenskih ustavah

	število			odstotek	
	skupaj	neg.	poz.	neg.	poz.
Ustava 1947	16	12	4	75	25
Ustava 1963	20	16	4	80	20
Ustava 1974	24	16	8	67	33
Ustava 1991	24	20	4	83	17

V teoriji najdemo vrsto trditev o tem, da je koncept pozitivnih pravic najtesneje povezan s tistimi političnimi režimi, kjer so na oblasti leve politične stranke; npr. v Španiji in na Portugalskem so oblasti po padcu diktatorskih režimov sprejele tipične »levičarske« ustave. S tem se je obseg socialnih in ekonomskih pravic bistveno povečal (Kimmel, 1990). Delež pozitivnih pravic, torej tistih, ki jih uresničuje država, je pri nas naraščal od prve (1947) do tretje ustave (1974), ko je dosegel višek. Z novim deregulativnim sistemom se je vloga države na tem področju zmanjšala. V ustavi '91 je razmerje med pozitivnimi in negativnimi ČPS najmanjše (1 : 5).

H kakšnim sklepom nas lahko vodijo ti podatki? Brez dvoma k temu, da je vsakokratna politična oblast pisala ustavo s ČPS »sebi na kožo«, tj. tako, da se je funkcionalno skladala z njenimi pričakovanji in interesi. Ali drugače: vsak politič-

ni režim je imel »svojo« zasnovo ČPS, s katero je manipulativno upravičeval oblast. In iz ustav, kot bomo videli v nadaljevanju, sta razpoznavna dva različna politična sistema.

Podobnosti ustav glede na sistemske pogoje uresničevanja ČPS

Pri proučevanju ČPS je s stališča politologije ključno vprašanje, ali politični režimi omogočajo uveljavljanje posamezne ČPS ne glede na to, ali je ustavno kodificirana ali ne. Upoštevanje sistemskih pogojev uresničevanja poleg same prisotnosti ali odsotnosti določene ČPS se je izkazalo za ustreznejše kot upoštevanje samo prisotnosti ali odsotnost, določene ČPS v ustavi, ki spregleda ključno stvar, na katero smo želeli v tej študiji opozoriti, tj. na sistemske pogoje uveljavljanja posamezne ČPS.

Podobnosti in razlike med ustavnimi ureditvami ČPS v slovenskih ustavah smo ugotavljali s Spearmanovim koeficientom korelacije ranga (tabela 4), z analizo glavnih komponent in z razvrščanjem v skupine.

Tabela 4: Vrednosti Spearmanovega koeficienta korelacije ranga:

	U'47	U'63	U'74
U'47			
U'63	.47		
U'74	.12	.45	
U'91	-.06	-.05	-.59

U'63 enako korelira s svojo predhodnico in naslednico. Izstopa U'91, ki je precej različna od drugih ustav, ki so si precej podobne. Največja negativna korelacija ranga je med U'74 in U'91, kar pomeni, da je na področju ČPS z novim političnim režimom resnično prišlo do diskontinuitete.

Toda do kakšne diskontinuitete? Ni radikalnih količinskih odstopanj v razvoju ČPS. Gre celo za pričakovane trende rasti. Npr., od prve do četrte slovenske ustave je število ČPS (zajetih v opazovani populaciji), ki so bile ustavno kodificirane in na sistemski ravni kompatibilne z družbeno ureditvijo, kontinuirano naraščalo (4 – 9 – 13 – 20), zmanjševal pa se je delež tistih pravic, ki so sicer v ustavi zapisane, a jih zaradi sistemskih ovir ni bilo mogoče uresničevati (12 – 11 – 11 – 4). Manjšal se je tudi delež individualnih pravic (13 – 9 – 5 – 5), ki jih ustave niso vključevale.

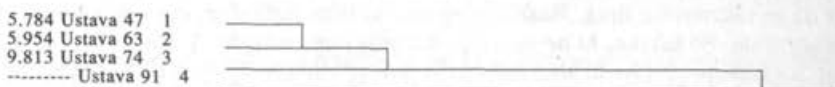
Z razvrščanjem v skupine⁶ smo tudi dokazali diskontinuiteto v razvoju ustavne urejevanja ČPS. Različnost med ustavami smo merili z evklidsko razdaljo. Tri metode hierarhičnega združevanja v skupine (minimalna, maksimalna in Wardova) ter metoda prestavljanj (z Wardovo kriterijsko funkcijo) dajejo enako razvrstitev v dve skupini.⁷

Toda kljub pozitivnemu trendu ne moremo prezreti vsebinskega preobrata pri uveljavljanju ČPS v slovenskih ustavnih določilih. Z U'91 se je uveljavil zlasti model osnovnih državljanskih pravic. Ta sprememba je najbolj opazna v tabeli 3 in na sliki 2 še zlasti med režimoma '74 in '91.

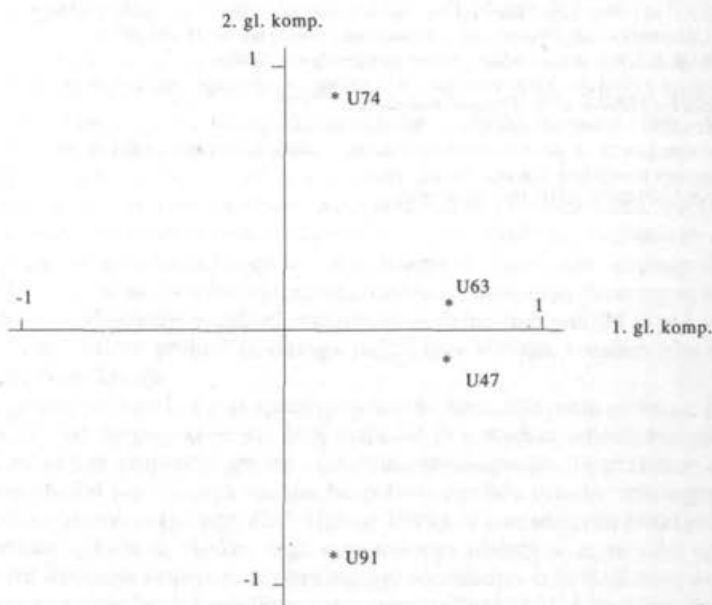
⁶ Za razvrščanje skupine smo uporabljali programe CLUSE/TV (Batagelj, 1992).

⁷ Opis mer podobnosti in metod je opisan v: Ferligoj (1989).

Drevo združevanja – minimalna metoda

Ustave v prostoru glavnih komponent

Sklep

Morda se zdi ugotovitev, da so bile človekove pravice v funkciji vsakokratne politične oblasti, trivialna. Toda dejstvo je, da je imela ta manipulacija svoje strukturne značilnosti, ki jih pavšalne ocene ne morejo odkriti. Trivialna je samo politična zloraba človekovih pravic in svoboščin. Menimo namreč, da *ni več* »socialističnih« in »meščanskih« ČPS, kakor ni »socialističnega« in »meščanskega« človeka. Je le posameznik, katerega generično bistvo je svoboda, ki ni normativni, marveč pozitivni pojem. Človekove pravice in svoboščine postajajo povezovalci dosedanjih nasprotnikov in vse manj izraz njihovih razlik.

Študija empirično zavrača načelo o nevtralnosti človekovih pravic in svoboščin v polpretekli zgodovini, vendar ne tudi pomena in vrednosti tega načela sploh. Prepričani smo, da bodo šele z dokončnim razpadom nekaterih fundamentalističnih režimov ustvarjene sistemske razmere za uveljavljanje ČPS. Ta optimizem sloni na spoznanju, da *klasični model ideološke razcepljenosti* sveta izgublja pomen ter da ga nedomešča drug. Razlike v njem niso tako radikalne, da bi se v temelju izključevale. So takšne, ki ne ogrožajo individualne svobode. V tem zblíževanju, npr. socialdemokratske in liberalne opcije individualne svobode in ČPS posebej, je zagotovilo, da bo organizacijska logika družbenih struktur sledila zahtevam in potrebam posameznika.

LITERATURA:

- BATAGELJ, V. (1992): CLUSE TV. Programi za razvrščanje v skupine. Priročnik. Ljubljana.
- DONNELLY, J., HOWARD, E. R. (1986): »Human Dignity, Human Rights, And Political Regimes«. American Political Science Review. No. 3
- ERSSON, S. O., LANE, J. E. (1987): Politics and Society in Western Europe. London.
- FERLIGOJ, A. (1989): Razvrščanje v skupine. Teorija in uporaba v družboslovju. Ljubljana: RI FSPN.
- LANE, D. (1984): »Human Rights Under State Socialism«. Political Studies, 32, str. 339–368.
- JAMBREK, P. (1988): Zbornik tekstov. Varstvo človekovih pravic. Ljubljana.
- KIMMEL, A. (1990): Die Verfassungen der EG-Mitgliedstaaten. Textausgabe mit einer Einführung und einer Sachverzeichnis von Professor dr. Adolf Kimmel. Wuerzburg.
- MARTENSON, J. (1990): »Introduction«. V: Bulletin of Human Rights. 1989/1. New York.
- MLINAR, Z. (1989): »Individualna avtonomija in človekove pravice v razvojni perspektivi«. V: Zbornik, Študijski dnevi: Demokracija in socializem. Ljubljana. Str. 219–240.
- USTAVE SLOVENIJE (1947, 1963, 1974, 1991).

Nekateri vidiki pluralizacije družbe in države na Slovenskem¹

V tem prispevku želim opozoriti na nekatere bistvene vidike pluralizacije na Slovenskem v 80. in na začetku 90. let. V tem kratkem razdobju je v Sloveniji potekal – podobno kot v drugih nekdanjih socialističnih državah – intenzivni proces preobrazbe v smeri političnega pluralizma. Rezultat tega procesa je bil uvedba večstrankarskega sistema, so bile tudi prve kompetitivne volitve aprila 1990 in konstituiranje prvega slovenskega pluralističnega parlamenta. V tem času je tudi bila na temelju pravice do samoodločbe in na referendumu (december 1990) izražene volje slovenskega naroda in državljanov Slovenije razglašena neodvisnost republike Slovenije (junij 1991), ki je po vmesnem oboroženem napadu proti tem osvoboditvenim težnjam poleti 1991 – v začetku 1992 dosegla mednarodno priznanje. Sad teh naporov je tudi nova slovenska ustava (december 1991), ki je pravno zaokrožila dosežke demokratične preobrazbe, hkrati pa tudi nakazuje izhodišča in okvire za nadaljnjo pluralizacijo in demokratizacijo slovenske države in družbe.

Menim, da moramo na to dogajanje sicer gledati v kontekstu globalne krize in zloma realnega socializma (zlom monistične enopartijske politične vladavine; neuspeh modela državne lastnine; kriza medetničnih odnosov v mnogonacionalnih imperijih; predmoderni odnosi civilna-vojaška oblast, itd.). Hkrati pa se včasih pozablja, da so ti procesi na Slovenskem potekali na poseben način. To specifikum so zlasti določali štirje dejavniki: fenomen »civilna družba«; avtonomna pobuda inteligence; vloga reformatorjev iz vrst nekdanje politične elite; samoupravljanje, ki je kljub politično-monopolni instrumentalizaciji ustvarjalo prostore in razmere za relativne avtonomije v kulturi, ekonomiji in delno tudi politiki in je s tem tudi soomogočilo miren prehod iz starega političnega sistema v sistem pluralistične politične demokracije.

Ti procesi so potekali v skupnem jugoslovanskem državnem prostoru (do osamosvojitve od njega), ki je vse bolj razpadal in s svojimi odločilnimi dejavniki skušal zavreti in preprečiti proces nacionalne emancipacije. To prelomno dogajanje v zgodovini slovenskega naroda bo gotovo sprožilo obsežne monografske in sintetične obravnave (gl. npr. Fink-Hafner 1990). V tem sestavku želim prispevati k osvetlitvi nekaterih vidikov tega »prehodnega obdobja« in se tako skromno pridružiti številnim avtorjem, ki obravnavajo »tranzicije« iz bolj ali manj avtoritarne ureditve v pluralistično politično demokracijo (Dahl 1871; Linz 1990; Rus 1992 itd.).

I

Pluralizacijo in demokratizacijo v Sloveniji v kritičnem času bom obravnaval z dveh vidikov: z vidika avtonomnih pobud in aktivnosti civilne družbe in njenih ključnih akterjev; z vidika delovanja nekdanjega političnega establišmenta, zlasti reformatorskih elit (reformatorjev) znotraj njega. In seveda s stališča povezav med njima (splošno o procesu demokratizacije prim. Huntington 1990). V tej medse-

* dr. Adolf Bibič, redni profesor na FDV.

¹ Nekoliko skrajšan in spremenjen prispevek za Ankan 1992– op. ur.

bojni povezavi so se v 80. in v začetku 90. let izoblikovali številni novi družbeni subjekti in tudi – ne vsi enako – preobražali stari. Rezultat delovanja vseh teh dejavnikov so bile politične inovacije, ki so se izkristalizirale predvsem okrog treh ključnih tematik.

a) Prva tematika, ki je odigrala kristalizacijsko vlogo glede celotnega procesa političnih izobrazb, je bila civilna družba. Ta sintagma je pomenila zahtevo alternativnih, opozicijskih in sploh demokratičnih sil po priznanju načela avtonomije, legitimnosti in oblikovanja novih odnosov med civilno in vojaško oblastjo. Vključevala je tudi zahtevo po priznanju civilne družbe kot civilizirane družbe, torej kot družbe, v kateri so zagotovljene vse temeljne človekove pravice in svoboščine (prim. Gantar-Mastnak 1988). Iz zahtev po civilni družbi je tudi izhajala percepcija politike (in države) kot relativno avtonomne sfere, ki ne zgubi svoje identitete niti s poddržavljanjem družbe niti s podružbljanjem politike (prim. Pierson 1986).

b) Druga ključna tematika, ki se je implicitno in eksplicitno navezovala na pojem civilne družbe, je bil politični pluralizem (prim. Bibič 1990). Le-ta je izhajal iz praktične in teoretične izkušnje, do katere se je tudi jasno dokopala moderna teorija demokracije (Schumpeter 1942; Dahl 1956), da brez tekmovanja za oblast, ki mora potekati po strogih pravilih igre, ni mogoče preprečiti zlorabe oblasti, niti ni mogoče zagotoviti pozitivne selekcije političnega personala. Ob vsem dvomu o »partitokraciji«, ki jo zgodovina vedno znova potrjuje, je to tudi pomenilo, da moderna politična demokracija lahko funkcioniira le, če je legalizirano delovanje političnih strank. Formula »nestrankarska demokracija«, ki je prevladovala pri nas v ideologiji in jo je sprejemal morda pretežni del družboslovja, se je izkazala za utopijo, kot se je pokazal za iluzijo »nestrankarski politični pluralizem«, kolikor je bil mišljen kot alternativa strankarskemu pluralizmu. Prestop Rubikona političnega pluralizma v sodobnem splošnem pomenu besede je postal imperativ časa, kakor koli je ostalo in ostaja odprto vprašanje, v kakšnem odnosu je strankarski pluralizem do širšega kompleksa »asociacijskega pluralizma«, katerega prвина je poleg političnih strank tudi močna civilna družba (prim. gradivo prvega ankaranskega srečanja Politični pluralizem in demokratizacija javnega življenja 1989).

c) Tretja tematika, ki se je z vso silovitostjo razmahnila v 2. polovici 80. let, je bila slovensko narodno vprašanje. V nasprotju z do takrat razširjenim pogledom, da je narodno vprašanje z avnojskim vzorcem v Jugoslaviji rešeno, se je s poglobljanjem splošne krize vse bolj razkrivalo, da se narodno vprašanje ob veljavnosti načela demokratičnega centralizma in ene vodilne politične sile ne da razrešiti, kakor koli že je bila stopnja avtonomnosti posameznih republik po ustavi iz leta 1974 razmeroma široka (konsenz!) v primerjavi z drugimi socialističnimi federacijami. Zlasti po objavi znanega Memoranduma SANU (1986) je postalo očitno, da obstaja resen načrt, da se zopet vsili večinsko načelo in da se celo spremenijo notranje meje med posameznimi republikami v korist večinskega naroda; takšna možnost je začela postajati realnost z radikalnim zasukom v srbski politiki jeseni 1987, hkrati pa so ustavni amandmaji k zvezni ustavi, sprejeti decembra 1988, pomenili resno omejevanje pristojnosti republik v prid zveznih organov. Postajalo je torej vse bolj jasno, da je samostojnost slovenskega naroda resno ogrožena in da utegne biti še bolj. Diskusija o civilni družbi in političnem pluralizmu je začela dobivati vse bolj nacionalno naravo, slovensko narodno vprašanje pa se je zaostri- lo ne le v zvezi z ustavnimi spremembami, marveč se je z vso ostrino izpostavilo tudi s stališča oblikovanja novega narodnega programa (NR57/1987). O tej temi in tudi v povezavi z vprašanjem ustavnih sprememb v federaciji in kasneje tudi v Sloveniji so se razvneli dramatični spopadi med nastajajočo politično opozicijo in med

vladajočim establišmentom (vendar ob nekaterih bistvenih soglasjih) na eni strani ter med vladajočo slovensko elito in osrednjimi jugoslovanskimi instancami na drugi. Ti konflikti so čedalje bolj zbliževali vse protagoniste političnih sprememb na Slovenskem, hkrati pa je izbruh nacionalnih vprašanj (»etničnih konfliktov«) v drugih večnacionalnih državah pokazal, da gre za razreševanje epohalnega problema: za pravičo do samoodločbe in do ponovnega svobodnega združevanja doslej v suverenosti prikrajšanih narodov (o nacionalnem vprašanju gl. Rizman 1991).

II

Če na kratko (z nujnimi opustitvami) navedemo in označimo dejavnike, ki so sodelovali pri oblikovanju teh in drugih tematik, naj poudarimo predvsem naslednje:

a) *Nova družbena gibanja in drugi dejavniki, ki so odigrali pionirsko vlogo pri lansiranju ideje in prakse civilne družbe.* Začetki teh procesov segajo v 70. leta (Radio Študent, Škuc, punk), posebno močan impulz pa so dobili v začetku 80. let z novimi kulturnimi in drugimi alternativnimi gibanji, kot so: mirovniška, ekološka, feministična, spolna, duhovna itd., ki so se začela razumevati praktično kot »civilna družba«. Njihovo samorazumevanje je oblikoval krog mlajših družboslovcev (prim. Mastnak 1985), filozofov in teoretikov kulture ter psihoanalize, ki so se na podlagi doživljanja domače politične situacije in odmevov iz sveta (Češko-Slovaška, Poljska, Madžarska, angleški civilnodružbeni krog itd.) zavzeli za avtonomijo civilne družbe nasproti obstoječi državi in zoper vsako represivno poseganje vanjo. V navezavi na ta gibanja in z izvirno samostojnostjo je odigrala ključno vlogo pri uveljavljanju ideje in prakse civilne družbe nekdanja mladinska organizacija (ZSMS), ki se je na kongresu v Krškem (1986) razglasila za samostojno organizacijo civilne družbe ter je dajala zatočišče in s tem tudi legitimnost drugim avtonomnim skupinam, pobudam in gibanjem. Po drugi strani pa je pri konstituiranju in funkcioniranju alternativne civilne družbe imel pomembno inovacijsko vlogo tednik Mladina, ki je v drugi polovici 80. let dosegel tudi nad 70.000 naklade in je imel izreden medijski vpliv. Krepil je idejo civilne družbe in na svojih straneh podpiral in uveljavljal nove subjekte civilne družbe; odpiral je tabu teme (npr. institucija vojske) in se spretno vrival v razpoke vladajoče politike in širil manevrski prostor za delovanje reformatorske politike; na svojih straneh je dajal prostor politično najbolj nasprotujočim temam in dogajanjem (npr. obrambi četverice; Odboru za človekove pravice; »problematičnim« osebnostim s provokativnimi intervjuji itd.). (gl. tednik Mladina 1985–1990). Nova družbena gibanja, vključno z alternativnimi kulturnimi pobudami (trajno vlogo pri tem je igral Škuc), ter nekdanja mladinska organizacija so (ob sodelovanju kroga družboslovcev in filozofov) odigrali pionirsko vlogo pri demokratični transformaciji v obravnavanem času in so vplivali ne le na demokratizacijo medijev in javnega mnenja, marveč tudi na tradicionalno kulturo in na reformatorsko politiko, ki je od njih dobivala spodbudo in podporo – a tudi ostro kritiko.

b) *Vloga revij v demokratičnem transformacijskem procesu.* Pri novejši demokratični transformaciji in artikulaciji treh ključnih tematik na Slovenskem so opravile posebno vlogo revije kot forumi za analizo aktualnih kulturnih, političnih in gospodarskih teoretičnih in praktičnih vprašanj. Čeprav bi bilo treba revije s tega vidika posebej raziskati – tu mislim tudi na vlogo revij v povojnem razdobju, kot so bile Mladinska revija, Beseda, Revija 57, Perspektive itd., ne more biti dvoma, da so tudi revije, kot so Naši razgledi, Problemi, Časopis za kritiko znanosti, Revija

2000, Anthropos, Tretji dan, Znamenja, Teorija in praksa, Družboslovne razprave, itd. v 80. letih vsaka po svoje sooblikovale demokratično politično kulturo. V artikulaciji problematike demokracije, političnega pluralizma, civilne družbe, vloge vojske, sprave, zlasti pa pri postavljanju slovenskega narodnega vprašanja je odigrala posebno vlogo Nova revija. Posebej zaradi narodnega vprašanja je bila deležna (št. 57/1987) ostre politične kritike in pritiskov, ki pa so v bistvu le povečali njen vpliv. Razprave o civilni družbi je vezala na nacionalno vprašanje, na pravno državo in postmoderno in na oblikovanje novega političnega sistema na Slovenskem s konkretno oznako strukture političnega pluralizma, nacionalno vprašanje pa je izpostavila kot programski problem in kot praktično vprašanje politično-ustavnih reform, ki naj bi vodile v predstavniško demokracijo (gl. zlasti avtorje, kot so T. in S. Hribar, F. Bučar, J. Pučnik).

c) *Vloga strokovnih asociacij.* Pri izražanju ideje civilne družbe in drugih inovativnih tematik so imela v obravnavanem času nemajhno vlogo nekatera strokovna združenja (asociacije). Slovensko sociološko društvo je npr. skušalo uveljaviti idejo avtonomne družbene znanosti in je, zlasti s samostojno vlogo kroga mlajših sociologov, prispevalo k sistematični strokovni obravnavi in širjenju ideje civilne družbe. Društvo je bilo, po nekaterih uglednih članih, udeleženo pri pripravi alternativne slovenske ustave (gl. pod e). Pomembno vlogo so imele zlasti sociološke razprave o družbeni krizi, družbeni moči, inovativnosti, da omenim le nekatere. Posebno vlogo v pluralizaciji in demokratizaciji so imele raziskave slovenskega javnega mnenja itd. Filozofsko društvo je odpiralo intelektualna obzorja s številnimi posveti, z uveljavljanjem analitične šole in s pogostimi javnimi predavanji tujih gostov s kritiko fundamentalizma, nekateri mlajši filozofi pa so tudi uspešno in vplivno uporabili moderno lingvistično metodo in psihoanalitično teorijo za analizo aktualnih političnih problemov. Pravniki so prek društev pravnikov ali samostojno sodelovali pri razpravah o idejah civilne družbe in pravne države, inicirali so in vodili raziskave o političnih deliktih, človekovih pravicah in svoboščinah, o pravicah do političnega združevanja, o suverenosti republik in o kazenski represiji v preteklosti (dachavski procesi). Slovensko politološko društvo se je vključilo v razpravo o civilni družbi (1986), dalo je več konkretnih pobud za ustavne spremembe, leta 1989 pa je s temo Politični pluralizem in demokratizacija javnega življenja začelo vrsto letnih ankaranskih srečanj, s katerimi je poseglo v obravnavo znanstveno in praktično aktualnih političnih tem (pluralizem, konfederalizem, parlamentarizem itd.). Zlasti nekateri mlajši politologi so inovativno posegli v odkrivanje demokratične in pluralistične tradicije na Slovenskem, novih oblik sodobne teorije (konsociativne) demokracije, odprtih problemov modernizacije političnega sistema in tranzicije v politični pluralizem itd. Celotno delovanje strokovnih društev je imelo, kot se zdi, večjo vlogo pred političnim pluralističnim obratom kot po njem.

d) *Asociacije za človekove pravice.* Med javnimi interesnimi skupinami, ki so bile strateškega pomena pri uveljavljanju ideje političnega pluralizma, politične demokracije in civilne družbe, sta odigrala pomembno vlogo Odbor za človekove pravice in Svet za človekove pravice. *Odbor za človekove pravice.* Odbor (t.i. Bavčarjev odbor), ki je bil nedvomno najpomembnejše tovrstno združenje pri nas, je nastal zaradi obrambe četverice, obdolženih subverzivne dejavnosti pred vojaškim sodiščem spomladi 1988. Odbor, ki je hitro prerastel v množično protestno gibanje, je po poročilu o njegovem delu (gl. tisk v kritičnem času) dosegel okrog 100.000 individualnih in okrog 1000 kolektivnih članov. To množično članstvo je bilo izraz simbolne podpore, zasnovane na utemeljenem prepričanju, da je bil

proces proti četverici političen proces, da so konservativne in unitaristične sile skušale z njim predvsem ustaviti procese političnih reform (ni bilo naključje, da se je aretacija četverice začela med konferenco ZKJ, na kateri je tudi potekal spopad med reformističnimi in konservativnimi silami). Odbor je s svojo množično podporo postal v kratkem času prvorazredna politična sila, s katero je bilo treba računati v Sloveniji in v Jugoslaviji. Odbor je deloval v različnih oblikah. Objavljal je javne izjave o poteku kazenskega procesa; stike je imel s političnimi in državnimi organi; vzpostavil je mrežo mednarodnih stikov in mobiliziral mednarodno podporo; organiziral je množična protestna zborovanja itd. Odbor je torej imel širšo vlogo kot zgolj obrambo četverice: v ospredje je postavil problem človekovih pravic in svoboščin, posebno tistih, ki so se nanašale na zlorabo oblasti in na vlogo »tajne države«. Tematiziral je tudi problem razmerja med civilno in vojaško oblastjo, razmerja med civilnimi in vojaškimi sodišči, problem neodvisnosti sodišč in uporabe slovenskega jezika pred sodišči v Sloveniji itd. Zlasti ostre odzive v vladajoči politiki so imele nakane odbora, da sproži široko akcijo državljske nepokorščine. Implikacije vsega tega za uveljavljanje pluralizma tako v civilni družbi kot v državi so bile očitne.

Svet za človekove pravice Omeniti moramo še en forum za človekove pravice, ki je bil manjši, a tudi zelo pomemben za tranzicijo v politični pluralizem. Mislim na Svet za človekove pravice, ki je bil oktobra leta 1988 ustanovljen v nekdanji Socialistični zvezi. Svet je bil avtonomno telo, ki mu je predsedoval ugledni profesor kazenskega prava (dr. L. Bavcon). Tudi tu se ne morem spuščati v podrobnosti njegovega dela, ki je bilo, kot izhaja iz gradiv in poročil o njem, dokaj obsežno in se je npr. nanašalo na kritiko posameznih prvin veljavnega kazenskega prava s stališča človekovih pravic; na kritiko konkretnih oblik političnega preganjanja in – kar je s stališča naše teme še posebno pomembno – na predloge glede jasne formulacije pravice do političnega združevanja v amandmajih k slovenski ustavi (povzeto iz gradiva in poročil o delu Sveta).

e) *Društvo slovenskih pisateljev* V procesih novejših demokratičnih transformacij slovenske politike je imelo Društvo slovenskih pisateljev eno izmed ključnih vlog. Morda se bo našel kdo, ki bo to vlogo obdelal v monografski študiji, saj je naravnost šolski zgled delovanja neke interesne skupine v političnih procesih. Tukaj pa se bom moral omejiti le na nekaj bolj ilustrativnih vidikov, opirajoč se pri tem na objavljena gradiva te stanovske organizacije in nekatera videnja in samorazumevanje te vloge (prim. zlasti Šeligo – 1991).

Društvo je bilo občutljivo za vse tri obravnavane tematike, čeprav je zlasti, dokaj zgodaj in s posebno občutljivostjo reagiralo na posebne probleme slovenskega narodnega vprašanja. Problem slovenstva se je najprej v 80. letih izrazil razkril ob vprašanju skupnih jeder v izobraževalnih programih v Jugoslaviji: t. i. »jedrska vojna«, ki je izbruhnila ob tem vprašanju (v tej točki se je posebej angažiral C. Zlobec), je simptomatično nakazovala, da bo problem narodne identitete in politične samostojnosti Slovencev veliko vprašanje javnih razprav in usodnih političnih odločitev. Čedalje večji pritisk na konsenzualne osnove federacije je društvo začutilo tudi v svojem odnosu do Zveze pisateljev Jugoslavije, zlasti zaradi nasilja na Kosovu: DPS je sredi l. 1989 s posebno spomenico zavrnilo smiselnost obstoječe ZPJ in februarja 1990 tudi formalno izstopilo iz nje. Zato je tudi logično, da je Društvo (s pritegnitvijo ekspertov) odločno reagiralo na centralistične tendence v predlogu tedanjega zveznega državnega predsedstva, da se začne postopek za spremembo ustave SFRJ in je o tej temi 16. 3. 1987 organiziralo posebno tribuno v CD (gl. publikacijo O ustavnih spremembah, PK, 1987), ki jo je sklicalo ponov-

no 25. 4. 1988. Pri društvu je bila že po prvem zboru ustanovljena posebna ustavna komisija, ki je zavrnila osnutek amandmajev k zvezni ustavi, predlagala je referendum o njih in odložitev sprejemanja amandmajev, dokler ne bodo sprejete republiške ustave. Aprila 1988 je nastala t. i. Pisateljska ustava, ki je bila objavljena kot Gradivo za slovensko ustavo 1988 pri ČKZ. Vse te ustavne pobude so bile predmet kontroverznih razprav tudi v Sloveniji bodisi iz načelnih bodisi iz taktičnih razlogov. S temi pobudami se je pisateljska stanovska organizacija spreminjala v nekakšen vzporedni parlament in je imela, lahko rečemo, v povezavi s strokovnjaki in s Slovenskim sociološkim društvom eno izmed odločilnih ustavnotvornih vlog v novejši slovenski zgodovini (gl. tudi vlogo društva kot pobudnika in soustanovitelja zbora za ustavo).

Društvo je bilo občutljivo za vprašanje človekovih pravic in je v njihovo obrambo ustanovilo (1984) posebno komisijo za zaščito mišljenja in pisanja. Zlasti aktivno se je pisateljsko društvo vključilo v obrambo človekovih pravic, demokracije in suverenosti v »vročem« poletju 1988, ko je šlo za obrambo četverice, ki je prišla pred vojaško sodišče. Društvo se je kot kolektivni član vključilo v Odbor za varstvo človekovih pravic, posebej odmevno pa je delovalo več kot 36 protestnih literarnih večerov v prid aretiranim »kot odgovor na pritiske in grožnje slovenski demokratični javnosti (gl. zbrane proteste v knjigi J. Zlobec – ur., Pisatelji za demokracijo, MK 1989). Društvo je protestiralo pri Predsedstvu SFRJ zaradi diskriminacije slovenskega jezika pred vojaškim sodiščem (ki jo je kot zakonito potrdilo tudi zvezno državno predsedstvo) in zahtevalo od slovenskih predstavnikov in funkcionarjev v zveznih organih, da v njih govorijo slovensko, hkrati pa zahtevalo sprožitev ustavnega spora glede kršitve ustave v zvezi z uporabo slovenskega jezika v Sloveniji.

Slovensko pisateljsko društvo se je v izjemnih razmerah 80. in začetka 90. let izkazalo kot avtonomna organizacija civilne družbe in se je kot tako tudi razumelo. Prispevalo je ne le k zgodnjemu percipiranju slovenskega narodnega vprašanja, marveč je bilo tudi aktivno pri njegovi novi ustavnopravni opredelitvi. Tudi njegov prispevek, impliciten in izrecen, k opredeljevanju za politični pluralizem, ni majhen. Potem ko so bile dosežene bistvene politične reforme, se je tudi aktivnost društva umaknila, kot kaže, v sfero bolj tradicionalnih pisateljskih problemov, nekateri njegovi člani pa so postali del nove politične elite.

Dejavnost Društva slovenskih pisateljev je v kritičnih letih simbolizirala odločilno vlogo kulture v družbah iztekajočega se 20. stoletja (o čemer je večkrat govoril Bojan Štih in za kulturno življenje o teh časih po svojih funkcijah odgovoren Matjaž Kmecl), hkrati pa je tudi bila navezana na izročilo angažiranja slovenskih piscev od Trubarja naprej.

Vsi ti in drugi dejavniki (v javni prostor je v 80. letih intenzivneje vstopala kot organizacija civilne družbe tudi Cerkev, aktivnejši je postal njen tisk, v javnost je začela posegati zlasti Komisija za pravičnost in mir pri slovenski škofovski konferenci itd. – o vsem tem bi bila potrebna posebna raziskava) so vplivali na artikulacijo treh uvodoma omenjenih ključnih tematik.

III.

Eden izmed ključnih dejavnikov, ki ga moramo upoštevati pri obravnavi prehoda v politično pluralistično družbo, je bila, kot rečeno, tudi vloga nosilcev prejšnje politike in oblasti. Vprašanje torej je, kakšen odnos je imela prejšnja politična elita na Slovenskem do političnih reform, posebej uvedbe političnega pluralizma. Kako se je odzivala glede na pobude in pritiske iz ožjega slovenskega

in širšega jugoslovanskega prostora v kritičnem času? Kakšno samostojno politično pobudo je pri tem pokazala? Tu nas zanima vloga zlasti tistega dela elite, ki bi ga lahko označil z reformatorji in je s svojo dejavnostjo odločilno prispeval k temu, da proces prehoda iz prejšnjega sistema ni potekal po poti nasilja, marveč na način, ki je bil slikovito imenovan »žametna evolucija« (Bernik 1992). Naj se tukaj omejim le na nekaj bistvenih vidikov tega vprašanja:

1. Na simbolični ravni ne smemo prezreti, da so reformatorji v nekdanji vladajoči eliti zlasti od sredine 80. let naprej nastopili z gesli, katerih pravi pomen se je oblikoval in razkrival le postopoma. Med ključna taka gesla je treba šteti zlasti zavzemanje za »politično demokracijo«, »človekove pravice« in kritiko »partijske države«.

2. Poseben pomen za ocenjevanje odnosa reformatorjev do novih demokratičnih pobud je treba videti v njihovem razmerju do problema civilne družbe. Medtem ko so nosilci konservativne politike temu geslu ostro nasprotovali, češ da gre pri njem za prodor »meščanske desnice«, in ga skušali v nekaterih najvišjih zveznih instancah celo inkriminirati, so reformatorji sprejeli geslo »civilna družba« kot legitimno (o njem so začeli govoriti 1985, udomačen je bil oktobra 1986). Šlo je ne samo za »socialistično civilno družbo«, termin, ki sta ga uporabljala Szelenyi 1979, Keane 1985, in v sredini 80. let nekaj časa ne samo iz taktičnih razlogov tudi naši zagovorniki civilne družbe, marveč tudi za »civilno družbo v socializmu«, kar je kazalo na odprtost za širši dialog (prim. TIP 12/1986). Sodim, da je bila opredelitev reformatorjev za civilno družbo politično odločilnega pomena, saj je ne samo pomembno soustvarjala prostore politične legitimnosti za svobodo alternativnega in opozicijskega gibanja, marveč je tudi vplivala na kasnejšo politično usmeritev reformatorjev samih in na njihovo čedalje izrazitejše približevanje k političnemu pluralizmu.

Dokaz za to trditev vidim tudi v čedalje pogostejši uporabi pojma »civilna družba« v vsakdanjem političnem jeziku reformatorjev (to tezo bi odkrila analiza medijev takratnega časa, zapisnikov s sej posameznih forumov, javnih govorov Milana Kučana, ki je dal ideji civilne družbe podporo kot predsednik ZKS že vsaj jeseni 1986, itd.), marveč tudi v uporabi tega gesla v političnih dokumentih (prim. npr. Delo, 23. 4. 1988; dokument predsedstva CK ZKS, Idejno politične razmere v družbi in ZKS, 1987).

3. Recepcija političnega pluralizma je med reformatorji potekala postopoma, za kar je treba iskati tako načelne kot taktične razloge. Ob tem vprašanju ni šlo le za trganje iz spon miselne tradicije, ki je bila prepričljivejša kot v deželah Vzhodne Evrope, ampak tudi za taktične politične premisleke, da se ne bi s kakšno potezo prehitro izzvala reakcija konservativnih sil, ki so se opirale na možnost uporabe masivne represije (vojaški faktor, prim. ocene o »kontrarevoluciji« itd.). Polnemu političnemu pluralizmu so se zato reformatorji približevali skozi več faz, ki niso imele jasnih meja in ki so bile opredeljene tako z delovanjem (takratne) opozicije kot z dramatičnim dogajanjem v jugoslovanskem prostoru in, zlasti proti koncu 80. let, v mednarodnem okolju (možen vpliv španskega in madžarskega modela bo treba še proučiti). Pot k političnemu pluralizmu jih je nekako peljala od poudarjanja politične demokracije in človekovih pravic ter sprejema gesla civilne družbe in pravne države preko »nestranskarskega političnega pluralizma« (ta izraz je kot prehodna formula odigral tudi pomembno politično vlogo), svobode organiziranja alternativnih političnih interesov do končne javne in izrecne opredelitve za politični pluralizem, ki vključuje politične stranke. Temeljno spoznanje, ki jih je, kot se zdi, vodilo k takemu sklepu, je bilo, da se v moderni družbi boj za oblast lahko

civilizira in racionalizira le s sprejemom kompetitivne pluralistične politike. Geslo »sestop z oblasti« je dejansko pomenilo končno odpoved političnemu monopolu in pripravljenost za vstop v areno strankarskega tekmovanja za udeležbo v politični oblasti.

Seveda je za objektivno oceno delovanja reformatorjev v obravnavanem razdobju treba ne le analizirati njihov politični jezik, marveč tudi njihovo politično prakso, čeprav se je zlasti v tem razdobju še posebej jasno pokazalo, da je v določenem smislu že jezik pomenil »dejanje« (speech-act). Naj omenim vsaj nekaj razsežnosti praktične politike, v katerih se izrazito kaže usmeritev reformatorjev in so bolj ali manj neposredno povezane z njihovim opredeljevanjem za politično demokracijo in pluralizem.

4. Snop aktivnosti, ki je bil usmerjen k poglobljanju avtonomije takratne Zveze komunistov Slovenije in se je pokazal, če navedem samo en primer, ob takih priložnostih, kot so bili danes že pozabljeni ideološki plenumi (1987). Tu je šlo za hud politični spopad, zlasti na jugoslovanski ravni, med konservativci in reformatorji. Odločen odpor slovenskih reformatorjev je preprečil, da ni bilo radikalne ustavitve demokratizacijskih procesov, posledice katere lahko samo domnevamo. Boj za avtonomijo ZKS je bil pravzaprav neločljiv vidik prizadevanj za večjo samostojnost Republike Slovenije, ki se je postopoma iztekla – ne brez zaostajanj, pod pritiskom dogajanj in vmesne formule o asimetrični federaciji (prim. Žagar 1990) in konfederaciji – v jasno opredelitev za nacionalno samoodločbo in samostojno slovensko državo.

5. Snop politik, ki se je nanašal na reformo avtonomnega statusa nekdanjih družbenopolitičnih organizacij. Kakor koli bi natančnejša analiza pokazala, da so daleč zaostajale za deklariranim (zlasti glede sestave vodstev), pa je vendar v teh letih prihajalo do odločnejših sprememb oziroma prilagajanja izsiljenim spremembam glede avtonomije zlasti nekaterih organizacij.

6. K pomembnim reformnim dejanjem moramo šteti tudi prizadevanja reformatorjev, da se kritično distancirajo od napak v preteklosti.

7. Ta reformna usmeritev se je konkretno pokazala – kar je še posebno pomembno merilo za ocenjevanje reformatorske politike – v spreminjanju veljavne republiške ustave in zakonodaje. Ključnega pomena so bili zlasti ustavni amandmaji (IX–XC), ki jih je sprejela še stara, delegatska republiška skupščina 27. septembra 1989 (gl. Ur. list SRS, št. 32, 2. okt. 1989), ki so med drugim razglasili politični pluralizem in pluralizem lastnin, hkrati pa so tudi natančneje opredelili pravico do samoodločbe in do odcepitve. Nekoliko kasnejša zakonodaja (mislim na zakon o združevanju in v volilno zakonodajo iz konca decembra 1989; Ur. list SRS, št. 42, 29. dec. 1989) je dokončno uzakonila pravico do svobodnega političnega združevanja, ki je medtem že začelo v zametkih funkcionirati kot vidik političnega življenja, vendar je šele s to zakonodajo bil dan zakonski okvir za legalizacijo političnih strank in za njihov nastop v kompetitivnem volilnem procesu.

Treba je poudariti, da takšna analitična izločitev reformatorskega dela stare politične elite gotovo dela silo stvarnosti, če osami del politične aktivnosti iz zapletene dialektike političnih procesov v Sloveniji, kjer so se reformatorji morali odzivati na pobudo alternative in opozicije, hkrati pa reagirati na pretnje in obsodbe v vrhovih federalne politike, podprte z »memorandumskim« kurzom in s federalno oboroženo silo, zastopano na vseh bistvenih instancah političnega in državnega odločanja.

Če je iz jugoslovanskega prostora izvajal pritisk, ki se je npr. kazal ob že

omenjenih »ideoloških plenurnih« (1987), ob konferenci ZKJ (1988), na izrednih, tudi nočnih zasedanjih zveznih političnih in državnih organov po ustavnih amandmajih (1989), v pripravah na »miting resnice« v srcu Ljubljane 1. decembra 1989, na izrednem 14. kongresu ZKJ januarja 1990, ki so ga slovenski delegati zapustili in se s tem izvili iz klešč »demokratskega« centralizma in v naslednjem mesecu tudi kot politična organizacija formalno osamosvojili (z možnostjo, da se verbalne pretnje in resolucije čez noč sprevržejo v nasilno intervencijo zoper »kontrarevolucijo«), lahko rečemo, da je bila za vodenje politike v takšnih razmerah potrebna ne le velika zdržljivost, marveč skrajna taktična spretnost v reagiranjih, pri katerih je bilo treba upoštevati tudi mednarodni dejavnik. Po drugi strani pa so pritiski, ki so prihajali iz civilne družbe na Slovenskem, ravno zaradi takega konteksta zahtevali še posebej sofisticiran način ravnanja, ki je moral biti tudi povezan s sposobnostjo za pravočasno »učenje«. To učenje je pomenilo tudi znikanje komunistične organizacije in njeno postopno pretvorbo v smeri socialdemokratske stranke.

IV

Za sklepno ugotovitev ali bolje – namesto nje – bi se rad še enkrat dotaknil treh obravnavanih tematik. Kako se v sodobnosti zastavlja problem civilne družbe, političnega pluralizma, slovensko nacionalno vprašanje?

1. Znatno del civilne družbe, ki se je oblikovala v 80. letih in na prelomu 80. in 90. let, se je »povzpela na oblast« (prim. Mastnak 1992). Ko so bili torej vzpostavljeni vsi pogoji za konstituiranje avtonomne civilne družbe, je civilna družba najprej oslabela in je bila potisnjena na obrobje.

Druga značilnost civilne družbe danes je njena vse večja socialna diferenciacija in vse kaže, da se bo ta diferenciacija še nadaljevala. Zdi se, da zopet postaja aktualna lapidarna Heglova ugotovitev, da civilna družba kljub »preobilju bogastva ni zadosti bogata«, da ne bi porajala revščine (Hegel 1964: par. 245).

Lahko bi tudi rekli, da je po krajšem zatišju, ki je sledilo vzponu »civilne družbe na oblast«, zopet nastopil čas večje aktualizacije razprav o civilni družbi, zdaj že mnogo bolj diferenciranih. Po eni strani so jo poudarile zlasti nekatere zunajparlamentarne stranke (gl. Močnik 1991), po drugi strani pa se je uveljavila v nekaterih avtonomnih kulturnih pobudah (npr. Mreža za Metelkovo) in v razpravah o nevarnosti nove partikracije (Rus, 1992). Pomembna novost novejših razprav o civilni družbi je, da se je vanje zelo aktivno vključilo katoliško družbeno in politično območje. Le-to se pri refleksiji o civilni družbi naslanja na načelo subsidiarnosti in iz njega po eni strani izvaja potrebo po »vmesnih telesih« med posameznikom in državo (prim. Stres 1992), po drugi strani pa ocene o obstoju nesimetrične razporeditve moči v naši družbi napovedujejo novo strateško usmeritev glede civilne družbe.

2. Strankarski pluralizem se je v novejšem času dokaj burno prestrukturiral, posledica tega je bila tudi razpad Demosa (prim. Hribar 1992) in oblikovanje nove sredinske koalicije, ki je na koncu uspešno izvedla vladno alternanco. Nadaljnji razvoj strankarskega pluralizma bodo sodoločile tudi nova volilna zakonodaja, nove volitve in dinamika odnosov med strankami na sredinsko-levo-desni lestvici. Dilema v zvezi z nadaljnjim razvojem strankarskega pluralizma vidim – kot rečeno – ravno v tem, ali se bo razvijal v smeri partikracije ali pa se bo oblikoval ob hkratni rasti gostote avtonomnih asociacij civilne družbe. Gre za staro dilemo »politizacija« – »depolitizacija« konkretnih interesov, toda zdaj ne več ekskluzivistično naperjeno proti političnim strankam, ki so nujno sredstvo

moderne diferencirane in kompetitivne politike, marveč proti njihovemu neligitimnemu polaščanju instanc civilne družbe.

3. Problem, ki nekako zajema vse druge, je še vedno slovensko narodno vprašanje. Z razglasitvijo neodvisnosti in z mednarodnim priznanjem Slovenije je sicer slovensko narodno vprašanje rešeno. S tem je tudi logično končana prva faza tranzicije. Toda odprto ostaja vprašanje, kakšna država in družba se bosta oblikovali na Slovenskem glede na avtonomnost posameznih področij družbenega življenja. Ali se bo slovensko nacionalno vprašanje razumelo kot totalizacijski proces, ki absorbira vse preostale sfere, ali pa bo le splošni okvir, ki priznava v sebi razlike, jim zagotavlja prostor za izražanje in odpira pot v svet?

Tu pa smo že tudi pred končnim vprašanjem: ali je pluralizacija na Slovenskem, ki je na začetku 90. let dosegla fazo druge demokratične transformacije (tj. fazo politične demokracije), sposobna (in ali ima ambicijo za to), da si (ponovno) zastavi tudi vprašanje tretje demokratične transformacije? (Mislim na demokratizacijo na subnacionalni, regionalni in funkcionalni ravni, prim. Dahl 1989). Glede na posebne izkušnje iz naše bližnje in nekoliko bolj oddaljene preteklosti o tem ne bi smelo biti dvoma.

Literatura

- BAVCON, Ljubo in sod. (1987): *Kazensko pravno varstvo države in njene družbene ureditve. Politični delikti*. Globus, Zagreb
- BERNIK, Ivan (1992): »The Role of Intellectuals in the Slovenian «Velvet Evolution»: From Authoritarianism to Democracy (A Comparative Account) (referat)
- BIBIČ, Adolf (1990): *Civilno društvo i politički pluralizam*, Cekade, Zagreb
- BIBIČ, Adolf / KRANJC, Stane / MARKIČ, Boštjan / STRMČNIK, Berni ur. (1989): *Politični pluralizem in demokratizacija javnega življenja*. Zbornik referatov, Ankaran 26. in 27. maja 1989. Izdalo in založilo politološko društvo, »Bori«, Izola
- BUČAR, Franc (1989): *Usodne odločitve*, ČKZ, Ljubljana
- DAHL, Robert A. (1989): *Democracy and its Critics*, Yale University Press, New Haven London
- FINK-HAFNER, Danica (1990): *Nova družbena gibanja – subjekti politične inovacije*. Doktorska dizertacija. FSPN, Ljubljana
- GANTAR, Pavel – MASTNAK, Tomaž (1988): »Civilna družba na Slovenskem: prva petletka Problemi, 1/1988
- HEGEL, G. W. F. (1964): *Osnovne crte filozofije prava*, Veselin Masleša, Sarajevo
- HRIBAR, Tine (1987): *Civilna družba, pravna družba, legitimna oblast*, Nova revija, 67–68/1987
- HRIBAR, Tine (1989): *Slovenska državnost*, CZ, Ljubljana
- JAMBREK, Peter (1989): *Oblast in opozicija v Sloveniji*, Obzorja Maribor
- JEROVŠEK, J. in drugi (1986): *Kriza, blokade i perspektive*, Globus, Zagreb
- JUŽNIČ, Stane (1989): *Politična kultura*, Obzorja, Maribor
- KIRN, Andrej (1988) (ur): *Znanost v družbeno vrednostnem svetu* PE, Ljubljana
- LINZ, Juan J. (1990): *Transitions to Democracy*, The Washington Quarterly, Vol. 13, no. 3
- MASTNAK, Tomaž (ur.) (1985): *Socialistična civilna družba? Krt*, Ljubljana
- MASTNAK, Tomaž (1992): *Vzhodno od raja. Civilna družba pod komunizmom in po njem*. DZS, Ljubljana
- MOČNIK, Rastko (1991): *Levica danes*, Dnevnik, Podmornica, 15. junij 1991
- PIERSON, Christopher (1986): *Marxist Theory and Democratic Politics*, Polity Press, Cambridge
- PUČNIK, Jože (1988): *Kultura, družba in tehnologija*, Založba Obzorja, Maribor
- RUPEL, Dimitrij (1992): *Slovenstvo kot politično prepričanje*, Založba Kres, Ljubljana
- RUS, Veljko (1992): *Od postkomunizma do postsocializma*, FDV, Ljubljana
- SCHUMPETER, Joseph (1981): *Kapitalizam, socijalizam i demokratija*, Globus, Zagreb
- STRES, Anton (1991): *Stoletnica katoliškega družbenega nauka*, Slovenec, SB 7. marca. Glej še Delovo okroglo mizo na temo: Katolicizem in politika, Delo, SP 1. februarja 1992
- ŠELIGO, Rudi (1991): *Prehajanja. Izjave, protesti in nagovori* Založba Park, Ljubljana
- ZUPANČIČ, Boštjan in sod. (1989): *Svoboda združevanja*, Magellan, Ljubljana

ŽAGAR, Mitja (1990): *Sodobni federalizem s posebnim poudarkom na asimetrični federaciji v večnacionalnih državah* (Doktorska dizertacija), PF Ljubljana

ŽIŽEK, Slavoj (1987): *Jezik, ideologija in Slovenci*, DE, Ljubljana

MILAN BALAZIČ*

Dispozitivi volilnega sistema in procesa

Preden pričnemo govoriti o volilnem sistemu in procesu – kajpada s posebnim pogledom na aktualne slovenske predvolilne zagate – se je treba vprašati po nekaterih temeljnih predpostavkah, na katerih stoji ali pade demokratični volilni sistem.

Prva predpostavka se ogleduje v temeljnih vrednotah določene družbe in v razumevanju politike. Politika nam predstavlja nujno razsežnost skupnega človeškega življenja. Toda političnemu delovanju morajo biti postavljene meje, saj brez teh lahko škoduje tako posamezniku kot družbi in hitro zdrsne v totalitarizem. Politika mora ustvarjati razmere za bogato in smiselno življenje. Ni sama sebi cilj, temveč prej vzvod za razumno upravljanje družbe. V demokratični državi so politične stranke pobudnice in posrednice med družbo in državo, tako da obsegajo družbene vzgibe ter zahteve in jih preoblikujejo v zakonodajo in odločitve vlade. Toda politika je lahko več od tega: pomeni nenehen svoboden in odprt državljanski dialog, s katerim določena družba demokratično prihaja do soglasja ali do jasne večine. Demokratična kultura dialoga pomeni več demokracije, toda ne tudi več države.

Drug element dispozitiva je svoboda. Svoboda je svoboda vsakogar in predvsem tistega, ki misli drugače. Svoboda drugega je meja in pogoj lastne svobode. Daje možnosti za uresničevanje osebnih sposobnosti in za odgovorno sodelovanje v družbi in politiki. Toda samo tisti, ki je dovolj socialno varen, ima možnost uporabljati svobodo. Polno upoštevanje človekovih pravic zahteva enako upoštevanje pravice do svobode, pravice politične udeležbe in temeljnih socialnih pravic. Le če je pravica do svobode zagotovljena, lahko ljudje živijo kot svobodni in enaki ter lahko uresničujejo demokracijo. Le če so temeljne socialne pravice uresničene, lahko vsi državljani uživajo pravico do svobode in pravico do politične udeležbe.

Tretji, izjemno pomemben element dispozitiva, ki omogoča trajno zadovoljivo funkcioniranje volilnega sistema in procesa, je enakopravnost ljudi in kakovost življenja kot ključnih pogojev za svobodno, pravičnejšo in solidarnejšo slovensko družbo. Le-to še vedno označujejo stari in novi privilegiji: nepravična porazdelitev dohodka, lastnine in priložnosti vse bolj deli slovensko družbo na tiste, ki z drugimi razpolagajo, in na tiste, s katerimi se razpolaga in katerih samoodločanje in politično delovanje hitro udarjata ob meje. Približevanje slovenskega političnega in siceršnjega življenja ustavnim normam je trajna naloga vseh demokratičnih sil v Sloveniji. Po našem prepričanju iz enakopravnosti ne bi izhajala samo odgovornost države za zagotavljanje formalne enakosti pred zakonom, temveč tudi zagotavljanje stvarnih možnosti, da državljanke in državljani izkoristijo dane možnosti. Gre za načelo, da ne sme biti dopuščena svoboda nekaterih posameznikov na

* Milan Balazič, poslanec Skupščine R Slovenije.

račun drugih, pri čemer so drugi pogosto večina državljanek in državljanov. Vrhunska vrednota demokracije, katere demokratične volitve so temeljni inherentni del, je pač v tem, da ljudem omogoča izbiro, katere posebne talente, sposobnosti, smeri delovanja na individualni in kolektivni ravni bodo razvijali.

Potem so tu elementi demokracije, dojete kot splošni način življenja družbe. Demokracija obstaja tam, kjer so ljudje pripravljeni in sposobni prevzemati odgovornost, ki jo nosi demokratična udeležba. Vsaka demokracija črpa svojo moč iz družbe in njene politične kulture, ogrožena pa je lahko z zvezami ekonomske in medijske moči ter ogromnim kopičenjem upravljanja v zasebnih ali javnih rokah. Demokracija seveda pomeni polno udeležbo vseh državljanek in državljanov na enakopravni podlagi, medtem ko demokratična politika omogoča učinkovito oblikovanje in organiziranje življenja ljudi. V zadnjih letih je v slovenski politološki misli postalo dovolj zlizano dejstvo, da je demokratična oblast tista, ki vlada s privolitvijo državljanov, s to privolitvijo pa se tudi ohranja njena legitimnost. Demokracija torej izbira in legitimira izvoljene predstavnike s svobodnimi volitvami. Toda še vedno je treba poudariti naslednje: interes skupnosti ohranjajo glasovanje, tajne volitve, tekmovalnost med možnimi političnimi predstavniki, ločitev zakonodajne, izvršne in sodne oblasti ter svoboda tiska, govora in javnega združevanja. S temi mehanizmi lahko državljani nadzirajo oblast. Parlament, najvišje predstavniško telo, mora delovati kot čuvaj svobode ter središče razuma in razprave. Parlament kot forum razprave o javni politiki zagotavlja možnost za izražanje različnih idej in interesov, vendar v praksi ne sme postati zgolj sredstvo najvišjih strankarskih politik. Zato mora ponuditi politične alternative, ki so jih pripravljeni sprejeti posamezniki ali družbene skupine različnih interesov. Tako se ustvarjajo možnosti za kompromis, za snovanje slovenske politike in zakonov.

Legitimnost predpostavlja, da ljudje sprejemajo predpise in zakone, ker dejansko menijo, da so pravilni, upravičeni in vredni spoštovanja. Politični in volilni sistem, ki je tesno povezan z ustvarjanjem sistematičnih nepravilnosti in neenakopravnosti v moči, bogastvu, dohodku ali možnosti, ne bo imel dolgoročne legitimnosti. Dispozitiv parlamentarne demokracije predpostavlja svobodne volitve, ki omogočajo nadzorovano in časovno omejeno politično moč. Toda moč vsakokratne večine mora biti omejena s spoštovanjem pravic parlamentarne manjšine in skozi trajen dialog med večino in njenimi kritiki zunaj parlamenta. Ker tudi večine lahko storijo napake, mora obstajati možnost preizprašanja odločitev parlamentarne večine tja do političnega referendumu državljanov. Parlamentarne demokracije si ni mogoče zamisliti brez strank, ki nenehno omogočajo demokratično oblikovanje politične volje. Za večjo udeležbo državljanov v političnem odločanju pa je potrebna široka znotrajstrankarska demokracija.

Za širitev participacije državljanov pa niso potrebne nove zakonske možnosti demokratičnega volilnega sistema ali, denimo, učinkovitejša poraba pravice do peticije, marveč tudi oživljanje državljanskih pobud in družbenih gibanj. Čeprav včasih le-ta izražajo zgolj delne interese, pa odpirajo pomembna družbena vprašanja v Sloveniji, oživljajo razprave, najdevajo nove oblike političnega delovanja in bogatijo našo politično kulturo.

Še dodatni element dispozitiva v prid stabilnosti demokratičnega volilnega procesa izhaja iz razmerja med državo in civilno družbo. Zlasti je treba upoštevati načela – načela neosebne strukture javne oblasti, ustave, ki pomaga zagotavljati in ščititi pravice, raznovrstnost centrov moči v državi in zunaj nje, mehanizmov za podpiranje tekmovanja in razprave med alternativnimi političnimi izhodišči – ki potrjujejo ločitev države od civilne družbe. Politični modeli, ki so bili zasnovani na

prepričanju, da lahko država nadomesti civilno družbo – ali celo obratno – so dokazali, da je ločitev države od civilne družbe temeljna poteza vsake demokratične politične ureditve in volilne zakonodaje. Čeprav od civilne družbe ločena država s splošnim zakonskim okvirom v veliki meri vzpostavlja okvir za civilno družbo, je ravno civilna družba tista, ki ohranja razlike toliko, kolikor jo oblikujejo področja družbenega življenja – svet doma, ekonomska sfera, kulturne aktivnosti in politično posredovanje – ki jih organizirajo zasebni ali prostovoljni dogovori med posamezniki in skupinami zunaj neposrednega nadzora države.

Ne nazadnje, navedimo v našem počeznem preletu dispozitiva funkcionalnega in učinkovitega volilnega sistema še trenutek politične kulture. V demokraciji državljanke in državljani uveljavljajo najvišjo možno stopnjo nadzora nad parlamentom, strankami, programi in voditelji. Ta nadzor pa se lahko ohrani le, če področje delovanja politike omejujeta dva temeljna mehanizma: poštene volitve in politično tekmovanje med strankami, skupinami in posamezniki. Iz zgodovinskih izkušenj vemo, da se demokracija zlomi tedaj, ko se ljudje in stranke trdno oklepajo interesov in ideologij, in niso pripravljene na kompromis. V nasprotju s tem se je treba zavzemati za politično kulturo, ki je sposobna zagotavljati svobodo različnosti mnenj. Ti so podlaga za soglasje o splošni smeri nacionalne slovenske politike, o tistem, kar sestavlja razumen parlamentarni program, in o splošnih ustavnih razmerah. Demokratična politika deluje, dokler vztraja v mejah soglasja, ki ga predstavljajo vrednote politično dejavnih pripadnikov družbe, med katerimi so volivci ključno telo. S takšnim soglasjem postanejo medstrankarski spori o alternativnih politikah spori o nizu alternativ, ki pa so že izbrane v širokem prostoru osnovnega soglasja. Družbena izhodišča delovanja demokracije in volilnega sistema – soglasje o pravilih postopka, vrsti političnih ciljev in legitimnem področju politične dejavnosti – so največje ovire za vse oblike zatiralske vladavine. Širše je soglasje – ob racionalnih sporih in spopadih – bolj zavarovana je demokracija.

Dokler ostajajo ti elementi dispozitiva kot družbeni pogoji za demokracijo in volilni sistem nedotaknjeni, toliko časa bo demokracija uspešen sistem, s katerim se krepi soglasje, omogoča tekmovanje, spodbuja popuščanje in vzdržujeta družbeni mir in blaginja. Po navedenih ugotovitvah je zato treba pred zakonodajalca v tem trenutku – pred novimi volitvami – postaviti naslednje zahteve ter podpreti temeljna načela demokratične volilne zakonodaje:

- izhodišče volilne zakonodaje naj bo proporcionalni volilni sistem, popravljen z nekaterimi elementi v smeri večinskega sistema (razlogi: nedokončana pluralizacija slovenskega političnega prostora, stopnja razvoja politične kulture, onemogočanje razdelitve volilnega telesa in siceršnje antagoniziranje slovenske družbe na arhaični belo-rdeč duopolni model);

- poslanci državnega zbora naj se volijo s splošnim, enakim, neposrednim in tajnim glasovanjem;

- volivci ne glasujejo o listah kandidatov kot celotah, temveč o posameznih kandidatih na listi (volilni sistem mora omogočiti, da »ljudje volijo ljudi«, se pravi, tesnejša povezanost med poslanci in volilnimi enotami);

- kandidiranje se odvija tako v političnih strankah – pri čemer mora biti upoštevana volja članov strank – kot preko neposredne podpore volivcev;

- volilni sistem inavgurira potrebo po stabilnosti zakonodajne in izvršilne oblasti, toda volilni prag naj bo na teh volitvah dovolj nizek in visok (denimo: dva do trije poslanci), tako da onemogoča oblikovanje duopolnega strankarskega sistema, pa tudi prepreči vstop izjemni množici strank v parlament;

- volilni sistem mora onemogočati pojave elitizma, korporativizma, partito-

kracije itd. – izjemno pomembno je že določilo, da je poslanec najprej odgovoren svojim volivcem, šele nato stranki.

V vsakem primeru – to naj bo zadnja beseda – morajo slovenske politične stranke doseči za volilno zakonodajo razumen politični kompromis, ki bi omogočil volitve v ustavnem roku, se pravi v letu 1992. V nasprotnem primeru Sloveniji grozijo kaotične in neobvladljive politične razmere, družbena dezintegracija, ustavna kriza in blokada, ki v kombinaciji z vse širšim siromaštvom in možnimi socialnimi konflikti lahko postavi pod vprašaj ne le takšno ali drugačno varianto volilnega sistema, temveč demokracijo samo.

IVAN BIZJAK*

Težavna pot do volilnega sistema

Dogovarjanje o volilnem sistemu je ena težjih nalog, ki jih mora opraviti slovenski parlament v sedanjih sestavi. Da bo volilni sistem sila trd oreh, se je pokazalo že ob razpravah o ustavi, ko ni bilo mogoče doseči sporazuma o načinu izvolitve državnega sveta in državnega zbora. Zato je bilo odločeno, da bo te stvari uredil zakon, za katerega sprejem je potrebno dvotretjinsko soglasje vseh poslancev. Problem je bil s tem odložen. Ker pa je ustavni zakon določil – zapovedal volitve najkasneje v enem letu, ta odlog ni bil posebno olajšanje. Razprave o volilnem sistemu so se pravzaprav brez prekinitev nadaljevale. Ustavni zakon je sicer določil zasilni izhod, namreč, volitve po načinu, ki bi pomenil smiselno uporabo določb obstoječih predpisov. Vendar bi bilo treba tudi za »smiselno uporabo« doseči ustrezno soglasje, kar pa je pravzaprav enako zahtevna naloga kot priprava nove zakonodaje.

Precej naravno je, da so vse parlamentarne, pa tudi druge stranke, pričakale vsak predlog volilne zakonodaje s preračunavanjem, kaj posamezen volilni sistem pomeni za njihovo stranko. Pri tem se postavlja seveda vprašanje, kakšen je domet tovrstnih preračunavanj. Res je sicer, da so nekateri sistemi bolj ugodni za manjše stranke, drugi za večje. Res pa je tudi, da je v političnem prostoru, ki se šele oblikuje, zelo težko napovedovati odločanje volivcev, s tem pa tudi učinek določenega sistema za posamezne stranke. Težavnost tovrstnega napovedovanja je toliko večja, ker sta takoj na začetku izpadli iz igre »čisti« obliki obeh prevladujočih sistemov, proporcionalnega in večinskega. Vsakršna sprememba ali kombinacija sistemov namreč nujno prinaša v volilno aritmetiko nove neznanke, katerih vrednost za posamezno stranko je zelo težko določiti. Tako je bilo po mojem mnenju izgubljene vse preveč energije s preračunavanji učinkov sistemov in mnogo premalo s proučevanjem različnih variant, s podrobnim seznanjanjem z njimi in z iskanjem sprejemljivega kompromisa. Zdi se tudi, da je večina strank volilni sistem opazovala le z vidika prvih volitev, ki bodo izvedene po njem, kar je seveda zelo statično opazovanje. Volilni sistem je možno spreminjati le z dvotretjinsko večino. Zato bo bržkone veljal za več kot ene volitve, zlasti če bo večina z njim zadovoljna.

* Ivan Bizjak, poslanec Skupščine R Slovenije.

To pa pomeni, da bi vsakdo, ki se je spuščal v preračunavanje, moral upoštevati tudi spremembe političnega zemljevida po prvih volitvah. Sistem, ki je trenutno za stranko ugoden, se lahko kaj hitro obrne proti njej.

Namesto s preračunavanjem, ki daje vsakomur drugačne rezultate, bi bilo mnogo primerneje iskati pravi volilni sistem, tako da bi se zedinili glede nekaterih načel, ki naj jih upošteva. Dve načeli sta po mojem mnenju dokaj nesporni. Prvo, po katerem mora biti poslanec blizu volivcem, in drugo, naj volilni sistem omogoča vsaj relativno stabilnost političnega sistema. Že pri pripravi ustave je bilo veliko govora o tem, naj bi bili prihodnji državnozborski poslanci vez med državljanom in državnimi institucijami. Resda so poslanci po ustavi predstavniki vsega ljudstva in niso vezani na nobena navodila, vendar to še ne more pomeniti, da so izolirani od državljanov, ki so jih izvolili. Količ kaj učinkovit odnos med poslancem in volivcem pa je mogoče vzpostaviti, le če se volivec odloča med imeni kandidatov in če se natanko ve, kdo je bil izvoljen v določeni volilni enoti.

Velikega pomena s tem v zvezi je tudi, če volilni sistem spodbuja kandidiranje kandidatov, ki tudi živijo v volilni enoti, saj je pričakovati, da je tako izvoljen poslanec bolj neposredno seznanjen s problematiko, ki se kaže v njegovem okolju. Če vsak poslanec pozna težave svoje volilne enote, pa bodo vsi skupaj kar dobro pokrivali celo Slovenijo.

Tudi proti načelu stabilnosti političnega sistema je moč najti marsikakšen ugovor. Če želimo slediti temu načelu, je namreč treba preprečiti, da bi bil parlament povsem razpršen, sestavljen iz velikega števila strank, od katerih bi seveda mnoge imele le po enega ali dva poslance. Glede na število strank je povsem realna možnost, da bi bilo v parlamentu zastopanih kakšnih petnajst strank. Če predpostavimo, da bi jih deset od njih imelo v povprečju po tri poslance, bi torej take stranke predstavljale tretjino parlamenta, kar pa že pomeni veliko težavo z oblikovanjem stabilne vladne večine. Nekateri so mnenja, da že sam institut konstruktivne nezaupnice preprečuje nestabilnost, vendar ob opisani možnosti in glede na dosedanje izkušnje samo to ne bo zadostovalo. Potreben je torej primerno visok prag za vstop v parlament, kar je tudi logično, saj stranka, ki dobi le en odstotek ali dva glasov, ne predstavlja bistvenega dela volilnega telesa, vsekakor pa ni zasidrana v celi državi.

Kako omenjenima in drugim načelom ustrezajo volilni sistemi, ki so bili predlagani v skupščini? Čistega večinskega sistema pravzaprav nihče ni zares predlagal, saj so nam predobro znani primeri, ko stranka z manj kot polovico glasov doseže celo dvotretjinsko večino. Kaj takega je za mlado demokracijo smrtno nevarno, saj je tako stanje vse preveč blizu enopartijskemu sistemu. Če celotna opozicija ne more vplivati na sprejemanje najpomembnejših odločitev (ustava, volilni sistem), si vodilna stranka lahko državo uredi povsem po svoji meri. Tudi pri povsem čistem proporcionalnem volilnem sistemu ni nihče vztrajal, čeprav so mnogi poudarjali njegovo pravičnost, saj vsaki stranki dodeli število sedežev, ki ustreza dobljenim glasovom. Ker pa tudi pri tem računanju pride do zaokroževanja, niti ta sistem ni absolutno pravičen, zato je mirno mogoče zatrditi, da absolutno poštenega in pravičnega volilnega sistema ni. Tako merilo poštenega sistema pravzaprav ne more imeti odločilne teže.

Zagovorniki proporcionalnega sistema ponujajo namesto njegove čiste oblike različne sisteme s korektivi oziroma elementi večinskega sistema. Kot elemente večinskega sistema navajajo zlasti volitve v volilnih enotah namesto na področju cele države preferenčni glas in podobno. Tudi uvedba praga za vstop v parlament naj bi bila po mnenju nekaterih element večinskega sistema. Očitno je, da tako

skromni popravki ne bi pravzaprav nič spremenili, kar velja tudi za tako imenovano panaširanje, to je možnost, da volivec svoj glas razdeli več listam. Ta rešitev še posebej zaplete ugotavljanje rezultatov in zamegli odločanje volivcev. Dolgotrajno ugotavljanje rezultatov volitev pa zagotovo ni nekaj, kar bi si želeli.

Vsi ti popravki proporcionalnega sistema pa bore malo pripomorejo k temu, da bi bil poslanec volivcu blizu, k stabilnosti političnega sistema pa prispeva kvečjemu prag za vstop v parlament, ki pa je, višji ali nižji, tako ali tako sestavni del vseh proporcionalnih volilnih sistemov. Preferenčni glas je na videz odločitev volivca za konkretnega kandidata, vendar je povsem odvisno od načina obračuna, ali je ta odločitev upoštevana ali ne. Ob zadnjih volitvah so bili preferenčni glasovi brezpredmetni, saj se je vrstni red kandidatov spremenil šele, če je nekdo dobil vsaj dvakrat toliko glasov kot celotna lista. Pri tem je glavna težava, kako upoštevati glasove tistih, ki niso izrazili svoje preference.

Na izbiro smo imeli še dva bolj ali manj kombinirana sistema, ki pa sta žal ostala zunaj ožjega izbora. Sistem, po katerem je polovica poslancev izvoljena s strankarskih list, druga polovica pa po večinskem sistemu, je za volivca vsekakor zelo preprost, vsak državljan ve, kdo je njegov poslanec, kombinacija sistemov obrusi bistvene hibe vsakega posameznika in s tem, ko močnejše stranke iz večinskega dela dobijo še nekaj pribitka, daje tako strukturo parlamenta, ki zagotavlja politično stabilnost. Nasprotniki mu očitajo predvsem to, da bo spodbujal nastajanje koalicij, vendar bi mu to pod malo drugačnim vidikom glede na zelo razdrobljeno politično sceno ta čas v Sloveniji lahko šteli celo v dobro.

Po mojem mnenju je bil deležen premajhne pozornosti t. i. nemški sistem. Ta je v bistvu proporcionalen, saj se parlamentarni mandati razdelijo med stranke glede na število glasov za strankino listo, vendar pa je polovica poslancev izvoljena po volilnih enotah z relativno večino glasov. Tak sistem ustreza navedenim načelom. Je resda manjša težava, kaj storiti, če je pri neki stranki več neposredno izvoljenih poslancev, kot pa ji proporcionalno pripada sedežev. V Nemčiji take primere, ki so izredno redki, rešujejo z razširitvijo parlamenta za toliko sedežev, kolikor je takih »nadštevilnih« poslancev. To pri nas ni možno, vendar sem prepričan, da bi brez prevelikih težav rešili tudi ta problem.

Volilni sistem z volilnimi okraji, ki ga je skupščini predložila njena ustavna komisija, je seveda kompromis. V sicer proporcionalni sistem je vgrajen večinski način glasovanja. Za volivca je dovolj preprost, odločal bo med posameznimi ljudmi, ni pa nujno, da bo iz njegovega okraja sploh kdo izvoljen. Precej poudarka daje kandidatom, čeprav ti predvsem nabirajo glasove za svojo stranko. Kako se bo glasovanje po tem sistemu izteklo z vidika stabilnega političnega sistema, je težko predvideti, saj še ni jasno, ali bodo volivci videli v imenih na volilnem lističu predvsem konkretno osebnost ali pa predvsem stranko, ki ji ta kandidat pripada.

Kot že večkrat doslej v slovenskem parlamentu bo očitno tudi pomembna odločitev o volilnem sistemu sprejeta deloma tudi zaradi časovnega pritiska. Šele volitve bodo pokazale prave učinke odločitve. Razprava o volilnem sistemu pa se bo brez dvoma nadaljevala tudi po njih. Koristno za mlado državo bi bilo, če bi takrat v novem državnem zboru zmogli dovolj moči in soglasja za odpravo morebitnih šibkih točk, ki jih utesnejo razkriti volitve.

Demokracija in izbira volilnega sistema

(Nekaj hipotez)

1. Volilni sistemi so se v 80. letih ponovno vrnili na dnevni red politične znanosti, tako da je bilo v tem času v svetu o tej temi objavljenih precej knjig.¹ Ta obnovljeni interes je pripeljal do zanimivih novih dognanj in izboljšav volilnih sistemov. Tako sta Taylor in Lijphart predlagala novo merilo – proporcionalnost vlade (eksekutive) namesto sorazmernega predstavnštva – za ovrednotenje volilnih sistemov.² L. A. Barricelli si je zamislila posebno zasnovo volilnega sistema kot »časovne demokracije«,³ medtem ko sta Taagepera in Grofman predstavila nove zakonitosti o napovedovanju števila političnih strank, ki so implicitno ali eksplicitno ogrozile tradicionalni način konceptualizacije volilnih sistemov.⁴ Prostor in način političnega vedenja, pravila ravnanja in delovanja volivcev in kandidatov ter obseg in naravo strankarskega tekmovanja določajo študije o volilnih postopkih.⁵

Merila za novo in celovito klasifikacijo volilnih sistemov je izpopolnil Andre Blais.⁶ Taagepera in Shugartu pa je uspelo povezati v sklenjeno celoto vse obsežnejšo literaturo o tem, kako volilni sistemi delujejo v praksi. Njuna knjiga z naslovom *Seats and Votes* je zelo izčrpna analiza v razmerah jasno strukturiranega formalnega sistema (modela).⁷ S *posledicami* volilne zakonodaje se sicer ukvarja prava poplava empiričnih del, pri čemer nekateri teoretiki javne izbire poskušajo povezati rezultate svojih opazovanj s temeljnimi zakonitostmi. Zlasti Riker⁸ in Palfrey⁹ ponujata modele, ki potrjujejo Duvergerjevo zakonitost o napovedovanju

* mag. Marjan Brezovšek, raziskovalec na FDV.

¹ Vernon Bogdanor and David Butler (eds), *Democracy and Elections. Electoral systems and their Political Consequences*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983; Vernon Bogdanor, *What is Proportional Representation? A Guide to the Issues*, Oxford, Martin Robertson, 1984; Steven J. Brams and Peter C. Fishburn, *Approval Voting*, Boston, Birkhäuser, 1982; Lijphart Arend and Bernard Grofman (eds), *Choosing and Electoral System: Issues and Alternatives*, New York, Praeger, 1984; Bernard Grofman and Arend Lijphart (eds), *Electoral Laws and Their Political Consequences*, New York, Agathon Press, 1986; Richard Katz, *A Theory of Parties and Electoral Systems*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1980; Taylor, P. J. and Johnston R. J., *Geography of Elections*, New York 1979; B. J. Cairns, J. Ferejohn and M. Fiorina, *The Personal Vote*, Cambridge, 1987; Andrew Reeve and Alan Ware, *Electoral System: A Comparative and Theoretical Introduction*, London, Routledge, 1992.

² Peter J. Taylor and Arend Lijphart, *Proportional Tenure vs. Proportional Representation: Introducing a New Debate*, *European Journal of Political Research*, Vol. 13, No. 4 (Dec. 1985), str. 387–400.

³ Luisa A. Barricelli, *Considerations on a Time-Democratic Electoral System*, *European Journal of Political Research*, Vol. 13, No. 4, str. 379–387.

⁴ Rein Taagepera and Bernard Grofman, *Rethinking Duverger's Law*, *Europe and Journal of Political Research*, vol. 13, No. 4, str. 341–353.

⁵ Michael Dummett, *Voting Procedures*, Oxford, Clarendon Press, 1984.

⁶ Andre Blais, *The Classification of Electoral Systems*, *European Journal of Political Research*, Vol. 16, No. 1, str. 99–110.

⁷ Taagepera R. and Shugart M.S., *Seats and Votes: the Effects and Determinants of Electoral Systems*, New Haven, Yale University Press, 1989.

⁸ W. Riker, *The two party system and Duverger's Law*, *American Political Science Review*, Vol. 76 (1982), str. 753–766.

⁹ T.R. Palfrey, *A mathematical proof of Duverger's Law*. V: P.c. Ordeshook (ed), *Models of strategic choice in politics*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1989.

števila strank po značilnostih (lastnostih) volilnega sistema. Nasprotno pa je Arend Lijphart, ki je sistematično analiziral odnose med glavnimi spremenljivkami volilnega sistema in volilnimi izidi v 20 zahodnih demokracijah od 1945. do 1985. leta ugotovil zelo šibko povezanost med nesorazmernostjo volilnega sistema (kot intervenirajočo spremenljivko volilnega sistema) in napovedovanjem števila strank.¹⁰ Zanimive ugotovitve o vplivu volilne zakonodaje na spodbujanje kandidatov in strank in njihovo volilno strategijo pri osvajanju položajev v parlamentu in vladi je ponudil Cox.¹¹

Velika vrzel v tej literaturi pa je zapostavljenost analiziranja, kako in zakaj je (bil) nek volilni sistem na začetku sploh *izbran*.¹² To je še toliko bolj presenetljivo, če upoštevamo »dogajanje« demokratizacije – in z njim vlogo volilnega sistema – vsepovsod po svetu, še posebej pa v nekdanjih državah realnega socializma. V tem t. i. prehodu iz avtoritarnih in totalitarnih režimov se ta demokratizacijski proces odvija v kontekstu, kjer vodilna stranka pri pogajanjih z drugimi strankami »vzpostavi« volilni sistem,¹³ izbira volilnega sistema je še bolj določno v procesu demokratizacije rezultat političnega tekmovanja med udeleženi strankami. Vendar pa volilni sistem ni zgolj tehnično vprašanje (problem), v katerem stranke in politiki poskušajo najti rešitve, ki bodo služile »nacionalnim interesom«. ¹⁴ Prej je mogoče trditi, da različne zamisli volilne zakonodaje izražajo (tudi) njihove interese in identiteto. Zato je tudi mogoče, če poznamo preference političnih strank in politikov glede volilnih sistemov in politične procese izbiranja sistema, da lahko dokaj zanesljivo predvidimo, kateri volilni sistem bo izbran. Glede na politične, družbenoekonomske, kulturne in druge značilnosti posameznih držav je mogoče postaviti tudi trditve o najprimernejšem sistemu.¹⁵

2. Vprašanje (ustavne) izbire določene vrste volilnega sistema je zelo zapleteno, saj posega v samo bistvo političnega sistema, vsaka njegova sprememba pa pomeni tudi spremembe v odnosih političnih sil, v odnosih različnih centrov oblasti in moči. Čeprav med politologi ne obstaja splošno sprejeto stališče o tem, kateremu volilnemu sistemu in kateri volilni formuli dati prednost, pa se vsi strinjajo, da ima takšna izbira daljnosežne posledice za demokratsko delovanje sistema.¹⁶ Še več, takšna izbira med volilnimi sistemi, posebej med večinsko volilno metodo in sorazmernim predstavnštvom, je – skupaj z izbiro odnosov med izvršno oblastjo in zakonodajo, t. j. med predsedniškim in parlamentarnim sistemom – odločujoča tudi za temeljno usmeritev demokracije: večinsko ali konsenzualno.¹⁷

Pri opredeljevanju za določeno obliko volilnega sistema kot najpravičnejšo in najprimernejšo danim političnim, kulturnim, ekonomskim in drugim razmeram je treba izhajati iz analize značilnosti in vrednosti določenega volilnega sistema oziroma metode, ki jo želimo uporabiti, hkrati pa raziskati tudi pričakovane posledice

¹⁰ A. Lijphart, The Political Consequences of electoral laws, 1945–85, American Political Science Review, vol. 84 (1990), str. 481–496.

¹¹ G. W. Cox, Centripetal and centrifugal incentives in electoral systems, American Journal of Political Science, vol. 34 (1990), str. 903–936.

¹² D. Brady, M. Jongryn, Electoral Systems and Institutional Choice, Comparative Political Studies, Vol. 24 (1992), str. 405–429.

¹³ Scott Mainwaring, Politicians, Parties, and Electoral Systems, Comparative Politics, Oct. 1991, str. 21–43.

¹⁴ P. Hain., Proportional Representation, Hants, Widwood House, 1986, str. 47.

¹⁵ D. Champan, Can Civil Wars Be Avoided? Electoral and Constitutional Models for Ethnically Divided Countries, London, 1991.

¹⁶ D. L. Horowitz, Comparing Democratic Systems, Journal of Democracy vol. 1 (1990), str. 73–78.

¹⁷ A. Lijphart (ed), Parliamentary versus Presidential Government, Oxford, 1992.

njihove uporabe v določenih razmerah.¹⁸ Največji problem je po navadi odločitev o metodi razdelitve mandatov in strukturi volilnih enot. Pri tem je pomembno poudariti, da isti volilni sistemi v različnih razmerah dajejo različne rezultate, tako da volilnih sistemov ne moremo mehanično prenašati iz enega okolja v drugega. Ni niti absolutno dobrih metod niti absolutno dobrega volilnega sistema (modela).

Volilni sistemi so tako pomembni vsaj z dveh vidikov. Prvič, ker imajo značilne *politične posledice*. Volilni sistemi »oblikujejo« naravo strank in strankarskih sistemov in vplivajo na ravnanje politikov in strategijo volivcev. Npr. z razdelitvijo države na volilne enote, ki imajo pravico do enega sedeža v parlamentu (t. j. t. i. single member district plurality system), dobijo volivci močno spodbudo za izbiro enega od dveh »najmočnejših« kandidatov, politiki pa niso »zainteresirani« za oblikovanje tretje stranke. Tako ima volilni sistem za posledico močan vpliv na število strank in torej tudi na naravo tekmovanja v strankarskem sistemu. Čeprav je bilo to manj raziskano, pa volilni sistem vpliva tudi na način organiziranja in notranjega delovanja strank, sklepanje koalicij, itd.¹⁹

Drugič, volilni sistemi prav tako razkrivajo zanimive informacije o usmeritvah politikov. Enkrat vzpostavljen volilni sistem oblikuje vedenje politikov, čeprav imajo ti občasno možnost za spreminjanje volilne zakonodaje, torej za izbiro sistema, ki je bolj po njihovem okusu. Preference politikov glede volilne zakonodaje seveda pokažejo oziroma odkrijejo veliko o njihovem načinu dela in njihovem zaznavanju političnega sistema.²⁰ Če je bil prvi vidik volilnih sistemov pomemben za njihove politične posledice, pa ta drugi vidik zadeva njihov *političen izvor*. Volilni sistemi so skoraj vedno vzpostavljeni in spreminjani prej kot zaščita in favoriziranje nekaterih interesov, kot pa da bi bili uresničevanje nekakšnih »idealnih« volilnih zakonov. Tako je treba pritrditi Nohlenovi opazki, da je nek volilni sistem sprejet na podlagi in ob upoštevanju posebnih družbenopolitičnih ciljev.²¹

Pogajanja med političnimi strankami o volilnem sistemu naj bi se odvijala pod naslednjimi pogoji: 1. Končna izbira bi morala biti sprejemljiva vsaj za nekatere, če že ne vse, manjšinske stranke. 2. Večinska, vladajoča stranka ali koalicija naj bi zagotovila opoziciji poštene možnosti za uspeh v novem sistemu. 3. Razpon volilnih sistemov, ki pridejo v poštev, je omejen z »lokalnimi« političnimi razmerami in tradicijo. 4. Strankarski računi volilnih interesov so odvisni od mnogih negotovosti, vključno z izidi volitev na podlagi takšnega volilnega sistema, na kar lahko vplivajo tudi različni eksogeni dejavniki, kot je npr. spretnost v volilni kampanji. 5. Politiki bi se morali odločiti o volilnem sistemu tudi v skladu z zamislijo, kako naj bi deloval politični sistem. Iz tega je razvidno, da volilna pravila niso nevtralna, volilno inženirstvo pa ni eksaktna znanost.

3. Za postkomunistične države je ta izbira volilnega sistema še posebej pomembna, kajti uspešnost novo zasnovanih demokratičnih sistemov je (lahko) odvisna prav od nje. Prav tako lahko rečemo, da bo verjetno ta začetna izbira živela dalj časa, če se bodo te nove demokracije izkazale kot sposobne za življenje (ob omejenih začetnih ekonomskih možnostih in pomanjkanju demokratične tradicije in kulture). Lipset in Rokkan sta tako celo ugotovila, da strankarski sistem, ki je bil vzpostavljen na začetku demokratične izkušnje, teži k dejanski »zamrzni-

¹⁸ A. Lijphart, *Constitutional Choices for New Democracies*, Journal of Democracy, vol. 2 (1991), str. 72–84.

¹⁹ A. Lijphart, prav tam.

²⁰ Ta opomba pomeni, da bi morali volilne sisteme obravnavati kot neodvisno in odvisno variabla.

²¹ Nohlen Dieter, *Elections and Electoral Systems*, Boon, 1984, str. 7.

tvi«. ²² To je mogoče celo bolj strogo uporabiti za temeljno (ustavno) izbiro: izrazite spremembe v volilnih sistemih so v etabliranih demokracijah dokaj redke, prav tako pa tudi premiki od prezidencializma k parlamentarizmu ali obratno. Kar pa ne pomeni, da ne bodo nove demokracije občasno spreminjale in prilagajale ene ali več spremenljivk volilnega sistema.

Na prvi pogled se zdi, kot da je izbira med večinskim in proporcionalnim volilnim sistemom zgolj enostavna stopnja strinjanja v bodočih pričakovanjih, pri čemer eni bolj visoko vrednotijo stabilnost vlade, drugi pa dejstvo, da parlament zrcali strankarske preference v volilnem telesu. ²³ Po našem mnenju obstaja ravno na tej točki največ ideoloških in terminoloških zavajanj. Zato je treba podpreti hipotezo, da je za prehod v demokracijo še najmanj primeren čisti večinski sistem, saj bi ustvaril preveč izključujočo situacijo (zero-sum) in dal preveč moči določeni manjšini. Povzročil bi tudi proces polarizacije v nestabilni in razcepljeni družbi ter zahteval koalicije zmernih s tistimi, ki imajo bolj ekstremne poglede. To pa ne izključuje korigiranja proporcionalnega sistema z nekaterimi elementi v smeri večinskega sistema. Na takšno izbiro vpliva še posebej nizko vrednotenje strank, parlamenta in politike v javnosti in iz tega izvirajoča potreba po močnejšem poudarjanju vloge osebnosti namesto strank. ²⁴ Drug razlog je večja povezanost kandidata z volilno enoto oziroma povezanost med volivci in izvoljenimi. Vendar pa to ne pomeni, da bo volivec dosti lažje spremljal, kaj se dogaja z njegovim glasom (zaradi tehnične izvedbe).

Razumljivo je, da so stranke usmerjene tako k racionalnemu maksimiranju njihovih interesov (večje stranke se bolj zavzemajo za večinsko načelo volitev), vprašanje pa je, ali so sposobne realistično ocenjevati tudi svoj bodoči volilni potencial. ²⁵ Za čim bolj sorazmerno predstavništvo se zavzemajo zlasti manjše stranke. Res pa je tudi, da ne bi smeli podcenjevati sposobnosti strank za prilagajanje različnim spremembam spremenljivk volilnega sistema (zlasti večjemu nesorazmerju). Večje nesorazmerje je v ospredju, ko se število strank zmanjšuje, tako da večje stranke poskušajo utrditi izboljšani volilni položaj. Čim manjše nesorazmerje se zahteva, če število strank narašča, da bi se volilni sistem prilagodil temu naraščanju. Zato tudi ni mogoče govoriti o enem samem tipu sorazmernih volilnih sistemov. Različni sorazmerni volilni sistemi imajo različne, celo nasprotno učinke. Izključeno je, da so prednosti enega podtipa proti pomanjkljivostim drugega podtipa. Po navadi se pristop k mandatu otežuje z volilnim pragom in z majhnimi volilnimi enotami. Razlike so že zlasti v tem, ali imajo prednost velike stranke, ali pa se po izključitvi majhnih strank mandati razdeljujejo na preostale stranke proporcionalno, kot je to predvideno tudi pri nas.

4. Izbira volilnega sistema je mogoče pojasniti z logiko demokratizacijskega procesa in s pogajalsko močjo političnih strank in njihovo sposobnostjo oblikovati kompromis. S tega vidika bi lahko ta proces demokratizacije označili kot »pogajalsko revolucijo«. ²⁶ Čeprav se zdi vpliv tujih modelov velik, pa je izbira volilnega

²² S. M. Lipset and S. Rokkan, *Party Systems and Voter Alignments*, New York, 1967, str. 56.

²³ Gl. o tem še Andre Blais, *Rasprava o izbornim sustavima*, *Politička misao*, Vol. 28 (1991), str. 84–107.

²⁴ Posebno zanimiv primer neodvisnosti poslancev od političnih strank zagotavlja volilni sistem Brazilije, in sicer: 1. poslanec ima po izvolitvi pravico zamenjati stranko in 2. kot poslanec lahko kandidira na naslednjih volitvah, tudi če ga stranka ne predlaga.

²⁵ M. S. Shugart, *Electoral Reform in Systems of Proportional Representation*, *European Journal of Political Research*, Vol. 21 (1992), str. 207–224.

²⁶ A. Lijphart, *Democratization and Constitutional Choices in Czecho-Slovakia, Hungary and Poland*, *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 4 (1992), str. 214.

sistema prej opredeljena z notranjimi političnimi razmišljanji in so tako večinoma ti sistemi zelo specifični, tudi zapleteni. Tuji modeli se pogosto tudi zlorablajo kot nekakšna naknadna racionalizacija. Bolj kot tuji modeli vpliva na izbiro predhodna stopnja dosežene demokratizacije. Ta tudi preprečuje, da bi se enostavno v volilne procese raztegnile kompaktne konfliktne fronte, ki prevladujejo v celotni družbi. Odvajanje volitev od neposrednega uresničevanja interesov absorbira konflikte zato, ker se z volitvami najprej razdeljujejo samo mesta in pristojnosti, ne pa tudi zadovoljitev potreb. Demokratizacija zahteva uveljavljanje treh načel v volilnem sistemu: svobode, pravičnosti in učinkovitosti.

FRANC GRAD*

Novosti in dileme novega volilnega sistema

1. Prve večstrankarske volitve v Sloveniji leta 1990 so bile sicer večidel že izvedene na podlagi v svetu uveljavljenih načel za oblikovanje sodobnih parlamentov, kot so neposredne volitve ter splošna in enaka volilna pravica, vendar pa še vedno v okviru takrat veljavne ustavne ureditve. Ustavna ureditev iz leta 1974 je bila sicer delno spremenjena z ustavnimi amandmaji leta 1989, vendar je še vedno ohranjala trodomno strukturo zakonodajnega telesa kot tudi še nekatere elemente delegatskega sistema. Prav tako je tudi volilni sistem iz leta 1990, kljub temu da je dopustil nastop političnih strank na volitvah, še ohranil nekatere elemente prejšnjega delegatskega sistema. Razlog za to je bil na eni strani v tem, da se je volilna zakonodaja morala gibati v okviru še veljavnega ustavnega reda, na drugi strani pa v tem, da je bila sprejeta kot rezultat kompromisa med dotedanjo oblastjo in novimi opozicijskimi gibanji. Ta se je kazal v vseh elementih volilnega sistema, zlasti pa v načinu kandidiranja ter delitve mandatov v skupščini. Politične stranke so (vsaj formalno) s svojimi kandidati lahko nastopale samo pri volitvah v družbenopolitični zbor, ne pa tudi pri volitvah v druga dva zbora. Svojevrsten kompromis je bil dosežen tudi glede načina delitve mandatov, saj so bili uporabljeni vsi trije osnovni modeli delitve mandatov, tako da se je vsak od treh skupščinskih zborov volil po različnem modelu. Družbenopolitični zbor se je volil po (v osnovi) proporcionalnem sistemu, zbor občin po sistemu absolutne večine in zbor združenega dela po sistemu relativne večine. Volilni sistem iz leta 1990 je torej mešanica starega in novega, pa tudi različnih volilnih sistemov, zato ni čudno, da je izredno zapleten in da je na njegovi osnovi oblikovana skupščina dokaj neučinkovita in nepredvidljiva.

Nova ustavna ureditev je vzpostavila parlament, kakršen je pravilo v drugih primerljivih sodobnih ureditvah, parlament torej, ki se oblikuje z neposrednimi volitvami na podlagi splošne in enake volilne pravice. Podrobneje pa ustava ne ureja volilnega sistema, temveč prepušča to zakonu, ki pa se mora sprejeti z dvotretjinsko večino vseh poslancev. Pojem volilnega sistema sicer obsega vrsto elementov, vendar je med njimi za politično življenje nedvomno najpomembnejši

* dr. Franc Grad je profesor na Pravni fakulteti v Ljubljani.

volilni sistem v ožjem pomenu, to je način delitve mandatov v parlamentu, torej zlasti vprašanje večinskega oziroma proporcionalnega sistema. Čeprav je – formalno gledano – potrebna dvotretjinska večina za sprejem celotnega zakona, s katerim se ureja volilni sistem, se vendarle vprašanje soglasja odpira predvsem v zvezi z načinom delitve mandatov.

Zahtevana večina za sprejem zakona o volilnem sistemu naj bi torej zagotovila, da se pri tako občutljivem vprašanju, kot je volilni sistem, doseže dovolj široko politično soglasje, hkrati pa tudi relativna stabilnost volilnega sistema. Taka večina je celo enaka, kot je potrebna za spremembo ustave, kar kaže na pomembnost, ki jo ustavodajalec daje temu vprašanju, zagotavlja pa tudi vsebinsko skoraj enako raven ureditve tega vprašanja, kot če bi bilo urejeno na ustavni ravni.

Vprašanje je sicer, ali ne bi bilo primerneje to vprašanje urediti že kar v ustavi, s čimer bi bil volilni sistem tudi po formalni plati uvrščen v ustavno materijo. Vendar so za sprejeto rešitev govorili tako primerjalni kot tudi nekateri praktični razlogi. Mnoge ustave namreč ne urejajo volilnega sistema, temveč ga prepuščajo zakonodaji, kar seveda običajno pomeni, da je ureditev volilnega sistema manj trajna in trdna in bolj odvisna od vsakokratnega razmerja političnih sil v državi. Ureditev volilnega sistema že v sami ustavi (kot npr. v avstrijski ustavi) pa na drugi strani zelo otežuje kakršne koli spremembe, ker jih je možno sprejeti samo po predpisanem ustavnorevizijskem postopku, in ker take spremembe otežujejo tudi pojmovanje ustave kot najbolj trajnega normativnega akta. S teh vidikov bi lahko našo ustavno ureditev ocenili kot nekaj vmesnega, ker zagotavlja relativno trajnost volilnega sistema, obenem pa le nekoliko lažjo spremenljivost, kot če bi bil urejen neposredno v ustavi.

Čeprav je ustava zelo skopa glede oblikovanja državnega zbora, je vendar uredila nekatera vprašanja, ki so bila v prejšnjem ustavnem sistemu drugače urejena. Drugačna ureditev je predvsem posledica bistvene spremembe izhodišč in načel celotne ustavne ureditve, delno pa tudi spremenjenega državnopravnega statusa Slovenije.

Gre predvsem za vprašanje volilne pravice, ki je v skladu s sodobnimi demokratičnimi standardi v novi ustavi opredeljena kot splošna in enaka (43. člen ustave), medtem ko sta ti načeli po prejšnji ustavni ureditvi veljali le delno oziroma v močno spremenjeni obliki in vsebini. Tako se je po prejšnji ureditvi zbor združenega dela (glede na to da je predstavljal posebne družbene interese) volil po posebni volilni pravici, ki so jo imeli samo zaposleni in pripadniki samostojnih poklicev. Zaradi tega pri volitvah v ta zbor tudi ni moglo biti upoštevano načelo enake volilne pravice, kar je veljalo tudi v razmerju med posameznimi interesnimi skupinami v zboru. Načelo enake volilne pravice tudi ni moglo biti upoštevano pri volitvah v zbor občin, saj se je vanj do leta 1989 v vsaki občini izvolil po en delegat, pa tudi po sprejetih ustavnih amandmajih je bilo to le delno korigirano. Glede na povedano sta bili omenjeni načeli z vidika volitev posameznega zbora, še bolj pa z vidika skupščine kot celote upoštevani le delno oziroma v močno spremenjeni obliki in vsebini. Ustavni amandmaji iz leta 1989 so sicer uvedli nekaj sprememb v smeri doslednejše uveljavitve načela splošne in enake volilne pravice, vendar pa sta tudi po tej ureditvi v celoti veljali samo za volitve v družbenopolitični zbor.

V novi ustavni ureditvi sta omenjeni načeli popolnoma uveljavljeni pri oblikovanju državnega zbora kot splošnega predstavniškega telesa, ki edino opravlja zakonodajno funkcijo. Izrecno sta določeni v 80. členu ustave, ki govori o sestavi in volitvah državnega zbora, vendar pa tudi sicer iz položaja in funkcij državnega zbora jasno izhaja, da se oblikuje na podlagi teh načel. Nasprotno pa ni mogoče

govoriti o teh načelih niti s formalnih niti z vsebinskih razlogov pri volitvah državnega sveta. Ta ne pomeni ljudstva kot celote, temveč le posamezne, v ustavi določene interesne skupine, zaradi česar lahko volijo svoje zastopnike v to telo samo pripadniki teh skupin, ne pa vsi državljani. Prav tako tudi interesne skupine niso zastopane v tem telesu sorazmerno številu svojih članov, zaradi česar tudi načelo enake volilne pravice ne more veljati pri njegovem oblikovanju. Tudi s pravnoformalne plati je treba poudariti, da ustava ne določa, da se državni svet oblikuje po enakih načelih kot državni zbor, zaradi česar je treba volilno pravico pri volitvah v to telo šteti kot izjemno od sicer ustavno uveljavljenih načel splošne in enake volilne pravice.

Tako načelno kot tudi praktično gledano pa je zelo pomembna razlika med volilno pravico po novi in po prejšnji ustavni ureditvi v tem, da imajo po novi ustavi pravico voliti samo slovenski državljani. To je posledica dejstva, da republika ni več zvezna enota, temveč smostojna država. Po prejšnji zvezni in republiški ustavni ureditvi so namreč imeli volilno pravico vsi občani, kar je po prejšnji ustavni terminologiji pomenilo vse jugoslovanske državljane ne glede na republiško državljanstvo. V tem okviru je bil edini pogoj za volilno pravico stalno bivanje oziroma delo v republiki. Omejitve volilne pravice zgolj na državljane pomeni, da utegne izgubiti volilno pravico večji ali manjši del prebivalcev republike, ki jo je imel po prejšnji ureditvi.

2. Za sestavo in način delovanja parlamenta in za politično življenje v državi sploh je gotovo najpomembnejše vprašanje volilnega sistema v ožjem pomenu, torej vprašanje delitve mandatov na volitvah. Volilni sistem naj bi bil tak, da bi zagotavljal čim večji vpliv volivcev na personalno sestavo parlamenta, ustrezno predstavljanje različnih političnih interesov v parlamentu, pa tudi stabilnost parlamenta in oblasti sploh. V praksi pa je ta načela izredno težko enakopravno upoštevati, ker si med seboj delno nasprotujejo in jih je zato zelo težko oziroma skoraj nemogoče združiti. Doslednejše upoštevanje enega načela običajno pomeni manj dosledno upoštevanje ali celo neupoštevanje drugega načela. Zaradi tega doslej ni znan sistem, ki bi v praksi enakopravno ustrezal vsem trem načelom, temveč se volilni sistemi bolj ali manj opirajo na nekatera načela, druga pa upoštevajo manj ali pa jih sploh ne. Odločitev za takšen ali drugačen volilni sistem je zato odvisna od politične odločitve, od ocene torej, katera od omenjenih vrednot je v konkretni družbi pomembnejša.

Kot že povedano, so bili pri prvih večstrankarskih volitvah v Sloveniji uporabljeni trije volilni sistemi za tri skupščinske zборе. Ravno trodomna skupščina – čeprav očitno ne ustreza večstrankarski sestavi parlamenta – je omogočila, da je bil glede tega olajšan politični sporazum med prejšnjo oblastjo in novimi političnimi silami. Vendar pa so se po volitvah razmerja političnih sil spremenila in s tem tudi pogledi nekaterih od njih na volilni sistem, kajti ravno to vprašanje je bolj kot katero koli drugo tesno povezano z interesi političnih strank.

Vprašanje večinskega ali proporcionalnega sistema je z vidika interesov političnih strank predvsem vprašanje večje ali manjše zastopanosti v parlamentu, za manjše stranke pa pogosto vprašanje, ali bodo sploh imele možnost priti v parlament. Volilni sistem pa nima samo kratkoročnih učinkov, temveč tudi dolgoročne posledice za strukturiranost političnega življenja. Čeprav med volilnim sistemom in številom strank v parlamentu ni mogoče ugotoviti popolne soodvisnosti, pa večinoma velja, da proporcionalni sistem praviloma omogoča

obstoj in delovanje v parlamentu večjemu številu strank in da sistem relativne večine praviloma privede do dveh močnih strank v parlamentu. Drugi sistemi oziroma kombinacije med njimi se bolj ali manj uvrščajo med tema skrajnostma.

Ob pripravi nove volilne zakonodaje v Sloveniji, ki naj bi omogočila izvolitev državnega zbora po novi ustavi, je bilo glede na povedano pričakovati, da bo ravno vprašanje delitve mandatov osrednjega pomena in da bo o njem težko doseči potrebno soglasje. Na drugi strani pa težave pri delovanju sedanje skupščine očitno kažejo na potrebo po čimprejšnji izvolitvi parlamenta po novi ustavi. Zato je razumljivo, da je v ustavnem zakonu za izvedbo ustave celo izrecno določeno, da morajo biti volitve najkasneje v enem letu po sprejemu ustave.

Kljub potrebi po čimprejšnjem sprejemu nove volilne zakonodaje pa je glede na povedano razumljivo, da je pri odločanju za volilni sistem prišlo do veliko zapletov pri usklajevanju stališč med političnimi strankami. Takoj na začetku je bilo sicer očitno, da nobena od strank ne želi imeti večinskega sistema volitev. To je razumljivo, saj se očitno nobena od sedanjih strank ni počutila tako močna, da bi tvegala volitve po čistem večinskem sistemu, ki lahko prinese bodisi nesorazmerno veliko ali pa nesorazmerno malo mandatov v parlamentu. Poleg tega je obveljalo splošno prepričanje, da politična strukturiranost na Slovenskem šele nastaja in da bi utegnile večinske volitve imeti zanj nepredvidljive, lahko pa tudi zelo slabe posledice.

Zaradi tega se je že takoj na začetku večina strank opredelila za proporcionalni sistem, nekatere pa so se ogrevale za sistem, ki bi kombiniral elemente proporcionalnega in večinskega sistema – bodisi po vzoru nemškega volilnega sistema bodisi tako da bi se del poslancev volil po izključno večinskem, del pa po izključno proporcionalnem sistemu.

Ob razpravah o volilnem sistemu pa se je tudi pokazalo, da je ob taki množici različnih strankarskih interesov, kakršna je v Sloveniji, dvotretjinska večina za sprejem volilnega zakona izredno zahtevna in da jo bo zelo težko doseči. To je bil očitno razlog za nekoliko nenavaden način medstrankarskega usklajevanja, ki se ni opiral zgolj na parlamentarno večino, temveč na vse parlamentarne, kasneje pa tudi na zunajparlamentarne stranke. Pri tem se je izoblikovalo nekakšno skupno stališče – sicer dokaj neopredeljeno – po katerem naj bi bila osnova volilnega sistema proporcionalni sistem, dopolnjen z elementi večinskega sistema, ki pa niso bili opredeljeni. Obenem pa so se začele v javnosti tudi pojavljati zahteve, da morajo volivci čim bolj neposredno vplivati na izbiro kandidatov. Spremembe proporcionalnega sistema v smeri večinskega sistema se sicer lahko uveljavijo na različne načine. Lahko se kažejo že pri sami delitvi mandatov, npr. določanje takšnega ali drugačnega »praga« za vstop v parlament, lahko pa tudi pri drugih elementih volilnega sistema, zlasti pri načinu glasovanja.

Nedvomno volivci najbolj vplivajo na personalno zasedbo parlamenta pri večinskem sistemu, vendar pa je bil iz opisanih razlogov že na začetku odklonjen. Zaradi tega je pri pripravah volilne zakonodaje prodrlo stališče, po katerem naj bi se – ob sicer proporcionalnem načinu delitve mandatov – poskušal uvesti način glasovanja, ki bi omogočil volivcu večji vpliv na personalno sestavo parlamenta, kot je to sicer običajno v proporcionalnem sistemu. Ta v svoji čisti obliki odločitev volivcev omeji izključno na izbiro med političnimi strankami, nobenega vpliva pa ne omogoča volivcu na to, kdo z liste, ki jo je izbral, bo dobil poslanski mandat. Ta očitna pomanjkljivost se pogosto popravlja s t. i. preferenčnim glasovanjem, ki pa v praksi navadno ne daje zelenih učinkov.

Da bi dosegli čim večjo možnost vpliva volivcev na izbiro posameznih kandida-

tov, obenem pa obdržali proporcionalno delitev mandatov, je bil predlagan (sicer manj znan in uporabljan) način glasovanja, po katerem volivci glasujejo o posameznikih z list kandidatov po volilnih okrajih, vendar pa se njihovi glasovi štejejo kot glasovi za listo v celotni volilni enoti. Pri takem načinu glasovanja naj bi volivec glasoval za posameznega kandidata in s tem tudi za listo kandidatov, kar omogoča proporcionalno delitev mandatov. Uspeh politične stranke in njenega kandidata je pri takem načinu medsebojno neločljivo povezan – uspeh stranke je odvisen od tega, koliko glasov dobijo njeni kandidati, uspeh kandidata pa je odvisen od uspeha liste, na kateri je nastopil kot kandidat. Kandidat lahko dobi poslanski mandat samo, če ga je dobila njegova stranka, toda poslanski mandat dobijo tisti kandidati, ki so dobili največjo podporo na volitvah. To tudi pomeni, da stranka ne more zagotoviti izvolitve posameznim svojim kandidatom, temveč o tem odločajo sami volivci.

Spočetka je kazalo, da utegne taka rešitev zadovoljiti tako zagovornike proporcionalnega kot tudi zastopnike kombiniranega volilnega sistema. Ob tem pa se je tudi pokazalo, da je tak način glasovanja zahtevnejši za politične stranke kot pa običajni sistem glasovanja po listah, kar še posebej velja za manjše politične stranke. Zaradi tega je pri usklajevanju med strankami znova in znova prihajalo do večjega ali manjšega odpora proti tej ideji in zahtevam po uvedbi glasovanja po listah. Na drugi strani pa so politične stranke, ki so se na začetku ogrevale za kombiniranje proporcionalnega in večinskega sistema, ponovno oživile to idejo in zahtevale celo referendum o tem vprašanju. Izkazalo se je torej, da je usklajevanje stališč med strankami o tako občutljivem vprašanju zelo zahtevno in rezultati krhki, kajti očitno je skrb za lastne interese pri strankah tako močna, da pogosto ne omogoča uveljavitev širšega družbenega interesa, kar v tem trenutku pravočasna izvedba volitev v novi slovenski parlament prav gotovo je. Ne glede na to kakšen volilni sistem bo sprejet, bi vendarle kazalo upoštevati temeljne zahteve sodobnih volilnih sistemov, o katerih je bil govor. Čeprav (ali pa ravno zato) je večstrankarsko politično življenje še nekaj zelo novega, bi bilo treba upoštevati ne samo zahteve političnih strank po proporcionalni zastopanosti v parlamentu, temveč tudi zahteve, da morejo imeti volivci dejansko možnost odločati tudi o osebah, ne samo o političnih strankah. Izkušnje s sedanjim parlamentom pa očitno govori-jo za to, da je treba ob tem misliti tudi na učinkovitost delovanja parlamenta.

DANICA FINK HAFNER*

Ali je z reformo volilnega sistema mogoče preoblikovati strankarsko areno?

1. Zakaj regulacija strankarske arene?

Slovenski politični sistem je še vedno v tranziciji. Imeli smo sicer svobodne volitve (1990), institucije starega političnega sistema so se notranje pluralizirale in

* Dr. Danica Fink Hafner, docent na FDV.

sprejeta je bila nova ustava (december 1991). Da bi bil prehod v pluralen politični sistem dokončan, pa je treba vzpostaviti politični sistem v skladu z novo ustavo. Temeljni pogoj te faze je izvedba novih volitev. Šele po vzpostavitvi novega ustavnega reda bomo lahko govorili o procesu konsolidacije novega demokratičnega sistema.¹

Eden od ključnih problemov tranzicije je oblikovanje in konsolidacija strankarske arene. Po zgodovinskih izkušnjah se zdi izredno pomembno vprašanje regulacije fenomena množičnega izbruha novih strank oziroma vprašanje zagotavljanja stabilnosti demokracije v kontekstu fragmentirane strankarske arene. Eden od prevladujočih načinov razmišljanja o tem, kako vplivati na oblikovanje optimalnega strankarskega sistema in optimalne strukture strankarske arene, je razmišljanje o njuni regulaciji z učinkovanjem volilnega sistema. Toda – ali volilni sistem oziroma volilna reforma sploh proizvaja učinke v strankarskem sistemu? Ali je s spremembo volilnega sistema mogoče modificirati strankarski sistem?

2. Kompleksnost determinant strankarske arene

V osemdesetih letih se je poenostavljeno razmišljanje o volilnem sistemu kot determinanti oblikovanja strankarske arene pričelo umikati relativiziranemu pojmovanju tega razmerja. Lahko bi rekli, da danes med družboslovci prevladuje prepričanje, da so različne strankarske arene dinamične in soodvisne. Lahko jih razumemo kot omrežje »relevantnih« okolij (environments) (Panebianco A., 1988: 207). Formirajo se v povezavi vsaj še z učinki različne stopnje nadzora strankarske nad volilno areno ter s soodvisnostjo med volilno in parlamentarno areno (Panebianco A., 1988: 208). Značilna povezanost z volilno areno se kaže v naslednji situaciji: če je volilna arena »turbulentna«, nestabilna, če je fluidnost volilne podpore velika, nepredvidljiva, potem vladajoča koalicija oziroma stranka težko obdrži nadzor nad okoljem in lahko povzroči resne notranje napetosti. Po eni strani so torej organizacije prisiljene prilagajati se okolju, da bi preživele. Po drugi strani pa tudi stranke, če so močne institucije, lahko do določene mere nadzorujejo to nestabilnost in jo s tem omejijo. In nasprotno – na volilno areno vplivajo druge strankarske arene. Nanjo vplivajo tudi premiki v fiziognomiji interesnih skupin, državni birokraciji ipd. Soodvisnost volilne in parlamentarne arene je najbolj očitna v dejstvu, da je število sedežev v parlamentu dodeljeno določeni stranki, vselej soodvisno od pridobljenega števila volilnih glasov – ne glede na razlike v volilnih sistemih (pa naj ti imajo podprezentirajoče ali nadprezentirajoče učinke).

Oblikovanje strankarske arene na Slovenskem na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta je bilo pomembno opredeljeno z rezultati desetletne politične pluralizacije. Volilni sistem, ki je bil sprejet za organizacijo prvih svobodnih volitev, je bil oblikovan tako, da se je politični pluralizem v veliki meri izrazil tudi v načinu volitev in v volilnih rezultatih. Aktualne spremembe v strankarski areni na Slovenskem so sad notranjih napetosti znotraj strank in sprememb okolja. Pri tem pa ne smemo zanemariti še drugih pomembnih dejavnikov, kot so npr.: struktura moči, politična kultura, notranja struktura in stopnja enovitosti političnih

¹ V analizi se opiramo na Linzovo definicijo tranzicije v ožjem smislu (Linz J., 1990: 157, 158).

strank itd. Volilna arena, ki postaja aktualna v novem predvolilnem obdobju, je torej le eden od pomembnih dejavnikov nadaljnje transformacije strankarske arene. Zanimiva je torej le ob upoštevanju širšega konteksta tranzicije.

3. Minimalna reguliranost strankarske arene v Sloveniji v inicialni fazi oblikovanja strankarske arene

Lahko bi rekli, da v obdobju 1989/90 spremembe v strankarski areni niso bile upravljane na podlagi politike racionalne regulacije, oprte na celostni pogled na problematiko tranzicije na Slovenskem, temveč predvsem na podlagi pragmatične politike prehoda realnega političnega pluralizma, delujočega v civilno družbeni sferi, v bogat strankarski pluralizem v sferi institucionalizirane politike. Tako je bila po začetnem obdobju zavzemanja starih družbenopolitičnih organizacij za večinski sistem kot neproblematična sprejeta zahteva vseh »alternativnih« organizacij po proporcionalnem sistemu za volitve v edino izvorno politično-reprezentančno ustanovo na nacionalni ravni – družbenopolitični zbor. Tudi volilni prag je bil postavljen zelo nizko, in sicer 2,5%.² Dalje, tudi strankarska zakonodaja, sprejeta pred prvimi svobodnimi volitvami, je z nekaterimi določili spodbujala fragmentacijo strankarske arene. Tako je npr. po zakonu o političnem združevanju (sprejet je bil hkrati z volilnim zakonom) stranko lahko ustanovilo že 20 polnoletnih državljanov s stalnim bivališčem na ozemlju Slovenije, republiško državljanstvo ni bilo nujno, stranka se je morala registrirati pri pristojnem upravnem organu v občini, kjer je bil sedež stranke.³ Fragmentacije novonastajajoče strankarske arene sicer ni bilo mogoče ustaviti, lahko pa bi jo nekoliko omejili z omenjenimi regulacijskimi ukrepi (predvsem z višjim volilnim pragom, s »strožjo« varianto proporcionalnega sistema, z ostrejšimi temeljnimi pogoji za ustanovitev novih strank).

4. Aktualni problemi oblikovanja strankarske arene kot dejavnika (ne)stabilnosti političnega sistema

S stališča problematike (ne)uspešnosti aktualnega procesa tranzicije na Slovenskem se zdijo še prav posebno pomembni naslednji kazalci, ki opozarjajo na potenciale obstoječe strankarske arene, ki (lahko) ogrožajo ali celo ogrozijo uspešno dokončanje tega procesa kot tudi začetek procesa utrditve mlade demokracije: izjemna številčnost političnih strank oziroma fragmentiranost strankarske arene (po prvih volitvah le štiri od vseh tekmujočih strank oziroma list⁴ niso prišle v parlament, v začetku aprila 1992 je bilo registriranih že več kot 85 političnih zdru-

² V drugih vzhodnoevropskih deželah je bil volilni prag večinoma precej višji. Tako je npr. na Madžarskem znašal 4% (povzročil je reduciranje parlamentarnih strank s potencialnih 19 na 7 dejansko zastopanih v parlamentu); na Češkem 5% (v nacionalni parlament so tako lahko vstopile le 4 od 16 strank oziroma list); na Slovaškem je znašal 3% (od 17 subjektov, ki so tekmovali za sedeže v nacionalnem parlamentu, jih je 7 dejansko dobilo sedeže); zaradi 5% praga na zvezni ravni pa je od 22 tekmujočih subjektov prišlo v zvezni parlament le 8; na Poljskem je bil ta prag kar 10% (povzročil je redukcijo strank v parlamentu od potencialnih 68 na 7. (Viri: Szajkowski B., 1991: 53–92, 129–167, 175–217 ter Batt J., 1991: 54–55, 119–129).

³ V Črni gori je bil ta prag 50, v Bosni in Hercegovini 30, v Srbiji pa 100 (Szajkowski B., ed. 1991: 303).

⁴ Krivic M., 1990: 24.

ženj);⁵ razdrobljenost volilnega telesa; krepitev partitokracije;⁶ neregularnost razmerij med notranjo in zunanjo strankarsko demokracijo (npr. splošna določila glede demokratičnega postopka izbora strankarskih kandidatov za volitve) ter težnje uveljavljati pravila, ki bi favorizirala posebne interese strankarskih elit oziroma onemogočila sprejetje takih pravil, ki bi ogrožala tovrstne interese; problematika nestabilnosti koalicijske vlade in vetoističnega obnašanja opozicije.

V nadaljevanju se bomo posvetili predvsem vprašanju, ali je mogoče oziroma kako bi bilo mogoče optimalizirati obseg in strukturo strankarske arene, da bi ta čim manj ogrožala ali da bi celo spodbujala uspešno tranzicijo ter nato utrditev novega demokratičnega sistema na Slovenskem.

5. Kaj je mogoče spreminjati z volilno reformo?

V volilnih reformah je mogoče manipulirati z različnimi elementi, še najbolj pa z volilno formulo, z določanjem volilnega praga in velikostjo volilne enote.⁷ Za analizo možnega učinkovanja različnih in različnih volilne reforme na slovenske razmere so zaradi dosedanjega volilnega sistema pomembni predvsem rezultati tistih raziskav, ki govorijo o učinkih proporcionalnega sistema oziroma o reformah v okviru tovrstnega sistema. Raziskovalni rezultati potrjujejo nekatere povezave med volilnim sistemom in oblikovanjem strankarske arene, vendar ta ni ključni in še manj odločilni dejavnik oblikovanja strankarske arene. V slovenskem primeru kaže upoštevati te ugotovitve v povezavi s specifičnostmi procesa tranzicije, ki je potekal oziroma poteka s stopnjevanjem inkluzivnosti sistema in prilagoditve starega sistema procesom pluralizacije v slovenski družbi v osemdesetih letih. Ti so sledili težnji k širini in pravičnosti reprezentacije in imeli za posledico nastajanje velikega števila strank. Ta realnost v kontekstu proporcionalnega sistema pomeni mnoge prednosti, a tudi nevarnosti. Družboslovci poudarjajo predvsem naslednje prednosti proporcionalnega sistema pred večinskim: široko in pravično reprezentacijo; možnosti vstopa manjših strank v parlament; večjo stopnjo ideološke razpršenosti; (ne)homogenost vlade kot mesta, kjer se že izmenjavajo različna mnenja; večjo stopnjo responzivnosti vlade; krepitev pripravljenosti za sklepanje kompromisov in sprejemanje konsenzualnega političnega stila; večjo stopnjo odgovornosti vlade volivcem ter s tem povezano legitimnost vlade in ne nazadnje – večjo zmožljivost ohranjanja reda (zmanjševanje verjetnosti za večje politične proteste). Po drugi strani proporcionalni sistem vsebuje tudi mnoge slabosti oziroma nevarnosti, kot je npr. nestabilnost vlad, pojavljanje ideološko ekstremnih strank ipd.⁸ Nedvomne so tudi prednosti večinskega sistema. Družboslovci trdijo, da obstaja večja verjetnost za nastanek enostrankarske vlade v večinskem (pravilo relativne večine) kot pa v sorazmernem sistemu (Blais A., 1991: 85–86). Takšna vlada omogoča stabilnost, ki povratno krepi politično stabilnost, kohezijo vlade, s tem pa tudi

⁵ Celotno število ne pomeni števila političnih strank, saj uradni register zajema vsa t. i. politična združenja (tu so torej registrirana tudi nekatera družbena gibanja in druge interesne skupine s političnimi interesi). Natančneje o procesu nastajanja političnih strank na Slovenskem S. Kranjc, 1992.

⁶ V Sloveniji je bilo ob volitvah 1990 kar 61 od 78 mandатов za DPZ republiške skupščine razdeljenih naknadno – na podlagi ostankov glasov v volilnih enotah (Krivic M., 1990: 22).

⁷ Več o tem Shugart M. S., 1992: 209, 210.

⁸ O prednostih in slabostih proporcionalnega sistema glej Blais A. 1991: 88, 89, 91. Podrobneje o težavah preživetja pluralnega institucionalnega sistema (»polity«) v kontekstu polariziranega pluralizma pa Sartori G., 1976: 131–145.

čvrsto vodstvo in jasne volilne rezultate, ki omogočajo večjo odgovornost volivcem (Blais A., 1991: 88) ipd.

Za Slovenijo se zdi danes še posebej pomembna ugotovitev raziskovalcev, da je proporcionalni sistem oziroma velika fragmentiranost strankarske arene po eni strani lahko tvegana za mlade demokracije, po drugi strani pa dejavnik zmanjševanja verjetnosti velikih političnih neredov (Blais A., 1991: 91). V Sloveniji bi zato najbrž kazalo razmišljati o tem, kako zmanjšati tveganost uporabe specifičnih variant proporcionalnega sistema – tudi s spreminjanjem volilne zakonodaje. Kakšne reforme pa so v tako pluraliziranem kontekstu sploh možne?

Empirične raziskave so pokazale, da volilne reforme v proporcionalnih sistemih same po sebi pravzaprav zelo malo učinkujejo na efektivno število strank (Shugart M. S., 1992: 222). Po nekaterih raziskovalnih ugotovitvah je mogoče npr. nekoliko spodbuditi koalicijsko obnašanje, pozitivno sankcionirati defragmentalizacijo strankarske arene, vplivati na notranjo kohezivnost strank ipd. Toda pri uporabi konkretnih modelov je treba upoštevati izkušnje drugod in posebej na Hrvaškem, ki nas opozarjajo, da volilnih sistemov ni mogoče enostavno prenašati iz okolja v okolje oziroma da enaki sistemi ne funkcionirajo enako v različnih državah niti v isti državi v različnih družbenih in političnih kontekstih (Kasapović, 1991: 59, 67, 80; Panebianco A., 1988: 203, Charlton R., 1986: 81).

6. Ali oziroma koliko lahko volilna reforma vpliva na evolucijo strankarske arene v Sloveniji?

Zdi se realno razmišljati predvsem o delnem zmanjšanju števila strank, in sicer z reformo v proporcionalnem sistemu z vnašanjem strožjih pravil (z zviševanjem volilnega praga, s spodbujanjem sklepanja koalicij oziroma združevanja manjših strank). V tem kontekstu bi kazalo razmišljati tudi o spremembi strankarske zakonodaje. Kako je mogoče doseči takšne spremembe in ali so pogoji zanje v Sloveniji izpolnjeni?

Kot kažejo raziskave, do premikov k močnejšim (»stronger«)⁹ variantam proporcionalnih volilnih sistemov praviloma prihaja takrat, ko frakcionalizacija strankarskega sistema že tako ali tako pričenja upadati (Shugart M. S., 1992: 220). In obratno, uvedba šibkejših (»feebler«) pravil nastopa v okoliščinah, ko število strank že narašča (Shugart M. S., 1992: 209). Glede na to da se proces nastajanja polpolnoma novih strank v Sloveniji precej upočasnjuje in da se že v procesu pripravljanja nove volilne zakonodaje oblikujejo zametki novih strankarskih koalicij, se zdi, da je ustavljanje nadaljnje fragmentacije strankarske arene verjeten. To glede na raziskave podobnih procesov drugod v svetu govori v prid verjetnosti, da bodo strožja pravila volilnega sistema sprejeta.

Po drugi strani dejstvo, da se strankarski sistemi bolj prilagajajo strožjim pravilom kot pa milejšim pravilom, kaže, da se obstoječe stranke težje upirajo sili strožjih pravil. Strožja pravila izključujejo nekatere stranke iz parlamenta in že po kratki seriji volitev je pričakovati, da mnogi volivci in elite opustijo te stranke,

⁹ Po Sartorijevem merilu je mogoče različne variante proporcionalnega sistema uvrstiti po kontinuumu od »močnejših« (»stronger«) do »šibkejših« (»feebler«). Če volilni sistem vsebuje več elementov, oblikovanih za to, da bi povzročili disproportionalnost v konverziji volilnih glasov v sedeže, je »močnejši«. »Močnejši« sistem bi bil torej tisti, ki inkorporira nove disproportionalne elemente. »Šibkejši« proporcionalni sistem pa bi bil tisti reformiran sistem, ki inkorporira nove ali spremenjene elemente, ki favorizirajo bolj proporcionalno alokacijo sedežev v parlamentu. (Podrobneje o tem Shugart M. S., 1992: 208).

izločene z restriktivnejšim volilnim sistemom. Po drugi strani pa učinek milejših pravil ni tako hiter (nastanek novih strank) – saj lahko nastopijo ob pomanjkanju novih tematik, ki bi mobilizirale nove stranke, obstoječe tematike pa so lahko dobro reprezentirane že z obstoječimi strankami (Shugart M. S., 1992: 219, 220). Čeprav imajo lahko spremembe v volilnih pravilih v proporcionalnem sistemu precej dramatične učinke ob prvi uporabi, pa se strankarski vodje in volivci sčasoma lahko novim razmeram spet prilagodijo. Večje spremembe sistema torej z večjo gotovostjo proizvajajo dolgoročnejše spremembe v strankarskem sistemu (Shugart M. S., 1992: 220). In vendar so take spremembe zelo redke, saj stranke, ki bi bile prizadete z drastično reformo, v tem primeru uporabijo vsa mogoča veta, ki so jim na razpolago, da bi preprečile uvedbo takšne reforme. Glede na dosedanje politične razprave o volilnem sistemu v Sloveniji lahko rečemo, da so verjetne le delne spremembe v smeri večanja ostrine pravil (zviševanje volilnega praga, zmanjševanje volilnih enot itd.). Dosedanje politično dogajanje na Slovenskem potrjuje tezo, da je ključni vzvod na strani strankarskega in ne volilnega sistema.¹⁰

7. Pričakovane spremembe volilne zakonodaje v Sloveniji

Razmišljanja o pričakovanih spremembah v volilnem sistemu v Sloveniji lahko torej po našem mnenju opremo na naslednje premise:

- Volilni sistemi v resnici niso niti vzrok niti posledica, temveč oboje (Harrop M., Miller W. L., 1987: 71)

- Volilni sistem se oblikuje na temelju konsenzusa. Zato bo težko prilagoditi volilni sistem strožjim pravilom, ki bi spodkopala konsenzus med najmočnejšimi strankami, na katerih je sistem zasnovan. Razen v izjemnih primerih (ko gre npr. za diktaturo ali tujo okupacijo) je volilni sistem produkt pogajanja med obstoječimi strankami (Shugart M. S., 1992: 207).

- Volilni sistem ima pravzaprav zelo malo učinka na efektivno število strank (Shugart M. S., 1992: 222). Verjetna pa je stabilizacija delno omejene, a še vedno fragmentirane strankarske arene z vsemi prednostmi in slabostmi.

- Volilne reforme moramo gledati v konkretnem političnem kontekstu (Shugart M. S., 1992: 217).

- V Sloveniji je pričakovati korekcijo volilnega sistema in posredno tudi delno spremembo strankarske arene, in sicer zaradi naslednjih razlogov: zaradi pritiska kritičnega javnega mnenja na oblikovalce nove volilne zakonodaje, ki delujejo kot akterji blokad v delu skupščine in »vetoistične« politične kulture oziroma partitokratske politike; zaradi kazalcev ustavljanja procesa hitrega naraščanja (pravega »booma«) političnih strank na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta (umirjanja širjenja strankarske arene); zaradi potrebe po vzpostavitvi novega ekvilibriuma med strankami in družbenimi skupinami, povezanimi z njimi, v spremenjenih družbenih in političnih okoliščinah – dve leti po prvih pluralističnih volitvah; zaradi zametkov krepitve odgovornosti voditeljev, ki se vsaj posamično začenejo zavedati pomena dokončanja procesa tranzicije in problematičnosti vztrajanja pri premodernosti oziroma protimodernosti egoističnega (partitokratskega) gledanja na volilno reformo ter na sprejemanje zakonodaje, ključne za tranzicijo na ekonomskem področju (gre zlasti za spremembe na področju lastnine, denacionalizacije,

¹⁰ »Strankarski sistem in ne volilni sistem je tisti, ki res šteje« (Blondel J., 1990: 188).

na različnih drugih področjih izgrajevanja novega ekonomskega sistema);¹¹ in ne nazadnje zaradi pritiska »od zunaj« (pogojevanje integracije v Evropo z vzpostavitvijo stabilnega demokratičnega sistema).

Reforma volilnega sistema je torej verjetna – toda le v obliki manjših korekcij do zdaj veljavnega proporcionalnega sistema. Strankarska arena je producent te reforme, po drugi strani pa bo tudi njen rezultat. Pričakovati je, da se bo deloma zmanjšala, vendar bo ostala še vedno fragmentirana. Če bo fragmentiranost politične arene še naprej spremljal pojav večanja ideološke distance, neizgrajenost »internega sistema vzajemne varnosti« (Dahl, 1971: 47) oziroma pomanjkanje vzajemnih garancij varnosti in korektnega obnašanja med političnimi strankami ter vetoistično obnašanje, bo strankarska arena (p)ostala vsaj potencialen, če ne aktiven dejavnik kriz pri izteku tranzicije v proces konsolidacije parlamentarne demokracije na Slovenskem.

Oddano v tisk 5. 7. 1992

Literatura:

- Blais A. (1991), Rasprava o izbornim sustavima, Politička misao, Vol. XXVIII, No. 3, p. 84–107
- Blondel J. (1990), Comparative Government, Philip Allan, New York–London–Toronto–Tokyo–Singapore
- Charlton R. (1988), Comparative Government, Longman Inc., New York
- Dahl R. (1971), Polyarchy: Participation and Opposition, New Haven and London, Yale University Press
- Harrop M., Miller W. L. (1991), Elections and Voters. A Comparative Introduction, Macmillan, Houndmills–Basingstoke–Hampshire–London
- Jordan A. G., Richardson J. J. (1987), British Politics and the Policy Process, Unwin Hyman, Boston–Sydney–Wellington
- Kasapović M. (1991), Politički učinci hrvatskog izbornog sustava, Politička misao, Vol. XXVIII, No. 3, p. 59–83
- Kranjc S. (1992), Politične stranke (združenja) na Slovenskem (proces nastajanja), raziskovalno gradivo, Center za politološke raziskave, RI FDV 1992
- Krivic M. (1990), Izbori u Sloveniji 1990, Politička misao, Vol. 27, No. 2, pp. 11–28
- Laakso M., Rein T. (1979), Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe, Comparative Political Studies, Vol. 12, pp. 3–27
- Lijphart A. (1990), The Political Consequences of Electoral Laws, 1945–85, American Political Science Review, Vol. 84, No. 2, pp. 481–96
- Laver M., Schofield N. (1990), Multiparty Government, Oxford University Press
- Linz J. (1990), Transitions to Democracy, The Washington Quarterly, Vol. 13, No. 3, pp. 143–164
- Panbianco A. (1988), Political Parties: Organization and Power, Cambridge University Press (English translation), Billing and Sons Ltd., Worcester
- Sartori G. (1976), Parties and Party Systems. A Framework, for Analysis, Cambridge University Press, Cambridge–London–New York–Melburne
- Szajkowski B., ed. (1991), New Political Parties of Eastern Europe and the Soviet Union, Longman, UK
- Shugart M. S. (1992), Electoral Reform in Systems of Proportional Representation, European Journal of Political Research, Vol. 21, No. 3, pp. 207–224

¹¹ O pomenu odgovornosti voditeljev v procesu prehajanja iz monističnega v pluralen demokratični sistem glej npr. Linz, 1990: 161 ter Ardito-Barletta, 1990: 175.

Za učinkovito sorazmerno zastopstvo

Ostritev razprave in celo boja v zvezi z novim volilnim sistemom v naši državi seveda ne pomeni, da ta postaja kvintesenca celotne ustavne in politične ureditve. Res pa je, da brez njunega medsebojnega vpliva in prepletenosti ni mogoče zaznati niti bistvenih vzvodov političnega sistema na eni, niti možnih posledic takega ali drugačnega sistema zakonodajne ureditve volitev, o katerih zdaj tečejo zavzete, po nekaterih mnenjih celo usodne razprave (kar kažejo ponudbe in zahteve za referendum ali protireferendum o tej sicer zapleteni strokovni tematiki).

1. Če se ustavimo najprej pri strukturi in funkcioniranju političnih strank kot eni od bistvenih političnih scen naše stopnje parlamentarne demokracije, torej njenem relevantnem okolju, se zaradi nepredvidljivosti te scene ni mogoče znebiti občutka, da nas postopoma zapljuje val, ki ga na razvitem Zahodu opredeljujejo kot pojav modernih konkurenčnih (ljudskih) strank, ki so zamenjale klasične konzervativne in liberalne, pa tudi delavske in krščanske stranke.¹ Po svoji sestavi so (z izjemo npr. SLS ali manj pomembne Delavske stranke) tudi naše stranke v določeni meri »vsakogaršnje« stranke (catch – all – parties). Tudi pri nas nedvomno gre za tip masovne demokracije ob precejšnji pasivnosti navadnih članov, kar naj bi generiralo legitimacijsko krizo ne le strank, temveč tudi parlamenta. Vendar pa na Zahodu to pronikanje strank v splošno volilno telo vodi do njihove deradikalizacije, do širokega programskega soglasja in zgolj obrobnih političnih razlik med njimi, pri nas pa se na sprevrtnen način te razlike vedno bolj ostrijo: Demos in opozicija, »post« Demos in dodatna polarizacija na desne in leve stranke, čeprav bi proces že široko začetega lastninskega preoblikovanja in pojav stotin novih podjetij moral naravno voditi do številnih novih sredinskih strank liberalne in podobne usmeritve.

Po drugi strani pa je mogoče trditi, da za naše strankarske razmere v veliki meri drži ocena, kot se je na Zahodu izoblikovala za postkomunistične procese v Vzhodni in Srednji Evropi: da je v njih hkrati z odvrganjem prilastka »socialistični« v glavnem postala demokracija zunaj strank sumljiva (gre zlasti za neposredno demokracijo, civilno družbo in medije).

Političnostrankarski prostor s takimi značilnostmi nujno vodi tudi do znanih načinov obnašanja in blokad v našem parlamentu, ki jim stežka najdemo primerjavo v svetu razvite parlamentarne demokracije. In od tod se mnogo bolj kot v drugih sistemih postavlja vprašanje, v kakšni smeri utegne novi volilni sistem spodbujati ali blažiti obstoječe in potencialne politične spopade in razkole.

2. Gledano s te perspektive, je za blažitev teh mej na eni in za preoblikovanje ter uveljavljanje številnih manjših strank (nekatero se komaj preobražajo iz interesnih ter drugih političnih gibanj) na drugi strani, v našem prostoru *večinski volilni sistem* manj primeren, saj bi komaj začete procese politične pluralizacije bistveno otežil ali celo onemogočil. Vrsta raziskav kaže, da so v splošnem njegovi učinki usmerjeni k reduciranju političnih strank in oblikovanju dveh nacionalnih strank,

* Savin Jogan, doktor politoloških znanosti.

¹ Prim. C. Offe, Družbena moč in politična oblast. DE, Ljubljana 1985, str. 126.

pri čemer so manjše stranke prisiljene, da odstopijo od volilne tekme ali da izoblikujejo prisilne, pogosto nenaravne koalicije, da sploh ostanejo v volilni konkurenci.² Tu seveda ne gre za absolutno značilnost tega ali drugačnega volilnega sistema, saj je očitno, da so volitve – ne glede na model – v prvi vrsti boj med političnimi strankami. Razen tega je v sosednji Hrvaški dosledna raba tega sistema pripeljala na mikroravni do očitne nesenzibilnosti volilne stranke za različne spektre javnega mnenja.³

Model sorazmernega predstavništva je zgrajen na podmeni, naj zakonodajno telo predstavlja vse poglobitve interese in poglede volilnega telesa.⁴ Po istem mnenju se vlade in politični sistemi na podlagi tega modela sploh percepirajo kot legitimnejši. Res je sicer, da tak model volitev vodi praviloma do zelo raznovrstne, pisane sestave parlamenta, vendar ta hkrati omogoča kasnejše oblikovanje koalicijskih vlad z naravnjejšimi programskimi koalicijskimi povezavami.

3. Predlagani zakon za volitve v državni zbor⁵ pomeni sicer določeno kombinacijo obeh modelov, vendar bo pri tem v praksi nedvomno dobilo načelo sorazmernega zastopstva strank in posredno tudi posameznih regij (volilnih enot) večjo težo, saj bo ob velikem številu volilnih okrajev in konkurirajočih strank le malo možnosti za neposredno izvolitev posamičnih kandidatov. Predlagana kombinacija obeh modelov pa pravzaprav posrečeno korigira edino šibko točko proporcionalnega sistema volitev: pomanjkljivo možnost identifikacije volivcev s predlaganim kandidatom.

Pozornosti vredna je tudi rešitev glede neodvisnih kandidatov, ki lahko nastopajo v več volilnih okrajih iste volilne enote.

Posebno občutljivo pa je v tem okviru vprašanje določitve *volilnega praga*. Zvišanje praga (od sedanjih 2,5% volilnih glasov v treh zborih na tri mandate v državnem zboru) utegne »onemeti«⁶ velik del volilnega telesa, saj je zelo verjetno, da številne manjše stranke tega cenzusa ne bodo dosegle. S tem pa bodo praktično anulirani interesi tistih volivcev, ki bodo zanje oddali glasove. Tu seveda ne gre zgolj za količino: kdor je manjši, nima določenih pravic. Gre za to, da bo volilni in parlamentarni spekter bistveno osiromašen za določene interese, prizadevanja, poglede in zahteve teh volivcev, kar pri nas ne bo uperjeno zoper skrajne skupine državljanov (kot v nekaterih stabilnih političnih sistemih), temveč bo to dejstvo bistveno vplivalo na volitev političnega prostora in večjo polarizacijo, ki že danes zavzema velik obseg in od časa do časa blokira normalno skupščinsko delo. Zaradi tega bi bilo treba zelo resno razmisliti o drugačni usmeritvi: zniževanju ali sploh odpravi praga in s tem prispevati k močnejši legitimaciji zakonodajnega telesa. O koalicijskih in drugih vladnih povezavah, ki bi zaradi tega bile nujne, smo že govorili. Očitno pa je tudi, da se bo treba tudi v našem političnem prostoru nasploh privaditi bolj fleksibilnim tvorbam vladnih koalicij in manj tragično jemati trenutne poraze na tej sceni: ni vsak umik dosedanje vlade v opozicijo že tudi konec demokracije.

² To je zlasti očitno pokazala situacija v sosednji Hrvaški. Prim. M. Kasapović, *Politički učinci hrvatskog izbornog sustava*. Politička misao 3/1991, str. 73.

³ N. d. str. 80.

⁴ Prim. Lijphart, Grofman (eds): *Choosing an electoral system*. Praeger, New York 1984, str. 5, 6.

⁵ Poročevalec Skupščine Republike Slovenije št. 10/1992.

Volitve predsednika republike

1. Z novo slovensko ustavo je bila v naši ustavni in politični sistem uvedena institucija predsednika republike, ki je doslej nismo poznali. V dosedanjem razvoju je funkcijo šefa države v Sloveniji opravljalo le kolektivno telo, njegova funkcija predstavljanja republike navzven pa je bila z izjemo zadnjega leta po osamosvojitvi Slovenije dokaj omejena. Kolektivno telo, ki je bila prevladujoča oblika šefa države v vzhodnoevropskih socialističnih sistemih (državni svet, prezidij, predsedstvo ipd.), je z novimi ustavami v celoti opuščeno oziroma nadomeščeno z individualnim predsednikom republike. V Evropi ostaja tako le še Švica, ki ima posebno obliko kolektivnega šefa države, v vseh drugih državah z republikansko obliko vladavine pa opravlja to funkcijo individualni predsednik republike. Ustavni položaj individualnega šefa države v Republiki Sloveniji je utemeljen na načelu delitve oblasti na zakonodajno, izvršno in sodno oblast in na parlamentarnem sistemu organizacije državne oblasti, v kateri ima predsednik republike zgolj predstavniške in iniciativne funkcije.

Za vse ustavodajalce novih demokratičnih ustav lahko ugotovimo, da so bili oziroma so pred temeljno dilemo oziroma odločitvijo med uvedbo predsedniškega in parlamentarnega sistema oziroma določene različice tega sistema. Če je bilo za povojne zahodnoevropske ustave značilno, da so brez izjeme uvedle parlamentarni, vzhodnoevropske socialistične države pa skupščinski sistem, lahko za večino novih ustav nekdanjih socialističnih in novonastalih držav ugotovimo, da so v glavnem sprejele parlamentarni sistem s praviloma večjo vlogo predsednika republike v njem. Odločitev za poudarjeno vlogo predsednika republike v državah, ki so se vrnile k reprezentativni demokraciji zahodnega tipa, izhaja iz prepričanja, da je mešani parlamentarno-predsedniški sistem učinkovitejši, učinkovitost političnega sistema pa je nujno potrebna, da se država čim prej izvije iz političnih in ekonomskih težav. Šef države naj bi skrbel za nujno potrebno enotnost naroda in skupaj z vlado omogočal stabilnost političnega sistema, česar veliko političnih strank in razpršenost njihovih interesov v parlamentu ne omogočata.

Pomemben pokazatelj položaja šefa države v ustavnem in političnem sistemu je tudi način njegove izvolitve. Način izvolitve predpostavlja do določene mere obseg njegovih pooblastil in je tudi eden od elementov, ki vplivajo na dejansko vlogo pri uresničevanju državne oblasti, in to ne le izvršne. Na splošno velja, da je treba neposredno izvoliti tiste organe, ki so predstavniki ljudske suverenosti, ti pa volijo druge organe. V teoriji se je izoblikovalo stališče, po katerem se šef države v predsedniškem in polpredsedniškem sistemu voli neposredno, v parlamentarnem in skupščinskem sistemu pa posredno oziroma v parlamentu. Izjemoma se predsednik republike voli po kombiniranem sistemu neposrednih in posrednih volitev (npr. v ZDA). Medtem ko izhajajo neposredne volitve predsednika v predsedniškem sistemu iz njegovih pristojnosti in razmerij do zakonodajne in sodne oblasti, je tak način volitev v polpredsedniškem sistemu utemeljen v dvojnosti izvršne oblasti. Neposredno izvoljeni predsednik kot del izvršne oblasti je relativno samostojen in neodvisen od predstavniškega telesa, vlada pa odvisen in zato

* Mag. Igor Kaučič, asistent na Pravni fakulteti v Ljubljani.

nestabilen element izvršne oblasti. Predsednik republike v parlamentarnem sistemu takega položaja in vloge nima, zato se v večini držav (npr. v ZRN, Italiji, Češki in slovaški federaciji, Bolgariji, Madžarski ipd.) voli posredno v parlamentu, in le izjemoma, neposredno (npr. v Avstriji, Irski, Islandiji in Finski). V primerjavi z neposrednimi volitvami posredne volitve šefa države ne poudarjajo njegove vloge in položaja nasproti parlamentu in vladi, ker to ne izhaja niti iz obsega, niti narave njegovih pristojnosti kot tudi ne iz njegovega splošnega položaja in vloge v parlamentarnem sistemu. Neposredne volitve so potrebne le tam in takrat, ko ima predsednik republike večja, zlasti izvršilna pooblastila. Pomen in povezava neposrednih volitev z realno politično močjo sta ravno v tem, da si volivci zagotovijo svoj neposredni vpliv na izbor osebnosti, ki so ji pripravljeni zaupati vpliv na oblikovanje in delo vlade. Parlamentarnemu sistemu, v katerem je predsednik republike nosilec zgolj predstavniških funkcij, zato bolj ustrezajo volitve v parlamentu. V postjugoslovanskih ustavah so se vse novonastale države kljub različni obliki organizacije oblasti (na Hrvaškem in v Srbiji polpredsedniški, v Makedoniji in Sloveniji pa parlamentarni sistem) odločile za neposredne volitve predsednika republike. Pri tem ne gre toliko za pravnoteoretične ali sistemske razloge kot pa za negativne izkušnje s posrednimi volitvami v prejšnjem socialističnem sistemu. Prevladuje mnenje, da so posredne volitve najvišjih državnih organov a priori manj demokratične kot neposredne, zato tudi ne uživajo posebnega zaupanja državljanov. To je pokazala npr. tudi mnenjska raziskava v Sloveniji, v kateri se je za neposredne volitve predsednika republike opredelilo kar 86,7%, za volitve v parlamentu pa le 4% anketiranih (SJM 1989). Ob sprejemanju nove slovenske ustave je zato prevladalo stališče, da je treba predsednika republike voliti neposredno, hkrati pa tudi, naj se uvede parlamentarni sistem z zgolj predstavniško vlogo šefa države.

2. Način volitev predsednika republike v Sloveniji je načelno določen že z novo ustavo Republike Slovenije, podrobneje pa bo urejen v zakonu o volitvah predsednika republike. Osnutek zakona je skupščina že sprejela (nanj se ta prispevek tudi opira) in kaže, da bo zakon še pred jesenjo tudi sprejet. Nova ustava in osnutek zakona o volitvah predsednika republike se v bistvenih vprašanjih ne razlikujeta od prejšnje ureditve volitev predsednika predsedstva republike. Predsednik republike se izvoli na neposrednih, splošnih in tajnih volitvah. V primerjavi z večino drugih držav naša ustava ne predpisuje nobenih posebnih pogojev za pridobitev pasivne volilne pravice za predsednika republike. Aktivna in pasivna volilna pravica se ne razlikujeta – zanje so predpisani trije pogoji: državljanstvo Republike Slovenije, polnoletnost in poslovna sposobnost – ne razlikuje pa se niti od splošne aktivne in pasivne volilne pravice. V drugih sistemih je pasivna volilna pravica praviloma bolj omejena od splošne; razen posebnih pogojev, ki jih morajo izpolnjevati kandidati za predsednika republike (npr. neprekinjeno bivanje v državi), je predpisan tudi starostni cenzus. Najpogosteje se zahteva starost 35 let (npr. v ZDA, Avstriji in na Portugalskem) ali višja starost (npr. 40 let v ZRN, Makedoniji, Bolgariji in Turčiji ali celo 50 let v Italiji). Tudi delovno besedilo nove slovenske ustave je predvidevalo višjo starostno mejo za pridobitev pasivne volilne pravice (30 let), vendar jo je v javni razpravi večina zavračala.

3. Kandidiranje je v osnutku zakona urejeno drugače kot v prejšnjem zakonu. Razlika se najprej nanaša na subjekte kandidacijskega postopka. Medtem ko so po prejšnjem zakonu lahko predlagali kandidate za predsednika republike le volivci in politične stranke, je dal osnutek zakona o volitvah to pravico tudi poslancem državnega zbora. Poslanci državnega zbora določijo kandidate s podpisovanjem;

kandidata lahko določi najmanj 30 njegovih poslancev (ob prvih volitvah najmanj 80 delegatov zborov Skupščine Republike Slovenije). Politične stranke določajo kandidate s tajnim glasovanjem po postopku, določenem z njihovimi pravili. Posamezna politična stranka lahko določi le enega kandidata, pri čemer lahko dve ali več strank določijo skupnega kandidata. V vsakem primeru pa mora biti predlog kandidature podprt s podpisi najmanj 10 poslancev državnega zbora (oziroma 30 delegatov zborov skupščine za prve volitve) ali najmanj 3000 volivcev. Po prejšnji ureditvi taka podpora ni bila potrebna, temveč so bile kandidature političnih organizacij neposredne, pod pogojem da je bila politična organizacija registrirana v skladu z zakonom in je imela sama ali skupaj z drugimi političnimi organizacijami, s katerimi je skupaj določila kandidata, najmanj 5000 članov. Če kandidata za predsednika republike določa skupina volivcev, mora biti njihova kandidatura podprta s podpisi najmanj 5000 volivcev.

Predpisana podpora kandidaturam političnih strank daje prednost večjim parlamentarnim strankam. Te bodo relativno lahko zbrale same ali skupaj z drugimi političnimi strankami podpise 10 poslancev državnega zbora oziroma 30 delegatov zborov skupščine. Manjše parlamentarne in zunajparlamentarne politične stranke pa bodo prisiljene iskati podporo pri volivcih in zbrati potrebno število njihovih podpisov. Še v težjem položaju se bo znašla skupina poslancev zborov (oziroma zborov skupščine), ki bi želela neodvisno določiti svojega kandidata, saj mora zanj zbrati 30 (oziroma 80) poslanskih podpisov, kar je kar tretjina vseh poslancev državnega zbora oziroma zborov skupščine. Glede na sedanjo razporeditev političnih sil v parlamentu pa bo to zelo težko ali pa sploh ne bo izvedljivo. To ne nazadnje močno omejuje tudi določba, po kateri lahko da vsak poslanec podporo le eni kandidaturi. Večje stranke bodo ne samo med poslanci, temveč tudi med volivci lažje zbrale 3000 podpisov, ker bodo k podpisu pozvale svoje številno in organizirano članstvo. Ob tem se zastavlja vprašanje, zakaj osnutek zakona o volitvah predsednika republike razlikuje med različno podporo volivcev kandidatu politične stranke (3000 volivcev) in podporo kandidatu skupine volivcev (5000 volivcev). Kandidatura politične stranke ima že tako večjo prednost in možnost, da je bolje predstavljena v predsedniški kampanji, zato ni utemeljenih razlogov za lažjo pot do kandidature, kot pa jo imajo volivci sami. Smiselno bi bilo, da bi osnutek zakona določil enako ali celo nekoliko nižje število potrebnih podpisov v podporo kandidaturi skupine volivcev. S tem bi volivcem nekoliko olajšal določanje kandidatov, saj je predpisano število podpisnikov, primerjalno gledano, zelo zahtevno, hkrati pa bi omejeval množično in nekritično predlaganje kandidatov. Po predlagani ureditvi je pričakovati, da bodo kandidature skupin volivcev podobno kot kandidature skupin poslancev državnega zbora oziroma zborov skupščine redkejše (posebej če bodo to hkrati nestrankarski oziroma neodvisni kandidati), in če že bodo, bodo imele manj možnosti za uspeh na volitvah. Ker so predsedniške volitve tudi ugodna priložnost za predstavitev posamezne stranke, obstaja verjetnost, da bo večina predvsem parlamentarnih strank predlagala svojega in ne skupnega predsedniškega kandidata. Na parlamentarnih volitvah bo imela stranka, ki bo predlagala svojega predsedniškega kandidata, več možnosti za uspeh kot pa stranka brez njega.

4. Osnutek zakona o volitvah predsednika republike ureja tudi vprašanje nedružljivosti kandidature za predsednika republike s kandidaturom za poslanca državnega zbora in člana državnega sveta. Če je kandidat za predsednika republike hkrati predlagan za poslanca državnega zbora ali člana državnega sveta, se mora v dveh dneh odločiti, katero kandidaturo sprejema, v nasprotnem primeru se

šteje kot veljavna kandidatura, h kateri je dal nazadnje soglasje. Določba o kandidacijski nezdržljivosti je aktualna predvsem za prve predsedniške volitve, ker morajo biti izvedene hkrati z volitvami v državni zbor, potekale pa bodo tudi sočasno z volitvami v državni svet. Za kasnejše volitve pa bi bila lahko pomembna predvsem nezdržljivost kandidature za predsednika republike s kandidaturo za člana državnega sveta, če bodo predsedniške volitve zaradi enake petletne dolžine mandatne dobe hkrati z volitvami v državni svet. Ustava določa nezdržljivost funkcije predsednika republike sicer širše, saj je ne more opravljati oseba, ki ima druge javne funkcije in poklic. Polnoleten in poslovno sposoben državljan Republike Slovenije lahko kandidira in je izvoljen za predsednika republike, vendar mora po izvolitvi odstopiti oziroma zaprositi za razrešitev z druge javne funkcije oziroma prenehati opravljati drug poklic.

5. Tako kot v večini držav, kjer predsednika republike volijo neposredno, je tudi pri nas predviden sistem absolutne večine: izvoljen je kandidat, ki je dobil večino veljavnih glasov (en glas več kot polovico glasov tistih volivcev, ki so oddali veljavne glasovnice). Izjemoma zahtevajo nekateri sistemi ne le večino glasov, temveč tudi določeno volilno udeležbo (npr. polovico vseh volilnih upravičencev po srbski ustavi). Uporaba sistema absolutne večine predpostavlja drugi krog volitev (balotage), ker je malo možnosti, da bi posamezen kandidat dobil potrebno število glasov že v prvem krogu volitev. Če noben kandidat ne dobi večine glasov, se glasovanje ponovi med kandidatoma, ki sta dobila največ glasov. Ponovno glasovanje je najkasneje 3 tedne po prvem glasovanju. Drugi krog volitev je lahko le izbira med dvema kandidatoma. Če je več kandidatov dobilo enako najvišje število glasov ali če je dvojje ali več kandidatov dobilo enako drugo najvišje število glasov, se izbira kandidatov za ponovno glasovanje določi z žrebom. Osnutek zakona o volitvah predsednika republike pa ne ureja morebitnega odstopa enega od dveh kandidatov za drugi krog volitev. V tem primeru bi bilo treba določiti, da ima pravico do njegovega mesta kandidat, ki je bil naslednji po številu dobljenih glasov. Če tudi v drugem krogu noben kandidat ne bi dobil absolutne večine, bi bile potrebne ponovne volitve.

6. Predsednik republike je izvoljen za mandatno dobo petih let in je lahko največ dvakrat zaporedoma izvoljen za to funkcijo. Enako mandatno dobo določajo ustava ZRN in druge postjugoslovanske ustave, daljšo – šestletno predpisuje ustava Avstrije, sedemletno mandatno dobo pa ustavi Italije in Francije. Mandatna doba predsednika republike pa je lahko daljša ali krajša. Daljša mandatna doba je lahko posledica vojnega ali izrednega stanja; v tem primeru mu mandat preneha 6 mesecev po prenehanju tega stanja. Krajša mandatna doba pa je lahko posledica trajnega zadržka, smrti, odstopa ali drugih razlogov, zaradi katerih ne more več opravljati predsednikove funkcije. V primerjavi s prejšnjo nova ustava ne predvideva odpoklica predsednika republike kot oblike prenehanja njegove funkcije. Odpoklic predsednika ne bi bil v skladu z njegovim položajem in vlogo v sistemu deljene oblasti. Državni zbor pa ima vendarle možnost, da ga obtoži pred ustavnim sodiščem, če pri opravljanju svoje funkcije krši ustavo ali huje krši zakon. Ustavno sodišče lahko predsednika republike oprosti obtožbe ali pa mu odvzame funkcijo, lahko pa tudi odloči, da do dokončne odločitve o obtožbi začasno ne more opravljati svoje funkcije oziroma ga suspendira s funkcije predsednika republike.

Ob predčasnem prenehanju funkcije predsednika republike do izvolitve novega predsednika začasno opravlja njegovo funkcijo predsednik državnega zbora. Predsedniške volitve morajo biti najkasneje 15 dni pred iztekom petletne ali

podaljšane mandatne dobe oziroma najkasneje 105 dni po predčasnem prenehanju mandatne dobe prejšnjega predsednika. V primerjavi s prejšnjo ureditvijo osnutek zakona o volitvah ne predvideva, da traja mandatna doba novoizvoljenega predsednika republike, če je bila mandatna doba prejšnjega predsednika republike daljša ali krajša, do poteka petletne mandatne dobe prejšnjega predsednika republike in da novih volitev ni, če je od prenehanja mandata do preteka petletne dobe preostalo manj kot šest mesecev. Predsednik republike je tudi v takih primerih izvoljen za pet let, volitve pa morajo biti ne glede na to, koliko časa je še preostalo do preteka mandatne dobe prejšnjega predsednika republike.

ANTON KRAMBERGER*, SAMO KROPIVNIK**

Področje proučevanja političnega vedenja

Z demokratičnimi volitvami v začetku leta 1990 smo se močno približali političnim sistemom zahodnega tipa. Raziskave volilnega vedenja, po katerih ni v prejšnjem sistemu nihče čutil prave potrebe, bodo zato verjetno kmalu postale pomemben del družboslovja.

Raziskave volilnega obnašanja so stare toliko kot volitve same, če seveda upoštevamo volitve v njihovem sodobnem pomenu – recimo od pomladi narodov v 19. stoletju dalje (P. Esaiasson, 1990, je naredil pregled švedskih volilnih kampanj za obdobje od 1866 do 1988).

Namen teh raziskav je bil in je raznovrsten. Na eni strani poznamo raziskave, za katere se najbolj zanimajo stranke same. Poleg tega se je že zgodaj pojavil tudi analitični interes po pojasnjevanju vedenja ljudi v politiki.

Kakor je bil raznovrsten namen raziskovanja političnega vedenja, tako so se razlikovala tudi področja raziskovanja. Širila so se s tem, ko je politični proces postajal vedno bolj celovit in s tem, ko je raziskovalna tehnologija (metode in informatična sredstva) postajala vse sposobnejša. Nameni raziskovanja pa ostajajo podobni: na eni strani so čedalje bolj usposobljeni analitiki, ki z več ali manj uspeha skušajo pojasniti sleherno – tudi politično – človekovo dejavnost, na drugi strani pa še vedno delujejo kot spodbujevalni dejavnik pragmatični strankarski interesi. Če si predstavljamo, da ti pragmatično strankarski in splošno raziskovalni praktiki delujejo v javnosti, ki jo sestavljajo ljudje (potencialni volivci) in množični mediji, potem smo za silo postavili mejnike raziskovalnega področja za proučevanje političnega vedenja.

Analiza političnega vedenja – kakovostno ali količinsko

Intenzivno srečanje informatike in družboslovja pri proučevanju političnega fenomena v zadnjem obdobju je plodno, a ne enostavno. Tako družboslovje kot informatika sta pahljačasto razvejani interdisciplinarni področji. Poleg tega da je

* Anton Kramberger, novi raziskovalec

** Samo Kropivnik, asistent na FDV

spoj dveh interdisciplinarnih področij študijsko izredno zahteven, je včasih tudi boleč.

Informacijska sredstva vnašajo v družboslovje logiko učinkovitosti pri obvladovanju problemov. Učinkovitost informacijskih sredstev je po Simonsu veljavna le pri »dobro strukturiranih problemih«. Ta lastnost, ki je bolj značilna za tehnološke in prirodoslovne pojave, kjer je eksperiment pomembna faza raziskovanja, za družboslovne pojave ne velja v celoti. Družboslovje nedvomno proučuje pomembne teme, pojave in probleme, toda preciznost pri njihovi formulaciji nasploh ni odlika družboslovja.

Razvoj količinskega družboslovja je sicer akademsko kritično naravnano tako sociologije kot družboslovja nasploh precej zgladil. Toda tudi tehnološko usmerjeno in predmetno zoženo družboslovje novejšega časa je nasledilo glavne družboslovne dileme preteklosti. Reševanje ožjih tem pa postaja vprašljiva in problematična pretirana lojalnost raziskovalca do naročnika raziskave. Lojalnost, etika, neodvisnost, humanost in pravičnost družboslovca in s tem družboslovja so vsekakor vprašanja, ki jih tudi uvajanje informacijskih sredstev v družboslovno raziskovanje in zoževanje raziskovalnih tem ne moreta prikriti.

Uvajanje informacijskih sredstev v raziskovanje političnih fenomenov zahteva predvsem celovitejšo metodološko korektnost pri strukturiranju problemov in pojavov, ki jih proučujemo. To ni le tehnična novost, ampak vpliva tudi na vsebinsko opredelitev družboslovja, na njegovo refleksijo, na njegove predloge rešitev. Ne moremo se namreč izogniti merjenju, saj nam le primerjava in merjenje pojavov omogočita vrnitev iz opisovanja in razmišljanja nazaj v stvarni, pogovorni svet. Kategorične sodbe so slab temelj za pogovor. V tem smislu srečanje politične teorije z informatiko danes ni naključje, temveč je prej posledica razvojne potrebe po komunikaciji dejavnosti, področij in ljudi z različno politično kulturo.

Količinske študije omogočajo predvsem vpogled v predmet raziskovanja in preverjanje izhodišč. Za končno presojo se moramo opreti na kakovostne metode in teorijo (Allardt, 1990). Politični fenomen je po vsebini tako celovit in se dogaja hkrati na zelo različnih ravneh (razgraditev glej npr. v W. L. Miller et als., 1973), da ga je s formaliziranimi modeli težko naenkrat zaobjeti in opisati. Zato namen količinskih študij ni v tem, da bi našli globalne modele volilnega obnašanja, temveč je njihov cilj prej delen: raziskati posamezne vidike političnega fenomena in si s tem priskrbeti čim natančnejše informacije.

Omejitev na količinske študije

Namen količinskih študij je predvsem dvojen: a) pojasnjevanje volilnega obnašanja in b) napovedovanje volilnega obnašanja, predvsem volilnih izidov. Ta namen je možno uresničiti šele, ko so ogromne količine podatkov, ki razpršeno nastajajo v problemskih, (javno)mnenjskih in drugih raziskavah ter ob volitvah in drugih oblikah političnega izjavljanja (odločanja), zbrane, urejene in arhivirane ter seveda javno dostopne. Za analitične študije, ki jih imamo v mislih, je takšna namenska podatkovna infrastruktura temeljni pogoj za resno delo.

Če skušamo nekoliko sistematizirati študijsko že obravnavana področja volilnega obnašanja, potem lahko takole razčlenimo probleme:

- vpliv sociodemografskih dejavnikov na volilno vedenje,
- vpliv političnih in strankarskih strategij na volilno vedenje,

- vpliv množičnih medijev in propagande na volilno vedenje,
- vpliv volilnih sistemov na volilno vedenje,
- vpliv posebnih faktorjev na volilno vedenje (vpliv politične regije, vpliv posameznih agentov politične kulture, vpliv enkratnih dogodkov, ipd.),
- povezava strankarske pripadnosti z volilnimi izidi,
- analiza trendov volilnega obnašanja (časovnih vrst),
- agregatna analiza (prehajanje volivcev),
- ocenjevanje volilnega (politično strankarskega) razpoloženja,
- napovedovanje volilnih izidov (v ožjem smislu),
- raziskovanje eksistence in dimenzij političnega prostora, pozicij volivcev, njihovih sociodemografskih centroidov in strank v tem prostoru,
- primerjalne študije njihovega obnašanja.

Vsako od naštetih problemskih področij se lahko predstavi s precejšnjo bero analitičnih študij, ki pa so v zastavitvah, izpeljavi in ugotovitvah zelo raznovrstne. Perspektiva tega dokaj odprtega področja raziskovanja se običajno določa v razpravah na mednarodnih strokovnih srečanjih raziskovalcev, v zbornikih s srečanj in v revijalnem tisku.

Ali je v Sloveniji že vse znano?

Stanje raziskovanja političnega dogajanja v Sloveniji že ima neko tradicijo, ki pa se z novimi razmerami le počasi spreminja. Precej je kakovostnega razčiščevanja z demokracijo vpeljanih pojmov političnega vedenja in odločanja, manj je empiričnih študij in preverjanj. Empirične študije temeljijo predvsem na mnenjskih podatkih, kar nam lahko da nek agregatni pregled, manjka pa nam vir individualnih podatkov za spremembe v času. Iz mnenjskih raziskav ni možno sklepati, razen z veliko tveganja, na dogajanje na individualni ravni. Manjkajo nam panelne študije, ki sledijo posamezniku skozi čas.

Stranke, ki so se na hitro oblikovale, se samo intuitivno opirajo na mnenjske prereze volilnega razpoloženja ter na tradicionalna zaledja volivcev.

Mediji se zaradi zanimanja (različnih) javnosti trudijo izvajati delne mnenjske raziskave o političnem razpoloženju prebivalstva: v metodološkem smislu so to še začetni koraki. Po reakcijah na te medijske predstavitve lahko sklepamo, da je tudi javnost precej nezahtevna. Stranke kot posebna javnost »verjamejo« le takim raziskavam, ki dajejo želene rezultate, objektivni rezultati še niso prodrli kot instrumentalna informacija za strankarsko delovanje.

Po povedanem ne moremo pričakovati, da bi pri naših raziskovalcih kdo z veliko vnemo naročal zahtevnejše količinske raziskave o političnem obnašanju. Stopnja razvoja tovrstnih raziskav že sama po sebi kaže doseženo stopnjo (politično-kulturnega) razvoja.

Težava za prodor količinskih raziskav je tudi v tem, da pomembne podatkovne zbirke niso povezane. Ni spoja med podatki, zbranimi z mnenjskimi raziskavami, med podatki o volilnih izidih in med podatki, zbranimi s statističnimi popisi (prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj, kmečkih gospodarstev idr.). Nobena od omenjenih baz ni tako arhivirana, da bi bila javno dostopna. Standardi, uporabljeni v teh raziskavah, se razlikujejo (enota, klasifikacije, nomenklature).

Če bi nanizali obstoječe in vse potencialno nastajajoče države na neko lestvico, s katero bi merili obseg raziskovalnega proučevanja političnega dogajanja, potem Slovenija vsekakor ne bi bila na njenem repu. Usmerjeno politično raziskovanje ima kar dolgo tradicijo, je pa precej kakovostno obarvano. Danes je morda primeren čas, da se tej tradiciji priključi še količinsko raziskovanje, ki lahko k nam zanesenim pojmom političnega dogajanja doda kaj Sloveniji lastnih empiričnih ugotovitev.

Ravni socio-političnih relacij, ki lahko postanejo plen raziskovalcev, je mnogo. Predno pričnemo sklepati o naravi teh odnosov, moramo opraviti še mnogo količinskih študij, zavedajoč se, da sta oblikovanje politične pripadnosti in politično obnašanje kot celota poseben fenomen, ki globoko počiva v celotnem socialnem in zgodovinskem procesu.

ANDREJ MAGAJNA*

Ustreznost volilnega sistema glede na posamezno družbeno okolje in fazo v razvoju pluralne demokracije

Kateri volilni sistem bi bil najprimernejši za novo slovensko demokracijo?

Najprimernejši za koga: za posamezne stranke, posamezno politično elito, interesno skupino, ali, na splošno, za razvoj političnega sistema in demokracije?

Pri prvi možnosti je jasno, interesi strank so različni. Pogojeni so že z njihovo velikostjo in organiziranostjo, na primer, strankam, ki so že v parlamentu, ni veliko do tega, da bi sprejele tak volilni zakon, ki bi omogočil vstop konkurentom. Manjše in nove bodo poudarjale argumente, ki bi jim olajšali pot v parlament, itd.

Zavedati se moramo, da se tudi takrat, ko skušamo pojasniti, kaj je splošni interes, razprave bolj ali manj odvijajo v okviru forumov, ki so sestavljeni strankarsko ali med posamezniki, ki jih kljub strokovnim kvalifikacijam pripadnost določeni interesni politični skupini v mnogočem usmerja.

Nekateri iščejo optimalno rešitev v izbiri idealne, že obstoječe oblike volilnega sistema. Vendar se stare parlamentarne ureditve ukvarjajo z drugačnimi vprašanji kot nove demokracije, ki parlamentarni sistem komaj uvajajo. Ne bi pa smeli odkrivati Amerike, ko gre za teoretska spoznanja, čeprav je tudi res, da literatura na tem področju ni bila zelo obsežna. Pa še to. Zgolj uporaba teoretsko še tako izdelanih izhodišč je nezadostna. Različne teoretske vidike je nujno treba predhodno ustrezno situaciji komparirati, pa tudi izdelati podteorije, ki teoretsko splošnost in konkretno situacijo povezujejo.

Kot izhodišče vzemimo tezo, da določen volilni sistem na ustreza vsakemu družbenemu okolju, ni primeren za vsako državo, niti ni primeren za vsako fazo v razvoju pluralne demokracije.

* Andrej Magajna, poslanec Skupščine R Slovenije

S takim izhodiščem se prav gotovo lahko hitro strinjamo, kaj dosti pa si s tako iztočnico ne moremo pomagati, saj bi nas to pripeljalo v relativizem in bi preprosto ugotovili, da naj si vsaka država glede na svoje specifične razmere oblikuje poseben sistem politične demokracije.

Tezo, da vsak poseben sistem zahteva posebno ureditev, podpirajo (vsaj na prvi pogled) dejstva, da imamo praktično v svetu toliko volilnih sistemov, kolikor je držav.

Stroka pa ne bi bila stroka, če ne bi poizkušala tudi v tem kaosu mnogoterih različic in neštetih kombinacij poiskati splošnih zakonitosti.

Še preden pa začnemo razmišljati o ustreznosti tega ali onega volilnega sistema, bi se morali poenotiti glede političnih ciljev, ki jih želimo doseči.

Cilje lahko relativno hitro naštejemo. Vendar so ti lahko različni glede na fazo razvoja demokracije. Pa ne samo to. Sočasno jih je že same po sebi težko uresničiti, saj se do neke mere že sami izključujejo in so uresničljivi le fazno, v časovnih presledkih.

Poglejmo:

1. Z volitvami želimo dobiti tak parlament, ki bo čim bolj reprezentativen. V njem naj bodo zastopani pluralni interesi, ki jih predstavljajo različni strankarski programi. Koliko naj bo parlament pluralen? Toliko kot je pluralna družba, nič bolj, nič manj. Parlament naj bo izraz politične diferenciranosti v približno takih razmerjih, kot so ta razmerja v družbi. Temu cilju najbolj ustreza proporcionalni strankarski (programski) sistem.

2. Volivci naj bi imeli možnost neposrednega vplivanja na sestavo parlamenta. Ta se najlaže uresničuje z večinskim sistemom volitev, v izvedbi z večjimi ali manjšimi enotami, z enokrožnim ali dvokrožnim glasovanjem.

3. Parlament naj bi izražal tudi lokalne interese? Namenoma sem dal ta cilj pod vprašaj, saj menim, da bi moral državni zbor uveljavljati nacionalne državne programe. Te naj bi zastopali in uresničevali politiki, ki so zmožni celostnega gledanja na družbeni razvoj. Poučarjeni lokalni ali stanovski interesi v državnem zboru so v nasprotju s poslanstvom politike, da družbeno celoto zajame celostno, posamezne dele pa v odnosu z drugimi. Lokalni ali stanovski interes naj se uveljavi na drug način, na primer tako kot smo si zamislili pri nas, z državnim svetom.

Pa vendar po navadi v političnih sistemih ni tako strogih ločitev. Zato tudi za zakonodajni parlament uvajajo korekcije (z uvedbo večjih ali manjših izvolilnih enot), ki poskrbe, da v sestavi poslancev niso zastopani le republiški centri.

4. Volitve naj prispevajo k stabilnemu političnemu sistemu. Takoj pa je treba pojasniti, kaj pri tem mislimo. Stabilno delovanje organov državne oblasti ali splošnejše gledanje – stabilne politične razmere.

Menim, da je edino pravilen drugi vidik, saj, kaj nam pomaga mirno in utečeno delovanje vrhovnih organov oblasti, če se družbeni konflikti odvijajo in rešujejo zunaj njih. Obstajajo pa druga sredstva za doseganje tovrstne stabilnosti. Na primer: konstruktivna nezaupnica, za učinkovitejše delovanje parlamenta in vlade pa jasna poslovniška pravila, česar danes vsekakor ni, operativna povezanost med vlado in parlamentom, profesionalizacija poslancev in drugi ukrepi. Ko govorimo o politični stabilnosti, se moramo vsekakor zavedati obeh teženj in v tej smeri iskati rešitve.

Če hočemo uresničiti omenjena cilja: polno in sorazmerno zastopanost političnih opcij na eni strani in vpliv na personalno sestavo, lahko to dosežemo z uvedbo takšnega kombiniranega sistema, v katerem se obe načeli uveljavita v najčistejši obliki, ali pa se odločamo za mešane oblike.

Na primer: proporcionalni sistem s preferenčnim glasom ali tudi s panaširanjem (izbiranjem med kandidati različnih strank).

Posebna varianta proporcionalnega sistema je sedanji sprejeti osnutek. Ta sistem s toliko volilnimi okraji, kolikor je poslanskih mest, uvaja elemente večinskega sistema tako po učinkih, še bolj pa po videzu.

Pripomniti pa je treba, da vsaka takšna mešanica sistemov ustvarja določena napačna pričakovanja pri volivcih, jih na nek način zavaja, posebno, ko gre za postopek prevajanja volilnih glasov v mandate.

Na primer pri panaširanju bi morali volivcem pojasniti (kar pa bo širši populaciji zelo težko), da glas posamezniku s sosednje liste, če ta ni izvoljen, gre stranki, čeprav si tega niso želeli.

Ali pri aktualni varianti našega predloga. Volivci, ki so množično podprli svojega kandidata v enem od 88 okrožij, bodo lahko zelo razočarani, ko bodo izvedeli, da ta ni bil izvoljen. Saj se po tej varianti proporcionalnega sistema mandat deli enoti, o čemer pa ne odloča samo dober rezultat posameznika, ampak povprečje vseh enajstih sokandidatov v volilni enoti. Tako niso izključeni primeri, da bo izvoljenec poslanec s precej manjšo podporo v drugi volilni enoti.

Osebnostno menim, da bi bilo vsaj do volivcev bolj pošteno, da se odločimo za (bolj) čiste izpeljave oziroma za kombinacije, kjer volivec jasno ve, komu bo šel njegov glas.

Pri kombinaciji čistih modelov pa je posebno pomembno, v kakšnem razmerju se bo po posameznem načelu volilo, torej koliko kandidatov bo prišlo v parlament po enem, koliko pa po drugem načelu. Po prvem vodi namreč rezultat v omejevanje strank, proporcionalni sistem z nizkim pragom pa ravno obratno. Če bi si želeli še vedno mavrično strukturo parlamenta, bi recimo večji del poslancev volili proporcionalno s strankarskih list, manjši del pa po večinskem sistemu.

Ker pa gre pri tem za isto vprašanje kot pri četrtem cilju, bom obe točki obravnaval povezano.

Večinski sistem kot tudi težki pogoji za vstop v parlament zmanjšujejo število strank, ki bodo prišle v parlament. Zanimivo je, in iz podatkov v svetu se da tudi lepo dokazati, da večinski sistem, kjer naj bi se predvsem odločalo o posameznikih, ne prinese velike strankarske disperzije. Za to sta verjetno dva razloga. Morda se volivci le odločajo predvsem po strankarski identifikaciji, čeprav sami tega ne poudarjajo, in je posameznikovo politično okolje ključna lastnost, po kateri te presojujejo. K temu nas nagiba tudi podatek, da je neodvisnim kandidatom le redko kje v svetu uspelo prodreti v parlament, čeprav ni šlo za neznana imena.

Drug razlog je prav gotovo v tem, da ima v predvolilni kampanji prednost tisti kandidat, za katerim stojijo močna stranka, interesne grupacije oz. lobiji, ki so pomembni tudi v organizacijskem in finančnem pogledu.

Kaj je torej v naši mladi demokraciji pomembnejše, mavrična paleta političnih opcij, raznovrstnost in parlamentarna dinamika, ali pa po drugi strani stabilna politična razmerja sil, večja predvidljivost in enostavnejše izvajanje oblasti. Pravzaprav sploh ni nujno, da se ta cilja v celoti izključujeta, če so obenem uvedeni drugi ukrepi (kot je bilo že rečeno, konstruktivna nezaupnica itd.).

Za mlade demokracije so zaželeni predvsem naslednji cilji:

– če uvajamo politični pluralizem, dopustimo in omogočimo, da se ta zares odvija in uresničuje. Dveletno obdobje je v primerjavi z desetletnim evolucijskim oblikovanjem strankarskega prostora drugod le bežen trenutek.

Zakaj bi po sili (administrativno) stabilizirali strankarski prostor, ki se bo prej

ali slej sam od sebe uravnotežil. Če bodo hotele biti manjše stranke pomemben dejavnik moči in vpliva, se bodo morale povezovati. Evolucijski procesi po prvi heteronomnosti vodijo v sintetiziranje. Kasneje, če bo strankarska polarizacija postala preveč inertna, bodo zopet nastale večja notranja polarizacija in nove politične organizacije. Vendar ta drugi krog pluralizacije nikoli ni tako velik premik, saj se družbena moč zaradi mehanizmov odločanja in stabilizacije položajev ne more več tako enostavno premeščati iz zasidranih parlamentarnih strank na nove politične subjekte, ampak te intencije povzročijo le blažje korekture, in to v daljših časovnih enotah. Na primer, že sam sistem financiranja je zgrajen tako, da ima tisti, ki je v parlamentu pridobil denar, boljši položaj tudi za naprej. Tudi izkušnje tistih, ki smo bili pri ustanavljanju prvih strank pred tremi leti in obenem novih v zadnjem obdobju, kažejo, koliko težje je spraviti k življenju novo organizacijo. Že pri včlanjevanju so razlike, saj so se aktivni prebivalci že razporedili, teh pa je, kakor vemo, le nekaj odstotkov. Čeprav je veliko takih, ki so izstopili, je malo verjetno, da se bodo ti razočaranci usmerili drugam, potem ko so doživeli slabe izkušnje.

Ne samo da se strankarski prostor prej ali slej sam stabilizira, tako administrativno omejevanje je za novo demokracijo tudi škodljivo.

Z dviganjem praga in drugimi oteževalnimi pogoji lahko povzročimo nereprezentativnost parlamenta. Namreč, velikih strank v Sloveniji nimamo. Koliko ljudi se identificira z glavnimi parlamentarnimi strankami, lahko izračunamo. Poznavanje novih strank je zelo slabo. Ali lahko brez posledic dopustimo, da bi velik del političnih interesov in njihovih predstavnikov ne prišel do vzvodov odločanja ali vsaj do izražanja interesov in pogledov.

Administrativne omejitve in težki pogoji za nove stranke procese integracije nedvoumno pospešijo. To naj bi bila tudi ena od funkcij volilnega sistema. Sistem naj ne bi le izražal določenega stanja, ampak bi imel tudi vlogo določene procese spodbuditi in pospešiti. Majhne in nove stranke že zdaj sili v predvolilne koalicije, povedati pa je treba, da so v načelu predvolilne koalicije manj »načelne«, so bolj izraz nuje kot pa dejanskega interesa po združevanju. Povolilne koalicije so veliko bolj programske, nastajajo ob konkretnih vsebinskih vprašanjih, so bolj odprte in tudi fleksibilne.

Pa še nekaj. Pretirana koncentracija družbenega vpliva v rokah ozkih političnih elit veliko bolj olajšuje določene totalitarne intencije, do katerih niso imuni tudi večstrankarski sistemi. Stranka, ki »preveč« obvladuje parlament, lahko hitro po sistemu distribucije moči obvlada tudi druge institucije demokracije, ki ne bi smele nikoli postati predmet strankarske nadvlade. Kaj hitro se lahko uveljavi politično kadrovanje v medijih, šolstvu, sodstvu itd. Dvostrankarstvo je sicer korak naprej, zlorabe oblasti so sicer manj možne, ob odsotnosti »tretjih« pa niso izključeni prikriti delitveni dogovori, ki v končni fazi monopolizacijo oblasti le nekoliko razširijo.

V novih sistemih, kjer demokratične institucije še niso dovolj trdne in avtonomne, je ta nevarnost še toliko večja. Sosednji Hrvaška in Srbija bi lahko bili tovrstni primer. Tu so si glavne stranke zagotovile nemoteno in enostavno vladanje ob tem, da se vedno več stvari odvija in rešuje na ulici. Poizkus podrejanja medijev je prisoten v obeh omenjenih državah in je tudi že dokaj uveljavljen.

Na splošno lahko rečemo, da je za mlade demokracije primernejši volilni sistem, ki:

- omogoča nemoten razvoj pluralizacije in evolucijsko pot oblikovanja strankarskega prostora,

- preprečuje zacementiranje pluralizacije že v začetni fazi,
- preprečuje utrjevanje posameznih političnih elit, preden so se utrdile demokratske institucije, in
- omogoča reprezentativnost parlamenta (oz. preprečuje, da bi se družbeni konflikti izražali in reševali drugod).

BOŠTJAN MARKIČ*

Politične stranke, volilna kultura, volilni sistem

1. Problematike volilnih sistemov in volilnih procesov ni mogoče »politometrijsko«
skrčiti na volilno tehniko. Vendar očitno ni odveč opozorilo, da ne tako redko različne politične alternative niso vselej samo nekakšna vzvišena (družbena in politična) načela in temeljna (idejna, ideološka) nasprotovanja, temveč tudi na videz majhna »volilno-tehnična pravila«. Poznavanje »tehničnih«
volilnih podrobnosti in modusa operandi različnih volilnih sistemov je nujen pogoj za razprave o volilnih sistemih. Politične stranke, njihovi liderji, poslanci imajo pred očmi vselej tudi praktično politične posledice takšnega ali drugačnega volilnega sistema. Gre skratka tudi za povsem politično legitimno vprašanje, kakšna je metoda preoblikovanja volilnih glasov v poslanske mandate. Politične stranke soglašajo, seveda predvsem tiste, ki so demokratske in zavezane k parlamentarizmu, da je do politične oblasti legitimno priti po poti volilne glasovnice. Toda ob tem je pomembno, kakšen je volilni sistem, kateri model, večinski, proporcionalni ali na ta modela navezan »specifičen«, »kombiniran«
sistem je v veljavi. Ob tem lahko pripomnimo, da seveda lahko tudi zabredemo v politično čudne institucionalne volilne zlitine. Politične stranke se na vsak način hočejo izogniti takšnemu volilnemu sistemu, ki ima v njihovi zaznavi politično frustrirajoče posledice za politične stranke. Politične stranke pretehtavajo možne posledice različnih volilnih modelov. Zavedajo se politično urejevalnih funkcij volilnega sistema in kot kaže praksa, se s preračunljivostjo odločajo za različne volilne sistemske izbire. V času, ko se povsod uveljavlja partitokracija, pa seveda niso redki glavni opeharjenci ravno državljani, volivci, ki tudi ne doumejo vseh sistemskih zapletov političnih strank in dolge razprave o volilnih procedurah dojemajo kot potrat časa; in to še zlasti, če se do nerazpoznavnosti zaplete volilni sistem.

2. Prav je, da se slovenska politologija, pravo, sociologija, pragmatična politika in zakonodajalec intenzivno ukvarjajo z volilnim sistemom, z volilno zakonodajo. Mislim, da je potrebno, da vendarle relativiziramo institucionalno avtonomijo volilnega (pod)sistema v odnosu do globalnega političnega sistema. Politični razvoj in proces sta posledica dejavnikov različnega izvora (zgodovinskih, kulturnih, gospodarskih). Vsega ne moremo pripisati le volitvam in volilnemu procesu. Strukturni lomi v konkretni družbi in njenem gospodarstvu, razlikovanja med stabilnostjo političnega sistema in stabilnostjo vlade so pomembni dejavniki razu-

* Dr. Boštjan Markič, redni profesor FDV.

mevanja volilnega procesa. Družbenopolitične razmere, črte družbenih in političnih spopadov, politična stališča, obrazci političnega vedenja so pomembno izhodišče, ki naj zakonodajalcu omogoči izbiro »pravega« volilnega sistema. Učinki primerjalno podobnih volilnih sistemov so v različnih državnih in družbenih okolišjih različni.

3. Pri snovanju volilnih sistemov ni nujno le pravno normativno znanje, ampak tudi politična modrost, primerna politična imaginacija, ki pa se ne sme sprevreči v politično halucinacijo ali celo v paranojo, da bo določen volilni sistem vrgel na površje »sovražnika«. V parlamentarnem političnem sistemu sta pozicija in opozicija dva pola parlamentarne celote, ki sta si v številnih prvinah nasprotna, ne pa tudi sovražna. V sodobnem političnem svetu ni vseeno, kako se bo izoblikoval volilni sistem. Tudi v Sloveniji sta volilni sistem in proces zelo pomembna, ne le teoretična, ampak tudi praktično politična tema. Volilni sistem, ki bi v Sloveniji radikaliziral politične konflikte, ne bi bil pravi in bi nas kaj lahko zapredel v stanje nacionalno kolektivne politične brezizhodnosti. Pomembno je, da so politični mehanizmi in politične institucije slovenske družbe prosojne, da se dajo preverjati. Tudi volilni sistem lahko (so)povzroči, da se politične stranke uveljavijo kot med seboj sprti kronični prepirljivci in da se razvija politično in moralno priskutna ščuvaška politična kampanja, kjer so politične stranke do volivcev udvorljive – samo do volitev.

4. V Sloveniji pri snovanju volilnih sistemov ne bi smelo iti za lahkomiselnost »štancanje« nekakšnih »novih« volilnih sistemov, ampak za trezno politično dogovarjanje in iskanje sprejemljivega političnega soglasja, ki izhaja iz dostojne politične in volilne kulture. Seveda bo tudi v Sloveniji odločitev o tem, po kakšnem volilnem sistemu naj se politična naklonjenost glasovalcev – volivcev spremeni v parlamentarni mandat, padla na polju politične moči slovenskih političnih elit in glede na odnose med njimi. Odločitev o tem, kakšen naj bo volilni sistem, je izrazito politično vprašanje. Politične stranke in tudi njihova socialna baza (če jo seveda stranke imajo jasno opredeljeno) so v svojih težnjah, da sledijo svojim družbenim interesom ter v želji, da uresničijo svoje politične cilje, kaj lahko bistveno prizadete ravno s takšno ali drugačno naravo volilnega sistema. Vse pravkar povedano pa daje problematiki volilnega sistema in procesa ne le teoretično, ampak tudi politično praktično trajno aktualnost.

5. Politika je področje interesov in družbenih konfliktov in s tem nujno tudi določenega družbenega in političnega nezadovoljstva. Tudi volitve so politično dejanje, ki zrcalijo tudi politične konflikte. Slovenska družba ni družba razvite in dolgodobne parlamentarne tekmovalne demokracije. V »etabliranih« parlamentarnih družbah obstoje oblike in kanali, institucionalni in neinstitucionalni mehanizmi, ki preprečujejo preveliko stopnjo politične agresivnosti. Zgrajena demokratična politična kultura je lahko neke vrste jez za strankarske manipulacije z nezadovoljstvom državljanov volivcev. Demokratični politični sistem in demokratična politična kultura se medsebojno dopolnjujeta, kar tudi politično blagodejno vpliva na volilno kampanjo. Tako ta ne dobiva izrazito politično ekstremističnih primesi v smislu brezobzirnega volilno političnega boja. Tam pa, kjer se demonizira politični nasprotnik in se »prekvalificira« v sovražnika, je to zanesljivo znamenje nizke volilne kulture. Takšna politična anatema v volilni kampanji tudi dobi svojo logiko, ki ne tako redko uide nadzoru tistega, ki je agresivno volilno kampanjski proces izzval.

Znak visoke volilne kulture je takšno politično volilno obnašanje, kjer se državljanu volivcu omogoči, da se »znajde« tudi takrat, ko je soočen s protislovni-

mi informacijami o razvojnih, gospodarskih, socialnih zaslugah posameznih političnih strank oziroma političnih elit. Tekmovalnemu vplivanju različnih političnih strank seveda volivec ne more ubežati. Razen, razumljivo, če se umakne v popolno pasivnost in kot posledico tega tudi v volilno abstinenco. Toda v tem primeru je njegova vloga politično vzeto vendarle pasivna. V interakcijskem odnosu med politiko(m) in volivcem igrajo pomembno vlogo procesi politične socializacije, ki je bil državljan volivec deležen. Z volilno kulturo »opremljen« državljan bo dojemljiv za argumentacijo dejstev in ne bo lahkomišelno nasedel volilno perverz-nim sirenskim glasovom političnih strank. Če velja za volilno kulturo, da so njena vsebina, vzorci in modeli volilnega obnašanja in sistem vrednot, potem je tudi pomembno, da so te vrednote pri volivcu ponotranjene. Za slovensko družbo, ki v obdobju povojnih »manifestativnih« volitev in filtrsko delegatskih volitev, ni mogla razviti demokratične volilne kulture, tudi težko pričakujemo »ponotranje-nost« demokratičnih političnih vrednot. Vzgajati državljana Slovenije h kritično-sti, k odpornosti do politične manipulacije, je tudi stvar državljanske vzgoje, ki pa na Slovenskem še nima globljih korenin.

Kimovski volivci, ki volilni propagandi hitro nasedejo, ki so hitro »za«, tako imenovani »takojeviči«, izpričujejo volilno kulturo, ki ne odseva samostojne osebnosti državljana. Ribiči človeških duš – v strankarsko volilni preobleki – najdejo v politično neosveščenih državljanih relativno lahek volilni plen. Zato velja memento: glede demokratične volilne kulture se da relativno malo storiti v krajšem roku. Sistematično državljanska vzgoja, daljše parlamentarno izročilo, spoznanje dobrih, pa tudi slabih strani strankarsko tekmovalnega sistema šele omogočajo državljanu vsaj relativno svobodno volilno opredeljevanje. Seveda bo ekonomski in politični pragmatizem danega trenutka tudi samostojnejšega državljana zapeljal v takšno volilno skušnjavo, ki mu morda kratkoročno ustreza, dolgoročno pa je proti njegovemu položaju glede na mesto, ki ga konkretni državljan zavzema v socialnem tkivu družbe. Problemi trenutne bivanjske (eksistenčne) ogroženosti so zelo »hvaležno« področje volilne propagande, na kar računajo tudi vse (nenaiv-ne) politične stranke na Slovenskem. Nekatere politične stranke pa računajo tudi s tem, da med nekaterimi državljani še vedno ni zasičenosti z mednacionalnimi odnosi in zato brenkajo tudi na takšne strune. Politične stranke pa običajno niso politično lahkomišelnosti in po navadi kar dobro pretehtajo, kakšna je motivacijska struktura »prevzemnika« volilnopropagandnega sporočila.

V volilni propagandi določene ideje, zlasti če počivajo na skupinskem osebku, kot na primer na narodu, sloju, razredu, poklicni strukturi, dejansko omogočajo projekcijo osamljenega, frustriranega in neuspešnega posameznika v »prestižno« skupnost. In v to prestižno skupnost bo volivec prišel, če bo volil »našo«, »ta pravo« politično stranko, v stranko, za katero »se dobro ve«, kaj je že storila. Volilna propaganda se tudi v slovenski družbi ne bo vodila v ekonomsko urejenih razmerah, kar kaj lahko »potopi« zametke demokratične volilne kulture. Vse to nakazuje možnost, da bo na Slovenskem vsaj del volilne propagande precej brez-kompromisen in izključevalen. Volilna propaganda na Slovenskem se bo vodila pač v tekmovalnem okolju, delovala bo vzporedno in nasprotno propagandni aktivnosti »drugih« političnih strank. Pri tem ne mislim samo na taktične trike propagandne obrti, ampak tudi na globalno zasnovano strategijo volilnopolitičnega marketinga. Slovenija je danes odprta socialni, politični in volilni prostor in tega se politične stranke dobro zavedajo in bodo to tudi volilno izkoristile. Seveda ta odprtost slovenskega političnega prostora kaj lahko k izraziti volilni demagogiji nagnjene politične stranke usmeri v netenje sovraštva v odnosu do manjšinskih

skupin, v kakršni koli manifestaciji se že te manjšinske skupine pojavljajo (nacionalne, verske, kulturne, spolne). »Obramba« pred strankarsko konkurenco lahko politično drugače usmerjene stranke zaskomina, da zaidejo v politično in etično neokusna dejanja. Če imamo v takih primerih opravka z družbeno razvojno ter ekonomsko socialno travmatizirano javnostjo (ali ni tudi slovenska javnost takšna?), je verjetnost volilnih političnih konfliktov zelo visoka.

Demokratska volilna kultura je vezno tkivo demokratskih družbenih odnosov in strpnega soočanja različnih vizij in projekcij družbenega razvoja. V Sloveniji se prav gotovo srečujemo z različnimi pogledi na družbeni razvoj, zlasti še v dinamični poziciji – opoziciji. Ustvarjalno iskanje alternativ za izhod iz krize je legitimna politična pravica političnih strank in tekmovalne večstrankarske volitve se bodo odvijale ravno na črti iskanja optimalnih alternativ za gospodarsko uspešno in socialno varno življenje državljanov in državljanek Slovenije. Pri tem pa gre v Sloveniji tudi za to, kako se bo prikazoval »objekt« nezadovoljstva v razmerah slovenske gospodarske in družbene krize. Mehanizmi prejšnjega političnega in volilno-delegatskega sistema, ki so bili v veliki meri operacionalizacija utopičnega modela družbenega razvoja, so postali povsem neprimerni za sedanje procese v slovenski družbi in ki tudi na institucionalni ravni niso mogli razrešiti družbenih konfliktov. Kljub temu pa ostaja odprto vprašanje, kako bodo družbene konflikte v slovenski družbi reševali »novi« politični mehanizmi in institucije. Ob vsem tem pa je nujno upoštevati tudi dejstvo, da pri Slovencih nagnjenost k prevzemanju tveganja ni posebno visoka, čeprav to ne pomeni, da ne bi iskali novih političnih sidrišč za svoje politične opredelitve.

6. Vsa naša gornja razmišljanja bi lahko dali tudi v širši okvir. Tudi na Slovenskem se srečujemo s krizo predstaviške demokracije in tistega, kar je pravzaprav mogoče najbolj opredmeteno v njej: s krizo političnih strank. Najbrž se ta kriza ne more rešiti tako, da se samo bolje »naolijemo« tradicionalni politični mehanizmi. Res tudi ni slučajno, da se v slovenskem političnem prostoru ponovno »kliče na pomoč« institucija referendumov. V logiki demokratskih političnih ravnotežij vsekakor je, da bo nekoliko večja moč in vloga slovenske vlade mogoče uravnotežiti z okrepljeno nadzorno funkcijo slovenskega parlamenta. Slovenska družba se srečuje s problemom nezaupanja v institucije, državljani Slovenije so samo nominalno razsodniki načinov političnega vladanja. V slovenski družbi bi kazalo iskati različne oblike politične participacije. Ali lahko »volilna beseda«, izgovorjena vsako četrto leto, glede na siceršnji družbeni molk v daljšem politično časovnem obdobju, rešuje probleme slovenske družbe? In dalje, če bomo – glede na volilno zakonodajo – skrčili število strank v slovenskem parlamentu, ali se ne bo s tem zmanjšala tradicionalna reprezentativna (predstaviška) sposobnost parlamenta, ki se bo potem pač po organski logiki »preselila« na druga mesta v slovenski družbi? Čeprav vsa gornja vprašanja terjajo širšo politološko teoretično elaboracijo, pa je verjetno odgovor tudi za slovensko družbo v pametni (in torej ne v nespametni!) integraciji med predstaviško in neposredno demokracijo, v prenikanju državljanov Slovenije v politične institucije, predvsem tudi politična udeležba državljanov Slovenije na lokalni ravni. Pa seveda tudi uporaba novih informacijskih tehnologij! Pri tem za slovenske »primitivne« razmere ne mislim že kar na »elektronske volilne shode« Rossa Perota, ki meša satelite in faks, televizijo in kompjuterje. A vendar: ali se tudi na Slovenskem ne približujemo »tehnopolitiki« ter »videokraciji«, ki je bržčas tudi perspektiva. In dalje, ali ne bo vse to drobilo in manipuliralo državljane zavesti.

7. Kakor koli smo lahko skeptični do visoke stopnje demokratske volilne

kulture na Slovenskem, vendar eno je malodane zanesljivo: karizmatične politične osebnosti na Slovenskem – vsaj za sedaj, pri sedanjih razmerah – nimajo volilnih možnosti in so državljanom precej bolj v volilno spotiko kot v prijazen volilni sprejem. »Herojski« liderji tipa Tuđman in Milošević na Slovenskem volilno ne bodo »prijemali«. Političnovolilna potrošniška psihoza, ki bi se usmerjala na »pastirja in čredo«, je za volilno kulturo na Slovenskem vendarle preveč poceni, da bi se uveljavila. Politiki, ki bi ob tej »viži« hoteli osedlati svojega političnega konja, bi potegnili kratko. Slovenska družba je že toliko razvita, da ni čreda, ki bi politično ponižno tapkala za ovnom. V politiki so nevarni vsi, ki razpolagajo z veliko močjo. Če pa je velika moč osredinjena v »predsedniškem sistemu«, je seveda tudi zelo nevarna. Projekti, ki bi na Slovenskem vključevali karizmatično-liderske osebnosti, bi bili primerni samo za komemoracije. Političnovolilni racionalni nameni na Slovenskem grede lahko le v smeri demokratičnih parlamentarnih volitev, politično demagoške nakane pa se lahko izgubljajo v nasajanju karizmatičnih osebnosti. Javni slovenski volilni okus je do karizmatično-liderskih osebnosti izpričano odbojen: v tem me potrjujejo tudi javnomnenjske raziskave, opravljene v Centru za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij pri Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Še s takšno cinično politično aritmetiko se v Sloveniji do »predsedniškega sistema« miloševićevskega in tuđmanovskega modela ne more priti. Podoba je, da se strankarski velikaši in prvaki v Sloveniji tega zavedajo in njihove politične tipalke zato ne tipljejo v to smer. Slovensko ljudstvo res ni dovzetno za karizmatično-liderske projekte, za inavguracijo »starešin volilnega ljudstva«.

UPORABLJENA LITERATURA:

- Šiber Ivan, *Politička propaganda i politički marketing*, Alinea, Zagreb 1992
 Nohlen Dieter, *Izborni pravo i stranački sustav*, Srbska knjiga, Zagreb 1992
 Blais A., *The Classification of Electoral System*, v: *European Journal of Political Research*, 16/1988
 Chamberlain, J. R., Featherston, F., *Selecting a Voting System*, v: *The Journal of Politics*, 48/1986
 Fisićella, D., *Doppio turno e democrazie difficili*, v: *Rivista Italiana di Scienza Politica*, 14/1984
 Grofman, B., Lijphart, A., *Electoral Laws and Their Political Consequences*, New York 1986
 Herzog, H., *Minor Parties. The Relevance Perspective*, v: *Comparative Politics*, 18/1986
 Passigli, S., *Riforme istituzionali e sistema politico*, v: *Rivista Italiana di Scienza Politica*, 2/1984

TONE PERŠAK*

Duša, igra in sistem

Postavimo na začetku vprašanje, na katero v bistvu ni moč odgovoriti. Zakaj v državah, ki se imajo za izrazito demokratične in jim tudi večina drugih držav priznava visoko stopnjo demokratičnosti, ne uvedejo vsaj približno enotnega sistema volitev? Zakaj večini Američanov niti na misel ne pride, da bi reformirali politični sistem in zamenjali sistem volitev ter tako omogočili več strank? Zakaj uporabljajo Francozi in Angleži tako različni in različni večinskega sistema volitev?

* Tone Peršak, poslanec Skupščine Republike Slovenije.

Zakaj so se Italijani, Avstrijci, nedavno še Poljaki odločili za proporcionalni sistem volitev? Zakaj volijo Nemci po proporcionalnem sistemu z najizraziteje in najbolj učinkovito uporabljenimi prvinami večinskega sistema? Zakaj so se Bolgari in potem še Hrvati za volitve v en dom parlamenta odločili za vzporedno uporabo obeh sistemov brez medsebojne povezave, kakor to v Sloveniji predlagajo narodni demokrati z dr. Pirnatom na čelu? Zakaj bomo, kot zdaj (pred sejo skupščinske ustavne komisije, ki naj bi 29. junija določila predlog zakona o volitvah v državni zbor) kaže, uvedli dokaj samosvoj sistem, samosvoj vsaj v tolikšni meri, kot je npr. sistem, ki ga uporabljajo na Irskem?

Vse kaže, da je volilna zakonodaja, zlasti če je sprejeta po res temeljitem razmisleku in z dovolj visoko stopnjo soglasja političnih strank ali državljanov, praviloma tudi izraz nekaterih pomembnih značilnosti skupnosti, ki po tej zakonodaji voli. Gre za značilnosti, ki so gotovo tudi derivat politične strukturiranosti družbe, hkrati pa so izraz njenih temeljnih civilizacijskih norm in vrednot in naposled so morda celo izraz mentalitete oziroma, naj mi bo dovoljeno uporabiti ta sporni pojem, duha naroda.

Volilna zakonodaja je kajpak v prvi vrsti odvisna od nekaterih ustavnih opredelitev, ki določajo, ali gre v državi za t.i. predsedniški sistem (ZDA), za pretežno predsedniški sistem (Francija) ali za parlamentarni sistem, ki je značilen za večino zahodnoevropskih držav. Vendar so tudi te opredelitve odvisne od prej omenjenih dejavnikov. Za ameriško družbo je znano, da tako rekoč temelji na tekmovalnosti in kultu zmage. Gre skratka za družbo, v kateri je tisti tip civilizacije, ki ga kot optimalni civilizacijski tip opisuje R. Caillois v knjigi Igre in ljudje, dosegel svoje najčistejše uresničenje. To je družba, ki temelji na agonu v njegovi najbolj dosledni obliki. Torej na agonu kot spopadu dveh protagonistov, ki sta pred tem vsak zase že porazila celo vrsto svojih tekmecev (demokratski predsedniški kandidat vse protikandidate demokrate in kandidat republikancev vse republikanske protikandidate) in se potem pred očmi vse države pomerita med seboj. Zmagati na predsedniških volitvah je za ogromno večino državljanov ZDA največja možna zmaga v življenju, o kateri sanjajo premnoge ameriške družine in mnoge izmed njih desetletja in desetletja posvečajo energijo vsega klana prizadevanju za doseg tega cilja (primer družine Kennedy). Nasploh je družba v ZDA tako (politično) strukturirana, da se za vse pomembnejše politične funkcije na koncu spopadeta dva kandidata: demokrat in republikanec. Mnogi poznavalci celo menijo, da med republikanci in demokrati v programu niti ni bistvenih razlik, vendar je razvrščanje v dve stranki nujno zato, da omogoči končni dvoboj za Belo hišo ali prostor v senatu oziroma da omogoči enačenje volivcev z enim od obeh dvobojevalcev, po koncu dvoboja pa tudi enačenje vseh z zmagovalcem. To, da imata stranki vendarle nekoliko socialno različno situirane privrženke, je celo po mnenju mnogih Američanov manj važno. S tega vidika je ravno letos prišlo do nepredvidenega zapleta. Nepričakovano je namreč deležen precejšnje podpore pri volivcih neodvisni kandidat multimilijonar Perot. Ne glede na to, ali bo Perot tudi na koncu odločilno posegel v spopad za predsedniški mandat ali ne, že njegova dosedanja uspešnost opozarja, da smo morda priče začetku velikih sprememb v ameriški družbi, ki jih analitiki političnih razmer za zdaj ocenjujejo kot znamenja naveličanosti in ogorčenosti volivcev nad strankarskimi igrami. Posamezni poznavalci razmer na Zahodu namreč opažajo, da se volivci začenjajo odvrčati od tradicionalnih strank, ker imajo občutek, da se le-te ubadajo le še same s seboj in medsebojnimi prestižnimi boji za oblast in se v resnici ne menijo več za državo in blaginjo ljudstva v tej državi.

Za večino evropskih držav ni značilno pristajanje na »knock out« sistem volitev, v katerem zmagovalec dobi vse, vsi drugi pa nič. Ravno zato se v večini zahodnoevropskih držav uporabljajo različne inačice proporcionalnega sistema volitev (od Švedske in Nemčije do Italije, Avstrije in že onstran meja Evrope Izraela). Te različice segajo od v bistvu čistega proporcionalnega sistema državnih volitev v Italiji, ki je letos omogočil, da je prišlo v parlament kar trinajst skupin in še nekaj neodvisnih poslancev in je tako posredno povzročil tudi dolgotrajno in mučno usklajevanje interesov ob volitvah predsednika republike in nato še pri imenovanju mandatarja za sestavo vlade. Za racionalnejšo in s tem tudi za selektivnejšo različico proporcionalnega sistema volitev so se v primerjavi z Italijani (in tudi Poljaki) odločili Nemci. V tem primeru gre po eni strani za spoštovanje načela strpnosti, ki dopušča, da dobijo mesta v parlamentu vse politične stranke, ki dosežejo omembe vredno podporo pri volivcih (v Nemčiji pomeni to prag 5%), kar je bržčas na nek način povezano s priznavanjem ključnega pomena individuumu in pravici do različnosti, po drugi strani pa tudi za željo po čim racionalnejši ter učinkovitejši ureditvi države. Kar zadeva sistem, se to kaže kot dokaj posrečena kombinacija glavnih značilnosti večstrankarskega sistema, v katerem se stranke uveljavljajo kot nosilci programov oziroma vizij, kako celovito urediti družbo in zagotoviti tej družbi čim bolj optimalno zadovoljevanje večine splošnih interesov, z ravno tako zelo izrazito težnjo volivcev, da bi jih v parlamentu zastopali ljudje, ki jih poznajo in na katere se lahko obračajo kot na svoje poslance. Če bi v zvezi s tem nadaljevali prej začeto razmišljanje, bi lahko šli celo v preverjanje hipoteze, da je volilni sistem, uzakonjen v določeni državi, mogoče pojasnjevati tudi s pogloblitimi značilnostmi najbolj cenjenih športov v določeni državi itd.

Če torej razmišljamo o tem, kako naj bi poslej volili slovenski državljani, si je treba zastaviti kar nekaj vprašanj oziroma opozoriti na nekatere že sprejete opredelitve. Zapleti z volilno zakonodajo, pravzaprav zgolj z zakonom o volitvah poslancev državnega zbora, dokazujejo, da se vsaj politične stranke, v precejšnji meri pa že tudi volivci, zavedajo, da smo v Sloveniji z novo ustavo uvedli izrazito parlamentarni sistem, in da so zato volitve v državni zbor za večino strank in volivcev najpomembnejše. Poleg tega se je treba spomniti, da je pogloblitno geslo slovenske pomladi bilo poleg gesla o nesporni suverenosti slovenskega naroda in njegovi pravici do samoodločbe ravno geslo o nujnosti uvedbe političnega pluralizma oziroma o prehodu v parlamentarno demokracijo in večstrankarski sistem. V tem znamenju je jeseni leta 1989 potekal tudi takratni spopad z vladajočo ZKS za proporcionalni volilni sistem za volitve v družbenopolitične zборе republiške in občinskih skupščin. Res je sicer, da se državljani v raziskavah javnega mnenja in priložnostnih anketah množično izrekajo za to, da bi volili ljudi z imeni in priimki in ne zgolj stranke (strankarske liste), je vseeno dvomljivo, ali bi to v tolikšem številu zahtevali tudi, če bi jim bilo nedvoumno prikazano, da to pomeni zanesljivo približevanje zgolj dvostrankarskemu sistemu, zelo verjetno redukcijo pluralizma na desnico in levico in tako tudi možnost, da se oblasti polasti stranka, ki v resnici nima niti petdesetodstotne podpore med volivci. Zaradi očitno raznovrstnosti političnih in siceršnjih interesov ter vizij skupne prihodnosti je gotovo smiselno z volilnim sistemom omogočiti obstanek vsaj tistih političnih skupin, ki dokazljivo zastopajo dovolj velike skupine volivcev. Prag 3,41% pomeni 45.000 do 50.000 volivcev in to je že lahko zelo pomemben lobi, ki ima pravico do svojih govornikov v parlamentu. Po drugi strani pa tudi Slovenija ali še zlasti Slovenija bržčas mora imeti kolikor toliko stabilno vlado, ki bo le ob določeni gotovosti in zanesljivi podpori v parlamentu lahko tudi učinkovita. To pa pomeni, da vsaj načelno za vladno

večino potrebno število političnih strank, ki so še zmožne usklajevati medsebojne poglede in zahteve, ne more biti preveliko. Če bi bilo treba v vladno koalicijo sprejeti tudi večje število strank z izrazito majhnimi skupinami poslancev (po dvema, tremi), lahko ponovno pride do izsiljevanja vlade oziroma večine znotraj te večine s strani teh majhnih poslanskih skupin, ki rade zahtevajo nesorazmerne koncesije njihovim programom v zameno za podporo siceršnjim vladnim predlogom. Vse to zahteva proporcionalni volilni sistem z ustrezno visoko postavljenim pragom za vstop v parlament. Prag 3,41% (trije poslanski mandati) je ob predpisanim številu 90 poslancev najbrž ustrezen. Kot že rečeno, pa ni mogoče spregledati želja volivcev po glasovanju za ljudi in ne zahtev po tem, da morajo poslanci poznati in zastopati interese posameznih območij v Sloveniji. Zakon, ki ga je kot kompromis med različnimi koncepti predlagala ustavna komisija Skupščine Republike Slovenije, najbrž niti eni od parlamentarnih strank ni povsem po volji, res pa je, da poskuša upoštevati večino navedenih zahtev in teženj.

Vprašanje pa je, ali je in v kolikšni meri je predlagani volilni sistem mogoče oceniti kot izraz norm in vrednot, ki naj bi izražale civilizacijske posebnosti ljudstva Slovenije kot posebne skupnosti (nacije) s predpostavljenim posebnim »karakterjem« (spomnimo se Temeljnih točk OF, razprav na to temo pred nekaj leti in tudi v zadnjem času itd.). Pri tem razmišljanju se seveda moramo zavedati, da se gibljemo po skrajno spolzkem ledu in tvegamo naštetе upravičene očitke o šarlatanstvu, neutemeljenih spekulacijah in še bi se dalo našteti obilo tovrstnih ocen. Pa vendar... Zdi se, da slovenski državljani vsaj pretežno niso pretirano navdušeni za ideologije in programe. Razprave o »desnici« in »levici« jim niso najbolj ljube in tudi strankarske prvake bolj presoja po njihovih dejanjih kot po njihovih opredelitvah. Zato se v glavnem tudi manj opredeljujejo za izrazite »ideologije« in bolj za pragmatične politike. To pomeni, da bi volivcem bilo treba omogočiti izbiranje med kandidati, če seveda želimo, da bi bili volivci večinsko zadovoljni tudi s samim aktom volitev. Hkrati pa ne gre prezreti določene stopnje skepticizma, ki v glavnem onemogoča trajno nekritično oboževanost idolov, značilno za nekatera druga ljudstva. Najbrž se ne bi pretirano motili, če bi izhajali iz prepričanja, da se večina Slovencev politično opredeljuje, razen seveda v posebnih okoliščinah, izrazito posamično in ne množično, in da je ravno zato vsak posameznik politik bolj podvržen racionalni presoji kot apriorni čustveni privrženosti. Ta presoja je gotovo v mnogih primerih napačna, še zlasti v teh časih, ko smo vsi še pod vtisom velikih zgodovinskih dogodkov, nakopičenih v zadnjih nekaj letih, vendar se vsekakor zdi, da pri večini volivcev bolj odloča razmislek o kandidatih kot privrženost čustvene narave. Po svoje tudi številni javni žolčni napadi na posameznike, naj bodo po svoji vsebini še tako čustveni, v bistvu pričajo ravno o tem: o vztrajnem prizadevanju po presoji delovanja posameznih politikov oziroma po utemeljitvi svojega sovraštva ali privrženosti. To pa dokazuje še neko drugo posebnost: težnjo po neke vrste osebnem stiku s politikom, ministrom ali poslanecem, četudi prek spisa za rubriko Pisma bralcev, telefonskega poziva ali vprašanja med radijsko ali televizijsko oddajo »v živo«. Tudi te vidike volilna zakonodaja gotovo mora upoštevati, če želimo doseči ne le volitve kot volitve, temveč tudi vsaj relativno zadovoljstvo volivcev ob volitvah. To je v tem času še posebej pomembno zato, ker je za Slovenijo še vedno značilno, da zelo veliko ljudi intenzivno spremlja politično dogajanje in želi na nek način sodelovati pri tem dogajanju. Tudi to je posledica dogodkov teh zadnjih let, ki so dodobra pretresli slehernega državljana Republike Slovenije.

Ali bo zborom skupščine, ki je sama po svoji sestavi res še ostalina nekega

drugega sistema, čeprav že dokazuje mnoge kakovosti in pomanjkljivosti parlamentov v večstrankarskih sistemih, uspelo sprejeti volilno zakonodajo, ki bo ustrezno izrazila to hipotetično politično in civilizacijsko »nрав« slovenskega ljudstva, je kajpak za zdaj še povsem odprto vprašanje.

CIRIL RIBIČIČ*

Volilni sistem – med idealnim in realnim

Zelo pomembno je, da se je Slovenija leta 1990 izognila čerem, ki so prizadele veliko škodo mnogim mladim demokracijam v Vzhodni Evropi, ko je uveljavila proporcionalni način volitev v družbenopolitični zbor. Večinski sistem je namreč marsikje, na zelo očiten način na primer v sosednji Hrvaški, prispeval k utrditvi enopartijske vladavine, ki med mandatno dobo ne zagotavlja nobenega resnega vpliva opozicije, učinkovitega nadzora in še manj možnosti spremembe razmerja političnih sil na oblasti. Takšen volilni sistem bi ohranjal in krepil politične polarizacije v Sloveniji in vodil v politične spopade, ki bi bili posebej nevarni med osamosvojitvijo. Prav tako je pomembno, da se je Slovenija izognila uveljavitvi večinskega sistema ob sprejemanju ustave in da se je izognila nevarnosti, da bi ob parlamentarni blokadi ostala brez ustave in roka za izvedbo volitev. Danes pa so odločilne politične sile Slovenije pred tretjo zahtevno nalogo: oblikovati volilni sistem, ki bo upošteval sodobne demokratične evropske normative in bo prilagojen posebnim razmeram v Republiki Sloveniji.

Volitve so oblika demokratičnega postavljanja in zamenjavanja nosilcev javnih funkcij. Takšne demokratične svobodne volitve so mogoče na temelju zelo različnih volilnih sistemov. Vsaka družba si izbira svoj sistem, ki ni in ne sme biti stvar aktualne vladajoče koalicije, ampak terja veliko širši, po navadi ustavno soglasje ljudi in političnih strank. V Republiki Sloveniji spodbuja takšno soglasje ustavna določba, po kateri je za sprejem volilne zakonodaje potrebna zelo zahtevna 2/3 absolutna večina, ki je toliko težja zaradi tridomne skupščine in zaradi tolmačenja, po katerem mora biti navedena večina dosežena v vseh fazah zakonodajnega postopka.

Izredno ostri politični boji okrog volilnega sistema ustvarjajo vtis, kot da si žele nekatere stranke z volilnim sistemom in ne v enakopravnem političnem boju zagotoviti volilno zmago. Namesto da bi energije prihranile za volilne spopade in za prilagajanje svoje volilne strategije in taktike sprejetemu volilnemu sistemu, spreminjajo volilno zakonodajo v predmet političnega spopada, ki naj usodno prejudicira volilni rezultat. Takšnim pritiskom večina političnih strank in poslancev ne bi smela popustiti. Volilni sistem mora biti takšen, da je zmaga odvisna od uspešnega nastopa na volitvah, da torej ne prejudicira zmagovalca in volitev ne spreminja iz negotovega prihodnjega dejstva v svoje nasprotje.

Demokratični volilni sistemi so lahko zelo različni, vendar pa sedanje razmere v Republiki Sloveniji terjajo specifičen pristop k volilni zakonodaji. Čisti večinski

* Dr. Ciril Ribičič, poslanec Skupščine Republike Slovenije.

sistem bi v Sloveniji na primer spodbujal ravno tisto, česar imamo že tako preveč, to je politično polarizacijo na dva nasprotujoča si bloka, razcep slovenskega političnega prostora, vračanje v preteklost, v kateri je delitev na staro- in mladostvo, na liberalce in klerikalce, na rdeče in črne, prineslo veliko gorja. Večinski sistem bi ta trenutek prinesel v slovenski politični prostor namesto tekmovalne konkurence prepir o preteklosti in namesto spopada med različnimi koncepti prihodnosti diskvalifikacije političnih nasprotnikov.

Druga posebnost, ki jo je treba upoštevati je, da politična pluralizacija slovenskega prostora še ni sklenjena. V preteklih dveh letih so se pojavljale nove stranke, ki si želijo v enakopravnem spopadu priboriti mesto v državnem zboru. Zato bi bile pretirane omejitve za zunajparlamentarne stranke in nestrankske kandidate ter ugodnosti parlamentarnih strank v kandidacijskem postopku, kar je sicer normalna sestavina evropskih demokratičnih volilnih procesov, v Sloveniji preuranjene.

Če zanemarimo nekatera manjša nesoglasja glede sestave in načina volitev članov državnega sveta, potekajo politični boji predvsem okoli volilnega sistema za državni zbor. Za predsednika republike je bilo zelo hitro doseženo politično soglasje, po katerem naj bi se volil na enak način kot na volitvah 1990. leta predsednik predsedstva republike (dvokrožni večinski sistem).

Glede volitev poslancev državnega zbora so bili začetni pristopi zelo različni. Pojavili so se tako zagovorniki čistega večinskega kot tudi čistega proporcionalnega sistema. Poznejše razprave pa so postopno izoblikovale najmanj štiri kompromisna stališča, ki poskušajo na različen način kombinirati elemente proporcionalnega in večinskega sistema. Oglejmo si na kratko, katere so temeljne značilnosti različnih možnih volilnih modelov:

1. *Čisti večinski sistem* bi potekal tako, da bi v 88-ih volilnih enotah kandidirali posamezni kandidati ene ali več političnih strank, izvoljen pa bi bil tisti kandidat, ki bi v drugem krogu (v drugi krog bi se uvrstila kandidata, ki sta dobila največje število glasov v prvem krogu) dobil večino veljavnih oddanih glasovnic. Poleg običajnih slabosti večinskega sistema (glasovi vseh, ki niso glasovali za izvoljenega kandidata, romajo v koš, politične stranke so prisiljene k sklepanju predvolilnih koalicij, možnosti nestrankskih neodvisnih kandidatov in kandidatov manjših strank za izvolitev so minimalne itd.), bi imel takšen sistem za Slovenijo še posebej nevarne posledice. Spodbujal bi že omenjene stare polarizacije političnega prostora na dva nasprotujoča si bloka, zaostroval politični spopad med njima in odvrčal predvolilne boje od razvojnih, gospodarskih in socialnih vprašanj. Kljub temu ima takšen sistem v Sloveniji precej zagovornikov. Največkrat ga njegovi pristaši tolmačijo kot sistem, ki naj bi bil edini v skladu z načelom ljudske demokracije, ker naj bi omogočil izvolitev ljudskih poslancev, ki bi bili relativno neodvisni od strank, volivcu pa bi omogočal izbiro med osebnostmi kandidatov ne glede na politično stranko, ki stoji za njimi. Takšna utemeljitev seveda ni prepričljiva, saj dejstvo, da je v vsaki volilni enoti izvoljen samo po en kandidat, ki mora dobiti večino oddanih glasov, vnaprej zahteva povezovanje političnih strank, ki skupaj obvladujejo večino volilnega telesa v posamezni volilni enoti. Pristaši večinskega sistema so hkrati zelo ostri kritiki t. i. partitokracije, razraščanja strank in njihovega velikega vpliva. Komaj dve leti po ponovni uvedbi večstrankarstva v Sloveniji so takšne utemeljitve hudo sporne in neprepričljive.

2. Najbližji večinskemu sistemu je *kombinirani volilni sistem*, po katerem bi 44 poslancev državnega zbora izvolili na podlagi čistega proporcionalnega sistema. Takšen kombinirani volilni sistem predlagajo predstavniki narodnih demokratov.

Ne glede na to da takšen sistem uveljavlja elemente proporcionalnega sistema, pa bi njegova uveljavitev imela podobne posledice kot uvedba čistega večinskega volilnega sistema. Toliko bolj, ker naj bi se po večinskem sistemu volili tudi predsednik republike in člani državnega sveta. Slabost takšnega kombiniranega sistema je, da politične stranke postavlja pred dilemo, ali naj ravnajo tako, kot je to običajno v večinskem ali tako, kot je to običajno v proporcionalnem sistemu. Zdi se, da bi prevladala logika večinskega sistema in predvolilno koalicijsko povezovanje med strankami.

3. Nekoliko bolj se odmika od večinskega sistema predlog t. i. *nemškega volilnega sistema*. Ta volilni sistem omogoča izvolitev dela poslancev na podlagi čistega večinskega sistema in drugega dela poslancev na podlagi proporcionalnega sistema. Pri tem je končna razdelitev poslanskih mest takšna, da ustreza deležu glasov, ki so jih dobile stranke na proporcionalnem delu volitev. Tudi v tem sistemu prevladuje logika večinskega sistema, odprta pa so tudi strokovno tehnična vprašanja, npr. tisto, kako zagotoviti proporcionalno zastopstvo strank v parlamentu glede na to, da slovenska ustava predpisuje število poslancev, ki jih ima državni zbor. Upoštevati je treba tudi to, da nemški volilni sistem pozna relativno zahteven 5 % spodnji prag za vstop posamezne politične stranke v parlament.

4. Tretja kombinacija večinskega in proporcionalnega sistema je zapisana v *osnutku volilne zakonodaje*, kot so jo sprejeli vsi trije zbori republiške skupščine v juniju 1992. Gre za volilni sistem, v katerem je delitev glasov in sedežev dosledno proporcionalna, iz česar bi bilo mogoče na prvi pogled sklepati, da so v tej kombinaciji elementi večinskega sistema podcenjeni. Toda to ni tako. Predvideni način volitev (vsaka stranka v 88-ih volilnih okrajih nastopa s po enim kandidatom) spodbuja volivce in poprej ob kandidiranju tudi politične stranke, da se ravnajo po logiki večinskega sistema (predvolilne koalicije, posameznim volilnim okrajem prilagojena predvolilna kampanja, spopadanje med posameznimi kandidati itd.). Takšen volilni sistem izpolnjuje temeljna merila demokratičnih evropskih volilnih sistemov in je bil do neke mere uveljavljen celo v nekdanji kraljevini Jugoslaviji, kljub temu pa ima veliko nasprotnikov. To je razumljivo glede na to, da takšen volilni sistem onemogoča enakopraven volilni boj srednjim in manjšim političnim strankam, še posebej tistim, ki dajejo temeljni poudarek svoji programski usmeritvi (npr. Zeleni Slovenije) ali ne razpolagajo z velikim številom kakovostnih in dobro znanih kandidatov, z razvejano strankino mrežo, finančnimi sredstvi in izkušnjami, kako voditi volilni boj in promocijo programa in kandidatov v številnih različnih volilnih okrajih.

5. Četrta kombinacija večinskega in proporcionalnega sistema je volilni sistem, za katerega uveljavitev se je sporazumela *večina političnih strank*, med njimi vse tiste, ki podpirajo vlado dr. Drnovška. Gre za volilni sistem, ki za svoj temelj jemlje proporcionalni sistem, ki ga korigirajo z nekaterimi pomembnimi elementi večinskega sistema (spodnji prag za vstop v državni zbor – 3,41%; regionalna volilna enota kot izvolilna enota; oddajanje glasov za politične stranke z glasovanjem za njihove posamezne kandidate na regionalnih kandidatnih listah). Prednosti te kombinacije so, da omogoča izbiro med posamezniki, ki jih predlagajo stranke, in neodvisnimi kandidati; onemogoča, da bi posamezne stranke dobile večji oziroma manjši delež poslancev od deleža glasov, ki so jih njihovim kandidatom namenili volivci; zagotavlja enakomerno zastopanost pokrajin; ne sili strank v povezovanje v dva nasprotujoča si bloka; preprečuje pretirano razdrobljenost parlamenta; omogoča izvolitev posameznih kandidatov odvisno od volje volivcev in neodvisno od stališča vodstva politične stranke itd.

6. Čisti *proporcionalni sistem* bi pomenil, da bi posamezne politične stranke nastopale s svojimi kandidatnimi listami na nacionalni ravni in da bi volivci lahko izbirali le med temi kandidatnimi listami brez možnosti dajanja prednostnih glasov posameznim kandidatom. Za takšen čisti proporcionalni sistem se ta trenutek ne zavzema nobena politična stranka.

Ocena realnega razmerja političnih sil v Sloveniji kaže, da bo mogoče doseči z ustavo predpisano večino glasov ali za tretjo (opisana pod 4) ali za četrto (opisana pod 5) kombinacijo proporcionalnega in večinskega sistema. K tretji kombinaciji se nagibajo praviloma večje stranke oziroma stranke v opoziciji, ki podpirajo vlado dr. Drnovška. Kot kaže, ima sistem z 88 okraji, v katerih bi stranke nastopale s po enim kandidatom, za nekaj glasov večjo podporo v republiški skupščini kot sistem, po katerem bi stranke nastopale s svojimi kandidatnimi listami v volilnih enotah in volilnih okrajih. Ugotovimo pa lahko, da bi slednji volilni sistem bolje izrazil obstoječe razmerje političnih sil in podporo, ki jo imajo posamezne politične stranke med volivci. Nasprotno pa bi prvi sistem bolj vplival na preoblikovanje slovenskega političnega prostora, s tem da bi spodbujal povezovanje sorodno usmerjenih političnih strank v koalicijske in druge povezave, s katerimi bi si zagotovile uspešen nastop v volilnem sistemu, ki je prezahteven za srednje velike in manjše stranke.

Normalna sestavina vsakega demokratičnega volilnega sistema je njegova negotovost. Z vidika političnih strank pa je negotovost pri volilnem sistemu z 88 okraji nenormalno velika. Gre za to, da bi bila izvolitev posameznega kandidata odvisna predvsem od tega, v katerem volilnem okraju bi kandidiral oziroma kakšno podporo ima posamezna politična stranka v tem volilnem okraju. Lahko se torej zgodi, da je v državni zbor izvoljen kandidat, ki ima sicer v republiki in v regiji, v kateri kandidira, manjšo podporo od drugih kandidatov, ker je kandidiral v volilnem okraju, v katerem ima stranka največjo podporo volivcev. Glede na to je razumljivo, da se med političnimi strankami krepi prizadevanje za to, da bi lahko s posebno nacionalno listo vplivali na vrstni red izvolitve tistih kandidatov, ki bodo izvoljeni na podlagi ostanka glasov oziroma v drugi delitvi glasov. Vložitev takšne nacionalne liste na državni ravni je lahko močno sporna, če se z njo uveljavi volja strankinega vodstva v nasprotju z voljo volivcev. Upoštevati je treba tudi, da je priljubljenost posameznih kandidatov lahko bistveno različna v vodstvu, med člani neke politične stranke in med vsemi volivci te stranke. Zato bi morala biti vložitev nacionalne liste, kolikor bi jo volilna zakonodaja sploh dopustila, pogojena z demokratičnim postopkom njenega oblikovanja. Ta postopek bi se lahko ravnal po načelih t.i. predhodnih volitev (*primeries*), kot jih poznajo nekateri volilni sistemi. S takšnim glasovanjem bi lahko stranke realneje presodile tudi svoje možnosti za uspešen nastop na volitvah, kar bi ustvarilo zanesljivejšo podlago za sklepanje predvolilnih koalicij in drugih povezav strank.

Posebej sporno je tudi vprašanje, kako preprečiti t.i. volilno geometrijo, torej vplivanje na volilne rezultate z oblikovanjem volilnih enot in okrajev. Gre za to, da bi bili volilni okraji in volilne enote po velikosti oz. po številu volivcev vsaj približno enake. Po drugi strani bi umetno oblikovanje volilnih enot in volilnih okrajev lahko povzročilo pasivizacijo delov posameznih krajevnih skupnosti, občin in regij, ki bi se čutile umetno priključene k teritorialnim enotam, v katerih ne bi imele pravega interesa za sodelovanje pri volitvah niti pravih možnosti vplivati na izbiro kandidatov.

Vse več je pristašev rešitve, ki jo omenja tudi ustavni zakon za izvedbo ustave, po kateri bi volitve potekale na podlagi volilne zakonodaje iz leta 1990, če ne bi

bilo doseženo z ustavo opredeljeno soglasje o novi volilni zakonodaji. Takšen predlog je samo na prvi pogled privlačen in enostaven. Po eni strani je treba ugotoviti, da je volilna zakonodaja iz leta 1990 poznala tri različne volilne sisteme za tri zборе republiške skupščine (proporcionalni sistem z elementi večinskega sistema za družbenopolitični zbor; enokrožni sistem relativne večine za zbor združenega dela in dvokrožni sistem absolutne večine za zbor občin). Po drugi strani bi bilo težko doseči soglasje o nujnih spremembah te volilne zakonodaje, ki izvirajo iz nove ustavne ureditve. Tako ne preostane nič drugega, kot doseči kompromis o takšnem volilnem sistemu, za katerega bomo lahko trdili, da je korak naprej od volilnega sistema, sprejetega še pred prvimi svobodnimi volitvami leta 1990.

FRANCE VREG*

Agresivna volilna kampanja

Pluralizacija političnega prostora, ukinjanje monopolov monističnih sistemov in porazdelitev moči v državah postsocializma – in tudi v Sloveniji – so sicer ustvarili razmere za politični in komunikacijski pluralizem, vendar niso uresničili nove paradigme. Nasprotno, večstrankarstvo je sprožilo surove spopade med političnimi subjekti, politična scena je postala močno ideologizirana. Nastala je nova elita, ki se je polastila vzvodov vidne in nevidne moči. Javnost je vedno bolj reducirana na množico pasivnih konsumentov produktov medijske deregulacije in tržne ekonomije. Opozicija in civilna družba sta – čeprav formalno legitimna – potiskana na obrobje in v »spiralo molka«. Javnomnenjski prostor obvladuje »popačena« propaganda – obremenjena z antikomunizmom in strahom, da bi nova elita izgubila oblast.

V predvolilni kampanji v Sloveniji leta 1990 je bila bolj ali manj ohranjena raven politične kulture, ki se je rojevala konec osemdesetih let. Volilni zakon, interni pravilniki in etični kodeks medijskih institucij so zagotavljali enake možnosti kandidatov za volilni boj, enakopravno predstavitev kandidatov ter ustrezno predstavitev osebnosti, ki so bile vredne zaupanja javnosti. Uveljavljene so bile evropske norme predvolilne propagande. Slovenski mediji so sprejeli načelo, da so med predvolilno kampanjo dolžni poročati o vseh pomembnih političnih, gospodarskih, kulturnih, športnih in drugih dogodkih doma in v svetu, medtem ko je pokrivanje predvolilne kampanje le del tega poročanja. Ob volilni kampanji so se slovenski mediji zavzemali za to, da objektivno, uravnoteženo selekcionirajo in objavljajo vesti, poročila in kritične komentarje. Poročanje o kampanjah strank je bilo v skladu z njihovo pomembnostjo v političnem življenju. Poročanje je bilo »produkt« novinarjeve presoje, ne pa »rezultat« pritiska delnih interesov strank ali osebnih ambicij kandidatov. Medijske hiše so imele vso pravico, da omejujejo politično agresivnost strank, zlasti pa manj pomembnih stranic.

V predvolilni kampanji so novinarji ohranjali načelo profesionalne predstavitve volilne kompeticije. Mediji so zavračali izkrivljanje političnih programov,

* Dr. France Vreg, zaslužni profesor ljubljanske univerze.

dezinformacije, podtikanja, napade na osebno integriteto kandidatov, pa tudi »večplastna« sporočila plačane propagande. »Jastrebi« Demosovega propagandnega aparata pa so kljub temu predvolilno sceno preplavili s surovo antiboljševiško kampanjo, ki bi bila primerna za totalitarizme v Romuniji, Vzhodni Nemčiji in še kje, ne pa za stopnjo dosežene demokratizacije v Sloveniji. Pri tem so nekateri mlajši »jastrebi« Demosovega volilnega štaba zagrešili še vrsto propagandnih idiotizmov, med katere je sodila tudi neumestna primerjava demokrata Kučana z romunskim diktatorjem. Slovenci so tudi zavračali pretirano agresivnost kandidatov. Mnoge, zlasti socialno šibke sloje pa so pritegnile populistične vizije »dobrega človeka« iz Negove.

Analitiki se vedno znova sprašujejo, zakaj se je kljub tako vehementni in agresivni antikomunistični propagandi »zgodil« volilni fenomen uravnotežene politične moči – z rahlo premočjo Demosove koalicije zelo heterogenih strank in stranic. (To »premoč« pa so znova in znova ogrožali prenoviteljski predsednik in opozicijska koalicija levih sil.) Ali je odgovor v tem, da so v Sloveniji že dolgo pred volitvami zorele vrednote evropske demokracije in humanega prenovljenega socializma, kar se je kazalo v nastopih intelektualcev, kulturnikov, filozofov, sociologov, pa tudi dela članstva slovenske zveze komunistov – ostrih kritikov okorelih ostankov nekdanjega partijskega vodstva. Ali je odgovor v zgodovinskem spominu slovenskega naroda na nekaj stoletni zgodovinski boj za preživetje, na osvobodilni boj na strani evropskih antifašističnih sil? Ali je odgovor predvsem v novejši politični zgodovini: v spopadu Staneta Kavčiča s konservativnim krilom v partiji; v usodnem prelomu Milana Kučana s prosrbsko jugoslovansko centralistično partijo? Ali je odgovor tudi v tem, da smo v Sloveniji zavračali enoumje in uveljavili strpnost do kritičnih publikacij, do »ofenzivne« Mladine, pa tudi do Nove revije, da so lahko z vsem političnim žarom objavljala nacionalne in osamosvojitvene programe. Ali je odgovor v slovenski posebnosti, v zgodovinskih izkušnjah malega naroda, da mora ohranjati nacionalno enotnost in se ne opredeljevati za leve in desne ekstreme, kar je bilo usodno že nekajkrat v zgodovini naroda.

Po prevzemu oblasti je nova demokracija sprva uspešno uveljavljala evropski model parlamentarne demokracije. Kmalu pa si je začela ideologizacija politike: predsednik Peterle je hote ali nehote vsiljeval »pravoverni« model vladanja, zlasti v kulturi in šolstvu, in spodbujal versko poslanstvo obeh ministrov (geslo: moli in delaj, televizijska Obzorja duha, rekatolizacija slovenskega ljudstva). Antikomunizem so začeli razglašati za bistvo slovenske narodove biti, antifašizem pa za zgodovinsko zmoto. Demokrate Demosove koalicije so potisnili v politični geto, njihove zgodovinske zasluge pa pometli v predale zgodovine. Antikomunistični predvolilni program, ki ga je na zboru v Dragi razgrnil teolog iz zamejstva, je po osvojitvi oblasti postal vladni program mesijanskega predsednika. Katoliški etos predalpske provincialne provenience so vsilili Demosovemu CK-ju in parlamentu. Predsednik skupščine je lahko s svojimi poslanci samo še »aminoval« sklepe Peterletove vlade. In ko je Spomenka Hribar s težkim srcem zapisala usodne besede »zaustaviti desnico«, se je nanjo zčila »gnojnica« najbolj prostaške, ogorčene propagande, ki pa je dokončno razgalila krenenizem nekaterih »narodovih voditeljev«.

Sovraštvo do demokratov se razodeva tudi v današnji propagandni eskalaciji desnih rudimentov Demosa. Propaganda desnice postaja notorična: agresivnost se animalno prepleta s strahom. Izliv »zmagoslavja« in strahu se je pokazal že ob prvi konstruktivni nezaupnici Peterletovi vladi. Poslanci desnice so nastopili z obrabljanimi antikomunističnimi slogani, ki pa so izzveneli kot zgodovinski anahronizem. Nastopaški eros pa je pred televizijskimi kamerami »pozlatil« vzvišeni duh »svete vojne« za »pravo vero in domovino«.

Naslednja faza je bila napad na teoretičnega promotorja osamosvojitve, na nesrečnega zunanjega ministra, ki se ni »pokoraval« predsedniku vlade. Glavni sunek pa je bil namenjen strategu nekdanjega odbora za človekove pravice in koordinatorju obrambne vojne, češ da kot nekdanji kadet in levi marksist pripravlja policijsko diktaturo. Šele propagandna neumnost ideologa bananske »kulture« o dekretu nekdanjega predsedstva SFRJ s podpisom dr. Drnovška je streznila pregrete glave.

Predvolilna kampanja desnice se v zadnjem obdobju zgleduje na »sabljaških manirah« ekstremne nemške desnice. Pogreznila se je v propagandno močvirje umazane antikomunistične gonje novodobnega »lova na čarovnice«. Urbi et orbi razglajajo ultimat: vsem nekdanjim komunistom prepovedati javno delovanje za deset let; odpreti policijske arhive, razgaliti sodelavce UDBE ter (po nemškem vzoru) začeti s sodnimi procesi. Rehabilitirati je treba nedolžne »bele«, ki so se »žrtvovali za domovino«, ko so postali sestavni del SS-policije, v geto pa je treba poslati antifašiste.

Križarska vojna novodobnih Mahničev in Korošcev ter pristašev domobranske Nove zaveze je naravnana k zrušitvi sedanje vlade in k ponovnemu prevzemu oblasti. To usmeritev teoretično hranijo teologi z nastopi v verskih listih, zlasti v Družini, kjer spremembo vlade v slovenskem parlamentu označujejo kot nasilen komunistični »prevrat«. Sprašujejo se, ali so verniki in demokristjani »lahko brez-brižni pred dejstvom, da so se po dveh letih vrnili na oblast (nekdanji?) komunisti«. Sledi logičen sklep: »Kdor se postavlja po robu krščanskim demokratom, se postavlja po robu Cerkvi« – kakor zgrožen ugotavlja dr. Bučar.

»Jastrebi« desnice so svoja predvolilna gesla pospremili z agresivnimi zahtevami: Odstaviti predsednika skupščine, ker je »bivši oficir UDBE in ga zato držijo za vrat in izsiljujejo«; odstavi Spomenko Hribar kot predsednico Svetovne konference, ker jo vodi »ateistično in marksistično naduto«; zamenjati »rdeče« direktorje... Slovenijo ogroža komunistična nevarnost: z levim pučem v skupščini se je znašla »v krogu komunističnih držav, kot so Kuba, Severna Koreja, Srbija«. To Resnico je treba razglasiti v mednarodni javnosti. Da mislijo smrtno resno, dokazujejo odstavitve Hribarjeve in nastopi Peterleta v tujini. Torej, predvolilna kampanja naj bo boj na nož!

Ustrahovati množične medije

Odnosi med mediji in strankami so mešanica konfliktov in kooperacije, podpore in destrukcije. Politični subjekti izvajajo pritisk na množične medije, da bi vzpostavili za stranko ugoden kontekst volilne kampanje, predstavitev javne podobe njihovih kandidatov in porazdelitev glasov na volilne bloke – še preden volitve

dejansko so. Volilni štabi strank skušajo z dogodki (parlamentarnimi nastopi, mitingi, razglasi, protesti, spoti, napadi na nasprotnike) preplaviti televizijo, radio in časopise.

Novinarji in uredniki pa si žele tudi novic, ki jih opredeljujejo kot konflikt, kontroverzo, dvoumnost, škandal. Preizkušajo kandidatove šibkosti, zmotnosti, javnosti prikrite zasebne afere. Mediji dajejo prednost problemom in zgodam, ki vzbujajo pozornost in so na meji senzacionalnosti. Zavračajo predloge strank in jim vsiljujejo medijske definicije tega, kar je pomembno. Tako mediji deklarirajo svojo relativno avtonomnost in »neopredeljenost«, skratka nadstrankarstvo.

Mediji so glavni »nosilci« predvolilnih kampanj, zato so pogledi vseh strank tudi v Sloveniji uprti v medije. Ker se desnica čuti najbolj ogrožena, je razumljivo, da si jih želi prilastiti. Sprva so brezobzirno »okupirali« govornico v parlamentu in si s tem zagotovili medijsko tribuno. Kultura parlamentarne razprave – ki jo je spoštovala prejšnja opozicija – se je sesula in se spremenila v rokovnjaški kretenizem – kot je ugotovila presunjena javnost. Osupli demokrati so še komaj prišli do besede. Najhujše napade pa je moral utrpeti predsednik skupščine (ki mu groze celo s kazenskim pregonom).

Ker pa se volitve bližajo, je treba ustrahovati medije. Ljubljanski mestni liderji črnega Demosa so v obupu ugotovili, da so »vsi slovenski mediji v rokah komunistov«. Čez noč so pozabili na politično farso, ki so jo isti gorečnejši uprizorili 8. novembra 1990 v republiški skupščini: takrat je vladajoča koalicija prepovedala opoziciji razpravo o amandmajih k vsiljenemu zakonu o RTV. Pod Peterletovo taktirko so izglasovali svoj svet RTV, imenovali generalnega direktorja in direktorje radia in televizije, ti pa so zamenjali urednike. V istem obdobju so bili tudi napadi na Delo in druge časopise. Zviška so zavrnili predloge stroke – slovenske komunikologije o sestavi sveta, v katerem bi prevladovali predstavniki civilne družbe, ne pa strankini agitpropovci. Danes pa zahtevajo posredovanje ministrstva za informiranje in državno vmešavanje v avtonomijo medijev – kar bi bila slaba replika preglasovanja v skupščini pred letom in pol.

Za nacionalne medije je izjemno pomembno, da ohranijo status neodvisnih javnih institucij. V predvolilnem boju morajo ohraniti nepristranskost, objektivnost in kompleksnost poročanja. Zadržati morajo kritično razdaljo do vseh strank, še zlasti do agresije desnice. Mediji so to dolžni storiti zaradi slovenske javnosti, kajti pred njo so odgovorni za sporočanje resnice tega sveta in za kulturo javnega dialoga. To je zlasti pomembno takrat, ko zginjajo k soglasju stremeče oblike sporazumevanja in se uveljavljajo najbolj grobe metode strateške interakcije.

Politična propaganda naj bi bila po mnenju nekaterih teoretikov osvobodjena ideološkosti. V slovenski sceni pa se politični cilji vse bolj prepletajo z ideološkimi. Zlorablja se strategija emocionalne komunikacije, uporablja se »nadzemeljska«, biblijska moč. Gorečnejši producirajo črno-bele stereotipe in insinacije. Politično kulturo nadomeščajo z manipulacijami in zakoni politične džungle. V džunglah resda uspevajo agresivni opičjaki in grozilni kriki. V propagandni sferi pa »grozilni apeli« po navadi rojevajo nasproten učinek. Slovenskemu človeku so bližje umirjeni in razumni politiki z razvito politično kulturo in strategijo sporazumevanja. Slovenski človek si ne želi, da bi mu gospodovali ljudje iz politične džungle. Komu torej zvoni?

STANE JUŽNIČ*

Bosna šaptom pade (1463)

»L'avenir
dure longtemps...«
(Charles de Gaulle)

Balkansko prizorišče

Bukareški mir (10. avgusta 1913), ki je končal dve balkanski vojni, je konkretiziral in detajliziral konec otomanske (turške) vladavine na Balkanu. Njene državnice – naslednice so si že skakale v lase, vsaka je zahtevala kar največji del zapuščine. Srbija, kakršna se je izoblikovala v 19. stoletju, pa je bila dvojno uspešna: ni le odstranila turških gospodarjev, marveč je potisnila svojega največjega subimperialističnega rivala Bolgarijo. Seveda ni dobila vsega, kar si je lastila, ni ji bil dovoljen dostop na morje, kajti predvsem po zaslugi Avstro-Ogrske je morala opustiti Albanijo. Prav to pa je že najavljalo scenarij bodočih balkanskih vojn.

Otomanski imperij se ni krušil in rušil le ob državotvornih ambicijah balkanskih držav. Vanj so posegale zunanje (velike) sile in tako v drugačnem kontekstu nadaljevale tuje imperialne posege, ki so vselej Balkan temeljito delili.¹ Glavne zahteve pa so bile razporejene postopoma na Rusijo in na avstrijsko cesarstvo, ki se je (1867) preoblikovala v »dvojno monarhijo« Avstro-Ogrsko. Ta država je imela, še posebej ko se je zanj s svojimi interesi postavila združena Nemčija, središčno vlogo na Balkanu. Izrezala si je tako balkansko vlogo s tako imenovanimi turškimi vojnami. Prav te so ne le otomanski imperij razdrle, marveč utemeljile začetek novih balkanskih meja.

Bila pa je to dejansko kontraofenziva Evrope in potiskanje otomanske sile proti jugovzhodu. Dolgo je namreč prav ta otomanska država obvladovala Balkan. Po bitki pri Mohaču (1526) se je razširila na večji del Ogrske, v kateri je bila tako ali drugače zajeta tudi »državnopravno definirana« Hrvaška. Z mirom v Sremskih Karlovcih (1699) so Turki izgubili Ogrsko in Transilvanijo. Z mirom v Požarevcu (1718) so izgubili še Beograd in Banat, so pa Beograd povrnili v vojni 1738–39, ki je pomenila konec spektakularnih avstrijskih uspehov. Daljnje lomljenje otomanskega imperija je prevzela druga imperialna sila, Rusija, in s svojim posegom vsestransko zapletla balkanske vojne. Imperialnim zahtevam, usmerjenim na samo srce otomanskega imperija, Konstantinopol, Carigrad ali Istanbul (imenovan različno glede na rivalske pretenzije), je dodala razsežja slovanskega zavezovanja in pravoslavne (religiozne) vzajemnosti.

* dr. Stane Južnič, redni profesor na FDV.

¹ Zgodovinske determinante jugoslovanske države (Novoveške pretenzije na Balkan), Teorija in praksa, Ljubljana, let. 27, št. 5, 1990, str. 557.

Avstrijsko cesarstvo (po letu 1867 preoblikovano v »sestavljeno« Avstro-Ogrsko) je seveda imelo prednosti, ki jih je ohranilo s pravico zgodnejšega osvajačca na mejah (preostalega) otomanskega državnega kompleksa, ki ga je začelo lomiti poleg ruske sile še državotvorje balkanskih narodov. Kot tako je bilo avstrijsko cesarstvo temeljna zavora dvema iredentama: italijanski na zahodu in srbski na vzhodu.

V tem smislu sta se seveda povsem razumljivo in logično iredenti priključili s svojim zavezništvom antanti, koaliciji sil, ki je nasprotovala nemškim imperialnim težnjam. In skupaj z antanto, v pravem pomenu besede le z njeno pomočjo, zmagata v veliki svetovni vojni, ki jo štejemo za prvo (1914–1918). Vojna sicer ne more biti pripisana le balkanskim združbam, vendar se je tam začela. In to prav zaradi Bosne in simbolično v Bosni. Vsaj v trojnem smislu je to tako:

- Bosna in Hercegovina postane zadnji državnopravno neopredeljen prostor ob razkroju otomanskega imperija,

- se izpostavi kot pričakovana »naslednja« etapa srbskega državotvornega zagona in

- utemlji kot področje ne le avstrijsko-srbskega tekmovanja in nasprotovanja, marveč vozlišče pri razreševanju problema južnih Slovanov nasploh.

Sarajevski atentat na avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda (na Vidov dan, največji praznik srbstva, 28. junija 1914) je bil več kot le iskra, ki je zanetila požar prve svetovne vojne. Bil je kažipot srbskih nacionalnih ciljev. Avstro-Ogrska je morala razumeti, da so napadeni življenjski interesi njenega državnega obstoja.

Srbske državotvorne ambicije in Južni Slovani

Dve varianti sta se izkristalizirali v srbski strategiji, ki je bila usmerjena zoper Avstro-Ogrsko. Izhajali sta iz postulata, da morajo vsi Srbi živeti v eni državi. Prav to pa je bilo izhodišče vsake razpoznavne nacionalne politike do danes. Bili pa sta ti varianti, kot se spodobi pri zahtevah, ki imajo velike ovire na poti uresničitve, tentativni in prepleteni s priložnostmi. Strategija ni bila le vstavljena v kontekst interesov velikih sil na Balkanu, bila je zapletena in je postala prepletena s položajem in usodo Slovanov v Avstro-Ogrski. Tudi ti so težili k redefiniciji svojega državnopravnega položaja.

Nerešeno in deloma nerešljivo vprašanje Slovanov v Avstro-Ogrski, pri tem seveda mislimo predvsem na južne Slovane, je srbske namere hkrati olajšalo in še bolj preusmerjalo in jih zapletalo.

Južni Slovani so bili in ostali v marsičem razpoznavna enota zlasti jezikovno sorodnih ljudstev. Po drugi plati pa je bilo kaj malo skupnih in združevalnih lastnosti. Tuje države, vrinjeni religiozni in cerkveni sistemi, ki so jih prevzeli za svoje, različne civilizacijske ravni in še marsikaj drugega jih je ločevalo. Srbi so se nacionalno opredelili s pravoslavljem kot religijo in državotvornim spominom. Državo so ustanovili v preostanku otomanskega imperija v prvi polovici 19. stoletja, v njej pa so »manjkali« Srbi iz Avstro-Ogrske. Na njenih obronkih so živeli raztreseni zaradi preseljevanja in v funkciji avstrijskih vojaških podvigov zoper otomanski imperij. Z njimi in ob njih je živel drugačno slovansko prebivalstvo, drugačnost pa je bila v prvi vrsti religiozna, ni pa manjkalo tudi drugih razlik.

Prav poseben zaplet so povzročali Slovani, ki so bili islamske veroizpovedi. Muslimanov je bilo največ v Bosni, prehod na islam pa je bil tudi drugod pomembna meja. Niso torej pravoslavni in katoliki prepleteni z muslimani le v Bosni in

Hercegovini, taka je situacija v Sandžaku in v Črni gori, da neslovanskih muslimanov niti ne omenjamo.

Povezovalni dejavniki in ločevalne silnice so v nekakšni simbiozi. Srbska strategija je računala predvsem na povezovalne dejavnike in te so poudarjali tudi tisti, ki so si kot južni Slovani želeli enotno državo, čeprav pri tem niso vselej sledili srbskim načrtom. Kot povezovalni dejavnik je bil vsekakor zelo pomemben jezik. S povsem lingvističnega stališča ima to izhodišče realno zasnovo, saj jim je na drugih prostorih v večjih jezikovnih raznovrstnostih uspelo standardizirati enoten jezik.

Ustvarjanje enotnosti v tej smeri ima seveda svojo zgodovino. Največ zaslug pa je moč pripisati ilirskemu gibanju (1835–48). Nadelo si je ime predslovanskih prebivalcev Balkana v domnevi, da so ti »pravi predniki«. Impulz pa je prav gotovo bil v Ilirskih provincah, administrativno-politični tvorbi, ki jo je vzpostavila francoska okupacija (1803–1813) s sedežem v Ljubljani. Ilirsko gibanje je kot najpomembnejši rezultat delovanja lahko štelo vzpostavitev skupnega knjižnega jezika² ijekavska štokavščina, v svoji osnovi jezik Hercegovine, je potrjena kot južnoslovanski standard. Tako imenovani dunajski dogovor (1850) je temu pritrnil celo ob pomoči avstrijskih oblasti, ki so zahtevale utrditev terminologije, primerne za javno in šolsko uporabo. Tako se je pojavil (1853) *Juridischpolitische Terminologie für die slavische Sprachen Oesterreichs*. Le Slovenci so ostali zunaj tega dogovora. Tudi to je bil pomemben mejnik pri konstituiranju nacionalne zavesti.

Seveda je tak dogovor imel močno različne faze pri svojem uveljavljanju. Tisti, ki so se upirali južnoslovanski enotnosti, so ga vztrajno spodirivali in si izmišljevali tudi jezikovne razlike. Vendar že vzpostavljanje enotnega jezikovnega standarda kaže, da niso delovale le razdiralne in ločevalne silnice.

Jugoslovanska ideja se je napajala tudi v težnji, da bi se odvrnila tuja vmešavanja in daljnje krušenje slovanskih etničnih ozemelj. Prav na razpotju med tistim, kar je združevalo, in tistim, kar je ločevalo, se je jugoslovanska ideja pojavljala in izginjala in na tej relaciji se je odvijala tudi zgodovina države Jugoslavije, ki je bila rezultat kolaboracije srbske državotvorne politike in jugoslovanske ideje (po razkroju Avstro-Ogrske in z začetkom 1. decembra 1918).

Za srbsko državo je namreč ideja, naj bi bila južnoslovanski Piemont (ki je imel temeljno vlogo v združitvi Italije), pravzaprav močno vabljiva. Še posebej je bilo to tako, ker se je Jugoslavija lahko kazala kot uresničitev teženj po državi, v kateri bi bili vsi Srbi. Morda je postala celo preveč vabljiva in je skorajda zastrla dejstva o dejansko velikih razlikah med južnimi Slovani. Navdušenje nad odstranitvijo germanizatorskega pritiska, strahov madžarizacije in iritacija zaradi prepotentnih in nadvse nesprejemljivih italijanskih zahtev pa sta s strani »avstrijskih in ogrskih« Slovanov pripomogli, da so se razlike v usodnih zgodovinskih trenutkih vsaj sublimirale.

Bosna kot vozlišče rivalstev

Bosna je pri deljenostih južnih Slovanov imela trajno vlogo. Že s svojo »lego« med Vzhodom in Zahodom je bila strateško vozlišče. Imela pa je tudi razpoznavno državno obstajanje. Preden so jo osvojili Turki (1463), je bila pod močnimi udari zunanjih državotvornih kompleksov, pa vendar je opredelila tudi svojo zgodovino-

² Lingvistička antropologija (1983), str. 195.

sko fiziognomijo. Med vladanjem kralja Tvrtka I. (od 1353 bosanski ban in od 1377 kralj) je svoje meje utrdila na Drini, v njenih mejah je bila večina Dalmacije.

Niso vse te meje obstale, vendar so bile upoštevane pri nadaljnjih prirojevanih in prekrojevanjih tudi med obdobji tuje oblasti. Tudi (bosanska), če smemo temu tako reči, religiozna laviranja med pravoslavnim Vzhodom in katoliškim Zahodom so utegnili biti uspešna in uveljavitev bogomilstva³ kot verskega sistema, enako oddaljenega od pravoslavja kot od katoličanstva, je dajala Bosni pred turško zasedbo tudi videz »heretične« države, ki je tudi na tej podlagi imela svojo posebno fiziognomijo in ločeno drugačnost.

Ni pa bogomilstvo ostalo ogrodje »turške« Bosne in bogomili so prestopili v islam. Tako je zarisana verska neenotnost. Pravoslavje in katoličanstvo sta vztrajali. S preseljevanji in iz svojih žarišč in središč sta skušala razširiti svoj verski prostor. Prav zaradi verske neenotnosti sta dva sosednja nastopajoča in nastopajska nacionalna kompleksa, ki sta izšla iz pravoslavja in iz katoličanstva, v medsebojnem rivalstvu in kompetitivnosti, razdrila bosanski prostor.

Bosna se ni mogla opredeliti na temelju svoje zgodovinskosti. Muslimani, večinsko prebivalstvo, pa so k temu bili v zgodovinsko pomembnih trenutkih, ko se je religiozna pripadnost utemeljila nacionalno na balkanskem prostoru, negotovi in nepripravljeni za kakšna nova stanja. V otomanskem imperiju ni bilo nacionalne izpostavljenosti in občutenja pri tistih, ki so bili »prave vere«. Taka identiteta je bila lastna le pripadnikom »nepravih ver«, ki jim je država priznala versko avtonomijo. Nacija nacionalnosti je bila sublimirana v pripadnosti islamu. To specifičnost je treba omeniti, da bi lahko razumeli zamudništvo pripadnikov islamske veroizpovedi v državotvornih dejavnostih.

Propad otomanskega imperija so tako kot Albanci tudi slovanski muslimani doživeli v povsem drugačni zavesti kot pravoslavci in katoliki. In prav to je dajalo Srbom, ki so izšli iz pravoslavja, in Hrvatom, ki so to postali prek katoličanstva, velike možnosti »širiti« svojo nacionalnost na muslimane, jim oporekati posebno identiteto in vsiljevati svojo. In eni in drugi so jih obtoževali, da so svojo resnično nacionalno identiteto »izdali« s prehodom na islam.

To je seveda ena od mnogih mitologizacij resnične preteklosti in je obenem projekcija sodobnih občutkov in stanj v zgodovinske odnose, v preteklost. Tudi to je prav gotovo tragika Balkana in njegovih delitev in sporov. Muslimani so pravzaprav postavljeni v močno neugoden položaj in izhod, ki so ga prav v Bosni in Hercegovini našli, ko so svoje poimenovanje opremili z veliko začetnico (Muslimani), je nadvse logična. Tako so tudi oni postali narod med mnogimi drugimi narodi in si s tem pridobili pravice do avtentičnosti.

Prav v rivalstvu nacionalnih opredelitev se je izoblikovala tudi nacionalna zavest Muslimanov. Prve prave možnosti za tako opredelitev je prav gotovo ponudila tako imenovana avnojska Jugoslavija.⁴ Ta prenovljena Jugoslavija je v bistvu zavrgla koncept enotne države, ki so ga po nastanku prve Jugoslavije (1918) forsirali Srbi. Sprejeto je načelo federativnosti in razdelitve na republike. Med njimi je bila tudi Bosna in Hercegovina. Kakor koli bo že zgodovina sodila o avnojski Jugoslaviji, njene vloge blokiranja tako srbskih kot hrvaških poželjivosti ne bo mogla zanemariti.

Zdelo se je celo, da bi to bil lahko konec srbskim in hrvaškim zahtevam.

³ Herezije, Teorija in praksa, Ljubljana, let. 28, št. 1-2, 1991.

⁴ Za »avnojsko Jugoslavijo« štejemo državo, katere temeljni konstitutivni dejavniki in opredelitve so se izoblikovale na drugem zasedanju Avnoja (Antifašistično veče nove Jugoslavije) v Jajcu, torej v Bosni, 29. in 30. novembra 1943.

Hrvaške so se namreč konkretizirale, pa tudi vsaj začasno izrabile v okvirih tako imenovane Nezavisne države Hrvatske, kakršne so med razkosanjem Jugoslavije odobrile zunanje sile, predvsem Nemčija in Italija. Skrajni hrvaški nacionalizem iz tega časa pa je bil pravi preludij današnjim razdorom.

Avnojske meje so, to pa mora biti posebej poudarjeno, upoštevale zgodovinske meje Bosne in Hercegovine. Niso sicer natančno potegnjene na mejah zgodovinske Bosne pred turško osvojitvijo, so pa skoraj minuciozno načrtane vzhodne meje proti Srbiji, kakršne so se izoblikovale pred zlomom otomanske oblasti v Bosni in Hercegovini, ko je to ozemlje najprej zasedla (1878) in potem anektirala Avstro-Ogrska. Zahodne meje so bile tiste, ki so se ustalile po prenehanju velikih avstrijsko-turških vojn, ki so bile prvi najusodnejši korak k rušenju Turčije na Balkanu. Take meje pa še niso bile kaka dokončna rešitev balkanskega vozlišča.

Tuja vmešavanja so bila v posebni razsežnosti protiturška in v tem protiislam-ska, zato Muslimani niso bili integralni del njihovih preurejanj. Vse dokler Avstro-Ogrska ni prevzela Bosne in Hercegovine, niso bili Muslimani del pomembnejših kalkulacij. Niso šteti kot konstitutivni dejavnik. To, da je imela Bosna vsaj toliko argumentov o svoji zgodovinski legitimnosti, kot so jih imela druga državotvorna jedra, ni štel. Tudi dokazovanje, da jih ima morda več kot kakšna druga, nima prave teže. Zgodovinske argumente preglasijo drugi in drugačni. Vsi pa se prireja-jo in ponarejajo po potrebi. Se zamolčijo, če se zdijo odločilnejši, npr. etnični argumenti, in zanemarijo, če bi bilo treba upoštevati muslimansko sestavino pri redefiniranju nacionalnih razmejitev.

Tako srbski argumenti temeljijo na skupni zavesti o pripadanju in identiteti, ki jih je utemeljilo pravoslavje. V pomoč pa so klicani tudi, pogosto epizodni, zagoni kakšnega državotvorja, ki je za kak kratek čas segel na področja, ki niso imela ustaljene državne pripadnosti pred turškim zavzetjem Balkana. Prav pridejo tudi ustaljenosti upravnih enot, ki so jih utemeljevale tuje sile. Kot kaže, so te tudi najpomembnejše pri nastajanju najbolj vidnih in razvidnih meja na Balkanu.

Primerjave

Še en ekskurz nam utegne pomagati pri razjasnitvi problemov, ki nastajajo z razpadom Jugoslavije in še posebej v bosenskohercegovski situaciji. Gre za pokolonialne situacije na sploh. V Afriki na primer, pa tudi drugod, je kolonializem (evropskih) sil oblikoval političen prostor, tudi ko ga ni uspelo etnično ali drugače povsem predrugačiti, razen z neposredno poselitvijo. Vzpostavil je meje in pregrade, ne da bi pri tem upošteval kakšna etnična ali njim podobna merila.

Po tako imenovanem ruvanju za Afriko⁵ je le-ta razdeljena z mejami, za katere sploh ni moč reči, da so normalne v smislu, da delijo in združujejo razpoznavne narode.

Morda ne bi smeli reči, da gre le za zgodovinsko koincidenco, ko omenjamo ruvanje za Afriko in vzpostavljanje balkanskih meja v istem zgodovinskem času. Ruvanje za Afriko se je končalo z berlinsko konferenco (1884–1885), ko so se kolonialne sile dogovorile o mejah. Berlinski kongres (1878) pa je končal trenja zaradi balkanskih meja. Srbiji in Črni gori je dodelil suverenost, Avstro-Ogrski dovolil okupacijo Bosne in Hercegovine. Nihče tudi v balkanskem primeru ni trdil, da gre za etnične meje, bile so le rezultanta »ruvanja za Balkan« tako med

⁵ Kolonializem in dekolonizacija (1980), str. 101.

velikimi (zunanjimi) silami kot med nastalimi in nastajajočimi državami na Balkanu samem.

Po dekolonizaciji ni bilo alternative mejam, ki so vzpostavljene na berlinski konferenci. Morale so obstati natančno tam, kjer so jih zakoličile kolonialne oblasti in metropole. Vsako spreminjanje meja je bilo očitno hazardiranje z mirom in nekakšna igra z dominami: če pade ena meja, padejo vse. Afričani so to dejstvo v bistvu spoznali in motilci vzpostavljenih meja pravzaprav niso imeli ne mednarodne ne afriške podpore. Nenaravne meje so v tem smislu postale naravne in edino možne.

Tudi na Balkanu pravzaprav kar dolgo – do razpada velikih imperijev – niso o ničemer odločali prebivalci Balkana, razen ko se je bilo treba medsebojno vojskovati, pogosto v tujem interesu. Še več. Religije in zategadelj volja ideologije, ki so združevale ali ločevale, so prav tako prišle »od zunaj«. Če je nastala kakšna čisto balkanska sinteza, kot so bili bosanski bogomili, je to bilo prehodno v navalu drugih sintetizirajočih (zunanjih) dejavnikov. Seveda so tuje religije in ideologije lahko bile v prevzetnosti učinkovite, kot da so lastne, še posebno takrat, ko so delile in kopale prepade.

V takem položaju, ko Jugoslavija ni mogla obstati, za kar niso kriva le nacionalistična rivalstva, je treba opazovati primer vseh koloniziranih ozemelj in vseh zapoznelih državotvorij. Ni zgodovinskega časa za dolge, zapletene, krvave in pogosto strašne boje, kakršne je prestala, preden se je državno opredelil v enotnosti države in nacije velik del Evrope in eksemplarno Francija. Zgodovinski čas za taka državna ustaljevanja se je bržkone iztekel. Tudi v tem je zamuda na Balkanu očitna, kot je to tako v vseh razmerah, ko stare državne tvorbe razpadajo in se morajo nove ustaliti. Treba je torej upoštevati *obstoječe meje*.

Tudi takrat, ko se zdijo absurde. Meje so potegnile, kot smo rekli, državne tvorbe, ki so posegale na Balkan in se tam konfrontirale, pogosto z močno oddaljenimi središči. Tako kot je bilo v vseh kolonialnih situacijah.

Naj si o avnojski Jugoslaviji mislimo kar koli, prav gotovo je v njenem konstituiranju to spoznanje, kot smo rekli, zaznavno. Morda ni eksplicitno izrečeno in zaradi drugačnih namenov je prav gotovo zamolčevano.

Civilizacijske ravni

Ne bi bilo seveda dovolj za razlago razpleta jugoslovanske krize, ki ima vozlišče in najbolj krvave epizode na tlu Bosne in Hercegovine, navajati le zgodovinska dejstva v njihovi sekvenci in konfrontacijah. Nastopajo dejavniki, ki so bili nekako sistematično potiskani v ozadje, čeprav jih je bilo v vseh balkanskih vojnah ne le moč slutiti, marveč so bili že zaznavni. Naj navedemo le čiščenje nacionalnih prostorov ob vzpostavljanju novih nacionalnih držav na ruševinah otomanskega imperija, medtem sta bili bržkone najbolj radikalni popolno izničenje turške populacije v Srbiji in rušenje vsakega znamenja, da je kdaj koli obstajala. Druga svetovna vojna je s strahovitimi pokoli, kjer so se odlikovale še posebej hrvaška (ustaška) stran in ji je imenitno ustrezala srbska (četniška), v določenem smislu bila nekakšna generalka.

Vse bolj se pozablja, kako je »sinteza«, ki jo je ponudilo in z drugačno silo in tudi nasiljem izvedlo narodnoosvobodilno gibanje, ki mu na splošno rečemo partizansko, začasno razrešila to civilizacijsko krizo. Premagalo je tako srbske kot hrvaške ekstremiste in Bosni in Hercegovini omogočilo nekaj mirnih desetletij.

Prav gotovo je to bilo varljivo, ker državna tvorba, kakršno je vzpostavilo to osvobodilno gibanje z omenjeno avnojsko Jugoslavijo, ni imelo bistvenih sposobnosti trajanja, za kar pa obstajajo razlogi, ki jih tu ne moremo v detajle analizirati. Realsocialistično sistemsko eksperimentiranje je na splošno propadlo.⁶ Bržkone je rivalstva, ki so s tako silo izbruhnili prav v Bosni in Hercegovini, tako eksperimentiranje le za nekaj časa konzerviralo.

Bistvene razloge za nemožnosti prebroditve globokih sovraštev in nestrpnosti, ki zadeva dejanske in namišljene drugačnosti in tujosti, je bržkone treba iskati v posebni vrsti tradicionalne mentalitete,⁷ sloni ne le na klanskih deljenostih, marveč na tradicijah plenilske tehnike in neobčutenju pomena širše skupnosti ter posebnega odnosa do države. Država pač ni »skupna dobrina« in je le abstrakcija, ki naj bi dajala povsem konkretne koristi ne glede na produkcijski vložek.

Ekstremni nacionalizem se na Balkanu prekriva in prikriva s pritlikavostjo politične kulture, ki v osnovi ostaja nedemokratska in je nenavajena predvsem na toleriranje drugačnosti, v smislu, ki ga je opisal Ivo Andrić takole⁸ ... »Bosna je dežela sovraštva in strahu ... Celo svoja lastna tla imate radi, silno jih ljubite, toda na tri ali štiri različne načine, ki se med seboj izključujejo, smrtno sovražijo in pogosto trčijo ... Tisti, ki verjamejo in ljubijo – smrtno sovražijo tiste, ki ne verjamejo, ali tiste, ki drugače verjamejo in imajo radi druge stvari ...«

To je bistvo verskih sovraštev. V tem je bila strahota verskih vojn, ki jih je Balkan spoznal v obilju.

Izjemne polarizacije pa ponujajo izjemne priložnosti ljudem, ki se borijo za svoje duševno ravnotežje. V politiki izjemnih delitev najdejo izhode, ki jih v sebi ne morejo najti. Klima političnih bojov in krvavih obračunavanj je primerna za uveljavitev ljudi, ki so v bistvu na robu družbe. Kot nosilci »nacionalnih interesov« se pojavljajo najbolj agresivni ljudje, tudi priložnostni hudodelci in ubijalci. Vojna je priložnost socialne promocije. Nacionalna mitologija je lovišče pretencioznih politikov.

To pa je daleč od razvitega sveta, kjer se odvečna in tudi patološka agresivnost lahko odliva v poslovnost in drugačno družbeno kanalizirano in nadzorovano dejavnost, predvsem pa v produkcijo dobrin. V predmoderni družbi, ki je šele stopila v ero industrializma, se take energije prelijejo v junaštva, junačenja in nacionalistične zadrnosti.

Mednarodni okviri

Balkan je bil, kot smo že omenjali, vedno tudi stičišče interesov, v katero vdirajo od zunaj. Le-ti se prepletajo z nacionalnimi težnjami balkanskih držav. Bosna in Hercegovina kot mednarodno priznana država je tako rekoč v dvojnem položaju:

– Svojo neodvisnost, ki bi temeljila na jasno razpoznavni enotni identiteti, zelo težko brani med srbskimi in hrvaškimi konflikti.

– Bolj oddaljene države in državnice pa nimajo več razpoznavnih interesov v njeni usodi.

⁶ Okrogla miza Teorije in prakse (objavljena v let. 25, št. 26, 1988 in let. 26, 1–2, 1989) Kaj naj bi bil sodobni socializem?

⁷ Leta 1946, ko je pisal o »našem sovraštvu«, kar je zabeležil Ivan Lovrenović: Zaglušujoča nijemnost, Vjesnik, Zagreb, Panorama subotom, 28. maja 1988, str. 3

⁸ Politična kultura (1989), str. 235–247 (Tradicija in modernost).

To je seveda prvi krog mednarodne določitve dogajanj v nekdanji Jugoslaviji. Balkanske države delujejo pravzaprav natančno enako, kot je to bilo, odkar so se utemeljile. Le širše mednarodne okoliščine so drugačne.

Dve balkanski državi sta si pridobili poseben status in s takim statusom večjo stopnjo stalnosti vplivanja na dogajanja. Med njimi vsekakor Turčija in Grčija. Turčija je bila za vojaško zvezo NATO pomemben »kot«, Grčija se je priklopala do članstva v Evropski gospodarski skupnosti. Ne ena ne druga pa nista prebrodili svojih medsebojnih sporov.

Turčija se pojavlja vse bolj kot zaščitnik ne le turških etničnih manjšin, med katerimi je zlasti velika v Bolgariji, marveč naj bi ščitila muslimane nasploh. Od tod njen velik interes za Bosno in Hercegovino. Otomanski imperij jih je tako rekoč zasejal po Balkanu in v tem smislu so prav muslimani najbolj prezenten dokaz otomanske zgodovinske prisotnosti in, naj rečemo, porazov in retardacije. Bržkone ni povsem izginilo razmišljanje, da je z razpadom in porazi ta imperij tako rekoč pustil muslimane na cedilu. (Še posebej je to dokazala omenjena nesposobnost muslimanov znati se v položaju nastajanja novih nacionalnih držav.)

Grčija, ki je s svojo državo potisnila globoko v negrško, predvsem slovansko tkivo, se sklicuje na davno zgodovino in v pomanjkanju drugačnih argumentov reagira nacionalistično eksaltirano in oholo. Slovanskim Makedoncem odreja ime, ki si ga skuša rezervirati zase, kar pa je skorajda nekaj takega kot koroški »prastrah« in tržaško italijanstvo. Tudi grški strahovi pred »slavofoni«, ki jih bi radi predvsem v svojih mejah povsem zatajili, določa vedenje, ki je daleč od etnične tolerance.

Romunija ostaja močno zaposlena sama s seboj in s svojo veliko madžarsko manjšino. Pa še nekdanjo sovjetsko Moldavijo bi si rada čim prej priključila. Njeni balkanski interesi so v veliki meri saturirani, ker je ni države na teh prostorih, ki bi ji bile okoliščine bolj naklonjene v ozemeljski razširitvi. Te pa niso bile v skladu z bolgarskimi državotvornimi težnjami. Porazov je bilo preveč in tako Bolgarija čaka in tehta. Makedoniji se ni odrekla, dasiravno jo je kot državo priznala, ne priznava makedonskega naroda, Srbija ji je odrezala del nacionalnega telesa in ne more se odreči okna k Egejskemu morju, ki ga je vzela prav tako privilegirana Grčija s praviimi zavezništvi. Albanija se šele mora utrditi po brezumnem in brezupnem režimu mednarodne osamitve in razvojne sterilnosti. Albancem na Kosovu, zaradi katerih se je sprožila jugoslovanska kriza, se vse manj odreja in ti iščejo pot iz Srbije v skupno državo.

Neposredna sosesčina je po razpadli Jugoslaviji še Madžarska, Avstrija in Italija. Interesi teh držav so nasprotujoči tudi glede državno preurejenega balkanskega prostora. Madžarska ne bo pozabila sekanja svojega nacionalnega telesa in bo vsaj ščitila svoje sonarodnjake v Vojvodini. Avstrija bržkone nima izrazitih revindikacij, bo pa rada videla potiskanje Srbov in srbstva globlje na Balkan, kajti zgodovinski spomin na slavo cesarstva bo težko brez sledu izginil. O Italiji je seveda treba razmišljati kot določeni konstanti v balkanski politiki.

Širša mednarodna skupnost pa na balkanske zdrahe gleda z mešanimi občutki, kar določa njeno negotovo in tipajoče reagiranje. Po eni strani blagruje svojo oddaljenost v civilizacijskem smislu in si čestita, da ni več na »taki stopnji« divjštva ter ima povsem drugačne preokupacije in življenjske programe, ki so daleč od vojskovanja. Po drugi strani pa jo vznemirjajo strahote bosenskih zdrah, kar narekuje ali celo izsiljuje nekakšno skrb in povzroča nervozo. Tudi zato, ker je to le

v Evropi in ker so simptomi podobni tistim, ki že na drugih prostorih, predvsem v razpadli Sovjetski zvezi, obetajo nemir in zaplete.

Nekaj je treba storiti. Delovati pa je treba, ko za to dejansko ne obstajajo pravi interesi. Zaskrbljenost tako ostaja na dokaj abstraktni ravni. Dejstvovanje je tako spazmodično in nesistematično. Na ravni humanitarne pomoči je to nekaj podobnega kot dodeljevanje socialne pomoči nemočnim. Na ravni politike je to samodokazovanje in dokazovanje drugim, da jim je mar, ko jim pravzaprav ni. Gre vsekakor za občutenje tujosti in tujstva, ki bi utegnilo priti pred lastne duri ali čez njih v obliki beguncev in še kakih nebodigatreba.

Seveda se vpleta tudi velika politika. Države, še zlasti tiste, ki čutijo svojo težo v mednarodni skupnosti in se imajo za njenega urejevalca, skušajo skozi krizna žarišča uveljaviti svoj pomen. Računajo tako, da pravzaprav ne morejo najti skupnih potez. Na Balkanu so tudi izginile temeljne premise, ki so kanalizirale politiko velikih držav. Balkan ni več dragocen *geopolitični prostor*, primeren in uporaben za globalne strategije. Ko je to še bil, je prav iz tega dejstva Jugoslavija v fazi hladne vojne in blokovskih rivalstev našla možnosti za trgovanje. Ni več pravih kupcev za geopolitični prostor, ki je v novem mednarodnem položaju postal tako rekoč v globalnih strategijah nepomemben.

Ni več konfrontacije dveh velikih blokov in ni več hladne vojne, ki je imela v Evropi svoj epicenter. Eden od polov se je zrušil. Propadla je Sovjetska zveza in propadel je družbenopolitični sistem, iz katerega je črpala svoje zahteve za svetovno prevlado.

Tudi to je prav gotovo bistveno vplivalo na razplet jugoslovanske krize, kajti nemalo dejavnikov v njej je računalo na sovjetski interes, ki bi bil hkrati ideološki in geopolitičen. Slovanstvo kot vez nima prav nobene teže. Pravoslavje je lahko kakšna nagnjenost k simpatijam, ni pa odločujoči dejavnik mednarodne politike. V tem je seveda teža katoličanstva veliko večja, ker razpolaga z neprimerno boljšo mednarodno organizacijo in ima na voljo učinkovita sredstva politične in verske (ideološke) narave. Tudi v tem je slutiti ingrediente v razpletu jugoslovanske krize.

Jugoslovanska kriza se razpleta torej v povsem nepričakovanih in pred drugačnimi mednarodnih okoliščinah. Stare sestavine balkanske politike, ki so imele ali dobivale impulze od zunaj, se krušijo zaradi tega, ker sta splošna negotovost in nerazvidnost postali tudi v mednarodni politiki pravilo. Skoraj je treba improvizirati, ker ni trdnih obrisov. Seveda so razvidni delni interesi sosedov nekdanje Jugoslavije, kaj dalj pa so interesi še nestrukturirani in tipajoči.

Nihče se ne zna primerno vesti in še manj primerno ukrepati. V tem je tragika balkanskih zdrah, ki se niso nikdar odvijale brez tujega vmešavanja. Prav gotovo tovrstna navajenost kaže na bistvene značilnosti razpleta jugoslovanske krize: ni možno sporazumevanje, ki bi se reduciralo na lastne parametre in medsebojno sporazumevanje.

Bržkone je novost v tem, da ni izrazitih in natančno profiliranih rivalskih tujih sil in silnic, ki bi vehementno posegle na balkanski prostor. Ta novost je vsekakor vsestransko pomembna. Domače kontrastne in ukopane akterje, zaslepljene z atavističnimi sovraštvi, bi bilo treba razmejiti in v pravem pomenu besede ločiti, pa se taka rešitev, ki naj bi prišla od zunaj, še posebej za Bosno in Hercegovino, ne kaže na obzorju.

Mednarodni migracijski trendi in begunci iz Bosne in Hercegovine

Postindustrijski razvoj in mednarodne socialnoekonomske migracije

Sodobne razvite družbe postopno dosegajo stopnjo postindustrijskega razvoja, kar pomembno vpliva na mednarodne migracijske tokove, ki jih določajo te družbe kot imigrantske družbe. Zahodnoevropske in severnoameriške družbe doživljajo procese deindustrializacije in preseljevanja klasične industrije v manj razvita družbena okolja. Razvijajo terciarne in kvartarne dejavnosti, kar spreminja socialno strukturo razvitih družb, z njo vred pa strukturo ekonomskih imigrantov, ki odseva v povpraševanjih po novih kategorijah imigrantov. Novim imigrantom se odpira nekaj možnosti zaposlovanja v nekaterih storitvenih dejavnostih, kjer prevladujejo nizki dohodki in velika fluktuacija delovne sile. Tu se zaposlujejo – ob trajnejših imigrantih s priznanim imigrantskim statusom – kot sezonski, začasni, pa tudi ilegalni imigrantski delavci, ki jim je zagotovljena majhna socialna varnost. Gre za pojave nesvobodnega dela s poudarjeno stopnjo podrejenosti in izkoriščanja. Nadaljujejo se imigracije poslovnežev, podjetnikov in beg možganov; te kategorije imigrantov razvite imigrantske družbe zaradi izrazitih enostranskih koristi zmeraj rade sprejemajo in integrirajo.

Postindustrijski razvoj povzroča pomembne družbene spremembe, svet postaja globalni sistem, govorimo o uveljavljanju multicentrizma, povezanega z mnogimi difuznimi omrežji medodvisnega komunikacijskega sistema. Te spremembe odpirajo možnosti za množična migracijska gibanja, do katerih pa ne prihaja zaradi obstoja številnih administrativnih – političnih omejitev.

Kaže se interes za imigracije v razvite postindustrijske družbe iz nerazvitih družb, družb, ki se industrializirajo, in industrijskih družb. Splošni migracijski trendi potekajo od nerazvitih k bolj razvitim družbam, remigracijski trendi pa potekajo v nasprotni smeri. Prezreti ni mogoče tokov imigracij iz razvitejših družb proti družbam, ki se industrializirajo, kjer so prisotni pomembni energetski izvori (nafta), pa tudi tokov iz postindustrijskih družb k industrijskim družbam, ki uveljavljajo novo tehnologijo.¹ Legitimizacija sodobnih ekonomskih imigrantov, in to kategorij proaktivnih, ki se racionalno odločajo za migriranje, sloni na treh načelih: svobodi gibanja, zahtevah trga delovne sile in solidarnosti s kategorijami, ki jih prizadeva pomanjkanje, z omejenimi možnostmi socialne mobilnosti. Omenjena načela so med seboj neredko neskladna, zato nosilci migracijske politike

* Dr. Peter Klinar, redni profesor na FDV.

¹ – J. Blasche: Ethnicity and Migration Science and Policies Faced with an International Problem, Inter Congress 92 of Committee on Migration ISA, »Migration Trends in the 90', Old Themes, New Issues«, April 6–8, 1992, Lisbon.

– A. Richmond: Comparative Perspectives on Immigration and Ethnicity, Immigration and Ethnicity, The Integration of America's Newest Immigrants, The Urban Institut, June 1991.

– A. Richmond: International Migration and Global Change, Migration, Center for Advanced Studies, National University of Singapore, 7–9 februar, 1991.

– B. Singh Bolavia: Foreign Workers, Citizenship and Unfree Labour, Migration Trends in the 90', Committee on Migration, Lisbon, April 6–8, 1992.

predvsem upoštevajo potrebe trga delovne sile, kot se kažejo z vidika interesov imigrantskih držav.

Čeprav se v sodobnih imigrantskih družbah imigranti, še posebej druga generacija in naslednje generacije, ne morejo bolj opazno izogniti asimilaciji, ki dobiva tihe in nenasilne oblike, se v obdobju postindustrijskih družb odpirajo imigrantom možnosti za uveljavljanje procesov etničnega pluralizma in interkulturalizma. Srečujemo se s postopnim uvajanjem procesov koaptacije, ki temeljijo na dinamičnejših, večsmernih komunikacijskih interakcijah med dominantno kulturo in imigrantskimi kulturami, ki aktivno mobilizirajo imigrante in njihove skupnosti. Ko se imigranti prilagajajo kulturi imigrantske družbe, sprejemajo njene elemente, potekajo ti procesi preko adaptacijske akulturacije in sukcesivne adaptacije, hkrati pa ohranjajo in razvijajo svojo izvirno kulturo in oddajo njene elemente v prostor imigrantske družbe. Dinamične interakcije sprejemanja in oddajanja vodijo do nove sinteze. Prihaja z razliko od asimilacije, ki jo štejemo za monistično integracijo, do pluralistične in interakcijske imigracije.²

Razpad vzhodnih socialističnih družb in migracijski pritiski z Vzhoda proti Zahodu

Drugo dogajanje, pomembno za razumevanje sodobnih mednarodnih migracij, pa je razpad socialističnih sistemov v Vzhodni in Srednji Evropi ter hkratno nastajanje novih nacionalnih držav, povezano tudi z nasilnimi konflikti in vojaškimi spopadi.

Ob sprožitvi teh procesov so se začeli pojavljati v teoriji različni scenariji prihodnjega razvoja oziroma sprememb postsocialističnih družb. Zanimajo nas tisti scenariji, ki imajo implikacije na mednarodne migracije.

Običajni razvojni scenarij predvideva učinkovito izpeljavo ekonomskih, političnih reform, z učinkovitim reševanjem socialnih in ekonomskih konfliktov, po katerem se odpirajo možnosti za mednarodne izmenjave delovne sile, uveljavljanje notranjih migracij in tudi za pospešene remigracije. Uresničevanje tega scenarija je manj verjetno, saj izhaja iz idealizirane podobe večine postsocialističnih družb.

Drugi scenarij se označuje kot reakcionarni. Po njem naj bi se postsocialistične družbe po obdobju nestabilnosti z regionalnimi paralizami ekonomskega in družbenega življenja znašle v eksploziji krize, ki bi jo skušale reševati z vračanjem nazaj na preizkušeni administrativni, dirigirani, uravnilovski sistem, »obogaten« s pojavi konzervativnega nacionalizma. Takšen razvoj bi pospešil politične in ekonomske emigracije, z množičnimi pojavi dejanskih ali fiktivnih prosilcev azila, ilegalnih imigrantov ipd., če bi se jim posrečil odhod iz njihovih izvornih – emigrantskih družb.

Tretji scenarij predvideva kaos in katastrofo postsocialističnih družb z razkrojem oblasti, množičnimi nemiri in vojaškimi spopadi ob ekonomskem kolapsu in

² – F. Cerase: 'Strategic Issues', Migration Policies in the 90', The Case of Italy, Migration Trends in the 90', Committee on Migration, Lisbon, April 6–8, 1992.

– A. Milardović: Politologija migracije, Politička misao, 27, 4/90, str. 122–135.

– P. Klinar: Od etničnega pluralizma k interkulturalizmu, Migracijske teme 7, 1/91, str. 29–45.

– A. Richmond: Comparative Perspectives on Immigration and Ethnicity, June 1991.

množičnih pojavih revščine. Z uresničitvijo tega scenarija se obetajo množični pritiski beguncev proti imigrantskim družbam.³

Zaradi srbske agresije na Bosno in Hercegovino in grozotne vojne, ki tam divja, se v Bosni in Hercegovini začenja uresničevati ta tretji scenarij. Vojna sproža hitre in nepredvidljive posledice v celotnem sistemu in akumulirani učinki stresov povzročajo celoviti kolaps družbene strukture.

Iz nekdanjih socialističnih držav se začenjajo množične emigracije, potem ko te s preoblikovanjem v postsocialistične družbe odprejo svoje meje. Na Zahod odhajajo ekonomski emigranti h klasičnim imigrantskim središčem, ki emigrirajo zaradi ekonomske krize in grozeče revščine; migrirajo pogosto kot fiktivni prosilci političnega azila, manj pa tudi legalno v okviru sprejemnih kvot, ki jih postsocialističnim državam določajo zahodne imigrantske države. Odhajajočasni in sezonski emigranti. Ob vzhodnih mejah se kopičijo emigranti, ki se ukvarjajo z različnimi problematičnimi dejavnostmi (prekupčevanje, prostitucija ipd.). Tu nastajajo nekakšne nihajoče migracije. Emigrirajo pripadniki narodov, živečih na Vzhodu v diaspori, ki se vračajo v svoje matične družbe na Zahodu. Etnični konflikti in vojaški spopadi po nastanku novih nacionalnih držav in po razpadu političnih režimov poženejo iz postsocialističnih družb številne begunce, brezdomce, razseljence, pregnance, demobilizirance, dezertarje, nasprotnike režima in druge kategorije političnih emigrantov. Družbene spremembe v nekdanjih socialističnih družbah pospešijo beg možganov.⁴

Iz naštevanja tipov emigrantov z Vzhoda je razvidno, da Zahod doživlja močne migracijske pritiske številnih reaktivnih kategorij migrantov, ki jih politični, pa tudi ekonomski razlogi prisiljujejo zaradi neposrednih groženj, ki ogrožajo njihovo življenje in bivanje v postsocialističnih družbah, da te svoje izvirne družbe zapustijo.

Begunci iz Bosne in Hercegovine

Begunci iz Bosne in Hercegovine, pa tudi iz Hrvaške so tipični begunci, ki bežijo pred vojnimi strahotami zaradi napada srbsko-črnogorske, jugoslovanske vojske na mednarodno priznano državo. Množični poboji, predvsem muslimanskega, pa tudi hrvaškega civilnega prebivalstva, rušenje njihovih hiš, uničevanje in nasilno odvzemanje premoženja, pregoni v koncentracijska taborišča, izgoni z etnično mešanih ozemelj ipd. so očitni znaki, ki kažejo, da so se begunci znašli v resnih nevarnostih, v katastrofalnih razmerah, ki so grozile, da bi mogli postati njihove žrtve. Kot je razvidno iz pričevanj množičnih komunikacijskih sredstev, begunci prisilno in hitro zapuščajo svoje domove in večinoma puščajo svoje premoženje, če ni uničeno, v ogroženih področjih. Pri prisilnih odhodih in pregonih so podvrženi različnim strahovanjem in nasilju, hkrati pa, kot navajajo poročila, postajajo tudi žrtve špekulantov, ki jim računajo visoke cene za prevoze ipd.

Begunci iz BiH (Muslimani in Hrvati) bežijo proti zahodu, na Hrvaško, v Slo-

³ - Z. Mlinar: Grozeča posttotalitarna praznina, Vzhodnoevropske perspektive, Teorija in praksa 29, 1-2/92, str. 180.

- A. Majava: Evropa New Architecture, Migration Trends in the 90', Committee on Migration, Lisbon, April 6-8, 1992.

⁴ - J. Blasche: Refugees from Eastern Europe, Migration Types and Migration Systems, Migration Trends in the 90', Committee on Migration, Lisbon, april 6-8, 1992.

- P. Klinar: Postsocialist Societies, Ethnic Conflicts and Migration in Europe, Migration Trends in the 90', Committee on Migration, Lisbon, april 6-8, 1992.

venijo in naprej v Avstrijo, na Madžarsko ter v druge zahodnoevropske države. Prihod v zahodnoevropske države je težaven in pri tem naletijo na administrativne vire. Med begunci prevladujejo otroci in ženske, deleži za delo nesposobnih so veliki. Begunce legitimirajo povsem druga načela sprejema kot ekonomske imigrante. Gre predvsem za upoštevanje političnih in humanitarnih ter solidarnostnih načel. Begunstvo kot prisilni tip migracij seveda nima nobene zveze s svobodo gibanja ali z vključevanjem v konkurenco mednarodnega trga delovne sile, kar so načela legitimizacije drugih kategorij migrantov.

Podobe o begunskih transportih in o njihovem bivanju v zbirnih centrih so tragične in pretresljive. Plastično kažejo na šokiranost beguncev, ki so preživeli grozljive dogodke, izgubili svoje bližnje in domove ter se znašli na milost in nemilost prepuščeni administraciji in humanitarnim organizacijam v tujem okolju, kjer so našli začasno zatočišče. Njihova pričevanja izražajo občutke degradacije, ki jo preživljajo, in strah pred prihodnostjo. Najbolj jih prizadeva negotovost, ko ne vedo, kaj se dogaja v njihovem domačem okolju, saj dobivajo zaradi vojnih razmer le malo informacij in še te so neredko nepopolne ali enostranske. Še posebej pa jih prizadeva negotovost, ko ne vedo, ali se bodo sploh lahko vrnili domov. Vsi so nestrpni in pričakujejo kakšne spodbudnejše novice, iz katerih bi mogli sklepati o času vrnitve.

Odločitve o nadaljnji usodi beguncev niso odvisne od njih, ampak predvsem od razpleta dogajanj v njihovi domači družbi, odločitev administrativnih organov v državi prvega zatočišča ali drugega zatočišča, od pomoči prijateljev in sorodnikov, h katerim so se zatekli. Begunci iz BiH so našli zatočišče v zbirnih centrih, taboriščih in pri svojih prijateljih in sorodnikih, ki bivajo kot ekonomski imigranti v Sloveniji ali v drugih državah. Zdi se, da so po humani plati razmere beguncev, začasno nastanjenih pri sorodnikih in prijateljih, boljše od tistih, ki bivajo v prenatrpanih zbirnih centrih, kjer sta zasebnost in osebna svoboda bolj omejeni, stopnja pasiviziranja beguncev pa večja. Begunci so pridobili začasni status, ki jim zagotavlja le omejene pravice.

Kot se razmere v BiH odvijajo, kaže, da bodo posledice vojaških spopadov dolgotrajne in da etnični konflikti dolgo časa ne bodo zamrli. Obstaja utemeljena bojazen, da se deli beguncev ne bodo mogli vrniti domov in da jih čaka daljše obdobje preživljanja begunstva kakor tudi preseljevanja iz ene v drugo državo pribežališča.

Beg iz BiH je kolektiven, pa tudi individualen. Kolektivni tokovi se stekajo predvsem v zbirne centre drugih držav, ker v BiH ni varnih področij. Deli kolektivnih tokov so usmerjeni kot verižne migracije k sorodnikom in prijateljem, trajnejšim ekonomskim imigrantom v drugih državah. K njim pritekajo tudi usmerjeni individualni begunski tokovi, ki temeljijo na samopomoči beguncev. Ni vesti o bolj množičnem begu pripadnikov višjih slojev, ki bi imeli zagotovljena lastna sredstva za preživljanje in dejavnosti v tujini.

Begunci v zbirnih centrih, taboriščih živijo v segregatih in v dokaj heterogenih agregatih ter zaradi razmer, v katerih so, izbruh medsebojnih konfliktov niso izključeni. Srečujejo se s težavami prilagajanja na nove in neugodne življenjske razmere, mrzlično poskušajo najti stike z drugimi družinskimi člani z namenom, da bi moglo priti do združevanja razbitih družin. Uspe jim zadovoljevati le primarne, eksistenčne potrebe, številne druge (kulturne, religiozne ipd.) potrebe pa ostajajo nezadovoljene.

Begunce iz BiH uvrščamo med množične kategorije žrtev in tarč nasilja, ki vzbuja pri njih strah zaradi doživetega ali zagroženega preganjanja. Gre za kolek-

tivno preganjanje zaradi njihove etnične pripadnosti, pa tudi za individualno preganjanje iz različnih, tudi osebnih razlogov, soobčanov, sosedov ipd. Temeljni razlogi njihovega preganjanja so politični, njihov strah pa utemeljujejo razmere represije, terorizem, vojne, pomanjkanja, stradanja.⁵

Pri beguncih iz BiH se kažejo vse značilnosti reaktivnih migrantov, ki so zunaj svoje matične države, v katero se ne morejo vrniti zaradi preganjanj, zunanje agresije ipd. s tipičnimi znaki beguncev, ki jih zahtevajo mednarodne konvencije o beguncih.⁶ Med njimi srečujemo brezdomce, žrtve množičnih izgonov zaradi ustvarjanja etnično čistih ozemelj, civilne žrtve terorizma, državljsanske vojne ali etnično-religioznih konfliktov, politične preganjance, zunanje žrtve vojne ipd. Tu so še razseljene osebe, ki so bežale iz BiH v druge republike nekdanje Jugoslavije med razpadanjem Jugoslavije, ko so se začeli etnični konflikti in nasilje, še predno je BiH postala samostojna in mednarodno priznana država. Ti so s tem dejanjem postali po mednarodnih konvencijah priznani begunci, saj so prestopili državne meje in pribežali pred preganjanji v druge države.

Dogajanja, naperjena proti Muslimanom in Hrvatom v BiH, imajo znake genocida, saj gre za ubijanje, povzročanje telesnih in mentalnih prizadetosti, ustvarjanje takšnih življenjskih razmer, ki vodijo do njihovega delnega uničenja. Ob tem postaja tem bolj osupljiva mednarodna omahljivost v zvezi s takojšnjim preprečevanjem začetnih genocidnih dejanj, ki so se kasneje nekazovano razmahnila in privedla do največjih begunskih pojavov v Evropi po drugi svetovni vojni.⁷

Seveda beži tudi civilno srbsko prebivalstvo iz BiH, z območij vojaških spopadov v smeri proti Srbiji in verjetno tudi v območja BiH pod nadzorstvom srbskih oboroženih sil. Vendar je, kot kažejo ocene, delež teh beguncev manjši od deleža beguncev muslimanske in hrvaške etnične pripadnosti. Stopnja ogroženosti srbskega prebivalstva je drugačna od stopnje ogroženosti Muslimanov in Hrvatov. Srbi bežijo zaradi agresivnosti svojih sonarodnjakov, ki so sprožili agresijo z nekdanjo jugoslovansko vojsko na nesrbsko prebivalstvo v BiH, proti katerim se Muslimani in Hrvati branijo. Srbska stran, oborožena in jo podpira nekdanja jugoslovanska armada, ima vojaško premoč in s težkim orožjem uničuje mesta, pobija, strada, izganja civilno prebivalstvo, oblega Sarajevo. Precejšen del srbskega prebivalstva je oborožen, kar za muslimansko ne velja. Srbi so se pripravili za vojaški spopad v BiH, Muslimani in deloma Hrvati pa so bili slabše pripravljeni, saj slednji šele po agresiji dobivajo pomoč iz Hrvaške. Pri teh pripravah se je že del srbskega prebivalstva pravočasno umaknil s kritičnih področij. Zamisel o Veliki Srbiji, etnično čistih ozemljih itd., ki so jo Srbi začeli uresničevati z agresijo na Hrvaškem in jo potem nadaljevali v BiH, opozarja tudi na razlike med ogroženostjo Srbov v BiH na eni, ter Muslimani in Hrvati na drugi strani. Po izkušnjah vojne na Hrvaškem – in ta scenarij se je ponovil v BiH – se je mogel pri Muslimanih in Hrvatih pojaviti utemeljen strah pred preganjanji in nasilji, ki ga v enaki meri,

⁵ – A. Richmond: Sociological Perspective on Refugee Movement.

– D. Wong: Flight v. s. Forced Migration, Issues in the Conceptualization of Refugee Migration.

– R. Rogers: The Global Refugee Situation, Challenges in the 1990's and U.S. Responses.

Vsi prispevki s konference Migration Trends in the 90', Committee on Migration, Lisbon, april 6–8, 1992.

– A. Zolberg, A. Suhrke, S. Aguayo: Escape from Violence, Conflict and Refugee Crisis in the Developing World, New York, Oxford University Press, 1989, str. 269.

⁶ – U.N. Convention Relating to the Status of Refugees (1951) and its Protocol (1967).

– Organization of African Unity (OAU): Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa (1969).

⁷ – Konvencije ZN o preprečevanju genocida (1951).

– H. Fein: Genocide, A Sociological Perspective, Current Sociology 38, 1/1980, str. 10.

glede na povedano, srbsko prebivalstvo ni moglo občutiti. Ni mogoče izključiti, da je del srbskih beguncev zapustil svoje domove v BiH zaradi groženj militantnih srbskih posameznikov, ki so jih silili v etnične konflikte in oborožene spopade. Ko opozarjamo na različno stopnjo ogroženosti srbskega civilnega prebivalstva kot nesrbskega, pomembno za razumevanje srbskih begunskih tokov iz BiH, pa seveda ni mogoče prezreti, da vojna vihra ne prizanaša srbskemu civilnemu prebivalstvu in ga potiska v beg pred temi strahotami.⁸ Številne prej omenjene begunske značilnosti veljajo tudi za srbske begunce. Večina od njih ne nosi subjektivne krivde za srbsko agresijo na BiH in za nasilje znotraj tega prostora.

Migracijska politika zahodnoevropskih držav

Postindustrijski družbeni razvoj v zahodnoevropskih državah in pritiski različnih kategorij migrantov z begunci vred z Vzhoda proti Zahodu si nasprotujeta. Ti nezaželeni migracijski pritiski z Vzhoda motijo koncepte migracijske politike Zahoda.

Treba si je zastaviti vprašanje, kako reagira razviti Zahod na migracijske pritiske z Vzhoda?

1. Najprej je mogoče ugotoviti, da je *migracijska politika postala del vrhunske politike*, ki je predmet obravnav v okviru nacionalnih držav in mednarodnih organizacij. Migracijsko politiko uvrščajo zdaj zahodne države na raven tako pomembnih vprašanj, kot so npr. vprašanja vojne in miru, saj je migracijska politika povezana z vprašanji notranje in zunanje varnosti ipd. Pred tem migracijska politika, osredotočena predvsem na interese, ki zadevajo trg delovne sile, na socialno-ekonomska, kulturna vprašanja ni bila na ravni vrhunske politike, prepuščena multinacionalkam, zaposlovalnim, socialno-skrbstvenim in podobnim ustanovam.

Zahod je dolgo spodbujal padec socialističnih režimov na Vzhodu, ko pa je prišlo do njihovega razsula, ga je zagrabila panika pred migracijskimi pritiski z Vzhoda, ki so bili neskladni s postindustrijskimi razvojnimi težnjami imigrant-skih zahodnih družb. Integracija Zahodne Evrope se je znašla pred izrazitim nasprotjem, ko je omogočala svobodo gibanja ljudi znotraj ES, ki pa ne obstaja za pripadnike držav članic ES. Migracijski pritiski z Vzhoda so povečali ksenofobijo do imigrantov v Zahodni Evropi in s tem ogrožali procese njihove integracije in dolgoletna prizadevanja, usmerjena v uveljavitev tolerantne pluralistične integracije imigrantov.⁹

2. Zahodna Evropa se je nenadoma znašla pred dilemo: *Zahodna Evropa kot zaprta trdnjava* z drakonskim nadzorom imigracij ali *dopustitev imigracijske invazije*.

Obe skrajni usmeritvi seveda nista sprejemljivi. So znaki, ki kažejo na zapiranje Zahodne Evrope pred imigracijskim vzhodnim valom. Zahod zapira meje, uvaja vize, zavrača različne kategorije migrantov (vključno z begunci) na mejah, poostruje nadzor nad zunanjimi mejami Evropske skupnosti, zajezuje migracije v tranzitu, kaznuje ilegalne imigrante in njihove zaposlovalce, izreka sankcije proti prevoznikom imigrantov z nepopolnimi dokumenti ipd. Na politične odločitve vplivajo ob vsestranski ksenofobiji in razširjenih pojavih diskriminacije in nerazpo-

⁸ M. Mesić: Hrvatsko izbeglišтво u svjetskom okviru, Migracijske teme 7, 2/1992, str. 198, 199.

⁹ L. Tomasi: The Future of International Migration to Europe, An American Viewpoint, Migration Trends in the 90', Committee on Migration, Lisbon, april 6-8, 1992.

loženja javnosti proti imigrantom močne skupine pritiska ter glasne skrajne nacionalistične stranke.

Te usmeritve zahodnih držav dobivajo upravičeno oznako grobega napada na temeljno pravico svobode gibanja in o njih beremo označbe kot globalni apartheid, novo tlačanstvo ipd. Vsi ti omejevalni ukrepi povzročajo, da je vedno težje odhajati z ogroženih območij, bežati pred grozečim nasiljem, oziroma se prostor za trajne begunce, občasne azilante. Razviti svet pozablja na tragično zgodovino Židov med nacizmom. Svet torej v postindustrijskih okoljih dosega svobodo gibanja dobrin, informacij, ne pa tudi svobodo gibanja ljudi. Zahodna Evropa postopno usklajuje migracijsko politiko znotraj svojih okvirov.

O nesprejemljivosti politike zaprtosti Zahodne Evrope pred imigracijami z Vzhoda in Juga govori dejstvo, da retrogradna politika, ki bi izničila prizadevanja za uveljavitev integracije imigrantov, za zagotavljanje njihovih pravic, za odpiranje meja, za humanost in solidarnost do beguncev ipd. ni mogoča.

Prav tako Zahodna Evropa ne more sprejeti navala množičnih imigracij z Vzhoda in Juga, saj se že srečuje z veliko nezaposlenostjo druge generacije trajnih imigrantov. Zahodnoevropske države dajejo zaposlitvene prednosti avtohtonim in imigrantom iz ES, ki jim sledijo imigranti s priznanim imigrantskim statusom. Po teh prednostih vendarle še ostajajo zaposlitvene možnosti za posamezne kategorije novih imigrantov.

Predvsem pa se odpirajo široke neizkoriščene možnosti za sodelovanje razvitih držav pri iskanju alternativ mednarodnim migracijam in omejevanju vzrokov emigriranja. Gre za pomoč Zahoda pri graditvi novih ekonomskih in političnih sistemov na Vzhodu in pri razvoju nerazvitih emigrantskih področij. Razvite države in mednarodne organizacije razpolagajo s sredstvi za preprečevanje etničnih konfliktov in oboroženih spopadov in za reševanje begunskih problemov.¹⁰

Pri reševanju zapletenih dilem sodobne migracijske politike kaže opozoriti na nekaj temeljnih izhodišč, ki jih je treba upoštevati in iskati razmerja ter uskladitve med njimi. Migracijska politika postaja zmeraj bolj mednarodna politika, ki mora upoštevati interese imigrantskih, emigrantskih držav ter imigrantov. Njeni temelji so pri upoštevanju zahtev trga delovne sile ob hkratnem uveljavljanju načel svobode gibanja in solidarnosti s kategorijami, ki jih prizadevajo pomanjkanja ali preganjanja. Imigrantom je treba omogočiti življenje v socialni blaginji, jim zagotoviti možnost njihove participacije v imigrantski družbi, uveljavljanja pravic ter integriranja v imigrantsko družbo na temeljih tolerantnega etničnega pluralizma. Pri tem kaže usmerjati prizadevanja v omejevanje kategorij imigrantov, kjer so vidni znaki nesvobodnega dela, in pospeševati obstoj kategorij imigrantov, pri katerih prevladujejo značilnosti svobodnejšega dela.¹¹

¹⁰ – ibidem.

– A. Richmond: *Comparative Perspectives on Migration and Ethnicity, The Integration of America's Newest Immigrants*, The Urban Institute, June 1991.

– Report from the Ministers Responsible for Immigration to the European Council Meeting in Maastricht on Immigration and Asylum Policy, Brussels, 3. dec. 1991.

– E. Copeland: *East-West Migration in the Post Cold War Period, Migration Trends in the 90'*, Committee on Migration, Lisbon, april 6–8, 1992.

¹¹ – F. Cerase: *Strategic Issues Migration Policies in the 90'*,

– H. Entzinger: *New Ways of Approaching Immigration in the Netherlands*,

– N. Mahralnder: *New Migration Movement from Eastern Europe, A Concept for Germany's Immigration Policy*.

Postsocialističnim srednjeevropskim državam je Zahod namenil zaježitveno vlogo pri preprečevanju migracij z Vzhoda proti Zahodu. Te države (Poljska, Madžarska, Češka in Slovaška) so prilagodile svoje predpise in politiko o beguncih in azilantih zahodnoevropskim standardom. Zaostrile so mejne kontrolne ukrepe, naperjene predvsem proti neupravičenim nosilcem azila, ilegalnim imigrantom. Z njimi naj bi omejile tudi močne begunske tokove, ki pritekajo zaradi nasilja v nekdanjih socialističnih državah. Od zahodnih družb dobivajo zaradi te svoje vloge srednjeevropske družbe nekatere olajšave, ki zadevajo možnosti za njihove emigracije na Zahod. Odpravljene vize in določene kvote omogočajo omejene emigracije iz srednjeevropskih družb. Zahodne družbe dajejo tem družbam nekaj ekonomske pomoči, sodelujejo pri treningu njihove delovne sile in uslužbencev, ki se ukvarjajo z begunci. Omogočajo, da srednjeevropske države lažje vstopajo v pomembne mednarodne organizacije in se integrirajo v Evropo.

Srednjeevropske države si ne želijo, da bi postale »cordon sanitaire«, vendar si v težavah spreminjanja v postsocialistične družbe veliko ne morejo pomagati. Ob tem se kaže nekaj problemov. Kako uveljaviti standarde migracijskih predpisov Zahoda glede na njihovo nerazvito infrastrukturo? Pri imigrantih iz Vzhodne in Srednje Evrope niso – zaradi do zdaj omejenih emigracij na Zahod – razvita socialna omrežja (družinske, regionalne, verižne migracije), kar povzroča težave pri reševanju imigrantskih problemov (pridobitev dela, stanovanja), ki ostajajo pretežno v pristojnostih institucij imigrantskih družb, hkrati pa povečuje deleže ilegalnih imigrantov in fiktivnih prosilcev azila. To pa so kategorije imigrantov z Vzhoda, ki naj bi jih zadrževale srednjeevropske države, iz katerih pa proti Zahodu odhajajo tudi te kategorije njihovih emigrantov. Preseganje vloge zadrževalcev vzhodnih migracijskih pritiskov bi bilo za srednjeevropske države mogoče, če bi utrdile politično stabilnost in bile uspešne pri doseganju ekonomskega razvoja, kar pa so pogoji, ki so še za dalj časa oddaljeni. Ob izpolnitvi omenjenih pogojev bi srednjeevropske države mogle omejiti lastni emigracijski naval in se otresti neprijetne vloge zadrževalcev migracijskih pritiskov z Vzhoda. Razvoj bi jim namreč zagotavljal enakopravnejše mesto v skupnosti evropskih držav in večji vpliv pri oblikovanju mednarodne migracijske politike ob upoštevanju njihovih interesov.¹²

In kakšna je vloga Slovenije v sodobnih mednarodnih migracijskih dogajanjih? Geopolitični položaj Slovenije v Srednji Evropi na meji Balkana, Vzhoda in Zahoda, jo uvršča med države, ki naj bi bile zaježitveno območje pred množičnimi migracijskimi pritiski s kriznega postsocialističnega Vzhoda in tranzitno področje za migracijske tokove z Juga. Hkrati Slovenija postaja zadrževalno področje pred navalom beguncev iz nemirnega področja nekdanje Jugoslavije, kjer ni videti konca vojaškim spopadom in etničnim konfliktom. Pri tem je zanimivo, da se pri številnih beguncih, ki bežijo iz BiH, predvsem pri tistih, ki se zatekajo k svojim sorodnikom – trajnim imigrantom v Sloveniji, utrjuje prepričanje, da niso pribežali na tuje, pri njih še ni izplahnela zavest o bivanju v do nedavnega skupni državi in o nekakšni zavezanosti relativno razvite Slovenije, da jim v nesreči pomaga. To

– B. Singh Bolavia: Foreign Workers, Citizenship and Unfree Labour,

vsii prispevki s konference: Migration Trends in the 90', Committee on Migration, Lisbon, april 6–8, 1992.

¹² – E. Copeland: East-West Migration in the Post Cold-War Period

– L. Tomasi: The Future of International Migration to Europe: An American Viewpoint,

oba prispevka s konference: Migration Trends in the 90', Committee on Migration, Lisbon, april 6–8, 1992

prepričanje utegne tudi v prihodnje usmerjati množične tokove beguncev in drugih prisilnih migrantov proti Sloveniji.

Za to svojo neprostoovoljno izbrano vlogo zadrževalca migracij z Vzhoda bi Slovenija mogla od razvitih zahodnih držav kaj pridobiti, vsaj v obliki pomoči in olajšav, ki smo jih omenili za druge postsocialistične srednjeevropske države. Hkrati pa položaj Slovenije v zvezi z mednarodnimi migracijami povečuje zahtevo po uveljavljanju njene aktivne migracijske politike v sklopu mednarodne migracijske politike in aktivno dejavnost Slovenije pri reševanju krize nekdanje Jugoslavije in krize vseh postsocialističnih družb.

Težave reševanja begunskih problemov

Danes veljata v zvezi z reševanjem begunskih problemov dve ugotovitvi za nesporni. Begunske probleme je mogoče učinkoviteje reševati le na mednarodni ravni in med ukrepi se je treba predvsem usmeriti na prevencijo, odpravljanje vzrokov begunstva, preprečevanje in umirjanje tistih (nasilnih) konfliktov, ki vodijo do političnih, socialnoekonomskih in ekoloških katastrof. Ob tem je toliko bolj osupljivo počasno in neodločno ravnanje mednarodnih organizacij v zvezi s preprečevanjem in prekinitvijo vojne in genocidnih ravnanj v BiH. Ker sodobna komunikacijska sredstva hitro in nazorno seznanjajo svet z dogajanjem v BiH, je osupljivo tudi to, kako dolgo svetovna javnost dokaj neprizadeto opazuje nasilna in grozljiva dogajanja v BiH. Utemeljeno si je mogoče zastaviti vprašanje, kje so glasovi protesta tisočih turistov, ki so desetletja občudovali kulturno pestrost te dežele in se vračali domov s spomini na gostoljubnost in prijaznost njenih prebivalcev. Kje so glasovi tisočev športnikov z nekdanje zimske olimpijade, ki so ob odhodu spontano vzklikali: »Hvala Sarajevo!«?

Težko je razložiti, da je pritisk svetovne javnosti usmerjen v dokončanje tragedije v BiH s pomočjo mednarodnih dejavnosti tako skromen, in to še sedaj, ko sosednje, bližnje in daljne evropske države preplavljajo množice beguncev, živih prič trpljenja nedolžnega civilnega prebivalstva.

Mnogi begunci iz BiH živijo v začasnih in pomožnih razmerah taborišč in pri znanjih. Zamisel o repatriaciji teh beguncev in o ustvarjanju varnih področij v BiH je sicer sprejemljiva, vendar dvomljiva, glede na dosedanje počasne in neučinkovite mednarodne poteze, usmerjene v prenehanje nasilnih spopadov. Zaradi tega bi morale steči takojšnje akcije še o drugih načinih reševanja tega perečega begunskega problema, mnogo bolj intenzivne od dosedanjih. V mislih imamo mednarodno zbiranje in razdeljevanje sredstev državam in njihovim lokalnim skupnostim, kjer so begunci dobili prvo zatočišče. V teh okoljih ni mogoče prezreti organiziranja priprav za zagotovitev trajnejših in primernejših bivališč za del beguncev, ki bo v teh družbah ostal dalj časa.

Prilagajanje dela beguncev novim razmeram bo težavno. Treba se je spomniti, da prihajajo iz industrijsko razvijajoče družbe, zatočišče pa so našli v bolj razvitih družbah ali celo v družbah na stopnji postindustrijskega razvoja. Ob tem je treba še dodati, da gre za muslimansko prebivalstvo s posebno kulturo, proti kateremu se v zahodnoevropskih državah širijo številni negativni predsodki in razširja ksenofobija pod parolo nevarnosti islamskega fundamentalizma.

V začetnih obdobjih prilagajanja potrebujejo begunci intenzivno strokovno pomoč s sodelovanjem državnih, lokalnih in civilnih teles, prostovoljnih organizacij. Njihovo delovanje je treba nenehno usklajevati, pri čemer mislimo tudi na

usklajevanje dejavnosti zaposlitvenih, izobraževalnih, kulturnih, stanovanjskih, socialnih, zdravstvenih, informacijskih in drugih zavodov. Smisel tega usklajenega prilagajanja je v tem, da se begunci postopno začnejo otresati moreče pasivnosti in pomoči drugih ter se po določenem obdobju tako usposobijo, da so sposobni postaviti se na lastne noge. Skratka, v tem obdobju se priučijo, kako komunicirati v novi družbi, kakšen je njen sistem in neformalne navade avtohtonih prebivalcev, kakšne so vrednote in kulture novega okolja, kako priti do dela, do stanovanja, kako uporabljati ugodnosti socialnega skrbstva ipd.

Kadar so predvidene možnosti preselitve beguncev iz države prvega azila v državo drugega azila, takšna odločitev zahteva temeljite predhodne predpriprave in seveda soglasje beguncev z njihovim intenzivnim sodelovanjem.

Pomembno načelo pri premagovanju problemov trajnejših beguncev je, da jim je treba omogočiti, da ohranjajo svojo identiteto in kulturo. Vključevanje trajnejših beguncev v družbo zatočišča je mogoče edinole na temeljih kulturnega pluralizma. Begunci so nepróstovoljni migranti in nenehno čakajo na možnost svoje vrnitve v domače okolje. Trajnejši begunci morajo ohraniti svojo identiteto s tem, da vendarle ohranjajo stike s svojim domačim okoljem in da hkrati ekspertske trajneje mobilizirajo družbo azila, da opozarja svet na njihove probleme in na probleme njihove družbe, iz katere so bili prisiljeni pobegniti. Ekspertska mobilizacija pomeni, da pridobijo naklonjenost vplivne javnosti v družbi njihovega zatočišča, kar je mogoče doseči z javnimi razpravami, mednarodnimi znanstvenimi srečanji, kulturnimi prireditvami, razstavami ipd., ki uveljavljajo kulturne dosežke družb, iz katerih izhajajo begunci, nakazujejo obvladovanja problemov v teh družbah, ki so privedli do begunstva in rešitve begunskih problemov. Takšne dejavnosti so zunanji prodor in hkrati utrjevanje kohezivnosti begunskih skupnosti.

Prve analize begunstva iz BiH kažejo, da so kršena načela o njihovem varnem prihodu v družbe zatočišča. Individualne odločitve beguncev, ki pribežijo s kritičnih območij, so omejene. Tisti, ki ne najdejo zatočišča pri svojih sorodnikih in prijateljih, pa še ti jih zmeraj ne sprejmejo, so v glavnem prepuščeni odločitvam administrativnih organov, ki ob upoštevanju političnih, humanih in ekonomskih ciljev razporejajo begunce po taboriščih v eni ali drugi državi zatočišča.

Državni organi so prisiljeni sprejemati pomembne odločitve o podelitvi trajnega ali začasnega azila beguncem in se odločati o zagotovljenih razmerah za varno repatriacijo beguncev. Države azila torej ocenjujejo razmere v domačih družbah beguncev, ki so podlaga za odločanje o azilu, repatriaciji ali izgonu. Zahodnoevropske države so dolžne med seboj usklajevati merila, ki zadevajo pravico do azila in si izmenjavati informacije o razmerah v družbah, od koder pritekajo begunski tokovi.¹³

¹³ - R. Rogers: *The Global Refugee Situation, Migration Trends in the 90's*, Committee on Migration, Lisbon, april 6-8, 92

- L. Lundstrom: »Welcome House in Stockholm, Receiving Refugees in a Big City«, *International Migration* 29, 4/1991, str. 617-621

- K. Kirisci: *Refugee Movements and Turkey*, *International Migration* 29, 4/1991, str. 545-560

- P. Klinar: *Beg pred nasiljem, Naši razgledi*, XLI, 19. 6. 1992

- M. Beatriz Rocha-Trindade: *Against the Dilution of Identity, The Struggle of the Timor Refugees*, XII. World Congress of Sociology, Madrid, July 9-13, 1990

- Report from the Ministers Responsible for Immigration to the European Council Meeting in Maastricht on Immigration and Asylum Policy, Brussels, 3. december 1991.

1. Postindustrijski razvoj razvitih imigrantskih družb vodi do sprememb v povpraševanju po posameznih kategorijah imigrantov na mednarodnem trgu delovne sile. Migracijski pritiski iz Vzhodne Evrope proti Zahodni Evropi, nastali po razpadu socialističnih sistemov in nastajanju novih nacionalnih držav, so v nasprotju s pričakovanimi migracijskimi tokovi razvitih imigrantskih družb. Selekcioniranim socialnoekonomskim imigracijam se namreč pridružijo množične reaktivne, neprostovoljne migracije z Vzhoda, ko pritekajo množični begunski tokovi, še posebej iz vzhodnih družb, kjer prihaja do kaosa in katastrof (BiH).

2. Struktura kategorij migrantov, usmerjenih z Vzhoda proti Zahodu, je pestra (ekonomski in politični, trajni in začasni, proaktivni in reaktivni, legalni in ilegalni, dejanski in fiktivni prosilci azila ipd.). Zahod doživlja množične migracijske pritiske številnih kategorij, med njimi še posebej kategorij reaktivnih migrantov.

3. Začetne analize beguncev iz BiH, ki so največji begunski pojav v sodobnosti, kažejo, da gre za kategorije beguncev, priznanih po mednarodnih konvencijah, ki bežijo pred genocidnimi dejanji proti zahodu, v srednjeevropske in zahodnoevropske države (Muslimani, Hrvati) iz katastrofalnih razmer, ki jim grozijo, da bi mogli postati njihove žrtve. Varnost prihoda v državo zatočišča jim ni zagotovljena, njihove individualne odločitve o izboru države azila pa so omejene. Pomembne odločitve o njihovi usodi so prepuščene predvsem administrativnim organom držav azila. Gre za kolektiven in individualen beg ter pretežno za kolektivno preganjanje zaradi etnične pripadnosti beguncev, pa tudi za individualno preganjanje. V demografski strukturi beguncev prevladujejo otroci in ženske. Večji del jih biva v zbirnih centrih, zatekajo pa se tudi k sorodnikom, trajnim ekonomskim imigrantom v državah zatočišča. V heterogenih taboriščih se srečujejo s težavami in začetki prilagajanja, so pod pritiski šokiranosti, degradacije in negotovosti.

4. Stopnja ogroženosti srbskih beguncev iz BiH je drugačna od ogroženosti nesrbskih kategorij beguncev, pa tudi njihovi deleži, kot je mogoče sklepati, so manjši. Do teh dveh ugotovitev je mogoče priti na temelju ocene vojnih in terorističnih pojavov v BiH. Vendar tudi srbsko civilno prebivalstvo beži z območij vojaških spopadov in nasilja predvsem proti Srbiji in prav tako ga prizadevajo prej naštete begunske značilnosti.

5. Migracijska politika Zahodne Evrope postaja zaradi migracijskih pritiskov z Vzhoda del vrhunske politike nacionalnih držav in mednarodnih organizacij. Zahodna Evropa se srečuje z dvema skrajnostnima konceptoma migracijske politike: z omejitvijo svodobe gibanja ljudi, povezano s strogim nadzorom novih imigracij iz držav nečlanic Evropske skupnosti, še posebej z Vzhoda in z dopustitvijo imigracijske invazije z Vzhoda in Juga. Zahodna Evropa se bolj nagiba k prvemu konceptu, saj sprejema vrsto omejevalnih ukrepov za preprečevanje novih imigracij. Proti takšni retrogradni politični usmeritvi je mogoče navesti vrsto argumentov z opozorilom o nujnosti iskanja alternativ mednarodnim migracijam, v primeru postsocialističnih družb pa še posebej opozorilo o mednarodnem reševanju njihovih razvojnih problemov in preprečevanju nasilnih konfliktov. Mednarodna migracijska politika zahteva usklajevanja med udeleženci te politike in med zahtevami trga delovne sile, svobodo gibanja in solidarnostjo.

6. Zahodnoevropske države namenjajo srednjeevropskim postsocialističnim družbam vlogo zadrževalcev migracijskih pritiskov z Vzhoda, za kar te države dobijo nekatere spodbude. To problematično vlogo srednjeevropske države nera-

de sprejemajo, vendar se je ne morejo otresti, dokler se politično ne stabilizirajo in ekonomsko razvijejo. Utemeljeno se zastavlja vprašanje o vlogi Slovenije kot zaježitvenem območju pred migracijskimi pritiski z Vzhoda in še posebej iz nemirnega področja nekdanje Jugoslavije ter o njeni migracijski politiki, usmerjeni v preseganje gornje vloge.

7. Pri reševanju begunskih problemov se dve načeli kažeta kot temeljni: reševanje na mednarodni ravni in usmeritev na preprečitev, odpravljanje vzrokov begunstva. V zvezi s tem je toliko večja osuplost nad neučinkovitostjo mednarodnih organizacij in medlimi pritiski svetovne javnosti o dokončanju nasilja v BiH. Zamišl o repatriaciji beguncev iz BiH je sprejemljiva, hkrati pa dvomljiva, kar narekuje pospešitev priprav, povezanih s pojavi trajnejšega azila in težavnih prilagojevalnih procesov beguncev iz BiH, ki prihajajo iz manj razvitih okolij in so pripadniki islamske kulture. V začetnih fazah prilagajanja potrebujejo begunci vsestransko strokovno pomoč, da se toliko usposobijo in aktivirajo, da so sposobni postaviti se na lastne noge. Trajnejšim beguncem je treba omogočiti, da ohranijo svojo identiteto in kulturo. Ne nazadnje ni mogoče prezreti zahteve po trajnejši mobilizaciji družbe zatočišča beguncev, usmerjeni v reševanje begunskih problemov.

HANNO HARDT*

Begunci in kulturološke študije

Problem beguncev v Sloveniji zastavlja spekter družbenih in kulturnih sprememb in obenem načena vrsto spornih vprašanj o nacionalizmu in kulturni avtonomiji. Tudi v Sloveniji se podobno kot drugje po Evropi po padcu komunističnih režimov gibanje za nacionalno in kulturno identiteto ter premik od javne k individualni odgovornosti kot operacionalizaciji individualizma zastavljata kot prednostna naloga v politiki.

Proučevanje vpliva, ki ga ima prihod beguncev v Slovenijo, lahko odkrije okoliščine, v katerih se slovenska družba srečuje s svojo lastno družbenopolitično identiteto, in način, kako definira sebi lasten način življenja.

Prihod beguncev v Slovenijo je povzročil javne in privatne bojazni v zvezi z zmožnostjo absorbirati veliko število ljudi v slovenski politični in gospodarski sistem, ki je že od uspele osamosvojitve pod hudimi pritiski. Čeprav je bila prisotnost neslovenske delovne sile v Sloveniji vsaj od šestdesetih let naprej realnost in vsakodnevna praksa, pa je bila nacionalna nestrpnost bolj ali manj zastrta in potisnjena v ozadje scene, ki sta jo označevali polna zaposlenost, pa tudi vloga nosilke progresivne in prosvetljene družbe, ki si jo je Slovenija nadela v jugoslovanski federaciji. Danes so v slovenski postosamosvojitveni družbi vsi nacionalistični predsodki in sovražnosti našli plodna tla za razvoj. Razlogi za to je v glavnem nezaposlenost, politična nestabilnost in stalna negotovost glede prihodnje uspešnosti gospodarstva, pa tudi način, kako uradna politika obvladuje in nadzoruje pritok beguncev v Slovenijo.

* Dr. Hanno Hardt je profesor na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani in profesor novinarstva na univerzi v Iowi.

Proučevanje teh procesov v Sloveniji je pomembno še posebej zato, ker je prihod beguncev že začel spreminjati podobo te družbe: na ljubljanskih ulicah, na primer, je postala doslej prikrita revščina vidna in očitna. Slovenci se vsak dan znova srečujejo z nevarnostjo družbenih, kulturnih in gospodarskih sprememb pod pogoji, ki jih niso sami ustvarili.

Reakcije javnosti, ki segajo od sočutja do zavrnitve, razkrivajo iskanje narodne in kulturne identitete z vidika mednarodnega priznanja slovenske suverenosti. Mednarodno priznanje Slovenije sproža sprostitev pomembne zasebne gospodarske moči, ki je že na prvi pogled vidna v poudarjeni potrošniški kulturi dragih osebnih avtomobilov, oblačil, zidanja novih hiš in v nakupih precenjenih stanovanjskih površin, še posebej v Ljubljani. Priznanje je še utrdilo pri Slovencih že obstoječo kulturo zasebnega podjetništva in pospešilo tisti tip individualizma, ki je bil značilen za rast zahodnoevropskih družb po drugi svetovni vojni. Vse to že napoveduje slovensko pripravljenost prevzeti potrošništvo kot pogoj vsakdanjega življenja in obenem že označuje marginalizacijo skupnih družbenih odgovornosti in fragmentiranje za skupnost pomembnih javnih zadev.

Definiciji posameznika kot potrošnika sledi takojšnje spoznanje o gospodarski odvisnosti. Vprašanja varnosti zaposlitve, družbenega blagostanja in nepredvidljivosti kapitalističnega sistema, ki je sicer radodaren z obeti, obenem pa zahteven glede družbenih, gospodarskih in političnih sprememb, postanejo občutljiv predmet preverjanj. Posledica tega je tudi vedno bolj prisotna zavest, da so »drugi«, t. j. outsiderji, tuji ali sezonski delavci, le ekonomska (in torej politična) aktiva in pasiva v svetu zasebnih interesov.

Problem beguncev v Sloveniji je tudi kulturni in komunikološki problem, ki zadeva najrazličnejše probleme jezika, skupnosti in narodne avtonomije.

Proučevanje slovenske kulture v tem trenutku morda lahko že zdaj odkrije pomemben odmik od prej velikih družbenih sprememb. Slovenija, ki ji je med bojem za nacionalno neodvisnost uspelo ohraniti svojo teritorialno celovitost, se danes srečuje z nepričakovanim problemom ohranjanja kulturnega in jezikovnega teritorija, ki ga načenja naraščajoča množica beguncev iz nekdanje Jugoslavije. Gre za popolnoma drugačen pojav od znanega in ustaljenega pojava kulturnih manjšin, kot so v Sloveniji živeči Italijani in Madžari, ki jim večinski narod priznava pravice in jih v glavnem ne vznemirja. Novi prišleki so se znašli v izredno težkem položaju; kljub temu da so bili v prejšnjih desetletjih v najboljšem primeru prepoznani za prišleke in neznance, so danes v Sloveniji postali tujci. Pozdravijo jih v slovenščini, ki je zanje postala jezik avtoritete; omejujejo jih s pravnimi opredelitvami uradnega statusa beguncev; njihova kulturna identiteta, ki je nekoč veljala za konstruktivno in morda celo za zanimivo eksotiko, predvsem pa znotraj jugoslovanske skupnosti za sprejemljivo, je dobila negativni predznak in velja za destruktivni vdor v slovensko etnično čistost.

Odziv na priseljevanje beguncev v Slovenijo je ne glede na uradno politično urejanje kriznega položaja zgodba o osebnih razodetjih. Ta zgodba kaže podobo družbe, ki je zaradi nedavnih zgodovinskih kulturnih izkušenj razklana na eni strani med izraze vere v vrednote kulturnega pluralizma, neposredno povezane s kulturno-zgodovinskimi razmerami v nekdanji Jugoslaviji, in na drugi strani med pred kratkim pridobljenim odnosom do nacionalizma in kulturne čistosti, ki črpata iz moči slovenske neodvisnosti kot kulturne, politične in ekonomske sile. Vendar pa se v trenutku, ko postanejo vprašanja beguncev bolj gospodarska kot humanitarna ali bolj politična kot kulturna, soočamo z redefinicijo posameznikov kot objektov in s tem dopustimo, da nam tak nehuman pristop zamegli oči pred

resničnostjo osebne in/ali javne podpore kulturnemu pluralizmu v nekdanji zvezni državi Jugoslaviji, k mnogo bolj tradicionalnemu, če ne celo provincialnemu pogledu na probleme priseljevanja, azila ali razseljenosti v zvezi z rasnimi, etničnimi ali verskimi manjšinami. Kulturno-komunikološki raziskovalni projekt ne bi smel zaobjeti samo proučevanja trenutnega razpoloženja ali le tekočih, v javnosti izraženih vzorcev osebnega vedenja posameznikov, skupin in političnih strank. Projekt bi se moral lotiti pretresa kulturnega pluralizma slovenske družbe od začetkov dvajsetega stoletja, ko so spremembe državnih meja vplivale na spremenjeno opredelitev slovenstva in njegovih zgodovinsko določenih fizičnih in ideoloških sestavin v katerem koli zgodovinskem trenutku.

Zdi se, da se Slovenija v bistvu še vedno srečuje s problemi obmejne družbe: problemi narodnosti in migracij še vedno izzivajo njene preobčutljive prebivalce. Obmejne družbe se že po definiciji kar naprej srečujejo s problemom kulturne (in politične) identitete, ker so ves čas pod pritiskom, da bi se prilagodile tujim, zunanjim opredelitvam svoje eksistence. Ranljive so za zamejske ideje in za tuje ideologije in se včasih ne morejo upreti nezaželenim spremembam. V Sloveniji je v takšnih okoliščinah jezik prevzel vlogo posvečenega teritorija, ki ga je bilo v zgodovini treba braniti in varovati pred inovacijami in spremembami. Različni izrazi kulturne ustvarjalnosti, od umetnosti do folklore, so narodu zagotavljali zgodovinsko zatočišče in obrambo. Posledica tega je, da postane vsakršno sprejemanje novih kulturnih ali političnih idej vprašanje ohranjanja integritete in čistosti same ideje slovenske skupnosti.

Prisotnost množice razseljenih oseb, katerih jezik, način življenja in kulturne vrednote so tako pomembno drugačne od slovenske izkušnje, pomeni prvič v novejši zgodovini slovenske družbe resnično nevarnost diskriminacije in, v končni fazi, pred uporabo nasilja za urejanje osebnih in javnih nestrpnosti in sovraštva.

Vsako proučevanje izražanja v kulturi in politiki mora vključevati medijsko pokrivanje problematike, to je razsežnost javnega zaznavanja begunske krize v slovenskem družbenem in političnem diskurzu. Raziskovalni projekt mora potencirati ideološko kritiko javnega komuniciranja in poudariti ne le kolikosti in kakovosti medijskega pokrivanja, ampak predvsem vidike prikrivanja ali brisanja vsebine, pa tudi proces razumevanja sporočil pri uporabnikih.

Pravzaprav bi lahko spoznali veliko novega o vlogi, ki jo mediji igrajo pri posredovanju ne samo podobe tragične begunske eksistence v Sloveniji, ampak tudi konteksta za razumevanje te krize, kot nam ga ponujajo mediji, in za morebitno krepitev že obstoječih predsodkov in pristranskosti. Slovenci v tem trenutku kot aktivni opazovalci begunske krize znotraj »moje dežele« živijo razpeti med osebnimi srečanji z begunci in medijskimi reprezentacijami svojih izkušenj. Ujeti so tudi med svoje tradicionalne zgodovinsko utemeljene reakcije na zunanje pritiske in tuje vplive na eni strani in na drugi strani med željo prilagoditi se porajajočemu novemu razumevanju demokratične prakse glede manjšin in migracij, prakse, ki izraža politično odločanje znotraj širšega evropskega prostora. K temu je treba še dodati, da se je v boju za neodvisnost Slovenija z Evropo povezala politično in gospodarsko, kar pomeni še dodaten proces odpiranja proti kulturnim in družbenim vplivom od zunaj. Oba, prihod beguncev in obrat v Evropo, bistveno vplivata na slovenske občutke in nove izkušnje in zahtevata jasno izraženo stališče do vprašanja kulturne identitete.

Mediji igrajo ključno vlogo pri interpretaciji političnih in družbenih dogodkov, ker kažejo poskuse soočanja s pritokom različnih novih idej in drugačnih

življenjskih modelov, pri tem pa delujejo znotraj jezika in kulture, ki se po tradiciji upira posegom v svoj teritorij in etnično čistost.

Rezultat proučevanja uporabe in izkoriščanja medijev v zvezi z begunskim problemom lahko privede do novih spoznanj o vlogi sredstev množičnega obveščanja pri oblikovanju skupne narodove izkušnje. Pri tem pa je prav tako pomembno identificirati in locirati glasove, ki govorijo o spremembah, in vključiti tudi poglede manjšine in tistih, ki načenjajo vprašanja družbene in kulturne enakosti in pravičnosti nasproti evropskim povezovalnim procesom in mednarodnega sodelovanja.

Sedanji trenutek je pravi in odločilen za proučitev navedenih vprašanj. Porajajoče se gospodarske težave v Sloveniji in občutki resigniranosti, posebej še med ekonomsko deprivilegiranimi skupinami, ki najbolj občutijo nezaposlenost in inflacijo, lahko zlahka privedejo do tega, da bodo outsiderji, v tem primeru begunci, postali lahka tarča za tiste, ki iščejo grešne kozle. Zgodi se lahko, da prve žrtve neodvisnosti v Sloveniji ne bodo novopečeni ljubljanski podjetniki, ampak razlaščenci v begunskih centrih po »moji deželi«.

Prevedla: Vida Zei

TOMO KOROŠEC*

Jezikovnokulturni vidiki vojstva na Slovenskem

(Referat na posvetu Demilitarizacija Slovenije – uresničljiv smoter ali utopija?, ki je bil 20. 5. 1992 v Ljubljani)

K razlogom za izbor teme, ki so v vabilu za ta posvet zajeti kot *vrednostna, politična, gospodarska in varnostna razsežnost*, naj pristavim še eno, *kulturno razsežnost, in sicer kulturo jezika*. Tu mislim tako na določeno stanje v jezikovni praksi kakor tudi na teoretični pristop k temu stanju. Pristop, ki se kot jezikoslovna panoga imenuje jezikovna kultura. Zdi se mi, da bo poučno, če kot izhodišče za svoje razpravljanje navedem ilustrativen zgled.

Ko se je pri delu za slovenski Vojaški slovar pokazalo, da z obširnim izpisovanjem iz slovenske vojaške literature nismo zajeli vsega besednega gradiva in da glede na srbohrvaško vojaško besedišče kar precej manjka ter da tudi slovensko vojaško izrazoslovje ne more brez manjkajočega, smo se v uredniškem odboru zatekli tudi k izpisovanju srbohrvaške vojaške literature in torej k iskanju – tudi tvorjenju, a to zdaj puščam ob strani – slovenskih ustreznih (ekvivalentov). Tako je prišel na vrsto izraz *vrbovati*, za katerega slovenske besede *snubiti*, *najeti*, *pridobiti* niso mogle biti dobre ustreznice. Težavno razmerje se je v zapisnikih sej uredniškega odbora vleklo kot nerešeno vprašanje kakšno leto ali več. Ko sem se po dolgem iskanju za rešitev obrnil k nedvomnemu strokovnjaku (za protiobveščevalno dejavnost), mi je, hoteč me rešiti jezikovne zadrege, dejal, da te besede pravzaprav ne potrebujemo, ker je »vrbovanje« po naši vojaški zakonodaji itak prepovedano (Puščam zdaj ob strani to, da sem kot takrat – daljnega leta 1975 – vzgojen v pravoverni nevednosti tisto o prepovedanosti »vrbovanja« naivno verjel, ugovarjal pa sem seveda jezikovni plati tolažbe: kako pa bomo *slovensko* rekli, da je vrbovanje pri nas prepovedano?). Zadevo smo pozneje v slovarju rešili na najslabši možni način, tj. s sprejemom srbh. besede *vrbovati* kot t.i. *prevzete besede*, podobno kot so prevzete iz drugih jezikov *tank*, *bunker*, *ofenziva*, *tromblon* in cela vrsta drugih, predrugačili pa smo jo po naglasni plati, se pravi, po zakonitostih slovenskega naglasa: *vrbováti*.

Poimenovalni, tj. pomenoslovni vidik problema zajema predmetnost, izsek iz resničnosti, po saussurjevski terminologiji *označeno*, in znakovni, besedni vidik, to je *označujoče* (označevalec, kot temu pravijo nekateri). In zdaj smo pri stvari. Razmerje med označenim in označujočim je predmet jezikoslovja; ko gre za predmetni in pojmovni svet strok, se s tem ukvarja terminološka teorija; sistematiki pojmovnosti v določeni stroki postavlja ustrezen znakovni, tj. jezikovni sistem

* Dr. Tomo Korošec, redni profesor na FDV.

poimenovanj. Rezultat so terminologije posameznih strok in strokovnih panog, ved in znanosti. V to razmerje, ki teži k zmeraj večji urejenosti, pa vstopata dve izrazito entropični težnji. Prva posega v besede prek resničnosti, navadno tako, da jo kratko malo ukinja, ne priznava, in s tem ne priznava besed, ki se na to resničnost nanašajo (to je zgled z *vrbovanjem*). Ta težnja se naslanja izključno na ideologijo. Druga pa posega po samih besedah, navadno v imenu »čistosti« jezika in drugih, znanstveno nevzdržnih meril. Prva težnja je pri nas znana kot *prekrščevalstvo* (to je Toporišičev izraz izpred petih let), druga je starejša in znana kot *purizem*. Kadar stopita skupaj prekrščevalstvo in purizem – to pa se je zgodilo v primeru, ki ga želim tukaj prikazati z nekaterimi slovenskimi vojaškimi termini – pustita za seboj razdejanje kot slon v trgovini s porcelanom.

Za prekrščevalstvo, ki smo ga – poimenovanega tudi drugače, npr. jezik birokratskih odklonov, birokratska latovščina ipd. – v jezikoslovju pogosto odklanjali zlasti zadnjih deset let, je značilno, da njegovi nosilci opravljajo to dejavnost v slepi veri, da se ravno z njimi začenja novo štetje in da pred njimi ni bilo nič ustreznega, tako da »novo resničnost« smejo tudi poimenovati na novo. Kot eksces se je ta iluzija razvijala tudi teoretično. V nekdanji Sovjetski zvezi je v tridesetih letih zatolkel rusko jezikoslovje t.i. marrizem (po jezikoslovcu Marru), ki je zastopal nauk, da vsaki novi etapi v družbenem razvoju ustreza nova etapa jezika kot družbene nadgradnje. Marr je seveda prezrl, da je svoj nauk ubesedoval v Puškinovem, predrevolucijskem jeziku.

Pri nas je pred dvajsetimi leti spremenjeni zakon o upravnem postopku npr. začel novo »štetje« s tem, da je svetnika prekrstil v *svetovalca* (čeprav je šlo tudi v novem zakonu za isti pojem), za pozneje pa se spomnimo še vrhunca pred končnim razpadom, ko so *vrhci* postali *vzgojno-varstvene ustanove*, *direktorji* so bili *individualni poslovodni organi*, *višje cene* pa *doplačila začasnega namenskega prispevka za ohranitev proizvodnje, predelave ter nemotene preskrbe*. In tako dalje.

Ker je bilo prekrščevalstvo pravzaprav izraz položaja partijskega govornika, ki je bil sistemsko postavljen nad družbo in izven nje, torej izraz edinega pomembnega interesa, tj. obdržati se na oblasti, bi bilo upravičeno domnevati, da je v pluralno organizirani družbi prekrščevalstvo izgubilo tla pod nogami. A prišlo je na dan na področju, ki se po naravi svoje dejavnosti rado zapre pred uvidom javnosti. Toda v tem primeru ne zaradi ohranitve oblasti, ampak zaradi nevednosti in samopašnosti. Mislim na uvedbo (zdaj menda tudi z odlokom) besed v slovensko vojaško izrazoslovje pri poimenovanjih za stopnje in čine: *desetnik*, *stotnik*, *častnik*, *podčastnik*. O tem je bilo javnosti sporočeno v Delu (26. 4. 1991) nekako mimogrede, ob poročilu s tiskovne konference, kjer se je predstavil novi minister za informiranje (pozneje obširno v reviji Obramba, št. 8–9, 1991). V maju istega leta je zlasti *častnika* in *stotnika* izreceno razglasil kot nova slovenska vojaška termina v četrtkovem TV-Tedniku (23. 5. 1991) – kot kaže – uradni govorec Janez J. Švajncer. *Stotnika* je npr. utemeljil tako, da se z njim vračamo k prvotnemu slovenskemu izrazu (kar je seveda res), podkrepil pa je to odločitev tudi s tem, da vendar Cankarjevega *Gospoda stotnika* nismo nikoli preimenovali (najbrž v kapetana; seveda ne, saj po enaki logiki ni nihče preimenoval Podlimbarskega *Gospodina Franja* v *Gospoda Franja*; primerjava je kot argument zato nesmiselna). Zanimivo bi bilo izvedeti, kako to, da je isti govorec Švajncer samo nekaj mesecev prej v Delu (23. 2. 1991) branil termin *oficir*, ker »oficirja in čast povezuje romantična predstava, ki oficirjem pripisuje čast, v resnici pa je bilo oficirstvo vse kaj drugega kot to«. In zgodilo se je prav to. Malo pozneje, 17. 5.

1991, je dopisnik Samo Meze v Delu na osnovi *častnika* postavil še nasprotno izpeljavo. Navadnega vojaka je – najbrž tudi kot »prvotno slovensko besedo« preimenoval v – *prostaka*.

Na problem – tipični jezikovnokulturni problem – je torej treba opozoriti, preden bo samovolja zajela še druge dele slovenskega vojaškega izrazoslovja.

Uvajanje izrazov *častnik*, *podčastnik*, *desetnik*, *stotnik* je napaka, v enaki meri prekrščevalstvo in purizem.

Prvič. Prekrščevalstvo, ker za iste pomene, za nespremenjene dele resničnosti, opušča doslej uporabljane *oficir*, *podoficir*, *desetar*, *kapetan*, in sicer v zmotnem prepričanju, da se z resnično prvimi *mirnodobnimi* enotami (to je treba poudariti, kajti vojne enote smo Slovenci že imeli kot slovensko vojsko) začenja »štetje«, na jezikovni ravni torej poimenovalna zgodovina. Tu nič ne spremeni sklicevanje na to, da se uvajajo »prvotne« besede (*stotnik* je seveda toliko slovenski, kolikor je *centurion* latinski). Gre za to, da na današnji stopnji razvoja slovenskega vojaškega izrazoslovja ne moremo razvoja vračati k še tako častitljivim izhodiščem zato, ker je *sedanje stanje* v jeziku posledica določenega razvoja, ki prihaja iz tega izhodišča (mimogrede povedano, z vračanjem k izhodiščem, bodisi k stari cerkveni slovanščini bodisi k jeziku protestantskih piscev, imamo v zgodovini slovenskega jezikoslovja izkušnje, iz katerih se je jezikoslovje nekaj naučilo, namreč da je vsakršno vračanje k izhodiščem zanemarjalo aktualno stanje jezika in povzročilo dolgotrajna omahovanja v jezikovni praksi).

Prekrščevalstvo tukaj zamenjuje eno fazo v tradiciji s kontinuiteto, ki je nosilec tradicije. V njej pa so enote, ki jih je razvoj opustil, in take, ki so – ker so se uporabljale kontinuirano – ostale žive. Zato je prekrščevalstvo tukaj v izrazitem nasprotju vsaj z dvema, a zelo važnima praviloma. Prvo, teoretično, se imenuje načelo *prožne stabilnosti jezika* (ki ga tu ne morem predstavljati podrobneje), drugo, važno za izrazoslovje, pa se imenuje *terminološki dogovor*, izrazito kulturna institucija, ki je za to, da preprečuje samovoljnost, poljubnost in s tem neenotnost terminološke rabe. Vojaški slovar se je teh načel držal, in če bi našel dobre teoretične razloge, bi besede *desetnik*, *stotnik*, *častnik* že sprejel kot sodobne vojaške termine, a je prav te kot za sodobno rabo neprimerne, izrecno, s kazalko, preusmeril k *desetarju*, *kapetanu*, *oficirju*. Slovar se je namreč držal jezikoslovnege načela, da je sodobno stanje jezika rezultat jezikovnega razvoja, ki je bil pri slovenskem vojaškem izrazoslovju – žal – zaznamovan z zarezami, padci, z odsotnostjo kontinuitete, in da zato številnih izrazov – celo boljših, kot so sedanji – ki so izpričani v enem zgodovinskem obdobju, pa so jih po prekinitvah kontinuitete nadomestili drugi, ne more priklicati v življenje, ne da bi s tem odpravljal obstoječih. To se je primerilo celo mnogim besedam, ki jih je pisal utemeljitelj slovenskega vojaškega izrazoslovja, mož slavnega imena, Andrej Komelj, katerega pomembnosti niti malo primerno ne priklicujemo iz spomina knjig v sodobno zavest. Pa ne zato, da bi po sili oživiljali njegove besede, ker so stare, ker so izhodišče in ker so slovenske, ampak zato ker je utemeljitelj izročila, torej razvoja, katerega končno stanje je današnje – do neke mere vendarle zajeto *tudi* v Vojaškem slovarju. Tudi ta je zato izraz razvoja, in prav mučno se mi zdi, da je treba danes dopovedovati tudi take stvari, kot je nujnost vsakega kulturnega ravnanja v tem, da na točki *zdaj* upošteva tisto, kar je na tej točki že dano.

Seveda je takšno prekrščevalstvo, ker je samovoljno in bolj »po okusu«, izpostavljeno tipični konsekvenci: ne ve, kje naj se konča. *Zdaj stotnik*, ne pa tudi *stotnija* (če že ne *kompanije*), zakaj namesto *patrulje* ne *oglednica*, namesto *polka* ne *regiment*, namesto *korpusa* stari *kor* in tako dalje.

In drugič. Uvajanje navedenih izrazov je *purizem*, in sicer purizem z negativnim predznakom, če bi za pozitivnega šteli – pravzaprav tudi purizem – takrat, ko preprosto skrbi za ohranitev samobitnosti slovenskega knjižnega jezika. Z negativnim predznakom zato, ker vidi slovenskost slovenskega vojaškega izrazoslovja v tem, da se čim bolj loči od srbohrvaškega, in sicer tudi tam, kjer so zaradi sorodnosti teh dveh jezikov v obeh možni isti izrazi (zapostavljenost slovenskega jezika v propadli državi nima s sorodnostjo nobene zveze, saj je geslo »govori srpski...« veljalo tudi za Albance). Za slovenskost slovenske vojske si seveda moramo prizadevati. Navsezadnje sta obstoječi Vojaški slovar in vsa slovenska vojaška literatura, ki črpa iz slovarja, namenjena temu smotru. Na FDV imamo študijski predmet Slovensko vojaško izrazoslovje in še bi se naštel kaj izrazov skrbi za slovenskost te dejavnosti. A tudi tu se lahko primeri isto kot pri prekrščevalstvu. Kje naj se konča izločanje izrazov, ki jih ima slovenščina, pa so zaradi sorodnosti jezikov možni tudi v srbohrvaščini ali so nanjo celo naslonjeni, kar je tudi izraz določenih zgodovinskih okoliščin, ki jih ni mogoče izbrisati. Z izločanjem besed *desetar*, *oficir*, *kapetan*, ki jih ima srbohrvaščina nekdanje JLA, slovenskih enot ni mogoče posloveniti, ne da bi se izpostavljali posmehu, ki so ga deležni v današnji hrvaščini, ko uvajajo besede *póstaja*, *tráčnice*, *vřhovništvo* ipd., pač zato, da bi knjižno hrvaščino oddaljili od srbsčine. Seveda Hrvatov pri tem početju ni težko razumeti, tudi njim gre za narodno samobitnost, a s prekrščevanjem, ki je navsezadnje njihova zadeva, je ne bodo dosegli, saj se ravno njim v bližnji zgodovini ni posrečil podoben poskus (mislim na razne *múnjare*, *krúgovale* in podobne puristične tvorbe). Če bi parafraziral tisto o vojni in generalih, bi tudi za slovensko vojaško izrazoslovje dejal, da je preressna zadeva, da bi ga mogli prepustiti zgolj vojakom.

Nekaj pa se tudi moramo naučiti iz zgodovine.

ALOJZIJA ŽIDAN*

O demokratični politični kulturi

Uvod

Dejstvo je, da se danes v našem družbenem prostoru srečujemo z novim, pluralističnim političnim sistemom. (Tudi) zato se pojavlja potreba po oblikovanju nove, drugačno (za)snovane politične kulture. Če je v monističnem političnem sistemu lahko imela prevladujočo vlogo avtoritarna politična kultura, danes to ni več mogoče. Naša zelo dolgo prevladujoča avtoritarna politična kultura se je znašla v novih družbenih razmerah. Te jo potiskajo v položaj, da mora (bo slej ko prej morala) odstopiti svoje mesto novi, drugačno (za)snovani politični kulturi. Kakšna naj bi sploh ta bila? Kakšna naj bi bila »podoba« nove, demokratične politične kulture? Kako jo oblikovati ter uresničevati v našem družbenem prostoru? Prav o izrečenih vprašanjih bomo poskusili razmišljati v tem prispevku.

* Dr. Alojzija Židan, docent na FDV.

Tisto, kar želimo najprej poudariti, je: nova politična kultura naj resnično vsebuje demokratične prvine. Sestavljale naj bi jo demokratične sestavine. To, kar izrekamo, postavlja zahtevo po nadaljnji konkretizaciji. Z izvedbo konkretizacije moramo opozoriti na najbistvenejše. To je: naša nova politična kultura, ki smo jo opredelili z bistvenim izrazom demokratična, mora biti s svojo takšno bistveno naravo opozicijska.¹ Kajti »še institucija politične opozicije je omogočila, da se obči interes (bonum commune) izoblikuje kot aposteriorna kategorija v demokratičnem procesu dialektike med »pozicijo« in »opozicijo« ob najširšem možnem sodelovanju ljudstva. Institucija opozicije tudi omogoča, da politika ni ali ni v prvi vrsti razmerje med »prijateljem in sovražnikom« (C. Schmitt), marveč je ravno proces oblikovanja občega interesa v odprtem političnem prostoru, v spopadanju (ki, kot smo že povedali, zahteva tudi manjše ali večje sodelovanje), kjer si stojita nasproti legitimna pozicija (ki mora dejansko »vladati«) in opozicija, ki je torej legitimna opozicija (torej nasprotnica, ne sovražnica), ki mora biti dovolj močna, da dejansko drži vladajočo politiko »v šahu« in jo resno izziva s stvarno in personalno alternativo.«²

Našo novo politično kulturo je (bo) treba ne le oblikovati, temveč tudi uresničevati moderno.³ Oblikovana in uresničevana mora (bo morala) biti tako, da daje možnosti za delovanje (politične) demokracije. Naša nova, razvijajoča se politična kultura in demokracija sta medsebojno tesno povezani. Lahko bi dejali, da čim bolj se bo sploh v naši družbi krepilo demokratično življenje, tem bolj se bo tudi vsebinsko lahko bogatila politična kultura. In tudi ta bo lahko s svojimi novimi obeležji povratno (so)učinkovala na demokratično življenje. Naša nova, moderno oblikovana in uresničevana politična kultura naj bi opravljala svojo pomembno vlogo ne samo znotraj demokratično delujočega parlamenta,⁴ temveč tudi v celotnem družbenem življenju. Sploh naj bi tudi bogatila našo občo, splošno kulturo oziroma denimo: izražala še višjo kulturno razvitost sodobnega človeka.

In ko ji presojamo tako zelo pomembno vlogo, dorecimo to vlogo še natančneje. Znotraj našega demokratično delujočega parlamenta naj bi bila orodje za čim bolj civilizacijsko razreševanje porajajočih se konfliktov v različnih političnih razmerah. V teh naj bi pomagala političnim subjektom prihajati do nujno potrebnega soglasja o temeljnih pojavljajočih se dilemah. »Sploh bi lahko ugotovili, da v demokratičnih družbah izražanje volje in odločanje v predstavniskem telesu kaže razumeti kot iskanje širokega družbenega soglasja in doseganje »konsenza« (zlasti

¹ Opozorim naj, da o takšni kulturi (tudi) razmišlja Anton Pelinka. Le-ta jo razumeva kot sprejemanje parlamentarne opozicijskega vedenja v dani družbi. Sicer pa glej zlasti njegovo publikacijo: *Zur Entwicklung einer Oppositionskultur im Österreich, OZP*, let. 1989, šte. 2.

² Dr. Adolf Bibič, *Racionalnost in razsežja opozicije, Parlamentarizem: dileme in perspektive*, Zbornik referatov, Politološki dnevi Ankaran 1991, Ljubljana 1991, str. 62, 63.

³ Trditi je mogoče, da imajo doslej različni posamezniki različne kakovosti takšne nove, moderno snovane politične kulture. Njeno hitrejšo uveljavljanje tudi mnogokrat še ovirajo različni institucionalni ukrepi.

⁴ Tu naj bi izražala svojo opozicijsko naravo. Razmisleki o opoziciji, njenih funkcijah in tipih so prisotni v viru: Lukšič Igor, *Opozicija: njene funkcije in tipi*, Časopis za kritiko znanosti, let. 1990, št. 132/133. Lukšič izraža v pravkar navedenem viru (str. 106) pomembne misli, s katerimi opredeljuje bistveno naravo opozicijske kulture. Le-ti se glasila: »Treba je razvijati duh tolerance, v katerem bo vladalo načelo, da je opozicija nosilec mišljenja, ne pa nizke, malopridne zavesti.« »Oblikovanje politične volje v demokratični ureditvi poteka v obliki govora in protigovora. S tem se tudi izkazuje pojavnost političnega početja. Poleg vlade, ki predstavlja pozicijo, je za protigovor v demokratični politiki nujna opozicija.«

pri odločanju o posameznih – glede na javno mnenje v določenem trenutku – ključnih vprašanjih.«⁵

Mogoče je trditi, da je (bo) v našem parlamentu prav s prisotnostjo razvite demokratične politične kulture lažje oblikovati obče interese. Le-ti v političnem sistemu, ki se imenuje pluralistični, namreč nastajajo aposteriorno, v demokratičnem procesu. Mogoče pa je tudi trditi, da takšna razvita demokratična politična kultura, katere obstoj ni možen brez temeljitega ustvarjalnega razmišljanja, še ni povsem prisotna. In to ne v parlamentu, kot tudi sploh v našem celotnem družbenem življenju. Izrečeno pravzaprav ni presenetljivo. Poudarili smo že, da je bila naša dosedanja politična kultura izrazito avtoritarna. Tudi v novih, bistveno drugačnih družbenih razmerah se še vedno srečujemo z močno ohranjenimi recidivi preteklosti. Še so prisotni vzorci vedenja, ki so pravi nasprotniki (zaviralci) razvoja potrebne demokratične politične kulture. Vzročno iskanje njihovega izvora nas vodi k odgovoru, da so le-ti »v veliki meri posledica specifične (monistične) socializacije in neuveljavljenih vzorcev demokratičnega vedenja ter odsotnosti demokratičnega dialoga. To dejstvo vpliva na specifično strukturo osebnosti in njenih vzorcev vedenja, pri čemer kaže opozoriti zlasti na pomanjkanje tolerance do drugače mislečih (ki se pogosto izraža v poskusih »eliminiranja« svojih nasprotnikov, kar je v teh družbah zlasti nevarno, ker v njih niso izoblikovani in ne delujejo demokratični mehanizmi, ki bi učinkovito varovali manjšine). Vse to se izraža tudi v slabo razvitih pravilih in institutih notranje strankarske demokracije ter v relativno nedemokratičnem (notranjem in tudi zunanjem) delovanju strank.

Ob tem je namreč treba upoštevati, da demokracija terja dogovarjanje in sporazumevanje, pogajanja in popuščanja, ker je le na tak način mogoče zagotoviti demokratično odločanje.⁶

Razvita demokratična politična kultura naj bi v prihodnje tudi dvigovala našo občo, splošno kulturo na še višjo razvojno raven. Skratka, postala naj bi pomembna sestavina naše družbe, njenega zapletenega življenja.

Razvita demokratična politična kultura bo z orisom tako zelo pomembne vloge, ki jo ima (bo imela) v parlamentu kot naši celotni družbi, njenem življenju, tudi opravljala zelo pomembno praktično nalogo. Koristila bo namreč kot merilo za nenehno ocenjevanje praktičnih delovanj posameznika(ov). Postati bo torej morala pomemben življenjski usmerjevalec razmišljanj in ravnanj ljudi. Merilo za ocenjevanje tega, ali so le-ta normativno ustrezna ali ne.

Razmisleke o nujnem oblikovanju nove, drugačno (za)snovane, demokratične politične kulture v naši družbi tudi dopolnimo z opozorilom. Ta kultura je (bo v prihodnje) zelo dinamičen pojav. Pojav, katerega delovanje je (bo) pogojeno z vsemi konkretnimi dogajanja naše družbe. Prav takšna dogajanja ji bodo polnila njeno življenjsko vsebino(e). Pa tudi vplivala na nastajanje njenih novih, različnih oblik. Nastajanje njenih novih, različnih oblik bo treba proučevati.

Omenili smo, da imajo (bodo imela) konkretna družbena dogajanja pomembno vlogo pri razvoju naše demokratične politične kulture. V konkretnih družbenih dogajanjih se tudi oblikujejo nove temeljne vrednote. (Tudi) te vrednote, vedno pojavljajoče se na nov (drugačen) način, bodo pomembna sestavina demokratične politične kulture.

⁵ Dr. Mitja Žagar, Predstavniško telo kot dejavnik demokracije, Parlamentarizem: dileme in perspektive, Zbornik referatov, Politološki dnevi Ankaran 1991, Ljubljana, 1991, str. 5.

⁶ Ibidem, str. 10, 11.

Naša nova, demokratična politična kultura mora (bo morala) biti dialoška kultura. Le s takšno svojo (diskusijsko) usmerjenostjo lahko pomaga razreševati bistvene probleme naše družbe.

Ko poudarjamo, kakšne naj bi bile značilnosti naše nove, demokratične politične kulture, moramo seveda tudi reči, da bo oblikovanje le-teh potekalo postopoma, procesualno.

Ob koncu naših razmišljanj se zastavlja temeljno vprašanje. Zastavimo si ga lahko kot: kako hiter bo resnični prodor nove, demokratične politične kulture v naš družbeni prostor? V prostor, v katerem se pojavljajo ter delujejo novi politični subjekti. Subjekti, ki so nosilci nove, drugačne političnosti. Na zastavljeno vprašanje ni lahko odgovoriti. Nanj lahko pravilno odgovori le življenje samo.

Sklep

Povzemimo po razmišljanju o tematiki nekatere najpomembnejše ugotovitve.

V naši družbi se je pojavila nova življenjska resničnost, imenovana politični pluralizem. To je zahteva po oblikovanju drugačne, neavtoritarne politične kulture. Pri obravnavi tematike smo pozornost namenili nekaterim bistvenim značilnostim, ki jih vsebuje nova, demokratična politična kultura. Zastavili smo si tudi vprašanje: kakšno je (bo) medsebojno razmerje med staro in novo politično kulturo? Ali stara politična kultura dovolj hitro prepušča svoje mesto novi? Novi kulturi, ki seveda zahteva ustvarjalnega človeka. Človeka, ki uresničuje svojo ustvarjalnost tako v razmišljanjih kot dejanjih. Sodili smo, da lahko da odgovor le življenje samo.

UPORABLJENI VIRI:

BIBIČ, Adolf: Racionalnost in razsežja opozicije, Parlamentarizem: dileme in perspektive, Zbornik referatov, Politološki dnevi Ankaran 1991

FAJDIGA, Sever Petja: Demokracije se je treba učiti, Šolski razgledi, Ljubljana, 23. 3. 1992, šte. 6

JUŽNIČ, Stane: Politična kultura, Založba Obzorja, Maribor, 1989

LUKŠIČ, Igor: Opozicija: njene funkcije in tipi, Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana, let. 1990, šte. 132/133

MEDVEŠ, Zdenko: Pedagoška etika in koncept vzgoje, Sodobna pedagogika, Ljubljana, let. 1991, šte. 3, 4, 5, 6

PELINKA, Anton: Zur Entwicklung einer Oppositionskultur im Österreich, OZP, let. 1989, šte. 2

ŽAGAR, Mitja: Predstavniško telo kot dejavnik demokracije, Parlamentarizem: dileme in perspektive, Zbornik referatov, Politološki dnevi, Ankaran, 1991

ŽIDAN, Alojzija: Prispevki za kvalitetnejše družboslovje, Zavod RS za šolstvo in šport, Ljubljana, 1992

ŽIDAN, Alojzija: Politična kultura in demokracija (raziskovalno poročilo), FDV, Center za politološke raziskave, Ljubljana, 1991

RENATA MEJAK

O novem valu antisemitizma na Madžarskem

Demografska, kulturna in politična teža židovstva je v današnji Madžarski mnogo večja, kot jo pozna javnost zunaj Madžarske. To stanje je v veliki meri posledica poročanja, ki se v glavnem osredotoča na parlamentarno dogajanje, na gospodarska in kulturna vprašanja, občasno pa na prizadevanja naših sosedov za

sprejem manjšinskega zakona, ki naj bi uveljavil evropske norme manjšinske politike. Nasploh lahko ugotovimo, da smo dobro obveščeni tudi o pozitivnih spremembah pri prizadevanjih Madžarske za polnopravno članstvo v Evropski skupnosti.

Vendar bi bil oris družbenega dogajanja na Madžarskem le površinski, če bi se gibali le v radikalnih družbenih procesih in miselni preusmeritvi madžarske družbe. Poleg vseh pozitivnih razvojnih sprememb v madžarski družbi nastajajo tudi novi prepadi, iz katerih veje strupeni duh preteklosti.

Na te stare in hkrati nove pojave nestrpnosti v današnji madžarski družbi (ki pogosto zapade v ksenofobijo) želim opozoriti v tem prispevku.

Spremljanje družbenega dogajanja na Madžarskem kaže, da posamezniki ali skupine in tudi del javnosti izkazujejo danes nestrpnost do Ciganov (na Madžarskem je v veljavi to poimenovanje), do Židov in do pripadnikov temnopolte rase. Mnogo bolj pozitivno lahko ocenjujemo odnos širše madžarske javnosti do narodnih manjšin na Madžarskem, zlasti do nemške manjšine.

Cigansko vprašanje zaradi celovitosti tematike madžarskega ciganstva in drugačnosti problema ni predmet naše obravnave. Omenim naj le, da je zaradi izredne demografske rasti (predvidevajo, da na Madžarskem živi približno milijon Ciganov) in njihove neprilagojenosti ter ne vključenosti v družbo eden najtežjih problemov današnje madžarske družbe.

Pojavne oblike novega antisemitizma

Večdesetletna realsocialistična narodnostna politika na Madžarskem je v teoriji in v praksi uveljavljala abstraktni in iluzorni internacionalizem, ki zanemarja vprašanje narodne pripadnosti. Hkrati pa so pometli narodnostno vprašanje »pod tepih« ter s tem poskušali zabrisati sledove starih nacionalnih, rasnih in verskih konfliktov kakor tudi vsa minula nerazumevanja in nezaupanja med večino in manjšino na Madžarskem.

Že med pripravami na prve demokratične volitve, še bolj intenzivno pa med radikalnimi družbenimi spremembami, so se sprostili stari, potlačeni duhovi ksenofobije na Madžarskem. Številni kazalci kažejo, da so postali Židje predestinirani tarča ksenofobije na Madžarskem.¹ Niso osamljeni zapisi v tisku, ki opozarjajo, da stojijo danes Madžari in Madžari z židovskim poreklom nasproti eden drugemu, vedno bolj podivjani in pobesneli.²

Javnost je zaradi ksenofobije, nestrpnosti in antisemitizma diferencirana. Najbolj odmevne so besede javnih in kulturnih delavcev, ki obravnavajo vprašanja, povezana z nestrpnostjo v družbi. Mnogi med njimi z zaskrbljenostjo opazujejo in opozarjajo na pojave rasne, verske in nacionalne nestrpnosti, hkrati pa poskušajo razkrivati napajališča nestrpnosti v družbi. Velike publicitete so deležni pogledi pisateljev in kulturnikov, ki se predajajo močnemu nacionalističnemu čustvovanju in s svojimi včasih tudi nepremišljenimi izjavami prilivajo olje na žerjavico ksenofobije.³ Omeniti je treba, da pogledi, ki utemeljujejo nacionalistične poglede in netijo nestrpnost, doživljajo večinoma ostre reakcije in zavrnitve v tisku. Hkrati pa

¹ Kurucz Gyula, *Üldözök és üldözöttek*, Hítel, Budapest 3. 10. 1990, str. 18.

² V predvolilni kampanji so številnim ljudem in tudi strankam prilepili, pogosto sicer brez podlage, vzdevek Žid. Židek, Židovski (v pejorativnem pomenu besede) in s tem poskušali odvrti volilce od kandidatov oziroma strank.

³ Hernádi Miklós, *Kik vagyunj és mit akarunk*, Elet és irodalom, Budapest, 22. 11. 1991, stran 5.

se skozi te mahoma tudi zelo ostre dialoge razčiščujejo sodobni pogledi na madžarsko nacionalno vprašanje.

Najpogostejše so predmet živahnih (včasih tudi nestrpnih) razprav Židje. Ob tem se postavlja nehote vprašanje, kaj se dogaja v madžarski družbi, da postajajo Židje, ki so bili žrtve najbolj krutega genocida na Madžarskem (število židovskih žrtev je bilo okrog 6.000.000), ponovno predmet nerazumevanja in tudi sovraštva.

Židje so tudi danes dokaj številčna skupnost na Madžarskem (njihovo število je od 60 do 100.000, odvisno pač od načinov štetja), hkrati pa edina manjšinska skupnost na Madžarskem, ki ni krščanska. Židje so skozi generacije množično zasedali gospodarske, politične, znanstvene in umetniške pozicije na Madžarskem. Njihov pomen je pri pomešanju madžarske družbe in v gospodarskem, znanstvenem in kulturnem razvoju nesporen. Po uzakonitvi možnosti za sklenitev mešanih zakonov na Madžarskem so se številne židovske in krščanske družine pomešale. Ortodoksno židovstvo je s tem precej izgubilo svojo ostrino, hkrati pa so mešani zakoni prispevali k družbeni integraciji.

Ob koncu 19. stoletja so pričeli utemeljevati teorijo »dvojne vezanosti«, po kateri so Židje na Madžarskem hkrati Židje in Madžari (t.j., so tudi Madžari in Židje in ne ali Židje ali Madžari). V preteklosti je madžarska družba doživljala antisemitske izpade (kot vse države, kjer so se naselili Židje), vendar preganjanja Židov (zlasti pogromov) pred obdobjem fašizma niso poznali.

Danes bolj kot kdaj koli prej v tisku pogosto obravnavajo in analizirajo nestrpnost v družbi. Znana imena madžarskega družboslovja dokazujejo, da so očitki o ksenofobiji neutemeljeni, ker madžarska tradicija tega ne pozna. Madžarska se je v svoji tisočletni zgodovinski tradiciji usmerjala predvsem v asimilacijo pripadnikov različnih narodov, živečih v Karpatskem bazenu. V tem je hkrati tudi skrivnost madžarskega nacionalnega obstoja (tako je iz Petroviža nastal Petofi). Madžarski intelektualci so se v preteklosti namesto elitistične duhovne izolacije zavzemali za povezavo in sprejemanje duhovnih vplivov, ki so bogatili in razvijali kulturno ustvarjalnost.⁴

Poleg zavračanja ksenofobije družbe potekajo tudi na Madžarskem živahne polemike o opredeljevanju madžarskega židovstva. Niso osamljeni poskusi v preteklosti in sedanjosti, ki poskušajo Žide razglasiti za narodno manjšino na Madžarskem. Ti poskusi povzročajo živahno polemičnost, vendar prevladujejo stališča, da židovstva ni mogoče uvrstiti med madžarske narodne manjšine, ker je materinščina Židov madžarski jezik.⁵ Madžarski Židje nimajo druge domovine (razen cionistov) kot Madžarsko. Ne glede na njihovo resnejšo ali rahlejšo vezanost na židovsko vero in tradicijo so integralni del madžarstva. Velika večina Židov tudi po letu 1945 pristaja na pripadnost madžarski kulturi, jeziku in narodu, hkrati pa zaradi tragičnih zgodovinskih izkušenj in novih strahov ohranjajo krčevito medsebojno povezanost v židovsko skupnost.

Pretežni del Židov si želi integracije v madžarsko družbo. Le manjši del zavrača integracijo in poudarja svojo drugačnost. Ta skupina deluje danes v političnem življenju v vrstah opozicije, pogosto jih dolžijo obstrukcije in delovanja v nasprotju z interesi države.

Madžarska demokratična javnost se je posebej vznemirila ob prebiranju razmišljanj znanega pisatelja in kulturnika Csoori Sandorja, o vprašanih sedanje in pretekle madžarske družbe, kulture in politike. V teh razmišljanjih Csoori razkri-

⁴ Benedek István, *Nemzetiség és kisebbség*, Hittel, Budapest 19. 9. 1990, stran 34.

⁵ Hernádi Miklos, prav tam.

va svoja strahovanja za madžarstvo in ob tem se dotakne tudi zgodovinske vloge Židov v madžarski preteklosti in tudi v sednjosti. Pri tem razvije misel, da duhovna integracija Židov in Madžarov po propadu sovjetske republike na Madžarskem (po prvi svetovni vojni) po Horthyjevem obdobju, zlasti pa po obdobju Zla (kot poimenuje čas socializma na Madžarskem), ni več mogoča. Po Csoðriju so na Madžarskem opazni obrnjeni asimilacijski procesi, kjer »liberalno madžarsko židovstvo« želi stil in miselnost madžarstva »asimilirati«. Za usmeritev v svetu bi po Csooriju morali vedeti, kdo je in kdo ni Žid.⁶

Csoorijevi pogledi so doživeli izjemen odmev doma in tudi zunaj meja Madžarske. Javna občila so veliko prostora namenila razčlenjevanju njegovih pogledov na vprašanja židovstva na Madžarskem.

Pretežna večina razpravljalcev, med njimi tudi znan pisatelj Peter Eszterhazi, so zavrnilo Csoðrijeve poglede na Žide. V današnji madžarski družbi se je po holokavstu utrdila norma, da pomeni določanje od zunaj, mimo volje posameznika, kdo je in kdo ni Žid, antisemitizem.

Ob številnih polemikah, ki so se razvile na podlagi Csoorijevih razmišljanj, so nastajali tudi resni poskusi opredelitve madžarskega židovstva. Nasploh so odprte razprave, ki so potekale brez zavor, prispevale k artikulaciji vprašanj, povezanih s preteklostjo in sedanjostjo Židov na Madžarskem, kakor tudi k boljšemu medsebojnemu spoznavanju ter k večji toleranci na miselni ravni.

V vsakodnevnem življenju so pojavne oblike antisemitizma bolj grobe in brezobzirne. O tem nemo pričajo antisemitski grafiti po mestih, oskrunjena židovska pokopališča, sinagoge, kulturni spomeniki, pospremljeni z žaljivimi izrazi na cestah, javnih prevoznih sredstvih in tudi v nekaterih časopisih. V javnosti nekateri oživljajo stare izmišljotine, s katerimi so v preteklosti spodbujali histerična antisemitska čustva (denimo to, da Židje za svoje verske obrede ubijajo oziroma »izpuščajo kri« krščanskim otrokom in dekletom).

Na prisotnost antisemitizma v nekaterih segmentih madžarske družbe kaže tudi pismo Gadò Györgyja (poslanca v parlamentu in člana v vodstvu madžarske židovske skupnosti) republiškemu javnemu tožilcu.⁷ V pismu Gado zlasti opozarja na:

- antimemoare Barya Jòzsefa (knjiga je bila tik pred izzidom), ki dolži Žide krvnih deliktov,
- antisemitske članke v desničarski reviji Szent Korona,
- na publikacijo Korànyi Làszla, ki izraža dvom o resničnosti holokavsta in v število židovskih žrtev med nacizmom (publikacija s tako vsebino nikakor ni osamljen pojav).

O napajališčih antisemitizma

Poleg navedenih obtožb antisemitsko naravnana besedila najpogosteje obtožujejo Žide (ki so v preteklosti bili večinoma komunisti po teh navedbah), da so pobili več Madžarov, kot je bilo Židov, poslanih od Madžarov (zaradi zunanjega pritiska) v taborišča smrti. Te in podobne trditve poskušajo dokazovati s podatki, da so bili prvaki madžarske sovjetske republike v letu 1919 (Kuhn Bèla, Szàmuella Tibor in drugi) kakor tudi celotna moskovska vodilna komunistična garnitura

⁶ Csoðri Sàndor, Nappali hold, Hítel, Budapest 5. 9. 1990, stran 6.

⁷ Pelle Jànos, A Kunmadarasi pogrom, Magyar Nemzet, Budapest, 15. 5. 1991, stran 8.

(Rákosi, Gerő, Farkas, Révay, Péter, itd.) židovskega porekla. Pri tem še navaja-
jo, da so Židje po letu 1945 zasedali najpomembnejša mesta v komunistični partiji,
politični policiji in v državnem vodstvu Madžarske.

V zvezi s temi očitki le redko srečamo pojasnila v tisku o vzrokih visoke
številčne zastopanosti Židov in oblastnih strukturah. Židje so se namreč po letu
1945 najtesneje povezali z levimi političnimi strankami, zlasti s komunisti. Zaradi
grozljivih izkušenj minule vojne so v prvem povojnem obdobju postavili strateški
cilj, onemogočiti ponovitev genocida nad Židi. Zato so se oprli na sovjetske voja-
ške sile in pomagali pri zmagi komunistične partije, v kateri so bili pretežno Židje.⁸

Ta okoliščina in dejstvo, da so Židje po vrnitvi iz taborišč upravičeno zahtevali
vrnitev odvzetega premoženja, je vzbudilo antisemitska čustva že v letu 1945.
Antisemitsko razpoloženje je doseglo vrhunec na podeželju maja leta 1946, ko so
bili v nekaterih manjših naseljih (Kunmadaras) pravi pogromi nad Židi. Hudi
konflikti so bili iz istih razlogov še v letu 1947 na podeželju. Konflikti so bili
povezani v pretežni večini z vračanjem odvzetega židovskega premoženja. Posa-
mezniki, ki so se neradi ločili od nepošteno pridobljenih dobrin, so z izmišljenimi
obtožbami iz preteklosti (ritualni umor krščanskih otrok, težnja Židov po judeo-
kraciji) spodbujali histerijo množic.⁹ Po letu 1947, ko je oblast prešla v roke Rako-
sija in njegove klike, tisk ne poroča več o antisemitskih izpadih in antižidovskem
razpoloženju prebivalstva. Leta 1956 po padcu terorja, ki ga je izvajala Rakosijeva
skupina, so ponovno zaznavni antisemitski resentimenti.

Mnoga znamenja kažejo na to, da so se odnosi med Madžari in Židi skrajno
izostrili med boljševiszmozem, in sicer mnogo bolj kot med nacizmom.

Po porazu madžarske revolucije po letu 1956 antisemitizma ni bilo opaziti
v javnem življenju. Kazalo je celo, da sta odpiranje proti Zahodu in splošna
demokratizacija življenja spravila antisemitizem v ropotarnico zgodovine.

Med tektonskimi spremembami v madžarski družbi (kot radi poimenujejo
dogodke v letih 1989 in 1990), v vzdušju splošnega očiščevanja in sproščanja so
nepričakovano in brutalno privrela na dan antisemitska čustva. Ponovno so bili
pogosti posamični izgrede, nezaupanja do Židov, obtožbe o antimadžarstvu Židov
in o njihovem delovanju, ki je v nasprotju z interesi madžarske družbe.

Ob prebiranju časopisov in revij z Madžarske nehote nastaja vtis, da sta antise-
mitizem in ksenofobija postala del vsakdanjega življenja. Te vtise potrjujejo tudi
izjave Židov na Madžarskem, ki so zaradi negotovosti pogosto v depresiji. Tudi
ksenofobije ni malo. Pred nedavnim so v Budimpešti pretepli študente iz afriških
držav, jih opljuvali in jim prepovedali vstop v nekatere lokale. Po teh dogodkih so
študenti iz afriških držav (pridružili so se jim tudi iz drugih držav) s sodelovanjem
društva Martin Luther King organizirali protestni shod pred Parlamentom in opo-
zorili javnost na krivice.¹⁰

Opisani pojavi povzročajo negotovost v družbi (nekateri govorijo in pišejo
o »agresivni negotovosti«). Kot možne vzroke opisanega stanja pogosto omenjajo
težaven gospodarski položaj, brezposelnost, krizo identitete, židovske večvred-
nostne in madžarske manjvrednostne komplekse, itd. Srečujemo pa večkrat tudi
misli, ki negotovost v družbi pripisujejo pomanjkanju trdnih oprijemališč, ki bi
usmerjala zakonodajalce in izvršne organe pri srečevanju z rasno, versko in naci-
onalno nestrpnostjo.

⁸ Barta Gábor, A csapda, Hítel, Budapest, 31. 10. 1990, str. 20.

⁹ Pelle János, prav tam.

¹⁰ Megverték mert feketé volt, 168 Óra, Budapest 19. 11. 1991, stran 14.

Negotovost in nestrpnost v družbi močno prispevata k ohranjanju in nenehnemu produciranju notranjih sovražnikov (Židje, komunisti, Čigani, tujci, itd.), ki naj bi bili povzročitelji vsega slabega v družbi. V prehodnem obdobju, ob prehodu v nov sistem in nove odnose, spremljata ljudi strah in občutek negotovosti. Pojavlja se neodpornost ob srečanju z novimi ali že pozabljenimi pojavi. Zato še niso sposobni, da bi se učinkovito uprli sugestijam o prisotnosti in o nevarnosti notranjega sovražnika.

K odpravi strahov in k objektivni oceni židovstva na Madžarskem je pomembno prispevala objava obsežnega seznama (okoli 300 imen) pomembnih madžarskih ustvarjalcev židovskega porekla.¹¹ Seznam vključuje Nobelove nagrajence za znanost, utemeljitelje filmske industrije (Korda, Čukor, Goldwin, itd.), znane madžarske pesnike, pisatelje, igralce, gledališke ravnatelje, režiserje, kiparje, slikarje, novinarje, založnike, gospodarstvenike, zdravnike (svetovno znane), športnike, politike, itd.

Prebiranje seznama je izzvalo številna presenečenja, saj mnogi na Madžarskem niso vedeli (posebej še mlada generacija), da je v ozadju nekaterih slavnih imen madžarske kulture židovsko poreklo. Iz objavljenega seznama lahko sledi le sklep: prispevki vsestranskih židovskih ustvarjalcev so bistveno obogatili vsa področja družbenega in duhovnega življenja na Madžarskem.

BARBARA KRAMŽAR*

Izrael med obljubljeno deželo in resničnostjo

Malo je držav, ki bi pričakovale mirovne čudeže od vojaka, zmagovalca vsaj ene vojne, in od voditelja stranke, ki je vodila štiri od petih vojn na območju. Še manj je volivcev, ki bi zaupali mandat za spravo s podjarmljeno manjšino nekdanjemu obrambnemu ministru, ki je dobil po odgovarjajočem ukazu naziv »lomilec kosti«. In najbrž ni družbe, ki bi na najvišje upravno mesto ponovno izvolila politika, ki je enkrat že moral odstopiti zaradi finančnega škandala svoje soproge. Toda Izrael nikoli ni bil normalna država. Vse naštetu je nekoč že bil zmagovalec letošnjih parlamentarnih volitev, Laburist Yitzhak Shamir. Zdaj pa je za svet veliko upanje za mir na Bližnjem vzhodu, za Izraelce pa človek, ki naj bi kljub delavskemu nazivu svoje stranke ozdravil kronično realsocialistično gospodarstvo.

Zakaj je lahko zmagal Yitzhak Rabin?

Veliki pragmatik Yitzhak Rabin je dobil junijske parlamentarne volitve z obljubo, da bo dosegel pomiritev med Izraelom in njegovimi palestinskimi prebivalci. Potomci v zgodovini kruto preganjanega židovskega ljudstva seveda niso

* Barbara Kramžar, novinarka, Radio Slovenija.

¹¹ Reményi Gyenes István, Erdekességek zsidó származásu nevezetes magyarokról, Kapu 8, 9, 10, 1991, Budapest.

pozabili trpljenja svojih prednikov, ki so morali predvsem v Evropi kot domnevni kolektivni krivci za smrt Jezusa Kristusa skoraj dve tisočletji z življenji in premoženjem plačevati »Pilatove listine« ter muhe bolj ali manj lokalnih oblastnikov. Veliko Izraelcev tudi še naprej deli mnenje nekdanje premierke Golde Meir, ki je v svojih spominih zapisala, da so Arabci neposredni nasledniki Hitlerjevega načrta za uničenje Židov. Natančna analiza Rabinove volilne zmage in samo dva sedeža večine v knesetu za njegovo koalicijo ne dovoljujejo ugibanj o nekakšnem plebiscitarnem obračunu Izraelcev s svojimi zgodovinskimi strahovi. Še posebej zato ne, ker se svojih sosedov še vedno lahko bojijo. Laburisti se morajo za svoje zmago-slavje kljub popolnoma proporcionalnemu volilnemu sistemu zahvaliti povsem tuzemskemu nezadovoljstvu Izraelcev zaradi slabega gospodarskega položaja. Za Rabina so kljub slabim izkušnjam s socializmom volili tudi razočarani in nezaposleni ruski priseljenci, ki so dobili po treh letih neomejenega priseljevanja še slabše izkušnje s Shamirjevo vlado. Ker pa novi premier Yitzhak Rabin naraščajočih gospodarskih težav ne bo mogel rešiti brez korenitega zasuka v včasih upravičeno klavstrofobični izraelski zunanji politiki, obljublja koalicija laburistov, levičarskega Meretza in religiozne stranke Shas tudi postopne premike na vsem travmatičnem Bližnjem vzhodu. Pričakovanjem, ki jih vzbuja nova izraelska vlada, ne nasprotujejo niti neuspešna pogajanja za še močnejšo koalicijo z desničarsko stranko Tsomet, čeprav bo novi premier ostal brez njenih osmih sedežev v parlamentu. Voditelj Tsometa Rafael Eitan namreč preveč goreče zagovarja židovsko naseljevanje na palestinski zemlji, da ne bi Rabinu metal polen pod noge tudi pri najbolj zmernem dogovarjanju s Palestinci. Brez sporazuma s Palestinci o vsaj omejeni avtonomiji, ki naj bi razelektrilo to desetletje travmatično vprašanje za ves arabski svet, Združene države Amerike ne bodo finančno pomagale Izraelu. Prejšnji ministrski predsednik Yitzhak Shamir ni mogel razumeti, da so za izraelsko dolgoletno zaveznico Ameriko po razpadu Sovjetske zveze in po zalivskem spopadu pomembni tudi novi arabski zavezniki. Zato ni nič čudnega, če je Rabinovo moštvo navdušeno pozdravila ameriška administracija, ki si že nekaj let prizadeva prisiliti Izrael k spoznanju, da je hladne vojne konec, zato tudi židovska država ne more biti več trmasta in nepopustljiva trdnjava sredi sovražnega arabskega sveta.

Prihaja neizbežni obračun z izraelsko zgodovino

Henry Kissinger je med svojim briljantnim manipuliranjem z Bližnjim vzhodom v 70. letih ugotovil, da Izrael nikoli ni imel notranje, ampak samo zunanjo politiko. Celo država Izrael ni nastala samo zaradi nedvomne trme njenih duhovnih očetov, ampak predvsem zaradi območnih interesov tedanjih svetovnih velesil Velike Britanije in Francije. Hitlerjev pogrom nad evropskimi Židi je bil samo tista pika na i, ki je o glasovanju za resolucijo Varnostnega sveta Združenih narodov prepričala tudi dvomljivce, najpomembnejše državotvorno delo pa je bilo opravljeno že prej. Velika Britanija je namreč že med zadnjimi vzdihljaji otomanskega imperija ugotovila, da bo z židovsko Palestino najbolje premagala svoje francoske, ruske in nemške tekmece v boju za vpliv na energetsko čedalje pomembnejšem Bližnjem vzhodu in s takšno državo hkrati zavarovala zaledje strateško pomembnemu Sueškemu prekopu. Že leta 1917, ko je v Palestini živel samo 85 tisoč Židov, so zato z Balfourjevo deklaracijo spodbudili židovsko naseljevanje, še najmanj iz človekoljubnih razlogov, saj so hkrati skušali med prvo svetovno vojno pridobiti naklonjenost bogatih ameriških in evropskih Židov ter pritegni-

ti Združene države v obračun proti centralnim silam. Kljub občasnemu medsebojnemu obračunavanju med izraelskimi organizacijami in britanskimi mandatnimi oblastmi, ki ga bo morda zdaj v svojih spominih osvetlil pripadnik nekdanje teroristične organizacije Stern Yitzhak Yzernitsky, bolj znan kot odhajajoči premier Yitzhak Shamir, so Britanci dobro sodelovali s polvojaško organizacijo Hagano, čeprav so hkrati s polkovnikom Lawrenceom organizirali tudi arabski upor proti naslednikom otomanskega imperija. Britansko srce in interesi so bili nedvomno na židovski strani. Toda že med drugo svetovno vojno se jim je začela na območje vrvitati vzhajajoča velesila, Združene države Amerike.

Do prve arabsko-izraelske vojne sta predsednika Roosevelt in Truman kljub velikemu pritisku ameriških židovskih organizacij še omahovala nad zamislijo židovske države v Palestini. State Department je tedaj pravilno presodil, da bo upravičen arabski bes odprl bližnjevzhodna vrata Sovjetski zvezi. Ko pa je z majsko vojno 1948 dan po ustanovitvi države Izrael požar že izbruhnil in so arabske države napadle Izrael, sta Velika Britanija in Združene države Amerike z mednarodnim diplomatskim pritiskom in sočasnim oboroževanjem židovske države poskrbeli za izraelsko zmago.

Igre velesil z Izraelom in Arabci so se nadaljevale tudi v naslednjih bližnjevzhodnih vojnah. Zgodovinska krivda države Izrael, ki se je v prvi vojni s sosedi upravičeno bojevala za obstoj, pa je bila tako imenovana sueška vojna iz leta 1956. Nekaj mesecev pred njo je Egipt nacionaliziral sueški prekop ter si s tem nakopal jezo Velike Britanije in Francije. Velesili v zatonu sta zato spodbudili Izrael k tako imenovani stourni vojni, med katero so v vzornem bližnjekriegu prodrli čez Sinaj. Ameriški predsednik Eisenhower, jezen zaradi britanskega in francoskega delovanja na Bližnjem vzhodu, je židovske vojake prisilil k umiku z zasedenih egiptovskih ozemelj. Toda sovraštvo med Izraelom in arabskimi sosedomi je že dobilo svoj nepopravljivi zagon in jih je naslednje desetletje pripeljalo v novo, junijsko vojno 1967. Medtem so se drugače razporedile tudi velesile, predvsem Sovjetska zveza in Združene države Amerike, ena na arabski in druga na izraelski strani. Bližnjevzhodni sovražniki so s pomočjo svojih velikih bratov vodili še vojno leta 1973, ko so uspavane Izraelce neprijetno presenetili Egipčani.

Od vseh arabsko-izraelskih vojn je bila samo agresija židovske vojske na Libanon leta 1982 bolj ali manj samostojno izraelsko dejanje. Vse druge vojne so v bistvu, čeprav samo posredno z oboroževanjem in diplomacijo, vodile velike sile sveta. Obdobje po drugi svetovni vojni, ki je najprej potekalo v znamenju vzpona Združenih držav in Sovjetske zveze, nato pa v njunem medsebojnem rivalstvu, je zaradi strahu pred jedrsko katastrofo v neposredni vojni med njima bojevalo svoje interesne spopade na bojiščih tretjega sveta. Najpomembnejše med njimi je bilo naftno in strateško območje Bližnjega vzhoda.

Konec hladne vojne je spremenil tudi izraelski položaj

Zgodovina bo najbrž brez velikih težav dokazala, da je smrtni udarec sovjetskemu imperiju zadal ameriški predsednik Ronald Reagan. Nekdanji holywoodski igralec, ki je sem ter tja pozabil celo ime države, ki jo je obiskal, je znal briljantno prisiliti Sovjetsko zvezo v dovolj neusmiljeno vojaško tekmovanje, da ga veliko manj učinkovito sovjetsko gospodarstvo preprosto ni več preneslo. Morda bo George Bush na bližnjih volitvah z volilnim porazom plačal mednarodne apetite svojega predhodnika, ki je prenapel tudi ameriške gospodarske sposobnosti. Vse-

kakor pa se je Reaganu posrečilo spraviti Sovjetsko zvezo na kolena. Nekdanjemu sovjetskemu voditelju Mihailu Gorbačovu ni preostalo drugega, kot da je to grenko resnico priznal in Združenim državam prepustil urejanje vsega sveta, tudi Bližnjega vzhoda. Mihael Gorbačov kljub temu ni mogel rešiti komunističnega carstva, ki je najprej izgubilo svoje vzhodnoevropske satelite, nato pa razpadlo še samo.

Ob zmagoslavju »american way of life« in Reaganove doktrine bi morda Bela hiša pod vodstvom Georgea Busha celo pozabila na Bližnji vzhod, saj so bile cene nafte konec 80. let nizke, veliki ideološki sovražnik, Homeinijev Iran, pa je bil oslavljen zaradi vojne z Irakom. George Bush in njegov državni sekretar James Baker sta bila že v tem času nezadovoljna zaradi trmaste in nepomirljive politike svojega dolgoletnega zaveznika Izraela, toda spomladi leta 1990 sta se zadovoljila s tem, da sta z Jeruzalemom ohladila prej pristrčne odnose. Medtem pa je v Bagdadu Sadam Husein napisal svojo različico knjige Mein Kampf in jo z napadom na Kuvajt začel tudi izvajati. Iraški diktator je hotel izkoristiti prazni prostor, ki je na Bližnjem vzhodu nastal po odhodu Sovjetske zveze, se polastiti večine zalivske nafte in se enakovredno soočiti z najmočnejšimi državami sveta, če ne drugače, z diktatom cene nafte. Takšen smrtni greh v sodobnih mednarodnih odnosih je bil Washington takoj pripravljen kaznovati s kazensko ekspedicijo v obliki vojaške operacije Puščavski vihar.

O zalivskem obračunu s Sadamom Huseinom je znano tako rekoč vse, kar pa še ni, bodo razkrili kakšni memoarji ali objavljeni dokumenti. Najbolj tesnobni trenutek je za zavezniško koalicijo zanesljivo nastopil drugo noč vojne, ko se je Iraku posrečilo zmetati nekaj raket scud na Izrael. Tega so se razveselili celo najbolj zvesti arabski člani protiiraške koalicije, Združene države pa so si dobro zapomnile lekcijo: izraelsko sovražstvo z arabskimi sosedami in še vedno eksplozivno palestinsko vprašanje v židovski državi bi skoraj sesula vso strategijo proti Sadamu Huseinu. Takoj po koncu zalivske vojne sta se zato George Bush in James Baker odločila, da bo treba zlepa ali zgrda pomiriti Bližnji vzhod. Z izjemo Iraka je večina arabskih držav že pred zalivskim spopadom spoznala, da je z njihovo dolgoletno zaveznico Sovjetsko zvezo že zdavnaj konec, zato se je večina obrnila k Washingtonu. Mirovna pogajanja, ki so jih Američani organizirali v Madridu, so jasno pokazala, da bo treba izučiti tudi Izrael, ki pod Yitzhakom Shamirjem ni mogel razumeti, da so se časi spremenili. Ko niso več pomagala nobena prepričevanja, so v Washingtonu sklenili, da bodo židovsko državo udarili po žepu.

Finančni udarec za neposlušnega zaveznika

Vse do lanskega zgodovinskega ameriškega »ne« za deset milijard kreditnih garancij Izraelu, v širši mednarodni javnosti ni bilo povsem jasno, kako zelo je židovska država odvisna od poceni ali celo podarjenega tujega kapitala. Ne glede na to, ali so izraelske vlade same sebe imenovala desničarske ali levičarske, dokler so lahko vsako leto preprosto zbirale in razporejale milijarde dolarjev brezplačnega tujega denarja, so vse skrbno negovale realsocialistični ustroj izraelske družbe. V začetku so bile skupinske farme ter državno in sindikalno lastništvo v gospodarstvu nujnost obstoja države Izrael ter logična posledica pravičniške in socialistične filozofije njenih duhovnih očetov, ki so vsi po vrsti izvirali iz Evrope. Prvi naseljenici v negostoljubni Palestini s puščavskim jugom in močvirnim severom, ki so se poleg tega ves čas spopadali z razbesnjenimi Palestinci, so se preprosto morali

organizirati v obrambne in gospodarske skupnosti, imenovane kibuci. Tudi financiranje teh skupnosti je potekalo s pomočjo nekaj zasebnih židovskih bank, sklada sindikata Histadrut in osebnega kapitala bogatašev, kakršen je bil na primer Rotschild. Prav z židovskim kapitalom iz vsega sveta so po ustanovitvi Izraela razvili tudi raznovrstno industrijo, ki se je z nemškimi reparacijami še razširila in zaposlila prihajajoče priseljence. Zaradi »političnih« tovarn, zgrajenih s podarjenim kapitalom, ter gospodarskega bojkota sosednjih držav pa so se že sredi šestdesetih let začele kazati vse pomanjkljivosti takšnega gospodarstva, predvsem nekonkurenčnost zaradi visokih stroškov proizvodnje, nizka produktivnost dela in predimenzioniranost proizvodnje. (Samo kibuci na primer dolgujejo izraelskim bankam pet milijard dolarjev.) Zahodni zavezniki so se ob vsakem novem spopadu ponovno zavedli pomembnosti Izraela za svoje bližnjevzhodne interese, odvezali denarnico in pokrili velikanske primanjkljaje v izraelskem državnem proračunu. K učinkovitosti gospodarstva židovske države tudi niso pomagali velikanski izdatki za vojsko, ki so v določenih obdobjih zajeli celo 70 odstotkov državnega proračuna, ne da bi pri tem upoštevali vsakoletno ameriško pomoč v višini nekaj milijard dolarjev, niti dejstvo, da je nenehno pod orožjem 10 odstotkov izraelskega prebivalstva. Realsocialistično naravo izraelskega gospodarstva najbolj pojasnjujejo naslednji podatki: država si lasti 93 odstotkov izraelske zemlje, nadzoruje 20 odstotkov industrijske proizvodnje in zaposluje tretjino delovne sile. 24 odstotkov podjetij in 16 odstotkov delavcev zaposluje zgodovinsko zaslužni sindikat Histadrut. Napovedana privatizacija 150-tih državnih podjetij ne napreduje že nekaj let. Nič čudnega, če v Izraelu tako rekoč ne poznajo poslovnih obiskov predstavnikov mednarodnih komercialnih bank.

Ob vseh teh gospodarskih težavah pa so se po letu 1989, ko je Sovjetska zveza odprla svoje meje, lotili še zgodovinskega nacionalnega projekta, okrepitve židovskega naroda s stotisoči ruskimi priseljenci. Med tistimi, ki so še pred slabimi novicami o težkem življenju v Izraelu pristali na letališču v Tel Avivu, je zdaj 40 odstotkov brezposelnih. Zaradi ne povsem normalne zamisli dosedanjega ministra za naseljevanje Ariela Sharona, da bo zgradil naselja za ruske priseljence na zasedenih arabskih ozemljih, je Shamirjeva vlada vrgla stran milijardo dolarjev. Ruski Židje se nočejo naseljevati v puščavi in med sovražnimi Palestinci. Zato so na junijskih parlamentarnih volitvah izrekli nezaupnico Likudovi vladi in pomagali laburistom na oblast.

Premirje s Palestinci in arabskimi sosedami

Pri teh velikanskih gospodarskih težavah pa bo novi vladi laburista Rabina prav gotovo pomagal Washington, a samo pod pogojem, da bo sposoben skleniti kakršno koli že premirje z zasedenimi Palestinci in arabskimi sosedami. Palestin-
cem je laburistični voditelj pripravljen v devetih mesecih ponuditi avtonomijo, po petih letih pa naj bi se pogovarjali o še večji samostojnosti. Yitzhak Rabin je po volilnem pokopu Likudove zamisli o velikem Eretz Izraelu privlekel na dan tako imenovani Allonov načrt iz sedemdesetih let, po katerem naj bi Izrael obdržal dolino reke Jordan in nekatera druga strateška mesta v Gazi in Zahodni obali, med njimi pa bi rad ustvaril nekakšne avtonomne palestinske enklave. Takšna razdelitev ozemlja bi bila prav gotovo nekaj posebnega na atlasu sveta, toda Rabin računa na dejstvo, da Palestinci po porazu svojega zadnjega zaveznika Iraka ne morejo izbirati. Če bodo zadovoljni Palestinci, bo lahko Izrael otoplil odnose tudi

z Jordanijo, kjer so Palestinci že večinsko prebivalstvo. S Sirijo se bo Izrael začel pomirjevati samo, če ji bo vrnil zasedeno Golansko ravan, pa čeprav je za varnost Izraela izjemno pomembna. Ob primernih mednarodnih varnostnih garancijah bi v mirovnih pogajanjih najbrž našli primerno rešitev, vsaj dokler bo oblast v Siriji še lahko nadzoroval predsednik Asad, saj so sirskega predsedniku bolj kot drugim arabskim voditeljem jasne nove mednarodne zakonitosti. Morda bo imel Yitzhak Rabin še največje težave s tistimi bližnjevzhodnimi državami, s katerimi se ni nikoli bojeval. Iran in Savdska Arabija namreč potrebujeta židovskega sovražnika iz notranjepolitičnih razlogov, oba pa imata na voljo dovolj naftnega denarja, da lahko plačujeta libanonski Hezbollah in palestinski Hamas, organizaciji, ki proti Izraelu vodita jihad, sveto vojno.

Zmagovalcu nedavnih izraelskih volitev po vsem naštetem nihče ne more zavdati nalog, ki ga čakajo. Toda če se jih ne bo lotil, bo zaradi spremenjenih mednarodnih razmer v nevarnosti sam gospodarski in varnostni obstoj Izraela. Židovska država ne bo nikoli idealna skupnost, o kakršni so v devetnajstem stoletju sanjali očetje sionizma s Theodorjem Herzlom na čelu. Toda vsaj na pot normalnosti mora stopiti zdaj, ko lahko še računa na ameriško pomoč. Bližnji vzhod, največja orožarna na svetu, lahko namreč bije naslednje vojne tudi brez sodelovanja velesil, saj je zgodovinskih in gospodarskih razlogov za spopade dovolj. Predvsem bo kmalu bolj pereče vprašanje od delitve nafte vsesplošno pomanjkanje vode na območju. Z najmanj 200 jedrskimi konicami v izraelskih arzenalih in neznanimi stotinami ton kemičnega, biološkega in drugega orožja v arabskih, nihče ne more ugrabiti, kdo bi bil pravzaprav zmagovalec prihodnjih spopadov.

SLAVKO SPLICHAL

Izgubljene utopije?

Najnovejša knjiga Slavka Splichala *Izgubljene utopije*? Paradoksi množičnih medijev in civilne družbe v postsocializmu odpira osrednja vprašanja množičnih medijev, države, civilne družbe in politične participacije v obdobju eksplozije informacij in informacijske tehnologije in nastajanja gigantskih medijskih transnacionalk. Britanski komunikolog Colin Sparks je v svoji oceni angleške verzije te knjige upravičeno zapisal, da je knjiga prvi sistematični poskus analize vzhodnih medijev, poskus, ki »skuša kritično pregledati neposredne izkušnje in jih umestiti v teoretični okvir«. Ob temeljitem branju pa kompetentni bralec lahko spozna, da delo presega tradicionalne pregleda stanja medijev v svetu in da v njej lahko razkriva globlje političnofilozofske in ekonomske probleme razvoja sodobnih družb. Avtor je na poseben način problematiziral paradigmo demokratičnega komuniciranja kot resnico o »izgubljenih utopijah«, spoznanja torej, ki sta ga na drug način opredelila Enzensberger in Habermas. Žal se v delu slutijo globlji vzroki paradoksov tega sveta, ki so spoznanja avtorjevega dolgoletnega raziskovalnega dela.

Profesor Splichal je svojo teorijo že ob prvih raziskavah navezoval na politekonomsko šolo priznanih svetovnih komunikologov, kot so Herbert Schiller, Smythe, Williams, Holzer, Marttelart, Garnham, Downing, Golding, katerih teorije temeljijo na Marxovih ekonomskih kategorijah. Mlajša generacija te šole je ustvarjalno reformulirala nekatera toga materialistična izhodišča in zavrgla deterministične vidike razvoja družbe. Kritično je razvila Gramscijevo dialektiko povezav med bazo in nadstavbo ter odnosov med državo in civilno družbo – če omenim le nekatere probleme. Utemeljila je nove komunikološke vidike razvoja družbe.

Zasnove te kritične teorije so nastajale na

razpravah na letnih mednarodnih kolokvijih v Piranu, ki tečejo že od leta 1986. Tu se je teoretično povezovala skupina kritičnih komunikologov, med katere sodijo raziskovalci Hardt, Sparks, Jakubowicz, Calabrese, Mancini, Manaev, Hochheimer, Traber – če omenim le nekatere. Duhovni znanstveni spodbujevalec in organizator te skupine je nedvomno profesor Splichal. Je tudi pobudnik kontinuirane analize evropskih in svetovnih medijev; ob tem je nastala tudi pobuda za to knjigo. Prvi teoretični rezultati so bili vidni že na 17. svetovnem kongresu mednarodne komunikološke asociacije AIERI leta 1990 na Bledu, kjer je imel profesor Splichal skupaj s kolegico Janet Wasko uvodni referat o demokratizaciji medijev in med drugim opozoril na posome omejevanja participacije državljanov v različnih sistemih ter na manipulativno uporabo medijev, s katero si politične elite pridobivajo legitimacijo. Teze te mlade komunikološke smeri so tedaj dobile tudi mednarodno potrditev.

Knjiga je torej plod temeljitega petletnega skupinskega primerjalnega proučevanja medijev v Evropi in v svetu, še zlasti v Vzhodni-Srednji Evropi; teoretična spoznanja pa so popolnoma plod avtorja. Opozoriti je tudi treba, da knjiga ne vsebuje le komunikološkega pristopa, marveč je izrazito interdisciplinarna. Avtor v njej suvereno obravnava izzive ekonomskega in tehnološkega razvoja, ki jih je obširno načenjal že v svojem prvencu, knjigi *Množično komuniciranje med svobodo in odtujitvijo* leta 1981. Tako je lahko v najnovejši knjigi pronicljivo razkrival kapitalsko politiko nacionalnih in svetovnih medijskih korporacij, ki so po besedah predsednika AIERI Ceesa Hamelinka glavni blokatorji razvoja demokracije in civilne družbe. Podobno suvereno se avtor giblje tudi v politični filozofiji in politični sociologiji, kar mu omogoča pronicanje v manifestne in latentne odnose med državo, politiko, ekonomijo in mediji. Tako se množično komuniciranje razkriva kot totalni družbeni fenomen v vseh svojih manifestaci-

jah: kot možnost komunikativnega sporazumevanja, pa tudi kot sredstvo strateške interakcije, politične propagande in marketinga – kot sredstva duhovnega nasilja nad človekovim (raz)umom.

Posebno vrednost Splichalovega dela vidim v novi tematizaciji razmerja med civilno družbo, državo in mediji. Že v prvem poglavju obravnava problematiko civilne družbe, posebno vlogo ekonomije in spreminjajoče se vloge države iz različnih perspektiv – socialistične in kapitalistične. Avtor ugotavlja, da je odnos med civilno družbo in državo protisloven, saj »predstavlja *dialektično interakcijo* med nasprotujočima si težnjama *integracije* (država) in *diferenciacije* (civilna družba). Avtor meni, da je sferi civilne družbe in države smiselno pojmovati kot posebna *podсистema* družbenega sistema, ki med seboj tekmujeta in se s tem vzajemno omejujeta. Ta paradoks ali protislovje med nasprotujočima si tendencama je temelj možnega procesa demokratičizacije. Oživitev civilne družbe ni mogoča brez ustrezne reforme države. Poglavje sklene s problematiko združevanja načel maksimiranja moči in profita v komunikacijski sferi.

V drugem in naslednjih poglavjih se primerjalno loteva količinskih in kakovostnih sprememb v vzhodno-srednjeevropskih medijih z vidika lastništva, političnega nadzora in družbene vloge medijev in novinarjev. Avtor ugotavlja, da je nadzor vlade in ekonomije nad mediji na Zahodu bolj »subtilen«, medtem ko vlade na Vzhodu ne skrivajo svojih regulacijskih in avtorskih strategij. Postsocialistične družbe so skoraj docela ujele v past posnemanja bodisi zahodnoevropskih praks, bodisi avtoritarnih modelov, bodisi obojega hkrati. Komercializem, paternalizem in nacionalizem so poglobljena nevarnost za procese demokratizacije. V zadnjem poglavju obravnava možne spremembe v postsocialističnih družbah in ugotavlja, da so nastajajoči komunikacijski sistemi življenjskega pomena za prihodnjo naravo novih demokracij. Avtor izraža dvom o obstoječi institucionalni logiki in praktičnih ureditvah teh sistemov. Knjigo sklene z mislijo, da je prihodnost medijev novih demokracij povezana z odsotnostjo kompleksne, resnično demokratične filozofije in koherentne politike na tem področju. K prvi zahtevi lahko

dodamo, da je knjiga nedvomno korak k oblikovanju take komunikacijske filozofije.

Morda bo kritičen bralec menil, da je knjiga pisana »pristransko«. Prvič zato, ker imajo nekatera teoretična izhodišča korenine v skupnih predpostavkah in spoznanjih skupine, v kateri je bilo kakšnih 40 raziskovalcev, lepo število med njimi pa iz vzhodnih držav, ko še niso doživele postkomunističnega obdobja. Ker pa sam poznam mnoge med njimi, lahko zagotovim, da so bili izredno kritični duhovi, ki so s svojimi znanstvenimi prispevki utirali pot demokraciji. Žal pa danes upada število kritičnih raziskovalcev z Vzhoda, zlasti iz Češko-Slovaške in Poljske, pojavljajo pa se apologeti sistema, ki nimajo razvite kritične distance do pojavov avtoritarnih modelov novih demokracij. Drugi ugovor bi se lahko pojavil zaradi tega, ker avtor ne obravnava splošnih stanj družb, pač pa se predvsem posveča analizi množičnih medijev. Izhaja iz izhodišča, da vzhodni režimi nekritično prevzemajo zahodne modele, kar je za nove demokracije zelo lagodna in zgrešena možnost. Vsaka od vzhodnih dežel ima lastno zgodovino, zato je nemogoče izbrisati zgodovinski spomin petdesetih let. Uvoženi komunikacijski modeli zgubljajo pomembnost, saj ne upoštevajo, da je komunikacijska kultura »obremenjena« z zgodovinskim bivanjem najmanj treh generacij na opredeljenem kulturnem prostoru. Avtor se seveda teh omejitev zaveda.

Delo profesorja Splichala je po svoji celovitosti, kritičnosti in uspešni sintezi teoretičnih tez ter empiričnih kazalnikov prakse nedvomno izjemen prispevek k svetovni komunikologiji. Dovolil bi si celo trdit, da so profesor Splichal in njegova skupina tista kritična šola v svetovni komunikologiji, ki s svojimi spoznanji v mnogem presega uveljavljene smeri in šole tradicionalne in sodobne komunikologije. Avtor ne ostaja v varnih okvirih zahodne politične sociologije, simboličnega interakcionizma oziroma funkcionalne raziskave medijskih učinkov. Avtor vključuje sodobno sistemsko teorijo in teorijo konfliktov, toda njegova preokupacija je teorija pluralistične družbe, razporeditve politične in ekonomske moči, problemi ideološke hegemonije in dominacije ter razmerja med državo in civilno družbo. S svojim interdis-

ciplinarnim pristopom, primerjalno metodo in priznano empirično raziskovalno rutino se avtor uvršča med svetovne teoretike komunikacijske znanosti. Če njegova dialektična kritična misel v svetu še ni doživela popolne afirmacije, je to predvsem zato, ker glorifikacijska embolija po navadi pripada etabli-ranim zahodnim komunikologom, ki stabilizirajo moč vladajoče elite, ne pa tistim, ki snujejo kritične paradigme demokratičnega komuniciranja civilne družbe. Zato pa s pozicij znanosti slednjim pripada pomembnejše mesto v komunikacijski znanosti.

Slednjič, priznanje tudi založbi Znanstvenemu in publicističnemu središču, ki je pokazalo razumevanje za tako delo.

France Vreg

JANEZ PEČAR

Institucionalizirano nedržavno nadzorstvo

(Didacta, Radovljica, 1992, str. 499)

Vsaj na dve strani se lahko širi zadovoljstvo ob izidu tretje knjige o družbenem nadzorstvu oziroma socialni kontroli, ki jo je napisal prof. dr. Janez Pečar. Na eni strani je lahko zadovoljna slovenska strokovna javnost, posebej tista zbrana okrog kriminologije, na drugi strani pa sam avtor, ki je lahko upravičeno ponosen na svojo trilogijo, saj ga to delo potrjuje kot pravega erudita na tem družboslovnem področju. Knjiga Institucionalizirano nedržavno nadzorstvo je namreč obsežno delo, pred katerim sta izšli že knjigi o formalnem nadzorstvu (1988) in neformalnem nadzorstvu (1991).

Suvereno znanstveno poznavanje nadzorovanja omogoča avtorju pregleden, sistematičen in analitičen pristop, s katerim se odlikuje obravnavana monografija. Po uvodni predstavitvi ključnih pojmov in hipotez prikazuje avtor nadzorstveno dejavnost različnih oblik združevanja ljudi. Tem oblikam združevanja je nadzorstvo vzporedna,

sekundarna funkcija, saj različne interesne, lokalne, delovne, strokovne in izobraževalne skupine sicer služijo predvsem drugim namenom. S tem je nazorno prikazana tudi grobost splošne klasifikacije družbenih skupin in institucij zgolj po njihovi osnovni družbeni funkciji.

Institucionalizirano nedržavno nadzorstvo umešča avtor v vmesni prostor med državno in zasebno sfero. To je torej do neke mere področje civilne družbe, v kateri sta poudarjena pluralnost in javnost, pa tudi zakonitost. Zato se je avtor poglobil v nadzorovalno dejavnost takšnih družbenih pojavov, kot so družbene skupine, politične stranke, delovne organizacije in lokalne skupnosti. Med družbenimi procesi pa je prodorno razčlenil zasebno varstvo, pomoč, laično reševanje sporov in šolanje.

V vse omenjene oblike združevanja in povezovanja ljudi prodira vse bolj pravna ureditev. Težnje panjuridizacije so tako značilne za moderno družbo, da se jim tudi nadzorovanje ne more izogniti. Vedno več družbenih odnosov je urejenih s pravnimi normami – državnimi in avtonomnimi. To je povezano z organiziranostjo vedno večjih delov globalne družbe. Zato se tudi nenehno širijo področja sicer zunajdržavnega, vendar vsaj delno institucionaliziranega nadzora. To so področja, ki so za državo manj pomembna, vendar so v osnovnih obrisih pravno urejena.

Socialni nadzor v teh sklopih družbenih odnosov izhaja preprosto iz potrebe po varnosti posameznikov in družbenih skupin. Zagotavljanje varnosti in predvidljivosti v družbenem vedenju ljudi pomeni zadovoljitev potrebe po določeni meri stabilnosti in gotovosti v družbenem življenju. Socialni nadzor omenjeno stabilnost in predvidljivost utrjuje, zato je nujna sestavina (prerekvizit) družbene strukture.

Sicer pa so vsa področja nadzorovanja, ki jih avtor niza z »ekspertno lahkotnostjo«, odlični prikaz treh splošnih funkcij sleherne družbene institucije. Vsaka družbena institucija je namreč najprej tvorec vsebine družbenih vlog, ki jih »igramo« v teh institucijah, potem nadzorovalec uresničevanja teh družbenih vlog in končno homeostatični mehanizem, ki hoče ohraniti nespremenjeno vsebino ustaljenih družbenih vlog, čeprav se celotno okolje institucije spreminja. Ta vidik delovanja institucij preprečuje inovativnost,

tako da se mnoge inovacije v družbenem vedenju ljudi pogosto uveljavljajo – na začetku – z deviantnim ravnanjem. V takih primerih je hitrost širitve inovativnega ravnanja odvisna od delovanja mehanizmov socialnega nadzora.

V študiji je prikazana pestra nadzorovalna dejavnost vmesne sfere med zasebnostjo in državnostjo. Tako je na primer v šolah zelo veliko nedržavnega nadzorstva, ki pa je vsaj delno institucionalizirano. Delo šole urejajo zakonodaja, podzakonski akti, interni pravilniki ipd., vse skupaj pa je dopolnjeno z običaji, navadami, rituali, strokovnimi pravili. Pri kršitvi teh pravil si pogosto šolski organi ali učitelji prilastijo tudi več pravic nadzorovanja, kot jih je prenesla država na šolo. Šolski konformizem je pogosto izstjfen še s sankcijami, ki imajo učinke ne le v šoli, temveč tudi v družini in širšem družbenem okolju.

S takšnimi ugotovitvami in tezami je bogato prav vsako poglavje študije o institucionaliziranem nedržavnem nadzorstvu. V tem smislu monografija kar naprej odpira in nakazuje nova vprašanja za številne družbene znanosti. Z opozarjanjem na skrite (latentne) funkcije družbenih institucij je dr. Pečar gotovo usmerjevalno vplival vsaj na del družboslovnih raziskav. Zaradi privlačne in izzivalne vsebine, zlahtnega jezika in problemskega pristopa pa bo študija gotovo pritegnila tudi širok krog slovenskih bralcev.

Avtor nam skozi celotno obsežno besedilo prepričljivo in duhovito razkriva malo znane in malo popularne funkcije različnih oblik združevanja ljudi. Ob tem kaže izredno široko družboslovno kulturo in poglobljen socialno-filozofski pristop k obravnavanim družbenim pojavom. Zato je študijo o institucionaliziranem neformalnem nadzorstvu mogoče brati kot hladno analitično raziskavo socialnega nadzorstva in kot esejistično, človeško prizadeto razpravljanje o človeku moderne dobe, ki je vse bolj na vsakem koraku opazovan, ocenjevan ter tako ali drugače nadzorovan.

Albin Igličar

HANS FINK

Socialna filozofija

(Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1992)

V letu 1992 smo družboslovci postali bogatejši še za eno delo. V mislih imamo delo Hansa Finka, ki mu je avtor dal naslov Socialna filozofija. Njegov izdajatelj je Znanstveno in publicistično središče v Ljubljani. Nujno je povedati, da je avtor dela profesor filozofije na univerzi Aarhus na Danskem.

Publikacija, kot dokazuje že njen naslov, je sicer res prvenstveno namenjena študiju socialne filozofije. Trditi pa je tudi mogoče: je dokazovalec tega, kako zelo pomembno je (še zlasti za družboslovce) razumeti pomen humanistične refleksije življenja v družbi. Skratka, publikacija je prinašalec ne le filozofskih znanj, temveč tudi takšnih (občih) znanj, ki so lahko pomembna bogatiteljica spoznanj človekove osebnosti.

Mogoče je reči, da je publikacija tudi pomembna s pedagoškega stališča. Kaj s tem sodimo? Z izrečeno sodbo želimo opozoriti na to, da jo lahko zelo uporabljajo učitelji spektra srednješolskih družboslovnih znanj. Torej ne le profesorji predmetnega področja filozofije. Z uporabo dela lahko še nadalje obogatijo učenčeva že obstoječa družboslovna znanja.

Oglejmo si samo vsebinsko strukturo dela nekoliko (po)bliže.

Knjiga vsebuje naslednje teme: uvod; fevdalizem in socialno filozofijo Tomaža Akvinskega; krizo fevdalizma in Hobbesove socialne filozofije; zgodnji kapitalizem; njegove zagovornike in nasprotnike; pruski absolutizem in Kantovo socialno filozofijo; industrijsko revolucijo in njeno filozofijo; modernizacijo Nemčije in Heglove socialne filozofije; vznik delavskega razreda in socializma; socialne filozofije v 20. stoletju.

Pri obravnavi navedenih tem se avtor vse-skozi trudi, da prikaže pomen proučevanja socialne filozofije. Takšno proučevanje ni zanj bistveno samo za to, da lahko vidimo stvari v širši perspektivi, temveč tudi, da bi se odločali na podlagi informacij o tem, kaj je treba storiti. In knjiga je, kot so že zapisali

nekateri njeni ocenjevalci, posrednik prav takšne informacije. Svojo veliko informativnost še bralcu daje z opremljenostjo z ustreznimi bibliografijo.

V knjigi se srečujemo z avtorjevim pojasnilom, da se socialna filozofija ukvarja z množico problemov. Avtor takšne probleme konkretizira. Še pomembnejše pa je njegovo opozorilo, da se o problemih socialne filozofije lahko sprašujemo povsem abstraktno. Abstraktno lahko rečemo, da so to problemi, o katerih ljudje razpravljajo o življenju v družbi. Toda vidiki razpravljanja se od obdobja do obdobja močno spreminjajo. Kar seveda pomeni, da je treba razumeti socialno filozofijo kot zgodovinsko znanost. Socialna filozofija mora biti oblikovana zgodovinsko. Socialne filozofije, tudi današnje in tudi našega družbenega prostora, nikakor ni mogoče razumeti, ne da bi bili seznanjeni z njenimi izvori. Ti pa so obstoječi tako v organizaciji sedanjih družb kot tudi v preteklih socialnih filozofijah. Ali, denimo še drugače: socialne filozofije ni mogoče razumeti, ne da bi poznali družbo, v kateri je ta filozofija nastala. In aktualne probleme, s katerimi se je ukvarjala.

Kaj (še) konkretnega torej prinaša bralcu knjiga?

V uvodnem delu knjige je avtor zapisal misel, da smo v našem življenju že vsi doživeli zelo dramatične spremembe. Zapisana misel avtorja je še kako aktualna za naš družboslovni prostor. Ta doživlja v zadnjem času dramatične družbene spremembe. Za uvodni del knjige bi lahko dejali, da je sicer po svojem obsegu kratek, vendar je v njem vsebovana zelo jasna utemeljitev vsega, o čemer je (bo) v delu govor. Utemeljitev je pisana motivirajoče kot spodbujevalec za poseg po branju dela.

Osrednji del knjige je, kot smo že poudarili, sestavljen iz obravnave osmih tem. Trditi je mogoče, da izkazuje obravnava posameznih tem nekaj skupnega. To skupno je: avtor postavi obravnavo sleherne socialne filozofije v zgodovinski kontekst. S takšno (zgodovinsko) postavitvijo teme dokazuje, da lahko socialna filozofija temeljito izpolnjuje svojo nalogo le, če je oblikovana zgodovinsko. Prostor nam ne dopušča, da bi lahko sistematično orisali vse ideje, ki jih zagovarja posamezne socialne filozofije. Idej, s katerimi se srečujemo v delu. Toda kljub temu da opisanega ne moremo storiti,

vendarle opozorimo na nekatere zanimive misli posameznih mislecev – zagovornikov posamezne socialne filozofije. Misli, ki so še posebej aktualne v današnjem času. Misli, o katerih je danes vredno nadalje razmišljati. Tako se je vredno ustaviti pri Hobbessovem razumevanju družbenega življenja. To je za Hobbesa nekakšen trg z ljudmi, ki poskušajo sami sebe čim dražje prodati. In tudi pri tem, kakšno demokracijo si je zamišljal Locke. Pa kaj zagovarja socialna filozofija Rousseauja. Rousseau sodi, da v absolutizmu človek ni nikoli svoboden, v parlamentarni demokraciji pa je svoboden samo med volitvami, torej enkrat na štiri ali pet let. Po njegovem mnenju zakonodaja ne bi smela omejevati posameznikov svobode, temveč jo širiti. Suverenost mora biti z ljudstvom, in to ves čas. Zadržati se je (še) vredno pri Kantovi razlagi lastnine, osebnega zakona. Pa razumevanju družbe, družbenih in državnih institucij Bentham. Kaj je država za Hegla? Na čem je po Heglu temelječa družina? Kaj je za Hegla civilna družba? Kateri so njeni tvorci? S takšnimi in še mnogimi drugimi vprašanji se srečuje bralec v delu.

Zadnja tema je posvečena, kot smo že poudarili, obravnavi socialnih filozofij v 20. stoletju. Končuje se z razdelkom o »svetu po letu 1968«.

Sklenimo: to bežno spregovorilo o vsebinah, ki jih delo, ki ga predstavljamo, vsebuje, naj bo prepričanje družboslovcev (še predvsem srednješolskih profesorjev družboslovnih predmetov), da (si) je vredno vzeti v branje. Branje dela jih bo prav gotovo obogatilo.

Alojzija Židan

RUDI RIZMAN

Študije o etnonacionalizmu

Zbornik, Ljubljana, Knjižnica revolucionarne teorije, 1991, str. 380.

Če so nekateri 'optimisti' še pred kratkim sodili, da je zapletena logika etničnih proce-

sov že napravila svoje, ne morejo spregledati najnovejšega vala sprostitev osamosvojitvene energije narodov, ki so jih prejšnji tovrstni procesi zaobšli. Morda bo ta val celo najobsežnejši. Čeprav omenjeni zbornik ni izšel kot sinhrona refleksija teh nacionalno-etničnih prebujanj (nekateri teksti so bili pisani pred desetletjem in več), se zdi, da na nek način soustvarja to sceno.

V politologiji pogosto ugotavljamo, da je bilo zadnje desetletje 'osamosvojitveno'. V tem obdobju so se osvobajale civilne družbe spon totalitarnih režimov, uveljavljanje človekovih pravic je doživelo napredek ne le v deželah nekdanjega socializma, kjer so na novo sprejemali nekatere osnovne človekove pravice. Skratka, nastajalo je družbeno okolje, v katerem se je človek vsestransko osamosvajal. Neločljivo sodi v ta kontekst tudi reafirmacija potrebe po kolektivni etnonacionalni identiteti. Z razpadom kozmopolitskih sistemov 'trdega' integralizma (tortura razrednega) je nastalo več prostora za novo, naravnejšo logiko skupnostnega bivanja in istovetnosti – vprašanje narodne pripadnosti. Kajti demokracija ne zahteva le svobode avtonomnih individualnih entitet, zahteva tudi, kakor trdi A. D. Smith, upoštevanje zgodovinske identitete in skupnosti, da bi se zatrite manjšine lahko izvile iz neugodnega položaja. V smislu historične potrebnosti nadaljevanja demokratičnega procesa bo nedvomno držala Rizmanova napoved o nadaljnji etnonacionalni regeneraciji njegovih notranjih energij.

V uvodni, teoretsko najrelevantnejši študiji v zborniku, se Rudi Rizman spopriema s pojmovno 'džunglo', ki vlada v skupini besed, kot so narod, nacija, nacionalizem, nacionalna država, etničnost itd. Ta pojmovna zmeda nima le akademskih posledic, marveč tudi politične. V slovenščini se zdi zlasti kontroverzna domnevna pojmovna ekvivalentnost med pojmom narod in nacija kakor tudi njunih izpeljank (npr. pomen pojma nacionalizem se je pogosto istovetil z lojalnostjo državi, ne pa narodu). Na svetu je bilo, ugotavlja Rizman, pred leti manj kot 10% nacionalnih držav, torej nacij. Zato je paradoksalno, da ima večina naddržavnih institucij v svetu v imenu pojem narodna (nacionalna). Precej nejasnosti je tudi med pojmom narod in etnija. Rizman meni, da je narod ozaveščena etnija oz. etnija, ki si na tej podlagi lasti pravico do državnosti. Naci-

onalna država je država, ki jo sestavlja en sam narod ali bolje nacija. Mnogonacionalna država je država, ki jo sestavljata dva ali več narodov. Mnogoetnična država pa je tista država, ki je sestavljena iz dveh ali več etnij, ki (še) ne zahtevajo državnosti.

Za mnoge so v tem Rizmanovem tekstu sploh prvič razjasnjene nekatere terminološke posebnosti, značilne za naš, v tem primeru bogatejši in raznovrstnejši jezik. Ob tej priložnosti se spomnimo Tumovega spoprijema s temi vprašanji pred tri četrta stoletja, ko so se slovenskim humanistom ježili lasje zaradi pojma narodnost (Nationalität; mimogrede je treba opozoriti, da je prevajalka Alterjevega teksta napačno prevajala ta pojem z »nacionalnostjo«), ki so ga uvedli Nemci za drugorazredne narode v monarhiji. V tem pomenu je prišel prav tudi nekdanjim piscem jugoslovanskih ustav. No, Tuma je opredelil narodnost kot 'prirodno kulturni pojav', kot človeško vrsto »v genetičnem razvoju kulturnih lastnosti«. Torej podobno, kot je Weber opredelil pojem etnije. Narod pa je za Tumo psihološko-politično zrela osebnost na naravno-kulturni podlagi narodnosti. Narod je šele politično subjektiviziran kolektiv, ki ga imenuje tudi nacija.

Rizman v nadaljevanju študije predstavlja glavne pristope k etnonacionalizmu (nacionalistični, komunikacijski, marksistični, psihološki in funkcionalistični) in med drugim presenetljivo ostro in pronicljivo analizira marksističnega. Avtor opozarja tudi na problem etničnega fundamentalizma, ki izbruhne tam, kjer je avtonomno življenje najbolj zatirano. Ozmimo se še na njegovo opozorilo, da je za politične družbe usodno, če se predstavljajo izključno kot narodi oz. nacije v ožjem pomenu besede in če se v njihovi demokratični konstituciji zamrzne glas (individualnega) državljana.

* * *

V nadaljevanju John A. Armstrong predstavlja model nastajanja 'intenzivne skupinske identifikacije, kot je narod', Anthony D. Smith pa v prispevku Genealogija narodov skuša pokazati, zakaj je v proučevanju novoveških narodov in nacionalizmov treba upoštevati njihove etnične korenine. Ameriški profesor Pierre L. van den Berghe piše o biologiji nespotizma. Skozi etničnosti kot

sorodstveno selekcijo prikaže sorodstveni zemljevid 'prototipične etnije'. Podrobnejšo obnovo bi zaslužila študija *Tilmana Mayerja*. V njej raziskuje odnos med etnijo in demosom. Etnos mu pomeni splošno človeško realiteto naroda, demos pa historično-politični tip naroda. Mayer na narod navezuje demokratična načela suverenosti ljudstva in samoodločbe naroda. Slednjo vključuje v disput o naravi individualnih človekovih pravic, ki naj bi imele univerzalen in nedeljiv pomen. To po Mayerju pomeni celostno obravnavanje s stališča posamezne kolektivitete. Njegova intenca je seveda dokaj odkrita, ko prikazuje neuresničenje te pravice do samoodločbe v nemškem primeru, ki je (bil) takrat razdeljen na dve naciji. V tem smislu njegova hrabra teoretska drža zaradi bistveno spremenjenih mednarodnih razmer danes nosi le še znamenje časa.

Tzvetan Todorov piše o narodu in nacionalizmu in meni, da bo narod preživel nacionalizem. *Joseph Rothschild* dokazuje univerzalno 'motečnost' večetničnosti v vseh

režimih. *Suzanne Citron* pa kritično z vidika nacionalnega mita pretresa vso dosedanjo francosko zgodovino (pisje), ki naj bi bila le nakopičena besedila in sestavljene interpretacije, katerih cilj je hvalospev obstoječi oblasti. V nadaljevanju spet izstopa študija nemškega avtorja: *Petra Alterja*. V prispevku Kaj je nacionalizem opredeli svoj celosten odnos do tega pojava. Narod je zanj politično mobilizirano ljudstvo. *Ernest Gellner* navezuje nacionalizem na moderno družbo, enakega problema, to je odnosa med nacionalizmom in modernostjo pa se v zborniku lotevata tudi *Edward A. Tiryakian* in *Neil Nevitte*. *Walker Connor* dokazuje konvergenco med ekonomskimi dejavniki in etnonacionalizmom. *Liah Greenfeld* in *Roman Szporluk* obravnavata problem nacionalizma in razrednega boja oz. komunizma. Niz prispevkov sklene *Giddensova* razprava Nacionalna država, narod in nacionalizem.

Milan Zver

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN TEMATSKIH ŠTEVILK REVIJ

Iz dokumentacije Osrednje družboslovne knjižnice Jožeta Goričarja

OBČA SOCIOLOGIJA. POSEBNE SOCIOLOGIJE

ACTES de la 21. Conference Internationale de Sociologie des Religions. Social Compass, 39(1992) (tematska številka)

ALIENATION, Society and the Individual: Continuity and Change in Theory and Research. International Journal of Sociology and Social Policy, 11(1991)6-8 (tematska številka)

CALDWELL John C.: Theory of Fertility Decline, London; New York Academic Press, 1982

DE VOS George A.: Status Inequality: The Self in Culture. Newbury Park; London: Sage, 1990

HAMDI Nabeel: Housing Without Houses: Participation, Flexibility, Enablement. New York: Van Nostrand Reinhold, 1990

KVALITETA življenja.

Družboslovne razprave, 8(1991)12 (tematska številka)

LEADERSHIP and Urban Regeneration: Cities in North, America and Europe. Newbury Park; London: Sage, 1990

MASTNAK Tomaž: Vzhodno od raja: Civilna družba pod komunizmom in po njem. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992

MEXICO Stadt. Trialog, (1991)31 (tematska številka)

NIGERIA - Environment, Housing. Trialog, (1991)30 (tematska številka)

PERCEIVED Control in Vulnerable Populations. Journal of Social Issues, 47(1991)4 (tematska številka)

POLICE, Prosecutions and Prisons.

Political Quarterly, 63(1992)1 (tematska številka)

SOCIOLOGIJA dela in poklicev.

Polish Sociological Bulletin, (1990)2 (tematska številka)

THE AMERICAN Dream of Family: Ideals and Changing Realities. Journal of Comparative Family Studies, 22(1991)2 (tematska številka)

THE BODY: Social Process and Cultural Theory. London; Newbury Park: Sage, 1991

THE CURRENT State of Welfare.

Political Quarterly, 62(1991)4 (tematska številka)

TURNER Jonathan H.: The Structure of Sociological Theory. Belmont: Wadsworth Publishing Company, 1991

URBAN Indonesia: New developments.

Trialog, 32(1992)1 (tematska številka)

WOMEN Speaking from Silence.

Discourse and Society, 2(1991)4 (tematska številka)

POLITIČNE VEDE

RETHINKING Democracy. Institutionalism, majority versus consensus, civil society, religion, the media. International Social Science Journal, 43(1991)3 (tematska številka)

RAMSCI cent'anni. Critica marxista, 29(1991)6 (tematska številka)

POLITIČNI SISTEMI

CANADA. Current History, 90(1991)560 (tematska številka)

NEW POLITICAL Parties of Eastern Europe and the Soviet Union. London: Longman, 1991

SPECIAL Issue on Ethnic conflict in the Soviet Union. Theory and Society, 20(1991)5 (tematska številka)

THE NEW Europe. Current History, 90(1991)559 (tematska številka)

MEDNARODNI POLITIČNI ODNOSI

GLOBAL and Regional Perspectives.

International Social Science Journal, 44(1992)1 (tematska številka)

INTERNATIONAL Security After the Soviet Collapse.

Survival, 34(1992)1 (tematska številka)

KNOWLEDGE, Power, and International Policy Coordination. International Organization, 46 (1992) 1 (tematska številka)

PERSPECTIVES on Defense Acquisition.

Policy Sciences, 25(1992)1 (tematska številka)

NOVINARSTVO, KOMUNIKOLOGIJA

BREAKWELL Glynis M.: Interviewing. London: The British Psychological Society; Routledge, 1990

GENDER and Technology.

Media, Culture and Society, 14(1992)1 (tematska številka)

HOLSINGER Ralph L.: Media Law. New York; London: McGraw-Hill, 1991

KEANE John: Despotizem in demokracija: Civilna družba od zgodnje moderne do poznega socializma. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS; Knjižnica revolucionarne teorije, 1990

LUTHAR Breda: Čas televizije. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992

OBČA komunikologija: Gradivo za študente 1. letnika. Ljubljana: FDV, 1992

THE MEDIA in Small European Countries.

Media, Culture and Society, 14(1992)2 (tematska številka)

BLEJSKO metodološko srečanje '91: Zbornik referatov IX. strokovnega sestanka Sekcije za metodologijo in statistiko Jugoslovanskega združenja za sociologijo. Ljubljana: Inštitut za družbene vede; FDV, 1991

GRASSELLI Jože, Vadnal Alojzij: Linearna algebra. Linearno programiranje, Ljubljana: Društvo matematikov, fizikov in astronomov Slovenije, 1990

JAMNIK Rajko: Verjetnostni račun in statistika. Ljubljana: Društvo matematikov, fizikov in astronomov SRS, 1986

KOSTREVC Ljubo: Clipper 5.0: Priročnik za programiranje. Ljubljana: Medija, 1991

METODOLOŠKE študije. Polish Sociological Bulletin, (1990)4 (tematska številka)

SPECIAL Issue on Stochastic Models of Choice and Reaction Time. Mathematical Social Sciences, 23(1992)2 (tematska številka)

YESTER Michael: Using Turbo Pascal 6. Carmel: Que, 1991

ZORMAN Mateja: Microsoft DOS 5.0 & Norton Utilities 6.0. Ljubljana: Atlantis, 1992

FILZOFOIJA, MARKSIZEM

FINK Hans: Socialna filozofija, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992

YIRMIYAHU Yovel's Spinoza and Other Heretics. Inquiry, 35(1992)1 (tematska številka)

MANAGEMENT, ORGANIZACIJSKE VEDE, MARKETING

COURTIS John: Interviews: Skills and Strategy, London: Institute of Personal Management, 1989

FLYNN Norman: Public Sector Management. New York: London: Harvester Wheatsheaf, 1990

LAWTON Alan: Organisation and Management in the Public Sector, London: Pitman, 1991

MADDUX Robert B.: Successful Negotiation. London: Kogan Page, 1989

PEEL Malcolm: How to Make Meetings Work. London: Kogan Page, 1990

POSTFORDIZEM. Science as Culture, (1991)8 (tematska številka)

REHFUSS John A.: Contracting Out in Government: A Guide to Working with Outside Contractors to Supply Public Services. San Francisco; London: Jossey-Bass, 1989

SCOTT W. Richard: Organizations: Rational, Natural, and Open Systems. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1987

PSIHOLOGIJA

AMERICA after the Thomas-Hill hearings. Journal of Psychohistory, 19(1992)3 (tematska številka)

DE BONO Edward: Tečaj mišljenja. Ljubljana: Ganeš, 1992

FISHER Roger: Put do sporazuma: Strategija i taktika pregovaranja. Beograd: Predrag & Nenad, 1990

ISSUES IN Evolutionary Psychology. Journal of Social Issues, 47(1991)3 (tematska številka)

SPECIAL Issue: The sexual abuse of children. Journal of Psychohistory, 19(1991)2 (tematska številka)

THEORIES of Creativity. London: Sage, 1990
UNDERSTANDING Media: New Behavioral Science Approaches. American Behavioral Scientist, 35(1992)2 (tematska številka)

PRAVO

ČEBULJ Janez: Varstvo osebnih podatkov z zakonom in pojasnili. Ljubljana: Inštitut za javno upravo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, 1990.

NOVO ustavno uređenje republike Srbije. Arhiv za pravne i društvene nauke, 78(1991)2-3 (tematska številka)

PAVČNIK Marijan: Argumentacija v pravu: (Od življenjskega primera do pravne odločitve). Ljubljana: Cankarjeva založba, 1991

EKONOMIJA

FERFILA Bogomil: The End of Utopia: Reforms of the Former Communist Countries. Ljubljana: Delavska enotnost, 1992

FOREIGN Direct Investment in Eastern and Central European Countries. Development and Cooperation, 7(1991)12 (tematska številka)

VOJAŠKE VEDE, OBRAMBOSLOVJE

DOKUMENTI 7. Književna revija, Ratne slike i odjeci. Dometi, 24(1991)10-11-12 (tematska številka)

THE QUEST for Peace: Transcending Collective Violence and War Among Societies, Cultures and States. London: Sage, 1987

ZNANOST, TEHNOLOGIJA, EKOLOGIJA

A NEW era in computation. Daedalus, 121(1992)1 (tematska številka)

ENVIRONMENT and Development. Development and International Cooperation, 8(1991)13 (tematska številka)

ENVIRONNEMENT et développement. Revue Tiers-monde : Croissance. Développement, Progres, 33(1992)130 (tematska številka)

GENES 'n' Greens. Science as Culture, 2(1991)4 (tematska številka)

GLOBAL Environmental Change. Concepts, data, methods, modelling, cooperation with natural sciences. International Social Science Journal, 43(1991)4 (tematska številka)

LATOUR Bruno: Science in Action : How to Follow Scientists and Engineers Through Society. Cambridge: Harvard University Press, 1987

MJERA za znanost : rezultati empirijskih istraživanja biomedicinskih znanosti u Hrvatskoj i u Jugoslaviji. Zagreb: Medicinska naklada, 1991

OEOLOGIE und Entwicklung. Prokla, 22(1992)1 (tematska številka)

SCIENCE, Technology and Everyday Life, 1870-1950. London; New York: Routledge in Association with the Open University, 1990

THE SOCIAL Construction of Technological Systems: New Directions in the Sociology and History of Technology. Cambridge; London: Mit Press, 1990

VESTER FREDERIC; kriza prenaseljenih območij : O razvijanju ekosistemskega mišljenja. Ljubljana: DZS, 1991

UMETNOST, KULTURA, JEZIKOSLOVJE

BERNIK Stane: Pogledi na novejšo slovensko arhitekturo in oblikovanje. Ljubljana: Park, 1992

DEBELJAK Aleš: Postmoderna sfiga : kontinuiteta modernosti in postmodernosti. Celovec; Salzburg: Wieser, 1989

LANGUAGE Obsolescence, Shift, and Death in Several Native American Communities.

International Journal of the Sociology of Language, (1992)93 (tematska številka)

LANGUAGE, Sex and Society. International Journal of the Sociology of Language, (1992)94 (tematska številka)

RAZPRAVE. Dometi, 24(1992)6-7 (tematska številka)

TOPORIŠIČ Jože: Enciklopedija slovenskega jezika. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992

VZGOJA, IZOBRAŽEVANJE

SISTEMSKO urejanje izobraževanja odraslih. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 1991

SOCIALNA POLITIKA, ZDRAVSTVENA POLITIKA

THE IMPACT of poverty on children. American Behavioral Scientist, 35(1992)3 (tematska številka)

RELIGIJA

GRMIČ Vekoslav: Kristjan pred izzivi časa. Maribor: Mariborski tisk, 1992

KERŠEVAN Marko: Vstop v krščanstvo drugače : Protestantska teologija (Karla Bartha) v našem času in prostoru. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992

ANTROPOLOGIJA, ETNOGRAFIJA

ANTHROPOLOGIE du proche. Homme, 32(1992)121 (tematska številka)

HUGHES Dennis D.: Human Sacrifice in Ancient Greece. London; New York: Routledge, 1991

ZGODOVINA, GEOGRAFIJA

ELIADE Mircea: Kozmos in zgodovina : Mit o večnem vračanju. Ljubljana: Nova revija, 1992

SIRC Ljubo: Med Hitlerjem in Titom. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992

BIBLIOGRAFIJE

CAPITAL and Class Complete index 1977-1991, Issues 1-45. Capital and Class, (1992)46 (tematska številka)

POLITISCHE Dokumentation - poldok. Politische Dokumentation, 24(1988)1 (tematska številka)

UDK 261.6(497.12)

ROTER, dr. Zdenko: Premišljevanje o (katoliški) Sloveniji 1992
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Let. XXIX, št. 7-8, str. 627

V verskopolični publicistiki je v letu 1992 znova prišlo do polemike o razmerju med slovenstvom (kot nacionalno pripadnostjo) in katolištvom (kot verskocerkveno pripadnostjo), potem ko je bila znotraj katoliške skupnosti razprava o nujnosti emancipacije nacionalnega od verskega končana že pred desetletji. Podatki iz popisa prebivalstva leta 1991 (dve tretjini prebivalstva izjavljata katoliško versko pripadnost) naj bi dokazovali nevprašljivo katoliškost slovenskega naroda. To dejstvo pa bi moralo po mnenju nekaterih teologov vplivati tudi na formalno porazdelitev družbene in politične moči v korist katoliške svetovnonazorske skupnosti. V pričujočem eseju, oprtem na mednarodno primerljive empirične podatke (1991, 1992), ugotavljam veliko strokovno (sociološko) oporečnost teze o katoliški Sloveniji. Po teh podatkih se slovensko prebivalstvo sicer zapisuje v krščansko kulturno in duhovno tradicijo, a vendar trdno korenini tudi v moderni evropski laični zavesti. Temeljna značilnost te zavesti pa je strogo ločevanje nacionalnega in političnega od verskega prepričanja. Isto je tudi verska zavest avtonomna in skrajno kritična do morebitih cerkvenih zahtev o podrejanju narodnega in političnega verskocerkvenim merilom in vrednotam.

UDK 261.6(497.12)

ROTER, dr. Zdenko: Reflections On (Catholic) Slovenia 1992
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Vol. XXIX, No. 7-8, pg. 627

The year 1992 has witnessed a renewed debate in religiouspolitical publications regarding the relationship between being Slovenian (as a national affiliation) and Catholicism (as affiliation to a religion and a church), whereas the debate regarding the necessity of emancipation of national from religious has been settled inside the Catholic community decades ago. Data from the population survey in 1991 (two thirds of the population declare themselves as Catholics by confession) are supposed to indicate the unquestionable Catholic nature of the Slovenian nation. According to the opinion of some theologians, this fact should also influence the formal distribution of social and political power in favour of the Catholic view of the world community. In this essay, based on internationally comparable empirical data (1991, 1992), it is concluded that the thesis of a Catholic Slovenia is professionally (sociologically) questionable. According to this data, the Slovenian population identifies with the Christian cultural and spiritual tradition, but is also strongly rooted in the modern European secular consciousness. The basic characteristic of this consciousness is a strict division of national and political from religious convictions. This is also why the religious consciousness is autonomous and extremely critical towards possible demands of the Church regarding the subordination of the national and political to religious and Church criteria and values.

UDK 330.59(497.12)

NOVAK, dr. Mojca: Revščina v 80. letih v Sloveniji

Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Let. XXIX, št. 7-8, str. 651

Rastoča gospodarska kriza je eden od procesov, ki so v 80. letih pomembno učinkovali na prebivalce Slovenije. Njene individualizirane učinke na življenjski standard ljudi lahko merimo tudi z indikatorji kvalitete življenja. Ob sklicevanju na različne referenčne okvire, predvsem pa na skandinavsko tradicijo raziskovanja življenjskih razmer, analizira avtorica strukturne značilnosti gmotno ogrožene populacije. Podatke za analizo pa črpa iz longitudinalne študije (1984, 1991), ki je bila izpeljana na reprezentativnem vzorcu anketirancev.

Rezultati opravljene analize kažejo tole: število gmotno ogroženih se je v zadnjih 7. letih podvojilo; nižja je raven dosežene izobrazbe, nižji življenjski standard imajo ljudje; bolj v revnih življenjskih razmerah živijo, težje aktivirajo potencialne vire. Na podlagi teh rezultatov avtorica sklepa, da je relativna revščina v Sloveniji precej razširjena in podobnih značilnosti kot v primerljivih drugih analizah. Zato bo vsaka socialna politika, ki ne bo upoštevala strukturnih značilnosti gmotno ogroženih, nujno neučinkovita v svojih namerah zmanjševanja in odpravljanja revščine.

UDK 330.59(497.12)

NOVAK, dr. Mojca: Poverty in the 80's in Slovenia

Teorija in praksa, Ljubljana 1992, .Vol. XXIX, No. 7-8, pg. 651

The economic crisis significantly increased in the 80's in Slovenia and it significantly influenced the living standard of people by reducing their command over various resources and activities. These circumstances are the main topic of the article; i. e., the composition of poverty of the population. The author refers to the Scandinavian quality of life approach and to the corresponding indicators as methodological tools. Empirical data derive from a longitudinal study (1984, 1991) of a representative sample of Slovenian respondents. The results of the analysis indicate that a number of those who live under the poverty line doubled during the last 7 years; that the lower the education level the lower the standard of living, and that the poorer the actual living conditions the fewer the resources at disposal. Generally speaking, a lack of resources is very widespread and relative poverty is persistent and characteristic of Slovenia also. Regarding these conclusions, social policies directed at alleviating destitution and poverty should take into account the composition of the poor population.

UDK 342.7:342.4(497.12)

ZVER, mag. Milan, JUG, mag. Janez: Človekove pravice in svoboščine v slovenskih ustavah
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Let. XXIX, št. 7–8, str. 694

Avtorja empirično ugotavljata »manipulativnost« človekovih pravic in svoboščin na ravni političnega sistema. S primerjalno analizo slovenskih ustav (1947, 1963, 1974 in 1991) zavračata praktično veljavnost načel univerzalnosti in nevtralnosti človekovih pravic in svoboščin glede na konkretno konfiguracijo političnega režima. Ugotavljata tudi, da ureditev človekovih pravic in svoboščin v Ustavi iz leta 1991 pomeni diskontinuiteto v njihovem razvoju.

UDK 342.7:342.4(497.12)

ZVER, mag. Milan, JUG, mag. Janez: Human Rights and Liberties in Constitutions of Slovenia
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Vol. XXIX, No. 7–8, pg. 694

The authors establish empirically the »manipulativity« of human rights and liberties on the level of political system. With the comparative analysis of Slovenian constitutions (1947, 1963, 1974 and 1991) they reject the practical validity of principles of universality and neutrality of human rights and liberties regarding the concrete configuration of the political regime. They also ascertain that the regime of human rights and political liberties in the Constitution of 1991 represents a discontinuity in their development.

UDK 342.7(497.12):342.511-05(497.12)

**RIBARIČ, dr. Miha: Predsednik republike in človekove pravice
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Let. XXIX, št. 7-8, str. 687**

Avtor analizira institucijo predsednika republike v novi ustavi Republike Slovenije glede na človekove pravice in temeljne svoboščine. Obravnava funkciji predstavnštva in izražanja stališč šefa države. Glede funkcije vrhovnega poveljnika predlaga avtor ustanovitev sveta za nacionalno varnost kot svetovalnega in nadzornega telesa. Sledi razprava o problemih izrednega stanja in vojne. Avtor obravnava tudi možnost, da predsednik izvaja svoj vpliv pri volitvah ministrskega predsednika, obravnava pa tudi vprašanje odgovornosti predsednika za kršitve ustave in zakonov.

UDK 342.7(497.12):342.511-05(497.12)

**RIBARIČ, dr. Miha: The President of the Republic and Human Rights
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Vol. XXIX, No. 7-8, pg. 687**

The author analysis the institution of the president of the republic according to the new constitution of the state of Slovenia in view of human rights and fundamental liberties. The author considers the function of representing and expressing the opinions of the chief of state. In connection with the function of the supreme commander the author proposes establishing the national security council as a consultative and supervisory body. A discussion of problems in a state of emergency and war follows. Also considered are the possibilities of the president to exert influence in the process of elections of the prime minister. The question of responsibility of the president for violations of the constitution and the law is also considered.

UDK 32:141.113(497.12)

BIBIČ, dr. Adolf: Pluralizacija države in družbe v Sloveniji
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Let. XXIX, Št. 7–8, str. 703

Avtor obravnava nekatere temeljne oblike družbene in politične pluralizacije v 80. in 90. letih v Sloveniji. V članku se osredotoča na tri probleme, ki so po njegovem mišljenju najbolj aktualni v trenutnih političnih pluralističnih reformah: civilna družba, politični pluralizem in slovensko nacionalno vprašanje. Avtor opiše prispevek nekaterih ključnih akterjev k problemu – ustvarjanje novih subjektov iz alternativne civilne družbe, profesionalnih združenj, združenja slovenskih pisateljev, bivše mladinske organizacije in tiska (na primer Mladine in Nove revije). Poudarja bistveno, a kontradiktorno reformo – sodelovanje bivše vladajoče politične elite. Avtor načne tudi problem možnosti tretje demokratizacije po tem, ko je bila že uvedena druga.

UDK 32:141.113(497.12)

BIBIČ, dr. Adolf: Pluralization of State and Society in Slovenia
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Vol. XXIX, No. 7–8, pg. 703

Some basic forms of social and political pluralization in the eighties and in the beginning of the nineties in Slovenia is discussed. The paper concentrates on the three issues considered of topical relevance for recent political pluralist reforms: civil society, political pluralism and the Slovenian national question. The contribution of some central agents to the issue – making the new subject of alternative civil society, professional associations, Union of Slovenian Writers, former Youth organization and journals (i. e. Mladina and Nova revija) is outlined. The essential, though contradictory reform – input of the former ruling political elite is stressed. The problem is raised concerning the chances of the third democratization after the second had been introduced.

KLINAR, dr. PETER: Mednarodni migracijski trendi in begunci iz Bosne in Hercegovine
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Let. XXIX, št. 7-8, str. 773

Avtor opozarja na nasprotje med pričakovanimi migracijskimi tokovi razvitih postindustrijskih imigrantskih družb Zahodne Evrope in med strukturo kategorij migrantov, ki pritekajo iz vzhodnih postsocialističnih družb proti Zahodu, med katerimi so številne kategorije reaktivnih migrantov. Prikaže nekatere značilnosti muslimanskih in hrvaških beguncev, ki bežijo pred nasiljem v BiH proti Zahodu. Begunski problemi prizadevajo tudi begunce srbske narodnosti. Spremembe v evropskih integracijskih dogajanjih povzročajo, da postaja zahodnoevropska migracijska politika del vrhunske nacionalne in mednarodne politike. Evropska politika se bolj nagiba k omejevanju svobode gibanja ljudi, ko uvaja strogi nadzor nad novimi migracijami z Vzhoda in ko uveljavlja različna migracijska pravila za pripadnike držav članic ES in za pripadnike držav nečlanic ES. Avtor argumentirano zavrača takšno retrogradno politično usmeritev in se zavzema za iskanje alternativ mednarodnim migracijam. Navaja tudi nekatera načela za oblikovanje učinkovitejše migracijske politike. Zahodnoevropske države namenjajo srednjeevropskim postsocialističnim družbam sporno vlogo zadrževalcev migracijskih pritiskov z Vzhoda. V razpravi se zastavlja utemeljeno vprašanje o vlogi Slovenije v mednarodnem migracijskem dogajanju med Vzhodom in Zahodom in o njenih možnostih preseganja nezaželene zaježitvene vloge migracijskih pritiskov od Vzhoda in nemirnih področij nekdanje Jugoslavije proti Zahodu.

KLINAR, dr. Peter: International Migrational Trends and Refugees From Bosnia and Hercegovina
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Vol XXIX, No. 7-8, pg. 773

The author calls to attention the contrast between expected migrational trends of developed post-industrial imigrational societies of Western Europe and the structure of categories of migrants flowing from Eastern post-socialist societies, among them numerous categories of reactive migrants. The author also points out some characteristics of Muslim and Croat refugees, escaping from violence in BiH to Western Europe. Refugee problems also concern refugees of Serbian origin. Changes in European integrational developments cause the migrational policy of Western Europe to become a part of a superior national and international policy. European policy shifts more towards limitations of freedom of movement of people, by introducing strict control of new migration from the East and by introducing migrational rules for members of EC countries and members of non-EC countries. The author denies such a retrograde political orientation and calls for a search of alternatives to international migrations. He also points out some principles for the shaping of a more effective migrational policy. West European countries allot a questionable role of restraines of migrational trends from the East to Central European countries. A question is posed in the discussion concerning the role of Slovenia in international migrational relations between East and West and regarding its possibilities of overcoming undesirable limitations of the role of migrational preassures from the East and from the violent areas of former Yugoslavia towards the West.

KNJIGE IZ PROGRAMA ZNANSTVENO PUBLICISTIČNEGA SREDIŠČA,

d.o.o. – jesen/zima 1992/93

Peter Kovačič-Peršin

PRIHODNOST SLOVENSTVA

Delo je plod dolgoletnega avtorjevega interesa za raziskovanje nacionalnega značaja slovenstva in mesta Slovenije v mednarodnih okvirih. Na novo vzpostavljena slovenska samostojnost in državnost terjata temeljit razmislek o dosedaj veljavnih modelih nacionalne identitete in tudi odpiranje perspektiv za prezentacijo slovenstva v svetu in za njegovo dejavno vključitev v kulturno-civilizacijske tokove in povezave, izhajajoč iz naše identitete in njenega ohranjanja. Vsekakor bo to delo dobrodošlo vsakemu razmišljajočemu državljanu Slovenije, ki na podlagi zadostitve lastni nacionalni pripadnosti terja tudi odprtost do drugih dežel in kultur.

Neven Borak

EKONOMIKA SLOVENSKE SAMOSTOJNOSTI

Avtor se spopada z najbolj perečo temo slovenske družbe: kako premagati gospodarsko krizo in preusmeriti negativne ekonomske tokove v čim krajšem času. Ob vprašanjih ekonomske politike in sistemskih vprašanjih, povezanih z novo državnostjo Slovenije, so v ospredju naslednje ekonomske in politično sporne teme: denar, fiskalni in bančni sistem, privatizacija in denacionalizacija, ekonomska razmerja z drugimi jugoslovanskimi državami ter problemi vstopanja v Evropo in svet – ob pogojih osvobajanja negativnih sestavin »dediščine Mitteleurope na Balkanu«.

Dr. Scott Lash

SOCIOLOGIJA POSTMODERNIZMA

Avtor osvetljuje nastanek in razvoj pojma ter obdobja postmodernizma, ki je zadnje desetletje v svetu predmet številnih teoretskih, estetskih in tudi politično-ideoloških razprav. V dostopni literaturi je to delo prvo, ki celovito zajema omenjeno problematiko s sociološkega vidika, ob tem da predstavi tako filozofske podlage teorije postmoderne kot tudi socialno in politiekonomsko ozadje njenega prodora in osvojitve polja kulture in družbe. Skratka, temeljno delo za vse, ki želijo doumeti, kaj postmoderni družbeni svet na prehodu tisočletja razlikuje od odhajajoče moderne dobe.

Dr. M. W. Apples

ŠOLA IN OBLAST

Avtor je ameriški teoretik sociologije izobraževanja, ki je v svojih številnih delih posebej poučeval razlike med »zahodnim« in »vzhodnim« modelom šolanja. V slovenski izdaji je avtorjev osebni izbor tekstov, aktualnih za razmere pri nas. Avtorja zanima vpliv spleta politike, ideologije in ekonomije na šolo. Pri tem predstavlja konkretne primere šolskih praks, pozicijo učitelja, problem feminizacije poklica, razlike v učnem uspehu med spoloma in med različnimi socialnimi kategorijami učencev vse do vsebinske analize šolskega programa in dela.

Dr. Andrej Ule

SODOBNE TEORIJE ZNANOSTI

Knjiga predstavlja temeljit uvod v najpomembnejša vprašanja sodobne teorije in filozofije znanosti, hkrati pa daje vpogled v celovito sliko razumevanja znanosti. Razlaga znanstvene zakone, razmerje med hipotezo in teorijo, nove paradigme v znanosti, pomen in vlogo znanosti v sodobnih družbah ter njene družbene implikacije. Družboslovcem in naravoslovcem omogoča vstop v polje znanosti ter olajšuje pristop k ožji problematiki posebnih znanstvenih disciplin.

POGLAVJA IZ SOCIOLOGIJE KULTURE

Knjiga predstavlja izbor tekstov s področja sociologije kulture, namenjenih tako poznavalcem kakor tudi študentom, ki se prvič srečujejo s to disciplino. Svoje večletno intenzivno ukvarjanje s tem področjem je avtorica strnila v prikaz te discipline, njenega razvoja in njenih povezav z drugimi družboslovnimi in humanističnimi strokami, zlasti filozofijo in zgodovino. Knjiga predstavlja tankočuten poskus razlage umetniškega dogajanja skozi analizo socialno-zgodovinskih tokov in odnosov med ustvarjalci, odjemalci ter trgom umetniških del.

Dr. Alasdair Macintyre

KRATKA ZGODOVINA ETIKE

Knjiga zapolnjuje vrzel v slovenski družboslovni literaturi, s tem ko daje sistematičen prikaz razvoja stališč do etične problematike od antike pa do danes. Avtor svojo zgodovino začenja z antičnimi misleci in jo nadaljuje preko novoveške etike. Natančno predstavi zlasti Kantovo etiko ter njen razvoj v našem času. Posebnost in privlačnost dela so avtorjevi komentarji o etiki z vidika današnjih etično-moralnih dilem, ko jih umešča v zgodovinsko kulturni okvir in primerjavo.

Dr. Chalm Pereiman

KRALJESTVO RETORIKE

Belgijski teoretik je po svojem načinu pisanja blizu znani Barthovi strukturalistični šoli. Retoriki daje novo mesto v polju družboslovja in humanistike. Velikega pomena je njegov prenos retorike iz pravne znanosti, kjer je imanentno prisotna, na področje praktične filozofije, t.j. etike in socialno-politične filozofije. Pot do te umestitve prikaže avtor skozi analizo razvoja retorike v evropski humanistični tradiciji v odnosu do logike, dialektike in filozofije. Podrobno predstavlja argumentacijske postopke in tehnike, pozicijo govornika in avditorija, analogijo in metafore, osredotoča pa se na argumentacijo v vsakdanjem jeziku in še zlasti v jeziku moderne znanosti.

Peter Barbarič

ZGODOVINA ROCKANJA IN ROLANJA

Knjiga glasbenega kritika in novinarja, je prvo delo slovenskega avtorja, ki se spopada s poskusom zgodovine rocka oziroma popularne glasbe, kakor se je razvil v angloameriškem svetu in se prenašal v naš prostor. Avtor knjige je vidnejši protagonist slovenske rockovske scene. Dogajanja v svetu glasbe spremlja tako rekoč iz neposredne bližine ter sledi prihajanju in odhajanju izvajalcev, uspešnic, »belih« in »črnih« lestvic od petdesetih pa vse do izteka osemdesetih let. Tekst dopolnjuje obsežna bibliografija najuspešnejših malih plošč in LP-jev na svetovnih glasbenih lestvicah, skozi obdobje štirih desetletij.

ATLAS FILOZOFIJE

na izredno nazoren način, ki spaja enciklopedičen pristop z ilustracijami, strjeno predstavlja zgodovino filozofije od davne vzhodnjaške filozofije, preko antike, srednjega veka, renesanse, razsvetljenstva, filozofije 19. stoletja do najnovejših tokov v filozofiji 20. stoletja. Atlas sistematično sledi najpomembnejšim filozofom, predstavlja njihova osnovna dognanja, podgrajena z originalnimi citati, ki so zaznamovali zgodovino vede in močno vplivali na njen razvoj. Ob tem navaja glavna dela teh filozofov in tudi sekundarno bibliografijo o njih. Posebnost atlasa je didaktičen pristop, saj ilustracije na razumljiv in celo duhovit način pojasnjujejo filozofske probleme in njihove rešitve, jih naredijo dostopne za širši krog bralcev. S tem Atlas vstopa na področje del, ki prispevajo k širjenju splošne izobrazbe.

contents

ARTICLES, DISCUSSIONS

ZDENKO ROTER: Reflections On (Catholic) Slovenia 1992	627
HAINZ VETSCHERA: CSCE Crisis Mechanisms and Their Application in the Yugoslav Crisis	637

FROM RESEARCH

MOJCA NOVAK: Poverty in the 80's in Slovenia	651
LATINKA PEROVIĆ: The Importance of Historical Causes in Relations Between Serbs and Slovenians	662
MIRAN KOMAC: National Minorities – a Bridge Between Nations or a Subject of Autonomous Development	670

POLITOLOGICAL DEBATE

The Ankaran Meeting	
BOŠTJAN MARKIČ: The Emergence of Slovenian Statehood	682
MIHA RIBARIČ: The President of the Republic and Human Rights	687
MILAN ZVER, JANEZ JUG: Human Rights and Liberties in Constitutions of Slovenia	694
ADOLF BIBIČ: Some Aspects of Pluralization of Society and State in Slovenia	703

THE ELECTORAL SYSTEM AND PROCESS

MILAN BALAZIČ: Dispositives of the Electoral System and Process	714
IVAN BIZJAK: The Troublesome Road to the Electoral System	717
MARJAN BREZOVŠEK: Democracy and Choice in the Electoral System	720
FRANC GRAD: Novelities and Dilemmas of the New Electoral System	724
DANICA FINK HAFNER: Does the Reform of the Electoral System Enable a Change of the Party Arena?	728
SAVIN JOGAN: For an Effective Proportional Representation	735
IGOR KAUCIČ: Voting the President of the Republic	737
ANTON KRAMBERGER, SAMO KROPIVNIK: The Field of Political Behaviour Research	741
ANDREJ MAGAJNA: Adequacy of the Voting System Regarding a Given Social Environment and the Phase in the Development of Pluralist Democracy	744
BOŠTJAN MARKIČ: Political Parties, Electoral Culture, Electoral System	748
TONE PERŠAK: Soul, Play and System	752
CIRIL RIBIČIČ: Electoral System – Between the Ideal and the Real	756
FRANCE VREG: Aggressive Electoral Campaigns	760

BOSNIA AND HERCEGOVINA AND REFUGEES

STANE JUŽNIČ: Bosnia Falls With a Whisper	764
PETER KLINAR: International Migrational Trends and Refugees From Bosnia and Hercegovina	773
HANNO HARDT: Refugees and Culturological Studies	784

VIEWS, COMMENTARIES

TOMO KOROŠEC: Language-Cultural Aspects of the Armed Forces in Slovenia	788
ALOJZIJA ŽIDAN: On Democratic Political Culture	791
RENATA MEJAK: On the New Wave of Anti-Semitism in Hungary	794
BARBARA KRAMŽAR: Israel Between the Promised Land and Reality	799

REVIEWS, RECENSIONS

SLAVKO SPLIČAL: The Lost Utopias? (France Vreg)	805
JANEZ PEČAR: Institutionalized Social Control (Albin Igličar)	807
HANS FINK: Social Philosophy (Alojzija Židan)	809
RUDI RIZMAN: Studies on Ethnonationalism (Milan Zver)	809

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES

AUTHOR'S SYNOPSIS	812
	815

Ljubljanska banka

Ljubljanska banka d.d.
Ljubljana

**Pravi naslov
za denarne zadeve**

GRADIS

**STROJNO PROMETNA OPERATIVA P.O.
LJUBLJANA**

Šmartinska 32, 61000 LJUBLJANA

TRGOVSKO PODJETJE

GOMA d.o.o.
EXPORT-IMPORT

61000 LJUBLJANA
Cankarjeva 11
Telefon: (061) 210-174, 217-174
Telefax: (061) 217-174

INFORMIRANJE, TRŽENJE, KOMUNICIRANJE

INTERAKCIJA D.O.O.

DUNAJSKA 106/61000 LJUBLJANA/TEL. +38 61 349 529, 181 282, FAX. +38 61 349 529